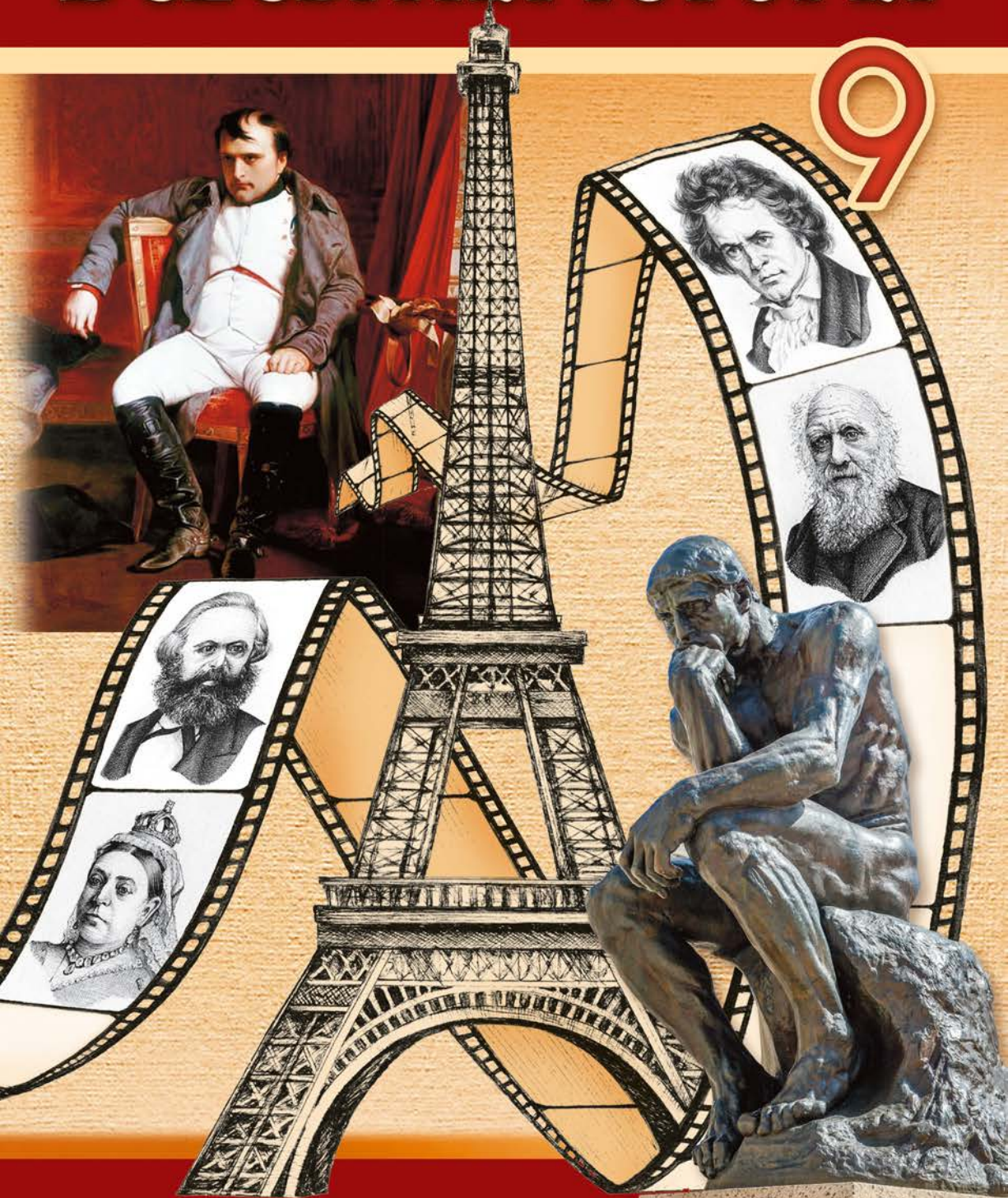

І. А. Коляда

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

9

УДК 94(100)(076)
К62

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 № 417)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу цього підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Маклюк О. М., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету;

Панчук Л. І., учитель Чернівецької гімназії № 2 Чернівецької міської ради, учитель-методист;

Рибалка Л. Д., методист Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Коляда І. А.

К62 Всесвітня історія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / І. А. Коляда. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. — 304 с. : іл.

ISBN 978-966-496-406-4

У підручнику висвітлено період Нової історії, що розпочинається Великою французькою революцією кінця XVIII ст. та завершується переднем початку Першої світової війни. Основний навчальний матеріал поданий за чинною програмою «Всесвітня історія» Міністерства освіти і науки України. Значна увага приділена практичним заняттям. Образності і покращенню сприйняття історичних процесів і подій Нової історії допомагають витяги з документів, спогадів сучасників, численні ілюстрації та мапи. Розроблена система актуалізуючих, репродуктивно-дедуктивних та творчих завдань покликана пробудити інтерес до поглибленого вивчення періоду, перевирити рівень освітніх досягнень учнів.

УДК 94(100)(076)

ШАНОВНІ УЧНІ!

Упродовж 9-го класу Ви ознайомитеся з епохою модерної доби, зміст якої склали революції, національно-визвольні рухи, війни, формування колоніальних імперій, зміни в усіх сферах людського повсякдення.

Глибоко опанувати цю епоху Вам допоможе наш підручник, який передбачає не тільки вивчення історичних подій та явищ, а й можливість стати справжнім істориком-дослідником. Вивчаючи минуле, історик проводить перехресний допит свідків, паралельно вивчає документальні джерела, спогади, свідчення сучасників, аналізує погляди інших дослідників. Тому в підручнику є такі рубрики:

- «Мовою джерела» ;
- «Очима сучасника» ;
- «Погляд ученого» .

Знайомство з ними дасть змогу Вам відчувати себе істориком-науковцем, отримати додаткову інформацію.

Пропонована система завдань та запитань має допомогти Вам як пригадати раніше вивчене , так і засвоїти й закріпити нові знання, спробувати сформуванати власну думку, оцінку події, історичного діяча. Для цього у нагоді Вам має стати рубрика наприкінці параграфа «Поміркуйте» .

Історія — це діяння відомих і маловідомих або просто пересічних людей. Але найпомітнішими є ті, яких ми назвали «Творці світової історії» . Спробуйте сформуванати власну оцінку їхніх діянь.

Історія — це перш за все знання дат. Основні дати , терміни і поняття для кращого їх запам'ятовування винесені наприкінці параграфа.

По завершенню кожного розділу Ви зможете узагальнити, перевірити отримані знання й оцінити свої освітні досягнення, використовуючи завдання тематичного оцінювання за вибором.

Отже, успіхів, наснаги й інтересу, який не має згаснути у цій мандрівці сторінками світової історії кінця XVIII — початку XX ст.

Із повагою та найкращими побажаннями автор!

ВСТУП

§1

НОВИЙ ЧАС (КІНЕЦЬ XVIII — ПОЧАТОК XX СТ.): ЕПОХА МОДЕРНІЗАЦІЇ

1. Які події стали початком відліку періоду Нового часу?
2. Які риси притаманні аграрному суспільству?
3. Як аграрне суспільство визначає повсякденне життя пересічної людини, впливає на її мислення, світогляд, поведінку?
4. Визначте історичне значення доби Просвітництва.

1. Другий період Нової історії

Нова історія, Новий час, модерна епоха — доба всесвітньої історії, коли в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах формувалися основи нового індустріального суспільства. Її поділяють на два періоди:

	Перший (кінець XVI — XVIII ст.)	Другий (кінець XVIII — початок XX ст.)
Риси	<ul style="list-style-type: none">• нове гуманістичне бачення світу;• мануфактурне виробництво;• нові соціальні верстви (підприємців-власників та найманих робітників);• розвиток представницьких органів влади у низці країн	<ul style="list-style-type: none">• остаточне утвердження капіталістичного виробництва в результаті промислового перевороту;• широкомасштабні економічні, соціально-політичні реформи, забезпечені еволюцією абсолютистської монархії до конституційних моделей буржуазного суспільства;• завершення поділу світу між великими Західними державами і загострення боротьби між ними за колонії та сфери впливу

Отже, перший період Нового часу (кінець XVI — XVIII ст.) став початковим етапом тривалого процесу модернізації Європи, створення сучасного демократичного суспільства, ринкової економіки, системи соціального захисту. Успіхи цієї доби були значною мірою обумовлені психологічними, культурними й інтелектуальними змінами, що відбувались у суспільстві у добу раннього Нового часу, під впливом ідеології гуманізму. Започаткована епохою Відродження тенденція знайшла своє продовження у XVI ст., у добу Реформації. Саме вона значно змінила людську свідомість, сприяла перебудові світогляду людини, формуванню таких важливих складових новоевропейської цивілізації, як індивідуалізм, свобода особистості; дала імпульс для розвитку підприємницької ініціативи, творчості, винахідливості. Всі ці ідеї знаходили вираз у житті, сприяли нагромадженню капіталу та розвитку підприємництва. Це період початку промислової революції, становлення капіталістичного фабрично-заводського виробництва, змін у

соціальної структурі суспільства, в якій провідне місце посіли підприємці-власники і наймані робітники; стрімкої урбанізації; переходу від абсолютистських форм політичного устрою до конституційно-парламентських.

Велика французька революція кінця XVIII ст. — початок другого періоду Нової історії. Вона започатковує руйнацію феодально-абсолютистського суспільства «старого порядку» (з його абсолютною монархією, у якій монарх був наділений божественним правом; поділом суспільства на стани, в якому привілейоване становище посідало дворянство та духовенство; натуральним господарством і натуральним обміном та безправним селянством). Революційні події створили передумови для утвердження і розвитку приватного капіталістичного підприємництва, зміни соціальної структури суспільства, ліквідації відмінностей між станами та утвердили священними й невід’ємними права людини (право на свободу, на безпеку, на опір гнобленню, право на власність), проголосивши гасло майбутнього громадянського суспільства: «Свобода. Рівність. Братерство», яке стало визначальним у боротьбі народів усього світу впродовж XIX–XX ст.

Період кінця XVIII — початку XX ст. — це час, коли відбувся перехід від станово-абсолютистських порядків, що панували в Європі, до інших державних і суспільних систем (такі кардинальні соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення називають **революцією**). Ця історична епоха обрамлена двома загальноєвропейськими конфліктами — більш ніж 20-річними війнами, в центрі яких опинилася Франція, і Першою світовою війною. Цю епоху нарекли **«Століттям революцій»**. При цьому тут особливо яскраво проявилася дія загальносвітового процесу на політичний і соціальний розвиток окремих країн. **Перша світова війна (1914–1918 рр.)** стала закономірністю розвитку світу цього періоду Нового часу.

Це період, коли складається **індустріальна цивілізація**. Їй притаманні такі риси: 1) еволюція від аграрного суспільства до промислово розвинутого з його ринковою економікою; 2) оформлення ідей політичної і соціальної рівності, правової держави, ролі науки у прогресі людства; 3) утвердження толерантності, фундаментальних прав людини, універсальних цінностей, які Західні країни поширили на всі континенти.

Індустріальна цивілізація є одним із типів всесвітньої цивілізації. Її ключова ознака — домінування машинного виробництва та приватної власності.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

«Французька революція залишиться лише темним місцем для тих, хто не захоче бачити нічого, крім неї, світло, здатне її освітити, треба шукати в часі, який їй передував. Без чіткого уявлення про старе суспільство, його закони, його вади, його злиденність і велич ніколи не стане зрозуміло, що ж робили французи протягом шістдесяти років, що послідували за його падінням...»
(А. Токвіль. «Старий порядок і революція»).

Яке «світло» мав на увазі вчений А.Токвіль?

Отже, період Нового часу, модерна доба, індустріальна цивілізація (кінець XVIII ст. — 1914 р.) — це період революцій, подальшого формування індустріального суспільства з його ідеологіями, наукою і технікою, культурою, сімейними стосунками, побутом; період колоніальних війн; період об'єднання націй, усвідомлення ними єдності духовних цінностей. Його називають «довгим».

2. Епоха модернізації

Період Нового часу (кінець XVIII ст. — 1914 р.) — це доба, коли європейська цивілізація очолила світовий економічний, соціальний і культурний процеси й досягла зрілості та завершеності. Цей період у Європі та інших регіонах світу є **добою модернізації** — епохою перетворення традиційного (аграрного) селянського суспільства в урбанізоване, індустріалізоване суспільство, де більшість населення проживає у містах і зайнята в промисловому виробництві. Важливими складовими епохи модернізації були **промисловий переворот** та **індустріалізація**.

Промисловий переворот — це перехід від мануфактури до фабрично-заводської системи машинного виробництва, що мав своїм наслідком створення індустріального суспільства, утвердження буржуазних відносин, формування соціальної структури суспільства, в якому переважають фабрика буржуазія й пролетаріат, а становище у суспільстві визначається рівнем доходу, матеріальним станом особи. У цьому суспільстві домінує прагнення мати гроші. Це визначає спосіб життя і стиль поведінки людей. Оскільки матеріальний стан людей може змінюватися, індустріальне суспільство характеризується високим ступенем соціальної мобільності.

Індустріалізація — процес подальшого зростання машинної промисловості, формування індустріальної економіки, в якій промисловість здобуває перевагу над сільським господарством, а важка індустрія — над галузями легкої промисловості.

Промисловий переворот та індустріалізація обумовлені якісним стрибком у розвитку науки і техніки, які стрімко рухалася вперед: від парової машини Ватта (1784 р.) — до пароплава Фултона (1807 р.), від пасажирської залізниці Стівенсона (1825 р.), парового дирижабля Жиффара (1852 р.), двигуна внутрішнього згоряння Отто (1876 р.) — до автомобіля Даймлера і Бенца (1885 р.) та аероплана Аде (1890 р.), від фотографії Ньєпса (1826 р.) — до кінематографа братів О. та Л. Люм'єрів (1895 р.), від електричної батареї Вольта (1800 р.) — до генератора фон Сіменса (1867 р.), від телефону Райса (1861 р.) — до радіопередавача Марконі (1901 р.) тощо. XIX ст. дало людству низку відкриттів і винаходів, а саме 8527, майже у 8 разів більше, ніж усі попередні століття, починаючи від VIII ст. до н. е.

Світ людини, залученої до європейської цивілізації, якісно змінився: в поглядах людини на саму себе, у зростанні громадянської свідомості, особистісній самоповазі.

Таким чином, **доба модернізації** — це епоха технічного, економічного та соціально-політичного розвитку європейських країн, який сприяв поширенню ідеї суспільного прогресу, утвердженню оптимістичного світогляду, розумінню історії людства як цілісного висхідного процесу, на вершині якого перебували цивілізовані країни Заходу. Пріоритетною у культурному розвитку людства стає західноєвропейська культура. Цей період відзначений завершенням процесу формування наукового світогляду європейської людини, розпочатого у попередніх століть. На його ґрунті формується культура модерної доби.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❁❁❁❁❁❁

«Таємниця будь-якого великого капіталу приховує злочин, але його забуто, бо все було зроблено бездоганно» (*О. де Бальзак. «Батько Горіо»*).

- ❓ Про які зміни норм моралі у суспільстві, де панує капітал, говорить французький прозаїк?

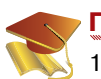

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁

«Три засади уможливили цей новий світ: ліберальна демократія, експериментальна наука та індустріалізм... XIX століття не винайшло жодної з них; вони походять із двох попередніх сторіч. Заслуга XIX століття не у винаході, а в практичному здійсненні» (*Ортега-і-Гассет*).

«...одного разу в 1780-х рр. уперше в людській історії були зірвані окуви з продуктивних сил суспільства, які отримали можливість постійно, швидко і безмежно збільшувати обсяг робочої сили, товарів і послуг ... це стало найбільш важливою подією світової історії з часів появи сільськогосподарського виробництва і міст» (*Е. Хобсбаум*).

- ❓ Яке місце в історії людства мислителі відводять XIX століттю?

ПОМІРКУЙТЕ ❁❁❁❁❁❁

1. Чому кінець XVIII — початок XX ст. називають модерною добою в історії людства?
2. Чому XIX ст. називають «довгим»? Яке значення «довгого» XIX ст. в історії?
3. Які особливості політично-економічного розвитку світу від кінця XVIII — до початку XX ст.?

- ❓ Чому новому інженерному винаходу присвячено окремий зал музею?

❁❁❁❁❁❁

Парова машина, створена за проектом Джеймса Ватта (1784 р.). Виставлена у Вищій інженерній школі в Мадриді

РОЗДІЛ І. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА НАПРИКІНЦІ XVIII — НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

§2

ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ.: ВІД КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОНАРХІЇ ДО РЕСПУБЛІКИ

1. Пригадайте, коли відбувалося становлення абсолютної монархії у Франції? Назвіть події, які свідчать про її формування.
2. Який ідейний рух називається Просвітництвом?
3. Назвіть представників французького Просвітництва та їх основні ідеї.

1. Франція наприкінці XVIII ст.: передумови і причини Великої французької революції

Королівська влада: криза абсолютизму. Франція кінця XVIII ст. — абсолютна монархія. Найвища влада належала королю, що здійснював «особисте правління»: видавав і скасовував закони, оголошував війну, підписував мирні угоди, вирішував усі адміністративні та судові справи, запроваджував збір будь-яких податків.

Опорою королівської влади був бюрократичний апарат, який складався з міністерств, місцевої адміністрації на чолі з губернаторами (у подальшому — інтенданти) і королівських судів. Особливе місце належало судам вищої інстанції — парламентам (на відміну від англійських, вони були не законодавчими, а судовими й адміністративними органами). Було 12 парламентів (у Парижі, Тулузі, Греноблі, Бордо, Діжоні тощо). Головним серед них був Паризький парламент, який ще мав право реєстрації королівських едиктів, після чого вони набували чинності законів.

У Франції кінця XVIII ст. усі державні посади продавалися або передавалися у спадок. Зростання бюрократії спричинило занепад традиційних станових органів влади. Замість Генеральних штатів іноді скликалися *нотаблі* (призначені королем члени зборів представників вищого духовенства, придворного дворянства, мерів міст). Місцеві представницькі органи влади були відсутні у більшості провінцій королівства. Керівництво ними здійснювали призначені вищі чиновники. Міста втратили право самоврядування. Посади мерів у містах також можна було купити. Утримання кількісно зростаючої бюрократії непомірно обтяжувало державну скарбницю Франції.

При королівському дворі процвітав фаворитизм, набули поширення різні зловживання з боку влади. Зазначені вище обставини зумовили кризу владних, економічних і соціальних відносин. Її спробував подолати король Людовік XVI (1754–1793). Постійно лавіруючи між вимогами гро-

матеріальності щодо модернізації суспільства й консервативно налаштованою частиною придворної знаті, він погодився на певні кадрові зміни у складі уряду та проведення обмежених реформ генеральними контролерами фінансів (тобто міністрами фінансів) — ученим-економістом Ж. Тюрго і швейцарцем Ж. Неккером.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«...спроба першого міністра Ж. Тюрго втілити в життя програму реформ зазнала краху. І це було закономірно... вона зазнала невдачі через спротив із боку придворної знаті... Але результати такої поразки були катастрофічними для монархії. Надії тепер поклалися не на освічену монархію, а на народ чи націю» (Е. Хобсбаум. «Епоха революції: Європа 1789–1848»).

Чому погляд ученого про закономірність неможливості реформування системи влади у Франції є справедливим? Які наслідки має на увазі вчений?

Пропозиції міністрів-реформаторів, що стосувалися обмеження нових податків, скасування сталих цін на зерно, ліквідації цехів, запровадження режиму суворої економії королівським двором, скасування привілеїв дворянства, духовенства, запровадження місцевого самоврядування суперечили самій суті абсолютистської монархії. Вони викликали протести придворної аристократії і тому не були підтримані королем. Їх ініціатори були відправлені у відставку.

Соціально-економічне становище Франції наприкінці XVIII ст. Франція наприкінці XVIII ст., залишаючись однією з наймогутніших країн Європи, була аграрною країною, населення якої становило 26 млн чол. (три чверті — проживало в сільській місцевості). Провідною галуззю економіки залишалось сільське господарство. Виробництво зерна на 3/4 наповнювало державну скарбницю. Із 35 млн га оброблюваних земель 2/3 належало дворянству. Особливістю земельної власності було поширення селянського дрібного землеволодіння у формі *цензиви* — спадкової земельної власності: сеньйор не мав права зігнати селянина з наділу або забрати його у нього, але й селянин не міг покинути свій наділ.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«...Я багато разів спостерігав поділ земельних наділів до такої міри, що одне фруктове дерево на невеличкій земельній ділянці (приблизно 20 футів) було одночасно і господарством, і садибою усієї родини... Я був у Сен-Жерменському абатстві... Це найбагатше абатство в усій Франції; абат одержує 300 тисяч ліврів доходу. У мене не вистачає терпіння, коли я бачу подібний розподіл таких великих доходів. Скільки ферм можна було б побудувати за чверть цього доходу! Яку ріпу, капусту, картоплю, конюшину, яких овець і яку вовну можна було б одержати!» (А. Юнг. «Подорож Францією»).

Про яке типове явище говорить сучасник? Які негативні сторони економічного життя Франції помітив мандрівник?

Хоча більшість феодалів вели своє господарство традиційно, частина дворянства вже запроваджувала грошові ренти, здачу своїх земель в оренду. Це свідчило про розвиток товарно-грошових відносин.

Основною системою обробітку землі було трипільля. Проте на півдні Франції існувала ще архаїчна двопільна система, за якої значна частина земель роками не давала врожаю.

Унаслідок низького рівня розвитку тваринництва, саме від урожайності зернових культур (до поширення картоплі вони складали основу харчування), залежали добробут усього населення, надходження до державної скарбниці, розвиток промисловості. Низька врожайність зернових зумовлювала високі ціни на продукти харчування. Різке зростання цін було однією з причин фінансових і промислових криз. Так, неврожаї 1787–1788 рр. зумовили зростання ціни на хліб удвічі. Хліба у містах не вистачало. Міська біднота опинилася у скрутному становищі. На стінах паризьких будинків з'явилися написи: «Якщо хліб не здешевіє, а міністра не змінять, ми знищимо короля і весь рід Бурбонів».

За рівнем промислового розвитку Франція поступалася лише Великій Британії. Міста Ліон, Брест, Тулон, Париж стали великими промисловими центрами країни. Основою промисловості стало мануфактурне виробництво. Розвивались централізовані, змішані та розсіяні мануфактури.

Найуспішніше розвивалися вугільна, металургійна, бавовняна галузі. Особливо процвітало виробництво предметів розкоші. Королівський двір, привілейовані стани, заможні буржуа не шкодували коштів на придбання дорогих тканин, вишуканих меблів, посуду, парфумерії тощо. Великі дворянські роди охоче вкладали кошти також у важку індустрію. У 1780-х рр. понад 50% металургійних підприємств належало дворянам, понад 9% — церкві. Саме у цей період дворянська родина Ванделів заснувала відомий металургійний завод у Крезе, на якому в 1787 р. відбулася перша в історії Франції виплавка металу з використанням коксу. У 1780-х рр. розпочали застосовувати і парові машини. Однак на підприємствах ще широко використовували ручну працю. Для порівняння у 1790 р. у Франції працювало 900 прядильних машин «Дженні» (у Великій Британії — 20 000) і лише 8 механічних машин Аркрайта (у Великій Британії — 143).

Прискорений розвиток промисловості сприяв розвитку внутрішньої торгівлі. Будувались шляхи, мости і канали. Складалась спеціалізація регіонів із виробництва певних видів товарів. Водночас розвиток промисловості стримувався відсутністю єдиної тарифно-митної системи, єдиної системи мір ваги, довжини, об'єму, єдиної монетної системи, численними внутрішніми митними кордонами.

Важливу роль в економічному житті країни відігравала зовнішня торгівля, особливо з колоніями. Швидкими темпами розвивалися приморські міста-порти Марсель, Бордо, Нант. Основними товарами експорту були тканини, вина; товарами імпорту — прянощі, цукор, кава, тютюн, бавовна тощо. Використовуючи працю чорношкірих рабів, французькі землевлас-

ники на островах Гаїті, Мартиніка й Гваделупа вирощували цукрову тростину, тютюн і збували ці товари до Франції та інших країн. Не цуралися французькі судновласники торгівлі чорношкірими рабами.

Франція за розмірами зовнішньої торгівлі посідала друге місце у світі, поступаючись лише Великій Британії.

Однак розвиток промисловості й торгівлі стримувався величезними податками, які зумовили зубожіння більшості населення, знижували його купівельну спроможність. Податкові привілеї для окремих компаній і власників «королівських мануфактур», цехові обмеження, застарілість устаткування, державні обмеження підприємництва, свавілля державних службовців, застаріла фінансова система, численні внутрішні митні збори між провінціями були негативними чинниками у розвитку промисловості й торгівлі.

Наприкінці XVIII ст. у Франції населення поділялось на три **стани**: духовенство, дворянство і так званий *третій стан*, до якого належали: буржуа (купці, цехові майстри, власники мануфактур, банкіри, учені, письменники, лікарі, адвокати, чиновники, судді, сільські орендарі), ремісники, наймані робітники, міська біднота (санкюлоти), селяни. Духовенство й дворянство — привілейовані стани, що звільнялись від сплати більшості податків, а весь податковий тягар ніс третій стан, сплачуючи численні **прямі** (податок на землю (*талья*), *подушний (капітація)*, двадцятину, тощо) та **непрямі податки**. Селяни, хоч і були переважно особисто вільними, але щорічно додатково на користь сеньйора ще платили різні податки та виконували різноманітні повинності.

За умов, коли вся повнота влади зосереджувалася у руках двох привілейованих станів (духовенства та дворянства), економічно зростаюча буржуазія почала вимагати проведення реформ в управлінні державою, прагнучи отримати рівні з дворянством і духовенством права та привілеї.

Економічне становище Франції наприкінці XVIII ст. погіршилося як унаслідок *фінансової кризи* (дуже великі особисті витрати королівської родини, які покривались із державного бюджету; зростання утричі державного боргу), так і внаслідок *лібералізації міжнародної торгівлі* (франко-британський договір про свободу торгівлі (1786 р.) був вигіднішим для британських купців і підприємців) та її *участі у війнах другої половини XVIII ст.* (втрачено практично всі колоніальні завоювання останніх 150 років у результаті Семилітньої війни (1756–1763); зростання державного боргу внаслідок участі у боротьбі північноамериканських колоній за незалежність від Великої Британії (1775–1783)).

Таким чином, криза абсолютизму, потреби економічного розвитку, зміни у соціальній структурі французького суспільства вимагали кардинального реформування державного устрою Франції. Історичний досвід доводив (Англійська революція XVII ст.): там, де влада «запізнюється» з проведенням реформ, суспільство сплачує дуже високу ціну — ціну революції.

2. Початок революції

Економічна криза, падіння життєвого рівня населення, політичні негаразди стали причинами **Великої французької революції XVIII ст.**

1789 рік став визначальним у житті Франції. Події цього року розвивались досить стрімко. **5 травня 1789 р.** у Версальському палаці Малих ігор урочисто відкрилось засідання *Генеральних штатів* (не скликались 175 років), на якому мали затвердити нові податки. Але депутати від третього стану виявили непокору волі короля й не тільки не надали нову позику в розмірі 80 млн ліврів, а й **17 червня 1789 р.** оголосили себе **Національними зборами**. Згодом більшість депутатів від двох перших станів також приєдналася до них. У відповідь на депутатське свавілля король, прагнучи перешкодити їх спільним засіданням, у ніч на 20 червня 1789 р. наказав зачинити Зал засідань. Проте депутати зібрались на засідання у Залі для гри у м'яч і присяглися збиратися, поки не приймуть конституцію. За такої ситуації король Людовік XVI **23 червня 1789 р.** йде на поступки: зібрав депутатів трьох станів на спільне засідання, оголосив про запровадження єдиного для всіх станів оподаткування, реформу судочинства.

Однак він наголосив, що влади ділити ні з ким не буде, і запропонував депутатам продовжити роботу в окремих палатах. Коли король пішов, то його церемоніймейстер звернувся до депутатів: «Панове, ви чули наказ короля!» — «Так, — відповів тоді представник третього стану граф **О. Мірабо**, — ми чули наміри короля... Скажіть Вашому господарю, що ми тут із волі народу і розійдемося лише поступаючись силі багнетів». Спроба короля розігнати Національні збори силою успіху не мала. Цьому перешкодили декілька депутатів-дворян, серед яких був «герой Нового і Старого світу» генерал **маркіз М. Ж. де Лафайєт**. Національні збори оголосили себе недоторканими. Король Людовік XVI дозволив іншим депутатам приєднатись до спільного зібрання. 9 липня 1789 р. Національні збори проголошують себе **Установчими зборами**. Таке рішення дозволяло депутатам прийняти конституцію, яка б змінила державний устрій

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

МІРАБО
(Оноре Габрієль
Рікеті)
(1749–1791)

Аристократ, що мав славу легковажної людини й дуелянта, декілька років був ув'язнений у тюрмах Франції. Під час революції, прихильник конституційної монархії, прагнув обійняти посаду прем'єр-міністра. Знаходячись у zenіті слави, Мірабо захворів і 2 квітня 1791 р. помер. Його прах поховали в Пантеоні слави з найбільшими почестями. Смерть революціонера була сприйнята як справжня трагедія. Навколо його раптової смерті вирували чутки про отруєння. Але за півтора року після його смерті стало відомо про зв'язки Мірабо з королівською родиною. Його звинуватили у зрадництві. Останки винесли з усипальниці видатних людей та перенесли на цвинтар злочинців.

країни. У відповідь на спробу короля за допомогою військ їх розігнати, у Парижі відбулося повстання (**14 липня 1789 р.**), у ході якого створено Національну гвардію, захоплено Арсенал, Будинок інвалідів і штурмом узято фортецю-в'язницю **Бастилію**. Ці події стали початком революції. Дізнавшись про це, Людовік XVI вигукнув: «Це ж заколот!» Головний хранитель королівського гардеробу герцог де Ліанкур йому відповів: «Ні, Ваша величносте, це революція!»

Людовік XVI змирився з перетворенням Національних зборів в Установчі збори, яким відтоді стала належати законодавча влада. Король залишався главою держави. Так, у Франції розпочався процес утвердження **конституційної монархії**.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖❖

«Величезний натовп зібрався навколо Бастилії. ...перші дві години натовп ще не думав про штурм. Юрба вимагала тільки видати зброю. Але коли маленький гарнізон почав чинити опір, ця вимога переросла в інше. ...Стрілянина йде приблизно одну чи дві години; губернатор маркіз де Лоне здається; він опускає підйомний міст — усі стрімко кидаються туди; але раптом він знову піднімає його і лунають гарматні постріли. Тоді гармата французької гвардії пробиває стіну... і за півгодини палац узятий... Її штурмували цивільні та солдати, без жодного офіцера! ...Блискуча перемога — здобута...» (*Камілл Демулен, із листа батькові*).

Що спонукало парижан до штурму Бастилії?

Революція охоплює всю Францію. Повсталася провінція: у містах відбувалася *«муніципальна революція»* (формувався нові органи місцевого самоврядування — муніципалітети); у сільській місцевості розгорнулася *«селянська жакерія»*: грабуються маєтки, дворян убивають, нищать документи про селянські повинності. Це було «літо великого страху».

3. «Декларація прав людини і громадянина». Суспільні перетворення 1789–1791 рр.

Розгортання революції розкололо французьке суспільство на противників (в основному привілейовані стани) та прихильників (переважно третій стан) революції і спонукало депутатів Установчих зборів прискорити розробку конституції, вступом до якої стала проголошена **26 серпня 1789 р.**, з ініціативи генерала **Ж. Лафайета**, *«Декларація прав людини і громадянина»*, в якій, обґрунтовуючи невід'ємність прав кожної людини, дарованих їй самою природою, скасовуючи станові привілеї, основним завданням держави оголошувалось забезпечення прав та свобод людини (священність і недоторканність приватної власності, право опору гнобленню, право безпеки, свобода слова, свобода совісті та свобода друку). Носієм державного суверенітету визнавався народ.

Таким чином, прийняття «Декларації прав людини та громадянина» (1789) за «Декларацією незалежності» США (1776) втілювало ідеї Про-

Адміні- стративні	<ul style="list-style-type: none"> • скасовано поділ на провінції, введено 83 департаменти з наданням широких прав самоврядування; створено виборні виконавчі колегії (директорії), які обиралися за майновим цензом; • Париж поділено на 48 секцій, очолюваних комісарами
Соціально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> • встановлено порядок викупу феодальних повинностей; • уведено три нові прямі податки: на землю, рухоме майно, підприємницьку діяльність; • ліквідовано цехи, монополію торговельних компаній, скасовано внутрішні мита та міські застави, запроваджено вільну торгівлю хлібом; • секуляризовано церковні землі, які оголошувались національним майном, скасовано десятину; • прийнято новий виборчий закон: поділ виборців на активних і пасивних за майновим цензом, виборче право отримали лише активні громадяни – ті, хто сплачував податок у розмірі не менше як триденна заробітна плата; виборчого права були позбавлені й жінки
Політико-правові	<ul style="list-style-type: none"> • дворянство і духовенство втратили своє привілейоване становище: вводилося звання «громадянин» і звертання по імені; скасовувалися церковні звання й титули (окрім єпископа і кюре); священники отримували державну платню; вводилася виборність єпископів і священників; відмінялося затвердження єпископів Папою; протестанти урівнювалися в правах із католиками; • запроваджено цивільну реєстрацію актів народження, шлюбу, смерті; • заборонено страйки, застосування сили проти народних виступів

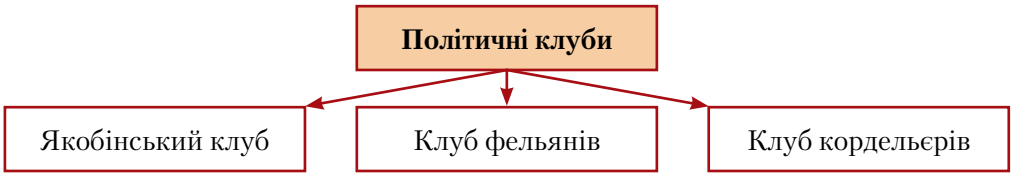
Отже, економічна та фінансова кризи, посилені політичною кризою, дестабілізували внутрішньополітичне життя Франції, спричинивши революцію, яка пробудила соціальні сили, що розпочали суспільні перетворення. Останні мали удосконалити державне управління, реформувати суспільно-політичний і економічний устрій Франції, знищити абсолютизм.

4. Повалення монархії. Установлення Республіки

Із початком революції у Франції активно діють політичні клуби і товариства: «Товариство друзів конституції», або **Якобінський клуб** (назва походить від трапезної монастиря Св. Якова, де проходили його засідання), лідери *Е. Сійєс, М. Робесп'єр* та ін.; **Клуб кордельєрів**, або «Товариство друзів прав людини й громадянина» (збирався у колишньому монастирі ордену францисканців-кордельєрів), лідери *Ж. Дантон, К. Демулен; Клуб фельянів* (виник після розколу Якобінського клубу в 1791 р.). Водночас у Парижі створювались «народні клуби»: «Соціальний клуб», «Всесвітня федерація друзів істини» та «Залізні вуста», члени яких обговорювали цілі й тактику революційної боротьби, формували революційні патрулі тощо. Надзвичайною популярністю користувалась антимонархічна газета «Друг народу» (видавалася *Ж.-П. Маратом*).

Упродовж 1790–1791 рр. посилюється боротьба між різними політичними угрупованнями в Установчих зборах: **конституціоналістами-монар-**

хістами (граф *Мірабо*, маркіз *Лафайет*, абат *Сійєс*), **лівими демократами** (адвокат *М. Робесп'єр*), **правими роялістами** (*Ж.-А.-М. Казалес*).

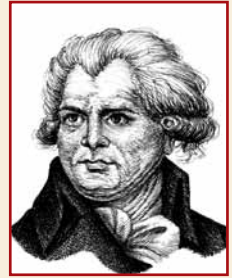
У цей період активізуються **роялісти** (намагалися організувати іноземну інтервенцію, щоб відновити «старий порядок»), виникла **Вареннська криза**: невдала спроба короля і королеви, переодягнених лакеєм та покоївкою, з дітьми і фальшивими російськими паспортами, таємно залишити Париж та дістатись до своїх прихильників, які зосередились біля бельгійського кордону.

Коли стало відомо про втечу короля, в усі напрямки було розіслано гінців із наказом перехопити втікачів. 21 червня 1791 р. королівська родина зробила зупинку на поштової станції Сент-Мену. Син начальника поштової станції, солдат Друе, упізнав переодягненого лакеєм короля за знайомим профілем, який карбували на монетах. Верхи, найкоротшим шляхом, Друе дістався до міста Варенн і повідомив

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

ДАНТОН
Жорж Жак
(1759-1794)

У дні революції він, відомий адвокат, стає одним із її вождів, її трибуном. Ініціювавши створення революційного трибуналу, згодом виступив проти терору, законфліктувавши з Робесп'єром. Хоча і вирізнявся способом життя «нуророша», але на пропозицію врятувати життя втечею заявив: «Батьківщину неможливо забрати на підшвах своїх туфель». Дорогою до місця страти він підбадьорює себе: «Будь сміливим, Дантоне!» Останніми словами перед стратою було прохання до ката Сансона: «Не забудь тільки показати мою голову народові. Вона цього вартує».

Якими засобами художник передає трагічність події для родини монарха?

* * * * *

*Арешт сім'ї
Людовіка XVI у Варенні*

революційну владу про місце перебування короля. Королівську родину затримали і повернули до палацу Тюїльрі під конвоєм національних гвардійців. На всьому шляху їх зустрічав розлючений народний натовп. Після повернення до Парижа король тихо промовив: «У Франції більше немає короля». Людовіка XVI було взято під варту, а народ, називаючи короля зрадником, розбивав його бюсти. Установчі збори постановили нагородити Друе 30 тис. ліврів, але він із гордістю відмовився від нагороди, заявивши, що лише виконував обов'язок громадянина. Наслідком Вареннської кризи стало остаточне падіння авторитету монархії.

Очевидна зрада короля й королеви ускладнила політичну ситуацію. 14 липня 1791 р., на святі Федерації (щорічне святкування з нагоди взяття Бастилії), пролунала вимога: «Геть Людовіка XVI!» Кілька днів відбувалися багатотисячні маніфестації, учасники яких вимагали встановити республіку. 17 липня 1791 р. маніфестантів було розстріляно. Загибло понад 50 чол. Рятуючи монархію, частина поміркованих конституціоналістів-монархістів із клубу фельянів заявила, що короля було викрадено. Більшість депутатів Установчих зборів підтримала цю версію.

3 вересня 1791 р. Установчі збори прийняли **Конституцію**, яка закріплювала конституційну монархію; вища законодавча влада належала однопалатним Національним законодавчим зборам; депутатам надавалося право недоторканності; виконавча влада належала королю й міністрам, яких він призначав і які були підзвітними лише йому; король мав право «відкладального вето», очолював збройні сили; судова влада надавалася суддям, яких обирав народ на визначений термін. Виборче право надавалося чоловікам віком від 25 років, але воно було обмежене майновим цензом і цензом осілості. Конституція не поширювалася на колонії, де зберігалось рабство.

Отже, установлення конституційної монархії мало стабілізувати політичне становище в державі. Спроба народних мас здійснити тиск на депутатів щодо питання про долю монархії була придушена силами Національної гвардії.

5. Проголошення Республіки

1 жовтня 1791 р. розпочали роботу Національні законодавчі збори, депутатський корпус яких розколовся на різні політичні групи.

	«Ліви»		«Центристи»	«Праві»
Політична назва	Жирондисти (помірковані республіканці)	Монтаньяри (радикальні республіканці)	Незалежні («болото»)	Фельяни
Лідери	Ж. Бріссо і П. Верньйо	М. Робесп'єр та Ж.-П. Марат	Е.-Ж. Сійєс, П. Баррас	М. Ж. де Лафайєт

Соціальна база	Власники мануфактур, нові землевласники	Середня і дрібна буржуазія	Аристократичні кола	Аристократичні кола
Основні завдання	Продовження революції шляхом реформування	Скасування монархії	Прагнули компромісу на основі прийнятої конституції	Вважали революцію завершеною; виступали за примирення з Бурбонами

Національні законодавчі збори не змогли провести радикальні соціально-економічні та політичні реформи. У країні зростало народне невдоволення. Вибухнули перші народні повстання проти революції. У відповідь влада застосувала репресії. Посилилося протистояння між парламентом та королем. Ускладнилась і міжнародна ситуація. Сформувалась антифранцузька коаліція Австрії і Пруссії («**Пільніцька декларація**» 1791 р.). Росія оголосила бойкот революційній Франції. До того ж Австрію та Пруссію активно закликали почати бойові дії і роялісти-емігранти, які організували поблизу кордону Франції збройний табір у **м. Кобленц** (Бельгія).

Ідея війни була народжена у самій Франції. Король убачав у ній можливість повернення влади, республіканці — можливість остаточного усунення Людовіка XVI від влади. Під тиском жирондистів 20 квітня 1792 р. Законодавчі збори оголосили війну Австрії (триватиме 20 років). Непідготовленість французької армії на початковому етапі, передача королевою австрійському командуванню плану ведення війни призвели до низки поразок та вторгнення пруських військ до Франції.

Тим часом **20 червня 1792 р.**, у чергову річницю присяги в Залі для гри у м'яч, у Парижі відбулася масова демонстрація, яка мало не переросла у повстання, проте завершилась демонстративним братанням короля з народом, який, надягнувши червоний ковпак, пообіцяв бути вірним конституції. Демократичні клуби для оборони країни вимагали від уряду запровадження надзвичайних заходів. Біля Парижа було організовано табір із 20 тис. вільнонайманих бійців. Але ситуація продовжувала погіршуватися. **11 липня 1792 р.** Законодавчі збори звернулися до народу із закликом «Батьківщина в небезпеці!» У відповідь тисячі добровольців — *федератів* — стали на захист революції й рушили до Парижа.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

1792 р. Із Оголошення Законодавчих зборів

Численні війська наближаються до наших кордонів. Громадяни, Вітчизна в небезпеці! Нехай ті, які матимуть честь першими виступити на захист того, що вони мають найдорожчого... чекають заклик закону, щоб розпочати дії, і тоді Вітчизна буде врятована...

Що, на думку авторів документа, є найдорожчим для громадянина? Чому?

Саме в ці дні народилася найвідоміша революційна пісня марсельсько-го батальйону – «Бойова пісня Рейнської армії», яку написав військовий інженер революційної армії *Руже де Ліль* і яка згодом стане відомою як «Марсельеза» – державний гімн Франції.

Поразки на фронті, зростання цін, спекуляції товарами першої необхідності, непослідовність дій уряду, зрада королівського двору викликали нове народне повстання. У ніч на 10 серпня 1792 р. тисячі простих громадян та батальйони Національної гвардії оточили королівську резиденцію в Тюільрі. Артилеристи під вигуки «Хай живе нація!» приєдналися до повстання. Повстанці захопили палац. Розпочинається новий етап революції, вирішальну роль у якому відіграють представники «низів», центром яких стала Комуна Парижа. Національні законодавчі збори закликають ліквідувати монархію. Короля заарештовано і переведено в замок-в'язницю Тампль. У Національних законодавчих зборах владу здобувають жирондисти. Призначено вибори до Національного конвенту, що мав проголосити республіку й прийняти нову конституцію.

Після арешту короля Францією керував новий уряд – *Тимчасова Виконавча Рада*. Вона вжила низку заходів із поліпшення ситуації в країні: розподілено землі селянської громади; дозволено здавати в оренду або продавати землі емігрантів; знижено виборчий віковий ценз до 21 року; скасовано поділ на «активних» і «пасивних» громадян; скасовано власність на землю тих, хто не міг довести законність володіння нею.

20 вересня 1792 р. розпочав свою роботу *Національний конвент*, у якому виділилось три угруповання: **жирондисти** (165 депутатів, що гуртувалися навколо депутатів від департаменту Жиронди; їхні лідери *Ж. Бріссо, Ж. М. Ролан, П. Верньйо* вважали справу революції завершеною, підтримуючи ідею розширення прав департаментів, виступали за вільну торгівлю та повну недоторканність приватної власності); **незалежні депутати** («болото», 500 осіб), майже завжди підтримували жирондистів; **монтаньяри**, лідерами яких були *Ж. Дантон, М. Робесп'єр і Ж.-П. Марат* (т. зв. «Гора», близько 100 депутатів) – виражали інтереси демократичної буржуазії, частини селянства, міських низів, які прагнули подальшого розвитку революції.

У цей день французькі революційні війська здобули першу значну перемогу **біля селища Вальмі**. Революційна армія оволоділа Савойєю, Майнцем. У зайнятих містах французи скасували феодальні порядки і запровадили нові закони.

22 вересня 1792 р. Конвент скасовує монархію та встановлює у Франції **республіку**. Вона увійшла в історію як *Перша* й проіснувала 12 років до березня 1804 р., коли Наполеон Бонапарт проголосив себе імператором.

Проголошення Франції республікою зумовило вирішення долі Людовіка Капета (так називали короля, позбавленого влади). Жирондисти, прагнучи уникнути повстань роялістів, нової інтервенції і посилення впливу монтаньярів, не хотіли допустити страти короля. Якобінці вима-

гали відкритого суду над королем. Депутати Конвенту провели слідство у справі короля, яке встановило, що він підтримував зв'язок з опозиційною еміграцією, закликав Австрію та Пруссію розпочати війну з революційною Францією. На вимогу якобінця Ж.-П. Марата було проведено поіменне голосування депутатів Конвенту: *«Ви рятуєте батьківщину... і ви забезпечите благо народу, стявши голову тирану»*. Із перевагою в один голос більшість депутатів, після 40-годинних дебатів, підтримали смертну кару й негайне виконання вироку. **21 січня 1793 р.** короля Людовіка XVI стратили.

У 1793 р. внутрішньополітична ситуація в країні загострилася: скорочувалось виробництво, зростало безробіття та ціни на товари першої необхідності, процвітала спекуляція. Збідніле населення вимагало стабілізації цін (введення «максимуму») та повної ліквідації феодальних повинностей.

Становище жирондистів ускладнилося внаслідок повстань у західних департаментах: у Вандеї (емблемою повсталих стала смужка червоної тканини – «серце Ісуса»), в Бретані, у департаменті Мен (повсталих називали *шуанами*, бо їх бойовий вигук нагадував крик лісової сови). Їх жертвами стало 600 тисяч осіб.

Улітку 1793 р. знову погіршується зовнішньополітичне становище Франції: революційна армія втратила завойовані землі й постійно відступала, багато генералів зрадили їй, бойові дії знову відбувалися на її території. Розширився склад антифранцузької коаліції (Велика Британія, Сардинія, Неаполь, Росія, Голландія, Туреччина, Баварія).

У цій складній ситуації якобінці організовують повстання проти жирондистів. Французька революція вступила в нову стадію свого розвитку.

Отже, повалення монархії та встановлення республіки стало важливим моментом в історії Франції та Європи, адже було порушена традиційна для тогочасної Європи організація влади. Ця подія викликала широкий міжнародний резонанс. Монархи Європи вбачали у цьому небезпеку для свого правління. Це ускладнило міжнародне становище республіканської Франції. У країні ліквідація монархії загострила політичну ситуацію.

Жан Дюплессі-Берто. Штурм Тюїльєри

Еміль Жан Орас Верне. Битва при Вальмі

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1. Які риси соціально-економічного та суспільно-політичного життя кінця XVIII ст. свідчать, що Франція переживала переддень революції?
2. Які наслідки мало повалення монархії для розгортання революції?
3. Чому узурпація яacobінцями влади стала закономірністю у розвитку революції?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

Коаліція — тимчасовий воєнно-політичний союз двох або більше держав, укладений для спільних дій проти будь-якої держави або кількох держав.

Муниципальна революція — формування нових органів влади й місцевого самоврядування (муниципалітетів).

Роялісти — прихильники монархії.

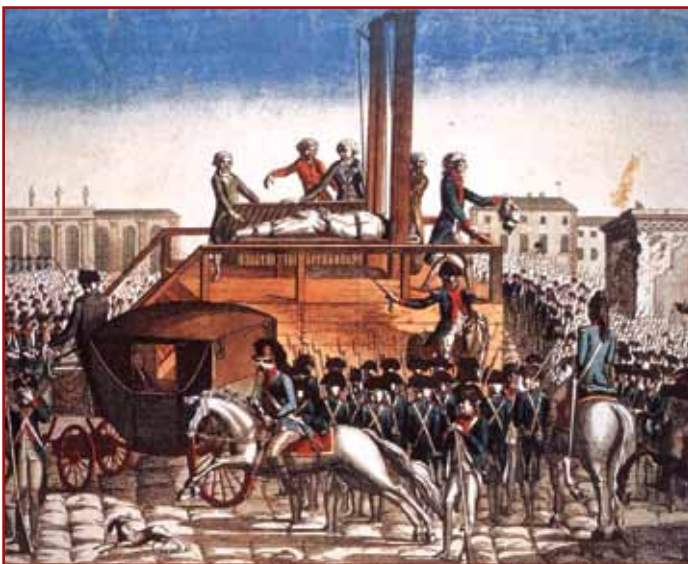
Санкюлоти — представники міської бідноти.

Секуляризація — процес позбавлення церкви права на земельну власність і відокремлення церкви від держави.

ОСНОВНІ ДАТИ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

- 5 травня 1789 р.** — відкриття засідання Генеральних штатів.
- 17 червня 1789 р.** — депутати від третього стану оголосили себе Національними зборами.
- 9 липня 1789 р.** — Національні збори проголосили себе Установчими.
- 14 липня 1789 р.** — штурм Бастилії. Початок Великої французької революції.
- 26 серпня 1789 р.** — прийнято «Декларацію прав людини і громадянина».
- 3 вересня 1791 р.** — затвердження першої Конституції Франції.
- 10 серпня 1792 р.** — повалення монархії у Франції.
- 22 вересня 1792 р.** — проголошення Першої республіки у Франції.

Чому короля було страчено публічно?

Федір Булгаков.
Страта на ешафоті
Людовіка XVI

§3

ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ.: ВІД ЯКОБІНСЬКОЇ ДИКТАТУРИ ДО ІМПЕРІЇ НАПОЛЕОНА. ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС

1. Яку форму правління у Франції визначала Конституція 1791 р.?
2. Які політичні угруповання були представлені в Законодавчих зборах? Охарактеризуйте їхні політичні погляди.
3. Яке значення мало проголошення гасла «Громадяни! Батьківщина в небезпеці!»?
4. Назвіть причини перетворення конституційної монархії в республіку.

1. Якобінська диктатура і терор

31 травня 1793 р. на світанку дзвони Собору Паризької Богоматері знову вдарили на сполох. Озброєна юрба увірвалася до залу засідань Конвенту й висунула свої вимоги: розпочати судове слідство діяльності жирондистів; організувати «революційну армію», яка б налагодила регулярне постачання продовольства до Парижа й домоглася виконання закону про максимум цін на хліб; запровадити оподаткування багатіїв. Оскільки Конвент не поспішав виконувати вимоги повсталих, Рада Комуни в ніч із **1 на 2 червня 1793 р.** заарештувала декількох лідерів жирондистів. Будівлю Конвенту оточили національні гвардійці і навели на неї 136 гармат. Уранці 2 червня 1793 р. сто тисяч озброєних людей зайняли сусідні вулиці й майдани. Жирондисти й депутати «болота», надягнувши триколірні шарфи, намагались пройти крізь натовп, але їм це не вдалося. Конвент прийняв рішення арештувати 22 депутатів-жирондистів, у тому числі їхніх лідерів — *Ж. Бріссо* і *П. Верньйо*. Народне повстання перемогло. У Конвенті владу захопили якобінці-монтаньяри. Було запроваджено «революційний порядок правління», відомий в історії як **«якобінська диктатура»**.

24 червня 1793 р. Конвент прийняв нову конституцію. Але реальне життя країни визначали надзвичайні декрети, закони, накази, розпорядження, вказівки. Організація влади за якобінської диктатури виглядала таким чином:

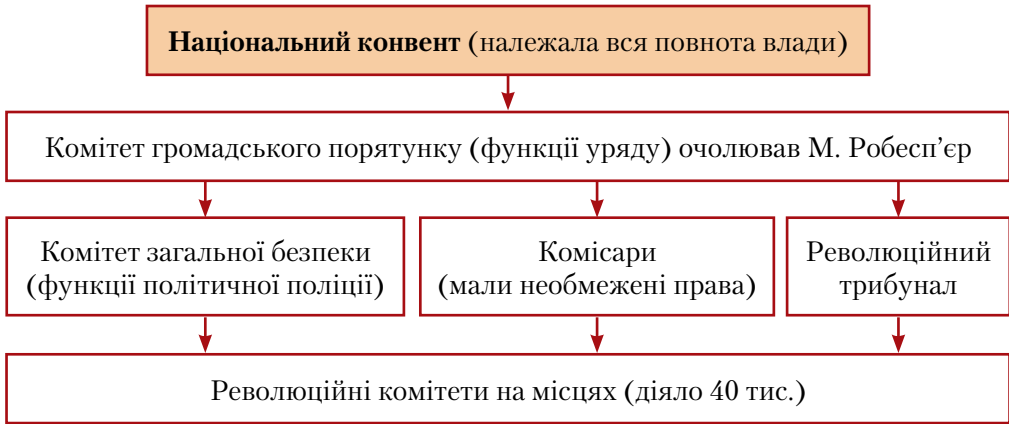

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

РОБЕСП'ЄР
Максиміліан-
Марі-Ізідор
(1758–1794)

Народився у сім'ї адвоката. Здобувши правову освіту, працював адвокатом. Депутат до Генеральних штатів Франції від третього стану. Мірабо так казав про нього: «Він піде далеко, бо вірить у те, що говорить». Був послідовником Ж.-Ж. Руссо й хотів установити диктатуру Доброчесності. Займав крайню ліву позицію, закликаючи до терору проти «ворогів свободи», яка принесла йому широку популярність у народі й прізвисько «Непідкупний». Історія так і не знайшла відповіді на запитання, що ж було головним у його характері — ідеалізм чи фанатизм?

Отримавши владу, якобінці провели радикальні перетворення у сферах державно-адміністративній, соціально-економічній, культурно-освітній та побутовій, обороноздатності та державної безпеки.

Сфери	Здійснювані заходи
Державна і місцева влада	<ul style="list-style-type: none"> • повнота влади у Комітеті громадського порядку; • функції політичної поліції передано Комітеті загальної безпеки; • широкі повноваження комісарів Конвенту на місцях
Соціально-економічні перетворення	<ul style="list-style-type: none"> • розпродаж селянам землі емігрантів за поміркованими цінами з виплатою впродовж 10 років; • остаточне повернення селянам земель громади, захоплених сеньйорами; • обов'язкове надання безземельним селянам невеликого наділу; • дозвіл на розподіл землі селянської громади подушно; • безоплатне скасування усіх феодалних платежів і повинностей; припинення розгляду у судах справ про селянські борги сеньйорам; • уведення твердих максимальних цін на основні товари споживання («максимум») та обмеження зростання заробітної плати; • створення революційної армії з метою конфіскації продовольства для міст, боротьби зі спекуляцією; • обмеження свободи торгівлі; монополія на зовнішню торгівлю; • уведення прогресивного оподаткування та примусових позик від заможних громадян на потреби революції
Державна безпека	<ul style="list-style-type: none"> • дворяни-емігранти та представники опозиції оголошувались контрреволюціонерами; • дозволено частину майна «ворогів революції» розподіляти між найбільшніми громадянами («Вантозькі декрети»); • терор проти «ворогів революції» (у тому числі якобінців)
Обороноздатність та армія	<ul style="list-style-type: none"> • загальна військова повинність; • заміна командного складу обдарованою та сміливою молоддю незалежно від її походження; • об'єднання регулярних частин і частин добровольців; • застосування нової тактики за принципом: «діяти миттєво, стрімко, не озираючись, як блискавка, і швидко бити»

- дехристиянізація (закриття храмів, заборона богослужінь);
- введення культу Розуму, культу Вищої істоти;
- запровадження єдиної міжнародної системи мір і ваги;
- безоплатна обов'язкова початкова освіта;
- створення Вищої нормальної школи для математичних і природничих наук, Вищої політичної школи;
- відкриття Національного музею і Національного інституту музики; реорганізація Королівської бібліотеки в Національну;
- запровадження звертання «громадянин»;
- новий революційний календар («вандем'єр», «брюмер», «фрімер»), святкування революційних свят (Генія, Праці, Подвигів, Нагород і Суспільної думки)

Якобінських вождів вирізняла фанатична віра у правоту своєї справи і повна нетерпимість до тих, хто не поділяв їхніх поглядів (будь-яка критика режиму оголошувалась контрреволюційною, а будь-який критик — «ворогом революції»). Упродовж 1794 р. Конвент наділяє Революційний трибунал повноваженнями без суду та слідства карати на смерть усіх, кого він визнавав «ворогами революції»; спрощує процедуру винесення вироків — відтепер єдиним мірилом для винесення вироку є «совість присяжних». Першими жертвами терору стали: королева Марія-Антуанетта, понад два десятки жирондистів, лідер «крайніх» якобінців Ж. Ебер, прокурор Комуни А. Шометт; лідери «поблажливих» (поміркованих) якобінців — Ж. Дантон, К. Демулен та ін.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

10 червня 1794 р. Із декрету Конвенту про реорганізацію Революційного трибуналу. Революційний трибунал створюється для покарання ворогів народу... Ворогами народу є ті, хто зазіхає силою або хитрістю на громадську свободу... Покаранням за злочини... є смерть... Доказом для винесення вироку є будь-який речовий або моральний доказ в усній чи письмовій формі.

Які свободи, проголошені «Декларацією прав людини і громадянина», порушував декрет? Яку атмосферу в суспільстві породжував документ?

За підрахунками істориків, загальна чисельність жертв якобінського терору склала близько 40 тисяч осіб, із них 16 тисяч було страчено (на гільйотину посилали по 50 чол. одразу); з цього числа дворяни склали 9%, а пересічні учасники революції — до 91%. «*Революція пожирає своїх дітей*», — сказав один із засуджених.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«Повідомляю тобі, брате, що я був одним із трьох присяжних, що осуджував дикого звіра, ім'я якому королева, а також повідомляю тобі, що ми будемо судити «брісонську банду» і 21 жирондиста... ми позбулися поміркованих і засадили аристократів до тюрем...» (Із листа присяжного Революційного трибуналу столяра Траншиара своєму брату).

Про які зміни у суспільстві свідчить лист присяжного? Які настрої стали панівними?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«Об'єднання чеснот і терору — страшна трагедія якобінців... На словах монтаньяри боролися за ідеали свободи, рівності, братерства. Робесп'єр був проти війни, виступав за загальне виборче право, проти дискримінації євреїв, за скасування рабства. «Краще втратити колонію, ніж утратити принцип!» Але саме принципи стали для Робесп'єра дорожчими за людське життя...» (В. Сиротін. Післямова до книги К. Карлейля «Історія Французької революції»).

❖ У чому трагедія Робесп'єра та його однодумців?

Отже, диктатура якобінців означила прихід до влади тієї частини революціонерів, які готові були діяти жорсткою, спираючись на санкюлотів, і не зважати на криваві наслідки своїх дій. Це був відступ від принципів «Декларації прав людини і громадянина» та ідейної спадщини Просвітництва. Наростання народного невдоволення їхньою політикою, тотальним терором, розкол у таборі якобінців, активна опозиція до них у Конвенті прискорили рішуче усунення робесп'єрівців від влади.

2. Термідоріанський переворот. Падіння диктатури якобінців

У Якобінському клубі М. Робесп'єр оголосив, що готується нова змова «мерзотників та агентів іноземних держав» і назвав одне ім'я заколотника — *Жозеф Фуше*. Колишньому вчителеві семінарії не потрібно було повторювати погрозу двічі — він одразу зрозумів, що на нього очікує. Ж. Фуше почав діяти, організовуючи реальну змову проти М. Робесп'єра і його прибічників, головну роль у якій відігравали члени Конвенту **П. Баррас, Ж. Тальєн, Л. Карно**.

27 липня 1794 р. (9 термідора II року Республіки) лідерів якобінців М. Робесп'єра, його брата Ж. Огюстена, Ж. Кутона, Л. Сен-Жюста було заарештовано. 10 термідора (28 липня 1794 р.) усіх живих і мертвих прихильників Робесп'єра (всього 23 особи) і його самого гільйотинували.

У результаті перевороту в Конвенті було покладено край якобінській диктатурі. Встановлений режим був названий **Термідоріанським** й означав, що до влади прийшли підприємницькі кола, які збагатилися на спекуляціях у часи революції — **нுவориши** — і були зацікавлені у зміцненні нових республіканських цінностей буржуазного суспільства, права приватної власності, вільного користування своїми статками, але водночас вони прагнули викоринити в суспільстві саму думку про можливість поділу майна між бідними.

3. Термідоріанський режим: «доба нуворишів» — «республіка без республіканців»

Термідоріанці здійснили низку заходів з утвердження засад і цінностей буржуазного суспільства. Їх основним методом також був терор проти якобінців, санкюлотів і членів революційних комітетів. Боротьбу проти своїх

супротивників вони здійснювали руками «золотої молоді» (так називали загопи молоді соціально забезпечених станів).

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«Згрупувавшись під іменем «золотої молоді» навколо Фрерона, одягнуті з вишуканою елегантністю, ці юнаки ходили вулицями і площами, верховодили там завдяки фізичній силі, ображали патріотів... під приводом помсти за колишні кривди. Саме ім'я «золотої молоді»... вказує на те, що вони воліли замінити республіканську суворість на елегантність і вишуканість старого порядку...» (*Левассер. «Мемуари»*).

Які соціальні верстви представляла «золота молодь»? Які ідеї та погляди вони сповідували?

22 серпня 1795 р. Конвент ухвалив нову конституцію, сутність якої влучно визначив один із її авторів: *«Ми повинні, нарешті, гарантувати власність багатих, громадянську рівність — це все, що може вимагати розумна людина. Абсолютна рівність — це нездійсненна мрія»*. Конституція 1795 р. зберігала республіканський устрій. Виборче право обмежувалося віковим (25 років) і високим майновим цензом (у виборах могли брати участь лише 30 тис. осіб). Вища законодавча влада належала **двопалатному парламенту**: нижня палата — **Рада п'ятисот**, верхня — **Рада старійшин** (250 депутатів). Рада п'ятисот виступала із законодавчою ініціативою та обговорювала законопроекти, а Рада старійшин остаточно їх затверджувала. Виконавча влада належала **Директорії**.

Внутрішня політика Директорії поглибила економічну та політичну кризи. Директорія не мала підтримки в суспільстві. Її існуванню загрожували монархісти й республіканці-якобінці. Не була успішною і зовнішня політика: військові перемоги змінювалися поразками. Суспільні настрої схиляються до необхідності сильної влади, здатної забезпечити порядок.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«Режим Директорії зберігався лише завдяки антиконституційним діям. Упродовж 5 років вони утримували владу. Але не маючи ні ідеалів, ні ідей, ні політичних цілей, ні державної програми — нічого, крім одного бажання не втратити її, вони налаштували проти себе все суспільство. Праві й ліві були незадоволені політикою термідоріанців» (*А. Манфред. «Наполеон Бонапарт»*).

Чому режим директорії втратив підтримку суспільства?

4. Бонапартистський переворот 18 брюмера (9 листопада 1799 р.). Встановлення консульства

Падіння авторитету Директорії, прагнення підприємців і банкірів мати сильну владу, яка б могла придушити монархістів та якобінців, забезпечити внутрішньополітичну стабільність, успішне протистояння антифранцузькій коаліції стали причинами нового перевороту. Рано-вранці **9 листопада 1799 р. (18 брюмера)** Раду старійшин сповістили про загрозу

«якобінської» змови. Тому засідання парламенту було перенесено у тихе передмістя Парижа. У ці дні Наполеон Бонапарт – командувач столичного гарнізону. Два члени Директорії – **Емануель Сійєс** та **Роже Дюко** (з якими Наполеон домовився, що вони отримають посади консулів після перевороту) – добровільно подали у відставку, інші три члени Директорії зробили це примусово. 10 листопада 1799 р. Наполеон на чолі свого загону гренадерів прибув на засідання Ради п'ятисот. Головував його брат Люсьєн. Н. Бонапарту, який не був депутатом, запропонували залишити зал засідання. Коли він відмовився, депутати почали кричати: «Геть диктатора! Поза законом!» Довкола Наполеона почалася штовханина. Не очікуючи такого прийому, Наполеон зняковів. Тоді Люсьєн Бонапарт вибіг до гренадерів із криком: «Наполеона Бонапарта вбивають!» Вірний Й. Мюрат наказав: «Викиньте всю цю зграю геть!» Під барабанний бій гренадери вбігли до залу і без зусиль за 5 хвилин розігнали депутатів. Рада старійшин розійшлася сама. Увечері Люсьєн Бонапарт зібрав більшу частину членів Ради старійшин і близько 30 членів Ради п'ятисот, які низкою декретів оформили результати державного перевороту. Директорія скасовувалася, а виконавча влада передавалася трьом консулам – **Н. Бонапарту, Е. Сійєсу** й **Р. Дюко**. Обидві Ради були замінені двома законодавчими комісіями, які мали б розробити нову конституцію.

10 листопада 1799 р. Республіку замінила військова диктатура. **24 грудня 1799 р.** було прийнято нову конституцію, за якою Франція залишалась республікою; законодавча влада поділялась між **Державною Радою, Трибуналом, Законодавчим корпусом** і **Сенатом**; виконавча влада перебувала у віданні **трьох консулів** (обиралися на 10 років), особливий статус мав **перший консул Наполеон Бонапарт** (одночасно головував у Державній Раді).

Здобувши владу, Наполеон заявив, що *«віднині не повинно бути ні якобінців, ні поміркованих, ні республіканців, а нехай усі будуть просто французами»*. До тих, хто продовжував бути в опозиції режиму, застосовувались різні методи впливу: від суворого поліцейського нагляду до адміністративного заслання.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**НАПОЛЕОН
БОНАПАРТ**
(1769–1821)

Згадуючи своє дитинство, Наполеон писав: «Я був схильний до бійок та сварок». Освіту здобув у коледжі та у військовій школі, де навчався на «відмінно», особливо подобалась йому історія Стародавньої Греції та Риму. Чудові успіхи мав у математиці та географії. Складнощі були з мовами. Читав він дуже багато. «Його ім'я асоціюється з безмежним честолюбством, із деспотичною владою, жорстокими і кривавими війнами, жадобю до завоювань; це ім'я народжує у пам'яті жах Сарагоси, пограбування Німеччини, вторгнення до Росії. Але це ж ім'я нагадує про сміливість і відвагу, виявлені у битвах, про талант, що завдав ударів старій, рутинній Європі» (*О. Манфред. «Наполеон»*).

Таким чином, прийшовши до влади за наростаючого невдоволення термідоріанським режимом, Наполеон Бонапарт розпочав установаження одноособної влади.

Переворот 18 брюмера (9 листопада 1799 р.) ознаменував завершення Великої французької революції.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚

«Дивно: раніше, шість років тому, гарматами погрожували, але не могли виконати погроз, та це й не допомогло б. Тільки тепер настав цей час і з'явилася потрібна людина» (Т. Карлейль. «Французька революція. Історія»).

«Бонапартистський режим був способом гідного виходу з революції ... шляхом політичної та соціальної стабілізації в тій формі, яка в умовах постійних зовнішніх війн була єдиноможливою та прийнятною для населення, — диктатури» (А. Ревякін. «Консульство та Імперія у Франції. Історія Європи»).

1. Доведіть справедливість оцінки, що прихід Наполеона до влади став закономірністю у розвитку Великої французької революції.
2. У чому справедливість такої оцінки?

5. Консульство й Перша імперія. Наполеонівські війни

Після державного перевороту 18 брюмера Наполеон Бонапарт установає особисту диктатуру. В **1802 р.** за рішенням плебісциту його проголошують довічним консулом, а **1804 р.** він коронується і проголошується імператором французів, тобто пожиттєвим монархом держави нібито за бажанням і згодою всієї французької нації. Це був початок *становлення нової в історії Європи буржуазної монархії*.

У Франції встановлюється режим, який дістав назву «**бонапартизм**» — особлива форма буржуазної монархії, за якої влада трималась на персональному авторитеті Наполеона Бонапарта, силі армії і міцному державному апараті, підпорядкованому особливій офіцерсько-чиновницькій касті, основою якої була ідея єдності нації, першості Франції у світі. Зміцнюючи свій режим, Наполеон створив «нове дворянство». Було подаровано 3600 дворянських титулів. Роздавалися землі як у Франції, так і за її межами. Однак це не означало повернення до старого суспільства. Станові привілеї не відновлювалися. Законодавство запровадило юридичну рівність усіх перед законом.

Перебуваючи при владі, Наполеон Бонапарт проводив активну реформаторську діяльність.

Сфери	Зміст заходів
Державна влада	<ul style="list-style-type: none"> • централізація управління та контролю за видатками; • ліквідація місцевого самоврядування в департаментах та Парижі; • департаменти поділено на округи й комуни, влада у яких належала префектам, яких призначав імператор

Законодавство	<ul style="list-style-type: none">• прийнято <i>Цивільний (1804 р.), Цивільно-процесуальний (1806 р.), Комерційний (1806 р.), Кримінального судочинства (1808 р.), Кримінальний (1810 р.)</i> кодекси, які передбачали: ліквідацію всіх феодалних привілеїв; недорканність приватної власності, покарання за найменші зазіхання на неї; свободу особи, рівність усіх громадян перед законом, домінуючу роль чоловіка в сім'ї та суспільстві; заборону страйків, уведення трудових книжок
Економіка	<ul style="list-style-type: none">• політика протекціонізму; • створено «Товариство заохочення національної промисловості»; • підприємствам надано державні воєнні замовлення; • відкрито Французький банк, введено стабільну валюту; • запроваджено нові паперові банкноти з твердим курсом відносно золотих і срібних франків; • стимулювалося впровадження парових машин та інших технічних винаходів
Церква і суспільні відносини	<ul style="list-style-type: none">• конкордат із Папою Римським, за яким: католицизм визнавався релігією всіх французів; скасовувалось відокремлення церкви від держави; відновлено григоріанський календар та релігійні свята; Папа визнавав контроль держави за діяльністю священників та єпископів і відмовлявся від домагань на конфісковані під час революції землі

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄❄❄

Витяг із Конституції 1799 р.

Ст. 39. Конституція призначає першим консулом громадянина Бонапарта... Першого консула наділено особливими функціями і повноваженнями...

У чому новизна цієї конституції?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❄❄❄❄❄❄❄❄

Одна жіночка говорила іншій: «Я уважно слухала, але нічого не зрозуміла». — «А я, — відповідала інша, — не пропустила жодного слова». — «Що ж дає конституція?» — «Вона дає Бонапарта» (*Из газети «La Gazette de France»*).

Як пересічні громадяни прийняли приход Бонапарта до влади?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❄❄❄❄❄❄❄❄

«Узаконивши необмежену владу першого пункту, Наполеон вступив у нове сторіччя Цезарем, що перейшов через Рубікон» (*А. Манфред. «Наполеон»*).

Про який «Рубікон Наполеона» говорить історик?

Зовнішня політика Наполеона обумовлювалася інтересами буржуазії. Вона мала на меті забезпечити Франції політичний та економічний пріоритет у Європі. Єдиним шляхом її втілення Наполеон вважав війни.

Періоди Консульства (1799–1804) та Імперії (1804–1815) увійшли в історію під назвою *наполеонівських війн*, що були спрямовані на розширення сфери впливу Франції у Європі та світі. Війни також сприяли

утвердженню засад буржуазного суспільства у завойованих країнах (ліквідовувалися внутрішні кордони і митниці, в деяких державах затверджувалися конституції, рівність громадян, скасовувалися феодальні повинності й станові привілеї, конфісковувалася та розпродавалася частина монастирських земель, запроваджувався «Кодекс Наполеона»).

На початок 1810 р. під владою Наполеона опинилася значна частина Європи. Навколо кордонів Франції існували держави, залежні від неї, і ті, якими правили родичі Наполеона. Імперія, створена Наполеоном, за короткий історичний період досягла піку своєї могутності.

У перші роки його правління ця політика мала підтримку більшості французів: війни спричиняли національне піднесення, а перемоги — почуття гордості. Проте з часом французи втомилися від тривалих війн, які виснажували людські, фінансові та матеріальні ресурси нації.

Поступово ускладнювалися відносини імперії із завойованими країнами. Спочатку в більшості з них французьку армію, яка несла на своїх багнетах ідеали свободи і рівності, зустрічали не як завойовників, а як визволителів від станової нерівності та «старого порядку». Але захоплення нових територій французами часто супроводжувалося пограбуваннями та реквізиціями, оскільки постачання їхньої армії здійснювалося за принципом «війна годує війну» — за рахунок підкорених територій. Важким тягарем ставали контрибуції та необхідність постачати десятки тисяч солдатів до наполеонівської армії. У поєднанні з поширеними з Франції уявленнями про націю як єдине джерело державної влади це обумовило появу **національно-визвольних рухів** (виникнення таємних товариств у Пруссії, Італії, партизанська війна в Іспанії), спрямованих проти наполеонівського панування. Однак Наполеон, не помічаючи цих змін у своїх володіннях, продовжував політику війн, спрямовану на створення світової монархії. Поразки «Великої армії» у **російській кампанії (1812 р.)** й у «**битві народів**» під **Лейпцигом (16–19 жовтня 1813 р.)**, відмова від пропозиції учасників коаліції укласти мир і відмовитися від завоювань Франції після 1792 р., вступ союзників по антифранцузькій коаліції до Парижа (**31 березня 1814 р.**) зумовили крах не тільки створеної імперії, а й особистий крах Наполеона Бонапарта, змусивши зректися престолу. Незгоди в коаліції і короткочасне («**Сто днів**») повернення Наполеона до влади, поразка його армії під **Ватерлоо (червень 1815 р.)** вже були неспроможні щось змінити.

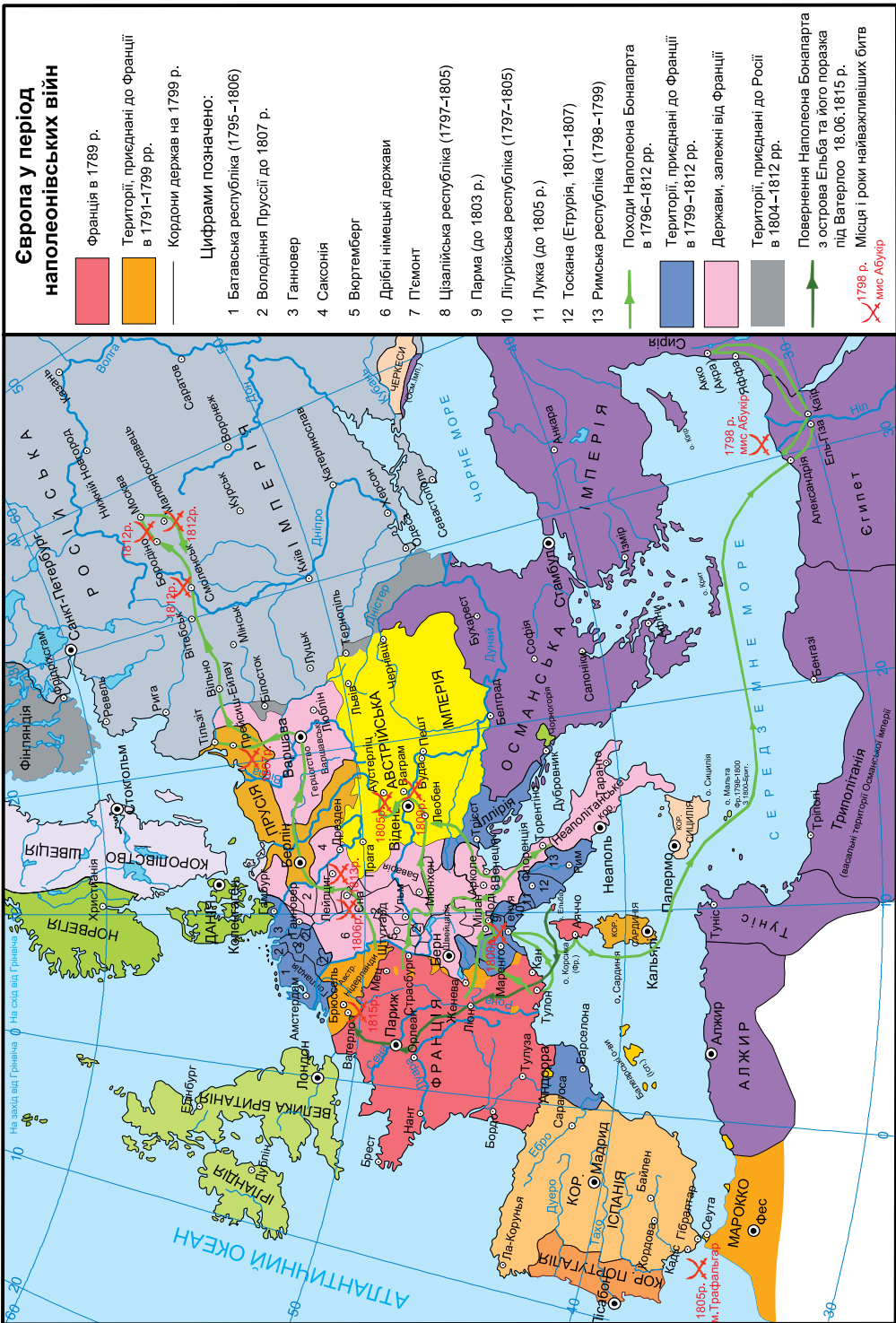
МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

«У моєму житті не було місця для злочину. За жодну зі своїх дій свого правління мене не можна притягнути до суду, стверджую це не соромлячись. У моєму житті, зрозуміло, були помилки. Але Арколь, Ріволі, піраміди, Маренго, Аустерліц, Йена, Фрідланд — це граніт: зуб заздрощів із цим нічого зробити не зможе» (*Наполеон*).

Як Ви оцінюєте таку думку Наполеона?

На контурній карті покажіть походи Наполеона у 1796–1812 рр.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Поразка Наполеона в 1814 р. поклала край міжнародному порядку його зрака. А основне – в історичне небуття канула система взаємозв'язків між «братніми монархіями» й імператором-володарем... Перед країнами анти-французької коаліції постала проблема пошуку нового міжнародного порядку, принципів взаємодії і правил міждержавних взаємовідносин» (І. Хижняк. «Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918)»).

Які виклики постали перед державами Європи після поразки Наполеона 1814 р.?

6. Віденський конгрес. Священний союз

У вересні 1814 р. союзники скликали Віденський конгрес, який мав визначити кордони післявоєнної Європи. На Віденському конгресі були присутні 216 представників європейських країн. Країни-переможці – Велика Британія, Росія, Австрія і Пруссія створили «комітет чотирьох». Представнику Людовіка XVIII Ш.-М. Талейранові вдалося добитися, щоб на нарадах Конгресу була представлена і Франція.

Згідно з Генеральним заключним актом Віденського конгресу (**9 червня 1815 р.**): до Росії відійшли Фінляндія, частина Польщі з Варшавою; до Великої Британії – острови Мальта, Цейлон (біля Індії), Капська земля у Південній Африці. Замість колишньої «Священної Римської імперії» – створено Німецький союз із 38-ми держав і 4-х вільних міст, що на європейському рівні закріпило роздрібненість Німеччини. Італія також залишилась роздробленою. Норвегію було приєднано до Швеції. Реставровано династію Бурбонів в Іспанії. У Римській області було відновлено владу Папи Римського.

Талановита дипломатія міністра закордонних справ Ш.-М. Талейрана пом'якшила рішення конгресу щодо Франції: було накладено контрибуцію розміром 700 млн франків; 53 французькі сухопутні й морські фортеці впродовж трьох років були зайняті 150-тисячним військом союзників; вона мала передати союзникам свій флот.

У 1815 р. з метою боротьби з революційним рухом монархи Росії, Австрії, Пруссії підписали **Священний союз**. Пізніше до нього приєдналися монархи всіх європейських держав, зокрема і Франції, Великої Британії. За його ініціативою було придушено революції в Італії та Іспанії (20-ті рр. XIX ст.).

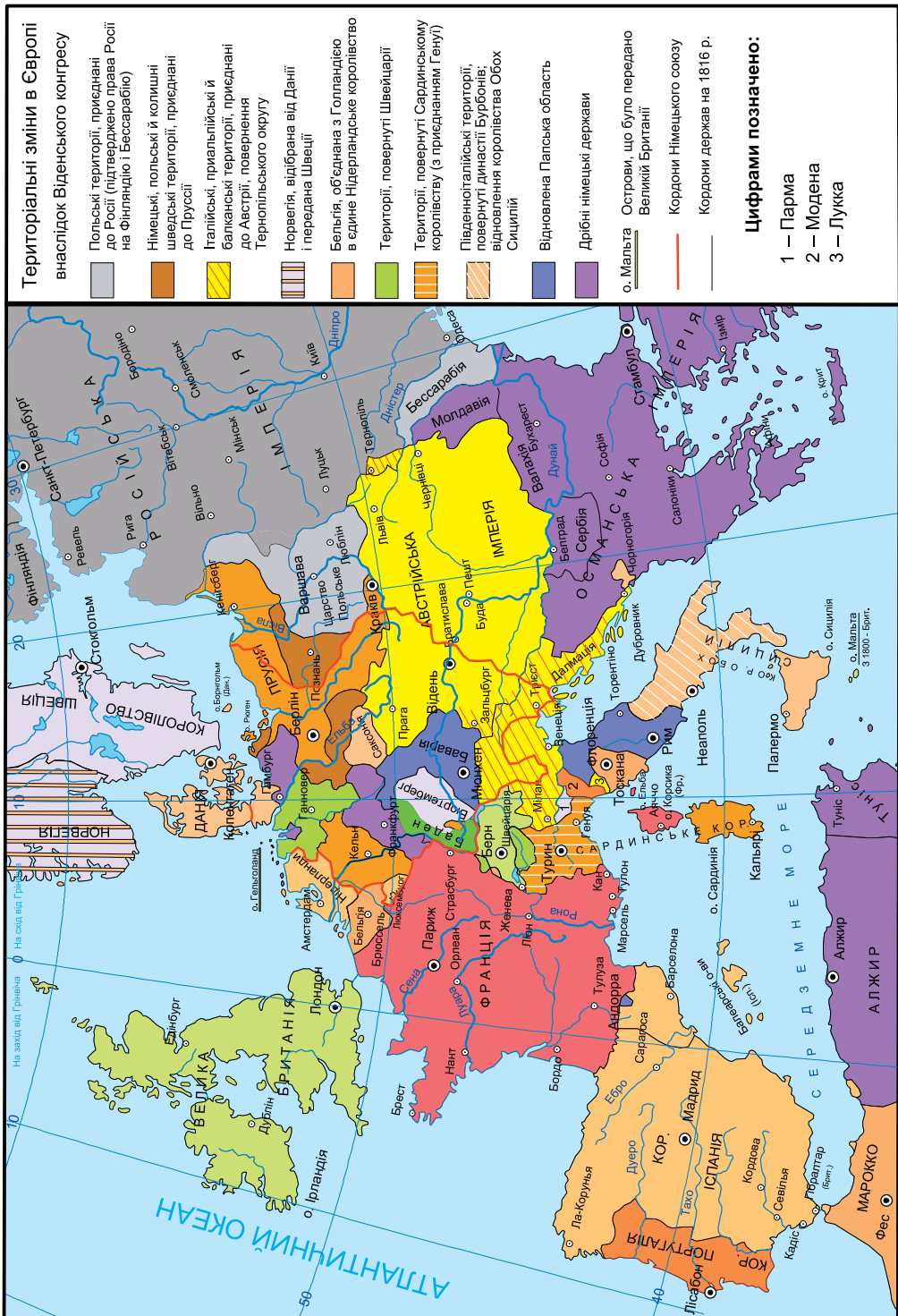
МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

Із «Акта про утворення Священного союзу»

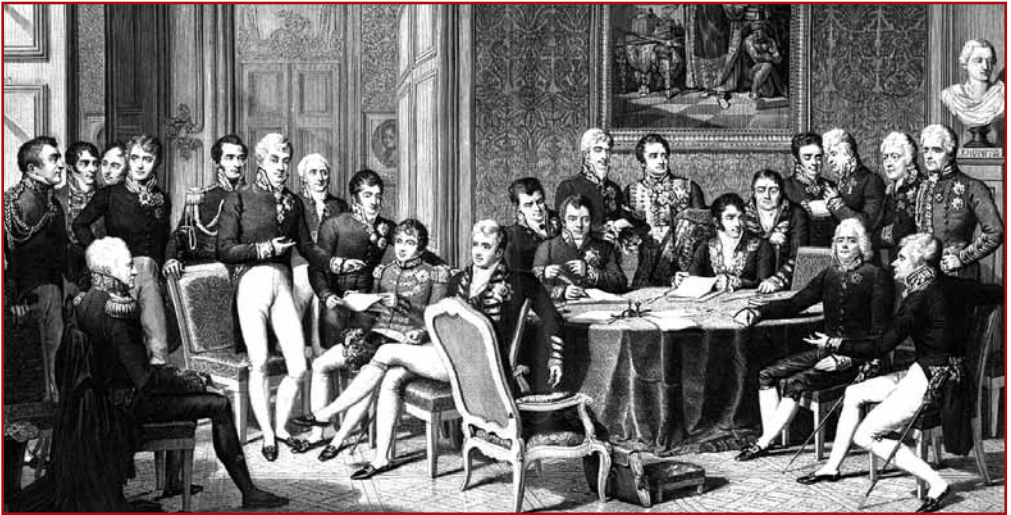
Стаття I. ...Три монархи, що домовляються, будуть з'єднані узами дійсного і нерозривного братерства, і вони в усякому випадку і в усякому місці надаватимуть один одному підмогу і допомогу...

На яких засадах і з якою метою створювався цей союз?

На контурній карті покажіть кордони країн за рішенням Віденського конгресу.

Йозеф Емануель Вайзер. Віденський конгрес

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀

«Міжнародна система, створена Віденським конгресом, установлювала гегемонію великих європейських держав... монархи Європи прагнули законсервувати той порядок, що склався після розгрому Наполеона, не допускаючи ніяких змін» (А. Ревякін. «Консульство та Імперія у Франції. Історія Європи»).

Доведіть справедливості такої оцінки.

Отже, незважаючи на свою суперечливість, наполеонівські війни (в яких загинуло 1,7 млн чол.) стали періодом поступової ліквідації феодальних відносин й утвердження капіталізму в країнах Європи. Разом з тим, Віденський конгрес та утворення Священного союзу яскраво продемонстрували прагнення феодально-абсолютистських режимів європейських держав до стабільності й убезпечення себе від революційних потрясінь та зупинення республікансько-демократичних рухів, що зароджувалися у світі під впливом Великої французької революції. Ці спроби лише на певний час сприяли міжнародній стабілізації, оскільки вже наприкінці 20-х рр. XIX ст. Священний союз на ґрунті суперечностей щодо питань національно-визвольної боротьби народів Латинської Америки і бездержавних народів Європи розпадається. У Європі започатковується чергове протистояння абсолютизму та демократії.

ПОМІРКУЙТЕ ❀❀❀❀❀

1. У чому виявилась радикальність реформ якобінців?
2. Хто такі нувориші?
3. Чому Термідоріанський режим називають «республіка без республіканців»?
4. Чому переворот 18 брюмера знаменує собою завершення Великої французької революції?
5. Якими виявилися основні підсумки Віденського конгресу?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀ ❁ ❂ ❃ ❄ ❅ ❆ ❇ ❈ ❉ ❊ ❋ ❌ ❍ ❎ ❏ ❐ ❑ ❒ ❓ ❔ ❕ ❖ ❗ ❘ ❙ ❚ ❛ ❜ ❝ ❞ ❟ ❠ ❡ ❢ ❣ ❤ ❥ ❦ ❧ ❨ ❩ ❪ ❫ ❬ ❭ ❮ ❯ ❰ ❱ ❲ ❳ ❴ ❵ ❶ ❷ ❸ ❹ ❺ ❻ ❼ ❽ ❿ ✎ ✏ ✐ ✑ ✒ ✓ ✔ ✕ ✖ ✗ ✘ ✙ ✚ ✛ ✜ ✝ ✞ ✟ ✠ ✡ ✢ ✣ ✤ ✥ ✦ ✧ ✨ ✩ ✪ ✫ ✬ ✭ ✮ ✯ ✰ ✱ ✲ ✳ ✴ ✵ ✶ ✷ ✸ ✹ ✺ ✻ ✼ ✽ ✾ ✿ ✎ ✏ ✐ ✑ ✒ ✓ ✔ ✕ ✖ ✗ ✘ ✙ ✚ ✛ ✜ ✝ ✞ ✟ ✠ ✡ ✢ ✣ ✤ ✥ ✦ ✧ ✨ ✩ ✪ ✫ ✬ ✭ ✮ ✯ ✰ ✱ ✲ ✳ ✴ ✵ ✶ ✷ ✸ ✹ ✺ ✻ ✼ ✽ ✾ ✿

Директорія — рада директорів, колегіальний уряд, спеціальний орган керівництва збройним повстанням.

«**Золота молодь**» — паризька молодь, яка групувалася навколо одного з вождів Термідора Фрерона.

Консульство — період в історії Франції від перевороту 9 листопада 1799 р. (18 брюмера) до проголошення Імперії у 1804 р., час управління трьох найвищих урядових осіб (консулів), що мали необмежену виконавчу владу.

Якобінська диктатура — революційно-демократична диктатура, встановлена внаслідок народного повстання 31 травня — 2 червня 1793 р. у Франції.

Якобінський терор — державна політика насильства та примусу, що мала цілеспрямований характер у роки Великої французької революції.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀ ❁ ❂ ❃ ❄ ❅ ❆ ❇ ❈ ❉ ❊ ❋ ❌ ❍ ❎ ❏ ❐ ❑ ❒ ❓ ❔ ❕ ❖ ❗ ❘ ❙ ❚ ❛ ❜ ❝ ❞ ❟ ❠ ❡ ❢ ❣ ❤ ❥ ❦ ❧ ❨ ❩ ❪ ❫ ❬ ❭ ❮ ❯ ❰ ❱ ❲ ❳ ❴ ❵ ❶ ❷ ❸ ❹ ❺ ❻ ❼ ❽ ❿ ✎ ✏ ✐ ✑ ✒ ✓ ✔ ✕ ✖ ✗ ✘ ✙ ✚ ✛ ✜ ✝ ✞ ✟ ✠ ✡ ✢ ✣ ✤ ✥ ✦ ✧ ✨ ✩ ✪ ✫ ✬ ✭ ✮ ✯ ✰ ✱ ✲ ✳ ✴ ✵ ✶ ✷ ✸ ✹ ✺ ✻ ✼ ✽ ✾ ✿ ✎ ✏ ✐ ✑ ✒ ✓ ✔ ✕ ✖ ✗ ✘ ✙ ✚ ✛ ✜ ✝ ✞ ✟ ✠ ✡ ✢ ✣ ✤ ✥ ✦ ✧ ✨ ✩ ✪ ✫ ✬ ✭ ✮ ✯ ✰ ✱ ✲ ✳ ✴ ✵ ✶ ✷ ✸ ✹ ✺ ✻ ✼ ✽ ✾ ✿

31 травня — 2 червня 1793 р. — якобінський переворот.

27 липня 1794 р. — Термідоріанський переворот, падіння якобінської диктатури.

1795–1799 рр. — період Директорії у Франції.

9 листопада 1799 р. (18 брюмера) — державний переворот у Франції. Прихід до влади Наполеона Бонапарта. Встановлення Консульства у Франції.

1804 р. — Наполеона проголошено імператором французів.

1814–1815 рр. — Віденський конгрес.

1815 р. — Священний союз.

§4**ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО РІВНОПРАВ'Я: ВІД «ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА» ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ НАПОЛЕОНА****1. Опрацюйте документи — уривки з праць французьких просвітителів та виконайте завдання:**

1. *Із праці Ш. Монтеск'є «Дух законів»:* «Якщо влада законодавча і виконавча поєднуються в одній особі або в одній установі, то свободи не буде...»

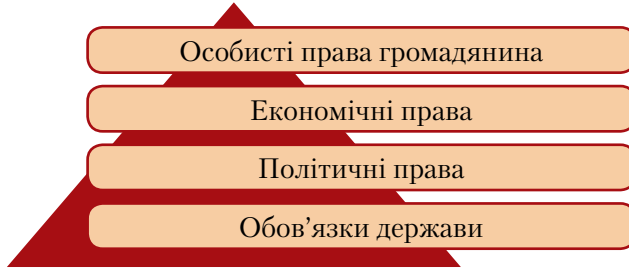
2. *Із праці Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір»:* «Людина народжена вільною, а, між тим, вона скрізь у кайданах...»

3. *Із праці Ж. Мельє «Заповіт»:* «Першим злом є величезна нерівність між різними станами і становищами людей...»

Чому, на Вашу думку, просвітителів у першу чергу хвилювала проблема громадянського рівноправ'я?

Яким чином його принципи втілювалися на практиці під час Великої французької революції?

2. Укажіть основні положення «Декларації прав людини та громадянина» за схемою:

Яке історичне значення цього документа?

3. Проаналізуйте такі положення «Декларації прав людини і громадянина» й дайте відповіді на запитання:

Національні збори визнають і оголошують такі права людини і громадянина.

1. Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах...
2. Метою кожного державного союзу є збереження природних і невід'ємних прав людини.
3. Народ є головним і споконвічним носієм суверенності...
5. Свобода полягає в тому, що дозволяється робити все, що не шкодить іншому...
6. Тільки закон може заборонити дію, що шкодить суспільству...
7. Людину можна звинуватити, заарештувати або затримати лише в передбачених законом випадках...
11. Свобода думки і переконань є одним із вищих прав людини...
17. ...власність є непорушним і священним правом...

1. Які свободи проголошувала «Декларація прав людини і громадянина»?
2. У чому спільність «Декларації прав людини і громадянина» з «Декларацією незалежності» США?

4. Опрацюйте документ та виконайте завдання:

А. Зі слів Наполеона під час перебування в засланні на острові Святої Єлени:

«Моя справжня слава не у тому, що виграв 40 битв. Ватерлоо стерло у пам'яті всі згадки про ці перемоги. Але що ніколи не зітреться з пам'яті, що житиме вічно, то це мій Цивільний кодекс».

У чому, на Ваш погляд, справедливість такої оцінки?

Б. Із Цивільного кодексу Наполеона:

«Стаття 537. Приватні особи мають право вільного розпорядження майном, яке їм належить, з видозмінами, що вказані у законі. Майно,

яке не належить приватним особам, може бути відчужене не інакше як у спеціальному порядку та згідно з особливими правилами».

1. Чому в Кодексі приділена значна увага приватній власності?
 2. Яке значення мали положення про майнові відносини для розвитку економіки Франції?
 3. Які положення Цивільного кодексу, на Вашу думку, були найбільш прогресивними?
 4. У чому полягало історичне значення Цивільного кодексу 1804 р.?
5. На основі вивченого матеріалу підготуйте невелике повідомлення на тему «Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від «Декларації прав людини і громадянина» до Цивільного кодексу Наполеона» за пропонуваним планом:

6. Проаналізуйте фрагмент «Декларації прав людини і громадянина» (перша група) і Конституції 1791 р. (друга група) й дайте відповіді на запитання:
1. Які ідеї французьких просвітителів були відтворені у «Декларації прав людини і громадянина» і Конституції 1791 р.?
 2. Які «природні права» людини були передбачені в «Декларації прав людини і громадянина»?
 3. Як у Конституції реалізовувалася ідея просвітителів щодо розподілу влади?
 4. Порівняйте положення про цивільні права і свободи у «Декларації прав людини і громадянина» і Конституції 1791 р. Зробіть висновок.

Домашнє завдання

Висловіть судження: які ідеї «Декларації прав людини і громадянина» не втратили свого прогресивного значення і сьогодні?

РОЗДІЛ II. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА У ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 РР.)

§5

ЄВРОПА ТА АМЕРИКА: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

1. Із курсу всесвітньої історії 8-го класу пригадайте, коли та в якій країні розпочався промисловий переворот? Розкрийте його зміст.
2. Пригадайте, як відбувалося становлення абсолютної монархії у Європі?
3. У чому виявилась криза «старого порядку» в Європі?
4. Що таке промисловий переворот та індустріалізація?

1. Завершення промислової революції в Західній Європі та її наслідки. Початок становлення індустріального суспільства

Процес поступового перетворення аграрного суспільства в індустріальне, обумовлений *промисловою революцією кінця XVIII – початку XX ст.*, започатковує етап становлення сучасної технологічної цивілізації з її цінностями та принципами, які з Великої Британії спочатку поширюються на Європу і Північну Америку, а потім поступово завойовують і весь світ. Аграрна цивілізація йде в минуле, на зміну їй приходить промислова, яка відзначена зміною процентного співвідношення населення, зайнятого в сільському господарстві та промисловості, або кількості жителів сіл і міст; змінами у повсякденному житті людей: продукти харчування з часом починають виготовлятися на заводах, одяг і взуття в основному перестають шитися за індивідуальними замовленнями, з'являються стандартні і взаємозамінні деталі; в будівництві мостів і кораблів на зміну дереву приходить метал. Широке упровадження наприкінці XIX – на початку XX ст. телеграфу, телефону і радіо поліпшило сполучення між країнами і навіть континентами. Земна куля стає такою маленькою, що її можна обігнути за вісімдесят днів.

Ці зміни охоплюють практично всі сфери життя пересічної людини. Сім'я все ще зберігає своє економічне значення, проте вона все частіше перестає бути місцем роботи. Змінюється економічна роль жінок у родині, з'являється новий поділ праці: чоловік працює, жінка веде будинок і доглядає за дітьми. Будинок і робота, робочий час і години дозвілля стають чітко розділеними.

Змінюється і сама структура суспільства: зменшується земельна аристократія й селянство, зникає безліч ремісників і ремесел, закриваються мануфактури; наростає протистояння між промисловою буржуазією й промисловим пролетаріатом; формується середній клас, як окремий соціальний прошарок зі своєю етикою і життєвою філософією (власники невеликих фабрик, управлінці, інженери).

Змінюються умови праці: взаємозалежність людей усередині одного колективу змушує впроваджувати жорстку дисципліну, ставити одних працівників під нагляд інших, забороняти відволікатись від роботи чи спізнюватись на неї.

Промислова революція, викликана технічним прогресом, розпочавшись у **Великій Британії** у **60-х рр. XVIII ст.** і перетворивши її на **«промислового майстерню світу»**, **«наставницю європейських народів»**, у XIX ст. охопила більшість європейських держав і США, формує основні риси нового суспільства — **індустріального**, основа якого — це промисловість. Тому важливими центрами економічного, громадсько-політичного, культурного життя стають нові **індустріальні міста**, які в умовах демографічного вибуху та високого рівня урбанізації, що змінила співвідношення між міським і сільським населенням (на користь першого), ментальність, змінюють повсякденне життя їх мешканців: буржуазії та найманих робітників, відносини, стосунки між якими важили те саме, що для аграрного суспільства — між феодалами та селянами.

Міста стають осередками соціальної напруги: майже всі революції кінця XVIII — XIX ст. були міськими. Міське співтовариство, особливо столиць і великих центрів, як ніколи, виявило себе генератором ідей загальнонаціонального і загальноєвропейського плану. Це стосується і національних рухів нового типу, стимулом яких виявилася ідеологія лібералізму, реалізація якої мала національні, культурні та політичні традиції.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚✚...

1848 р. К. Маркс, Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної партії»

...Буржуазія створює світ своєю міркою та за своєю подобою. ...Вона підкорила село пануванню міста. Як вона зробила село залежним від міста, так і варварські та напівварварські країни вона зробила залежними від цивілізованих країн, селянські народи — від буржуазних народів, Схід — від Заходу.

Про яку роль буржуазії говорять автори?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚...

«По обидва узбіччя дороги і до закінчення горизонту майоріли грізні фабричні труби... Чоловіки, жінки та діти, жалюгідні, одягнені у порваний одяг, працювали біля машин, підкидали вугілля. Вони жили в будинках, де не було навіть дверей. А з промінням сонця знову з'являлися машини і знову розпочиналося скрипіння та шалений рух, а попереду нескінченною вервечкою підіймалися цегляні труби та чорні клуби диму, які перетворювали околиці на пекло» (Ч. Діккенс. «Пригоди Олівера Твіста»).

Який вплив мала промисловість на довкілля та працівників фабрик, заводів?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚✚...

«Розвиток крупної індустрії, сучасних засобів зв'язку і комунікації, урбанізація і підвищення освітнього рівня населення змінили образ Європи. Вона стала одним із найбільш комфортабельних районів світу. Великі міста, які ще на початку ХІХ ст. були розплідниками злиднів, злочинності, антисанітарії, через століття стали центрами сучасної індустрії і технологій, культури, науки і мистецтва» (Історія Європи. — Т. 5).

Які чинники, на думку вченого, змінили обличчя європейських міст?

Отже, на середину ХІХ ст. модерне техногенно-міське суспільство (або промислова цивілізація, індустріальне суспільство), яке сформувалося у результаті переходу від традиційного (аграрного) і в якому панували натуральне господарство та станова структура суспільства, поступово утверджується у Європі та Північній Америці й відзначається такими рисами: високим рівнем технічного розвитку; провідною роллю галузей важкої промисловості з фабрично-заводським виробництвом; масовим ринковим виробництвом; утвердженням у суспільстві духу підприємництва; формуванням нових соціальних верств (буржуазії та пролетаріату); зміною ідей Просвітництва ідеологіями лібералізму, консерватизму, націоналізму, соціалізму.

Таким чином, у світовій історії були всього дві революції такого масштабу: перша з них перетворила мисливця і збирача на землероба, друга ж перетворила землероба на виробника товарів і послуг. Але промислова революція породила суперечності, які стануть причиною багатьох соціальних потрясінь ХІХ ст. — початку ХХ ст.

2. Ідеології модерного суспільства

Велика французька революція кінця XVIII ст. і наполеонівські війни втілили основні ідеї Просвітництва «Свобода. Рівність. Братерство» в ідеологію **лібералізму** (зародилася у 20-х рр. XIX ст. у Великій Британії), яка, тим не менш, набувала популярності разом з іншими, відмінними від неї — **консерватизмом** та **соціалізмом**. Усі вони пропонували різне вирішення проблем, пов'язаних із становленням індустріального суспільства.

ЛІБЕРАЛІЗМ

- ідеї рівності, толерантності, демократії, індивідуалізму та свободи вибору;
- підтримка конституціоналізму, парламентаризму та реформ;
- відстоювання економічних свобод, обмеження державного втручання

КОНСЕРВАТИЗМ

- опирається на ідею традиційності та спадкоємності в соціальному й культурному житті; передбачає неприйняття революцій та радикальних реформ; обстоює еволюційний розвиток

СОЦІАЛІЗМ

- за перетворення буржуазного суспільства в комуністичне, приватної власності в суспільну;
- засудження капіталізму за експлуатацію людини людиною;
- ідея соціальної рівності, боротьба за економічні та політичні права пролетаріату;
- поява доктрин **марксизму** (основоположники Карл Маркс та Фрідріх Енгельс), **анархізму**, **більшовизму**, **ревізіонізму**

У період Нового часу на історичній арені з'являється **нація** та утверджується уявлення про **народ** як символ суверенітету, джерело та носій влади (до цього ним був Бог). Це обумовило появу ідеології **націоналізму**. Відбувається **національне відродження** («відродження нації») з його світоглядними цінностями, національно-визвольними рухами та утворенням національних держав.

Народ	Нація
<ul style="list-style-type: none"> • спільне походження; • історична спільність; • спільність мови, звичаїв, релігійних вірувань, культури; • спільність території (але не завжди) 	<ul style="list-style-type: none"> • спільність кордонів, культури (мова, звичаї, традиції, менталітет), біологічних й спадкових рис; • суверенність (незалежна держава чи прагнення до неї); • самоусвідомлення себе як неподільної спільноти (єдність нації), ототожнення індивіда з нацією; • ідея про верховенство влади народу (нації)
<p>Народ — це первісний елемент суспільного життя, матеріал для творення нації. Нація — вищий етап, це державно і політично організований народ</p>	

Прихильники певної ідеології, яка здебільшого є сукупністю ідеалів певних соціальних верств, стали створювати добровільні об'єднання, метою

яких стала боротьба за здобуття державної влади шляхом участі у виборах. Так у XIX ст. виникають **політичні партії**.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

«...громадянин, що бере участь у законодавчій діяльності, в діяльності з контролю і управління ... вчиться бути громадянином» (В. Гумбольдт. «Про за-
провадження земельно-станових конституцій у Пруських державах»).

«...існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи» (М. Драгоманов. «Вибране»).

«...Людство — це велика армія. Народи — окремі полки та дивізії цієї армії. Кожному довірено свій пост...» (Дж. Мадзіні. «Молода Італія»).

«Вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпак, майстер і підмайстер, коротко кажучи, гнобитель і гноблений перебували у вічному антагонізмі один до одного, вели невпинну, то приховану, то явну боротьбу, яка завжди закінчувалася революційною перебудовою всього суспільства...» (К. Маркс, Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної партії»).

1. Що означає бути громадянином?
2. Про яку головну умову демократичного суспільства говорить М. Драгоманов?
3. Про яку роль народів у світовій історії говорить Дж. Мадзіні?
4. Яку рису розвитку суспільства К. Маркс, Ф. Енгельс визначають головною?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚

«Між устроями до Французької революції, і що утворились нещодавно, є відмінність. Перші — це станові, що виникли з колишніх більш-менш самостійних держав, які об'єднувались з більшими, часто жертвуючи суверенітетом, але зберігаючи певні права. Нові мають прикладом державні устрої, утворені Англійською, Американською і Французькою революціями» (В. Гумбольдт. «Думки про конституційний державний устрій у зв'язку з Французькою революцією»).

1. На яких особливостях політичного життя Європи наголошує В. Гумбольдт?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚

«Хода історії призвела до впевненого підкорення світу капіталістичною економікою, під прапорами ідеології лібералізму, яка стала основним інтелектуальним виразником нової епохи» (Е. Хобсбаум. «Століття імперії. 1875–1914»).

«... ми маємо сприймати націю як політичну форму духовної спільності громадян» (Е. Сміт. «Націоналізм»).

«Окрім поетичної цінності як джерела метафор («Пролетарі не мають чого втрачати, крім кайданів» і «Пролетарі всіх країн, єднайтеся»), «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса, Ф. Енгельса залишається шедевром політичного красномовства (й не тільки), і його варто вивчати в школі разом із шекспірівською промовою Марка Антонія над мертвим Цезарем» (У. Еко. «Привид (Маркса) блукає в умовах глобалізації»).

1. Про які причинно-наслідкові зв'язки говорить Е. Хобсбаум?
2. У чому автор вбачає цінність «Маніфесту Комуністичної партії»?

Отже, утвердження індустріального суспільства стало періодом, що втілював ідеї Просвітництва у лібералізмі з його світоглядними цінностями (індивідуалізм, свобода особистості, раціоналізм, рівність, толерантність, суспільна злагода, конституціоналізм, парламентаризм, заперечення необхідності державного втручання в економіку); стало «епохою націоналізму», що проголошував несумісність існування націй з існуванням імперій; посприяло поширенню ідей про суспільство соціальної справедливості та необхідності боротьби за його побудову.

ПОМІРКУЙТЕ

1. У чому відмінність ролі міст в аграрному та індустріальному суспільствах?
2. Визначте спільні та відмінні риси між лібералізмом, консерватизмом, націоналізмом та соціалізмом.
3. Визначте соціально-економічні й суспільно-політичні чинники, що обумовили появу нових ідеологій індустріального суспільства.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Індустріальне суспільство — суспільство, в якому більшість населення була зайнята в промисловому виробництві.

Консерватизм — ідеологія, яка сповідує ідеї традиції та спадковості в суспільному розвитку.

Лібералізм — ідеологія, яка об'єднує прихильників демократичних свобод та вільного підприємництва.

Націоналізм — ідеологія та політика, яка сповідує цінність нації як вищої форми суспільної єдності у процесі державотворення.

Нація — стійка історична спільнота людей, яка виникла на основі спільної мови, території, економічного життя, культури та психологічного складу.

Партія — політична організація, що виражає й захищає загальні, корінні інтереси певних соціальних груп, об'єднує їх найактивніших представників.

§6

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. СУСПІЛЬНІ НАСЛІДКИ ПРОМИСЛОВОГО ПЕРЕВОРОТУ І ЗМІНИ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

Опрацюйте самостійно матеріал параграфа та підготуйте відповіді на пропоновані завдання та запитання.

1. Яким було повсякденне життя населення Європи в XV–XVIII ст.?
2. Як змінилися засоби транспорту в ранній Новий час?
3. Яким було дозвілля дворян у XV–XVIII ст.?

1. Житло та харчування

XIX ст. стало часом зміни умов життя людей. Житло залежало від сфери діяльності, соціального становища, прибутків людини.

	Буржуа	Пролетарій	Селянин
Житло	вирізняло прагнення відокремити внутрішній світ родини від зовнішнього світу; символізувало суспільний престиж	помешканнями були бараки (мешкало декілька родин) або наймане гуртом житло	оселя мала одну велику кімнату, сінці (де часто могла бути худоба), комори; обов'язково була піч, яка топилася дровами, рідше вугіллям
Харчування	м'ясо, риба, супи, пшеничні хлібо-булочні вироби, тістечка, масло, цукор, кава, чай, шоколад, вино, фрукти й овочі	дешевий хліб і кава, оселедець з цибулею, сир, свинина, суп з м'ясом або овочами	страви з продуктів, які самі вирощували: жито, просо, овес, ячмінь, гречка, кукурудза, боби, горох, сочевиця; м'ясо вживали рідко, частіше рибу

Отже, у ХІХ ст. умови життя буржуазії, робітників і селян суттєво відрізнялися.

1. *Занотуйте таблицю до конспекту.*
2. *Які чинники визначали відмінності у житті буржуазії, пролетаріату, селянства?*
3. *Проаналізуйте джерела:*

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

Кінець ХVІІІ ст. Із лікарського звіту про житлові умови робітників

Не одну сім'ю трудівників забрала смерть через те, що впродовж деякого часу ця сім'я залишалась у цих підвалах, де вода капає зі стін... Особливо страждають бідняки від недостатньої вентиляції. Звичайним наслідком цього є гарячка, випадки сухот, що не мали іншої причини... Жахливе видовище, яке являють собою ці будинки, не піддається опису: пожилець часто спить у ліжку, зараженому паразитами, які залишив його попередник, або на якому декілька годин тому лежало тіло людини, що вмерла від тифу.

1. Які хвороби були поширені серед робітників? Чому?
2. Як такі побутові умови впливали на погляди робітника?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«Ну хто зараз знає про верхньосілезькі селянські будинки, які були без підвалів, накріті солом'яною стріхою, з однієї кімнати, темної комори, місця для худоби, яке перебувало в одному приміщенні з людьми; бруд у будинку, встелена дошками глиняна долівка; кімнати, натоплені залізними плитами, розжареними влітку й взимку, бо кухні не було, наповнені запахом кислої капусти, несвіжого м'яса, із закопченими лампами», — згадував у 1876 р. шахтар із Верхньої Сілезії.

1. Які риси житла вказують на традиційність селянської оселі?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Центром світу буржуа був його будинок, тому що саме тут забувалися або штучно витіснялися проблеми. Тут буржуазні родини могли реалізовувати мрію про щастя в оточенні матеріальних символів» (Р. Зідер. «Соціальна історія сім'ї в Західній і Центральній Європі (кінець XVIII – XX ст.)»).

1. Що, на думку вченого, є сенсом життя буржуа?
2. Про які проблеми і протиріччя говорить автор?

2. Шлюб. Сім'я. Жінка

У XVIII ст. сім'я — це вже не лише господар (від якого залежали домогачді: дружина, діти, наймити, слуги, гості), але батьки й діти. На життя людини й родини впливали матеріальне забезпечення, станова й статева приналежність, а також суспільно-політичні умови. У XIX ст. сім'я звільняється від впливу церкви. Нині держава оформлює це як цивільний шлюб. Усе менше значення має батьківська згода на одруження синів і доньок. Але зростає вплив роботодавця на шлюб, який був зацікавлений у тому, аби робітник не був одружений, адже шлюб спонукав вимагати збільшення платні. У XIX ст. чесноти, як і раніше, передбачали нерозривний зв'язок між шлюбом і сімейними цінностями. Проте і в цей період одруження надалі означало статус дорослого.

У сільській місцевості, не зважаючи на проблеми у стосунках між чоловіком і жінкою, усі члени сім'ї продовжували працювати разом, тоді як у місті роботу знаходили переважно чоловіки. До середини XIX ст. статус чоловіка в сім'ї визначався «природною зумовленістю», з другої половини XIX ст. — почав залежати від професії, матеріального благополуччя. У XIX ст. значно менше можливостей для свого матеріального й фінансового забезпечення було у жінок, особливо у заміжніх. Адже існувало переконання: заміжня жінка не повинна працювати поза сім'єю, її забезпечує чоловік. У буржуазних сім'ях, де прибутки чоловіка дозволяли йому утримувати жінку та дітей, цей стереотип був сильнішим, ніж у робітничих родинах. В останніх чоловіки не завжди заробляли стільки, щоб забезпечити сім'ю. Тоді праця жінок і дітей була суттєвим джерелом поповнення сімейного бюджету. При цьому праця жінки оплачувалася менше, ніж праця чоловіка, тому її частка в сімейному бюджеті залишалася невеликою.

У XIX ст. відбувається зміна чисельності сім'ї, кількість дітей у родині починає зменшуватися. Частково це пояснюється пізнішим одруженням. Попри це, наприкінці XIX ст. відбувається демографічний вибух. Його причина полягала у зменшенні дитячої смертності.

Чоловіки домінували не тільки в економіці, а й у політиці. Саме чоловіки в середині XIX ст. мали виборче право. Другорядне становище жінки в суспільстві викликало їхнє незадоволення і породило рух боротьби за права жінок, або **феміністичний рух**, соціальною основою якого стали освічені

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Індустріалізація зумовила збільшення суспільного значення чоловіків у роботі та в бізнесі, позаяк серед буржуазії існували забобони щодо жіночої праці, тоді як у доіндустріальні часи жінки, які керували маєтками або підприємствами, були звичайним, хоч і не дуже поширеним прикладом» (*Е. Хобсбаум. «Століття імперії. 1875–1914»*).

Які соціальні наслідки індустріалізації виділяє вчений?

Отже, в XIX ст. відбулися зміни в сімейних відносинах: поява цивільного шлюбу, зменшення чисельності сім'ї, формування нового статусу жінки в родині. Наприкінці XIX ст. набуває поширення суспільний рух за права жінок.

3. Транспорт. Місто. Сприйняття часу і простору

У XIX ст. відбувається активний розвиток транспорту, особливо залізничного, тісно пов'язаного з військовою, металургійною, машинобудівною та іншими галузями промисловості. Залізниця, крім вагомого економічного значення, мала й військово-політичну цінність. Вона підвищувала мобільність військ, що допомагало ефективно вести війни, утримувати в покорі колоніальні народи. Саме у залізничний транспорт охоче вкладалися інвестиції, запроваджувалися технічні новинки. У 1825 р. було відкрито Стоктон-Дарлінгтонську рейкову лінію завдовжки 56 км — першу залізницю громадського користування. Перша в світі підземна залізниця з'явилася в Лондоні у 1863 р. Підземні дороги будувалися в Нью-Йорку (1862), Чикаго (1892), Будапешті (1896), Відні (1898), Парижі (1900).

У 80-х рр. XIX ст. електричні трамваї замінили **конки** (трамваї, які рухалися за допомогою коней). З'явилися мотоцикл та автомобіль із двигуном внутрішнього згоряння.

Упродовж XIX ст. точилася конкуренція щодо тоннажності між паровим і вітрильним флотом, і вже на межі століть паровий флот перебільшив вітрильний.

Повітряний транспорт наприкінці XIX ст. був представлений дирижаблями, планерами (безмоторними літальними апаратами), аеропланами з паровими двигунами.

У XIX ст. місто разом із залізницею стало символом індустріального суспільства. У містах концентрується нова індустріальна промисловість. Значна кількість селян у пошуках роботи переселяється до міста. Внаслідок урбанізації в XIX ст. міста Європи стали перенаселеними.

Розвиток індустріальної промисловості руйнував і цехи.

Індустріальна промисловість змінює сприйняття часу. Якщо у середньовіччі мешканці міст обробляли поля та доглядали худобу, орієнтуючись на пори року, то з XIX ст. у великих містах ця орієнтація зникає. Із запровадженням газового й електричного освітлення будь-який час доби ставав рів-

ноцінним; ніч було «освоєно». Індустріальне виробництво не залежало від пори року, тому літо та зима стали рівноправними. Саме розвиток залізниць, який вимагав узгодженості в обчисленні часу в тому чи іншому місті, обумовив у кінці століття прийняття конвенції єдиного часу. У XIX ст. відбулася комерціалізація часу: з'являється погодинна оплата праці робітників.

Прискорений розвиток транспорту змінює сприйняття людиною простору. На просторі домінує пряма (лінійність). Залізничні колії прокладалися рівно. Переважання прямих шляхів сполучення усунуло перешкоди швидкого подолання простору. Збільшення швидкості зменшувало час на додання відстаней. Простір уявлявся як проміжок, який варто швидко долати.

Отже, наприкінці XVIII – у XIX ст. значне зростання міст, розвиток транспорту формують нове світосприйняття.

Завдання та запитання:

1. **Складіть тезовий конспект.**
2. **На контурних картах покажіть країни, де було збудовано перші залізниці. Про що свідчить поява залізниць у країні?**
3. **Розкрийте зміст поняття «урбанізація».**
4. **Проаналізуйте джерела:**

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

1857 р. Із указу Олександра II сенату «Про спорудження першої мережі залізниць» ...Спорудження залізниці показало всю користь цього нового способу сполучення, як для мирного, так і для воєнного часу; залізниці визнані тепер усіма станами необхідністю для імперії і стали потребою народною, бажанням загальним, настійним.

❖ У чому суспільне значення залізниць?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«...Навіть, кажуть, прислуги на деяких залізничних станціях нормальної нема; адміністрацію більш-менш нормальну влаштувати в якійсь пароплавній компанії неможливо. Там, чуєш, на нововідкритій залізниці зіштовхнулися або провалилися на мосту вагони, ледве не зимував поїзд на засніжених полях: поїхали на декілька годин, а п'ять днів простояли в снігу...» (Ф. Достоевський. «Ідіот»).

❖ Чому була такою реакція сучасника на нововведення у транспорті?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«Прискорений розвиток транспорту був водночас передумовою і результатом індустріалізації. Капітал перетворив час (також час на транспортування праці й товарів) на основну категорію економіки» (Г. Штрамаєр. «Простір. Територія. Новий час»).

❖ Про яку роль транспорту при капіталістичному виробництві говорить дослідник?

4. Освіта і дозвілля

Упродовж XIX ст. відбувалася боротьба між церквою та державою за контроль над початковою школою. Лише наприкінці XIX ст. держава змогла взяти школу під свій контроль. Економічні інтереси, потреба в кваліфікованих робітниках, а також зростання ліберально-демократичних настроїв змусили усі економічно розвинуті країни прийняти закони про обов'язкову початкову освіту. У Великій Британії початкова освіта стала обов'язковою з 1870 р., у Франції – з 1882 р.

У XIX ст. зростає кількість середніх навчальних закладів. Разом із класичними (латина, релігійне виховання, арифметика, письмо) відкриваються реальні середні школи, орієнтовані на вивчення мов, природничих наук, математики, фізики, географії та історії. На зміну латині приходять національні мови.

У цей період особливу увагу починають приділяти освіті дівчат.

Вищі навчальні заклади у XIX ст. переважно платні, тому доступ до них обмежений.

Дозвілля міста і села також відрізнялося: в селі не було театрів, ресторанів, спортивних майданчиків тощо. Тому дозвілля городян було більш різноманітним. Воно залежало не стільки від особистих уподобань, як від соціального статусу та прибутків. Так, наймані робітники вільний час проводять у трактирах, харчевнях, публічних, танцювальних закладах. У середині XIX ст. у містах Європи великої популярності набув танок канкан, стають традиційними вуличні карнавали. Формою дозвілля європейських буржуа стають бали-маскаради.

 Які риси характеру та чинники життя П. де Кубертена визначили його роль у відродженні олімпійського руху?

Із другої половини XIX ст. стає популярним заняття спортом: легкою атлетикою, велоспортом, боксом, швидкісним бігом на ковзанах, лижах. Утворюються міжнародні спортивні федерації (гімнастики (1881), греблі, ковзанярського спорту (1882), боулінгу (1895) і велоспорту (1900)). Виробляються єдині правила змагань.

Наприкінці XIX ст. виникає ідея відновлення Олімпійських ігор. У 1894 р. було створено Міжнародний олімпійський комітет (МОК) та вирішено один раз на чотири роки проводити Шлімпійські ігри. Першим

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**П'єр де
КУБЕРТЕН**
(1863–1937)

Барон, французький громадський діяч, педагог, історик, літератор, ініціатор відновлення античних Олімпійських ігор як всесвітніх спортивних змагань. Усупереч родинній традиції військової чи дипломатичної служби він присвятив своє життя реформі системи освіти, вирішенню проблем фізичного виховання, розвитку міжнародного спортивного руху. Автор «Оди спорту».

головою МОК став **П'єр де Кубертен**. Перші Олімпійські ігри пройшли в Афінах у 1896 р., другі — у Парижі (1900).

Завдання та запитання:

1. Чому таким важливим є забезпечення контролю з боку держави та громадянського суспільства за початковою освітою?
2. У чому небезпека для буржуа в освіченості пролетарія?
3. Чому саме в індустріальну добу відбулося відродження Олімпійських ігор?
4. Проаналізуйте джерела:

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❄❄❄❄❄❄❄❄❄❄

«Узимку до нас приходили подружки моєї сестри, вісім сусідських дівчат, щоб виплітати з соломи мотузки. Завжди було дуже весело, співали пісні, щось розповідали. Звісно, приходили й хлопці, які потім проводжали дівчат по домітках» (*Зі свідчень моравської селянки*).

1. Про які риси життя сільської молоді говорить сучасниця?
2. Які, на Ваш погляд, теми могли стати сюжетами розповідей у хлопців та дівчат?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄❄❄❄❄

1896 р. Уривок із «Оди спорту»

Ти встановлюєш хороші, добрі, дружні відносини між народами.

Ти — згода.

Ти зближуєш людей...

Ти — джерело шляхетного, мирного, дружнього суперництва.

Ти збираєш молодь — наше майбутнє, нашу надію — під свої мирні стяги.

Спорт! Ти — мир!

- У чому, згідно з документом, заслуга спорту?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❄❄❄❄❄❄❄❄❄❄

«Урядові ініціативи про загальнообов'язкову освіту мали здаватися робітникам, які потребували допомоги дітей у роботі, непосильною вимогою та злісною примхою влади» (*Р. Зідер. «Соціальна історія сім'ї в Західній і Центральній Європі»*).

- Чому в пролетарській родині освіта дитини не завжди була пріоритетом?

5. Одяг і мода

Після Великої французької революції відбулися зміни в одязі та моді. Суттєво змінюється чоловічий і жіночий костюми. Були ліквідовані станкові обмеження в одязі, коли кожному стану відповідав певний костюм. Революція утвердила юридичну рівність громадян, що відбилося й на одязі: тепер кожен міг носити все, на що не бракувало коштів.

§7 ФРАНЦІЯ (1815–1847 РР.)

1. Якими були причини й етапи, основні результати й наслідки Великої французької революції? Охарактеризуйте їх.
2. У чому полягає загальноісторичне значення Великої французької революції?
3. Який політичний устрій утвердився у Франції в роки Першої реставрації Бурбонів?
4. Чому плани Наполеона відновити свою владу під час «100 днів» не мали успіху?
5. Якими міжнародними угодами було врегульовано життя Європи після наполеонівських війн?

1. Економічний розвиток. Промисловий переворот

Економічний розвиток Франції у першій половині XIX ст. характеризувався розгортанням промислового перевороту. Він у першу чергу охопив легку промисловість. Інтенсивно розвивалися бавовняна, шовкопрядна галузі (з виробництва шовку Франція посіла перше місце у світі). Центром текстильної промисловості став Ельзас. Значні зміни відбулися і в розвитку важкої промисловості. Активно розвивалися нові галузі: хімічна, гумова, фарбова, виробництво сірників; розпочалася розбудова мережі залізниць. За темпами економічного зростання Франція посіла друге місце у Європі, поступаючись лише Великій Британії. Економіка мала такі **особливості**: нерівномірність розвитку галузей і регіонів; переважання мануфактурного й ремісничого виробництва над фабричним, особливо з виготовлення предметів розкоші, галантереї, дорогих меблів (за якими Франція тримала першість); панування лихварського капіталу (на відміну від британської, у французькій економіці основну роль відігравала фінансова буржуазія, якій вигідніше було позичати гроші, ніж вкладати та розвивати власну промисловість); поява **рантьє**; менша кількість винаходів порівняно з британською інженерією; феодальні пережитки у сільському господарстві.

Провідне місце у французькій економіці зберігало сільське господарство. Збільшувалися площі, на яких вирощували картоплю, виноград. І хоча на півночі країни активно створювалися великі фермерські господарства, у сільському господарстві все ще переважали невеликі селянські господарства. Повільно йшло технічне переоснащення галузі. Невпинний процес **парцеляції** (подрібнення наділів) негативно впливав на життєвий рівень селян, знижуючи прибутковість їх господарств.

Розвиток промисловості супроводжувало зростання чисельності робітників, умови життя і праці яких були надзвичайно важкими, зарплатня низькою, права законодавчо незахищені, що стало причинами найбільших робітничих виступів у 1831 та 1834 рр. у Ліоні, Марселі, Греноблі. Хоча вони були придушені за допомогою військ, проте посприяли розвитку республіканського руху й зміцненню опозиції в країні.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО * * * * *

«Економічний розвиток Франції — це парадокс. Вона мала усе необхідне для капіталістичного розвитку: закони... мистецтво і винахідництво її підприємців не мали рівних собі у Європі... держава володіла значними фінансовими резервами, Париж був центром міжнародного фінансового світу, ...французькі підприємці фінансували будівництво залізниць майже по всій Європі. І все-таки фактично економічний розвиток Франції відбувався в уповільненому темпі порівняно з рештою країн...» (Е. Хобсбаум. «Століття революції. Європа 1789–1848»).

Чому, на Ваш погляд, склався такий парадокс у розвитку Франції?

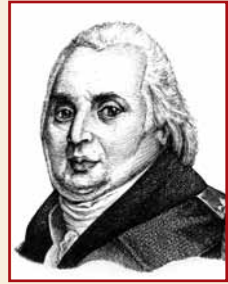
2. Режим Реставрації у Франції

Після другого зречення та заслання Наполеона у 1814 р. на о. Св. Єлени до Франції знову повернулися Бурбони. У країні встановилася конституційна монархія. Розпочалась епоха *Другої реставрації*. У ній виділяють період *ліберального правління Людовіка XVIII (1815–1824)*, який характеризується розгулом ультрароялістського терору; прийняттям спеціальних законів, які передбачали виконання вироків упродовж 24 годин; прийняттям низки прогресивних рішень (відмінено репресивні закони, приведено законодавство у відповідність до Хартії 1814 р., збільшено кількість виборців, проведено військову реформу, скасовано цензурні обмеження), та період *політичної реакції за правління Карла X (1824–1830)*, який відзначений новою хвилею ультрароялістського терору; звільненням наполеонівських генералів; прийняттям законів «про святотатство» (католицизм проголошувався державною релігією),

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ЛЮДОВІК XVIII
(1755–1824)

Під час Великої французької революції емігрував. У 1800 р. написав Наполеону листа, у якому закликав його повернути Франції короля. За відмову від престолу Наполеон йому запропонував пенсію у розмірі у 2 млн франків, але король відмовився. Відрізнявся від інших роялістів-монархістів розумінням, що повернення Франції у дореволюційні часи неможливе.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

КАРЛ X
(граф д'Артуа)
(1757–1836)

Вирізнявся вродою, гострим розумом та вмінням вести розмову. Його сходження на трон було сприйнято з ентузіазмом, проте швидко він втрапив прихильність суспільства. Намагаючись підкреслити божественність своєї влади, провів свою коронацію у Реймському соборі, церемонія шокувала французів. Безглуздо виглядали й давні звичаї, коли король обходив ряди хворих і, торкаючись їх, промовляв: «Король торкнувся тебе, Бог тебе зцілить».

«про мільярд для емігрантів» (виплачувались компенсації постраждалим від революції); посиленням цензури, встановленням церковного нагляду за освітою, літературою; розпуском Національної гвардії; оприлюдненням 4 ордонансів (25 липня 1830 р.), які скасували свободу преси; розпуском Палати депутатів; підвищенням виборчого цензу для виборів до палати депутатів.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Під час Реставрації (1815–1830) ніч реакції накрила всіх, хто виказував опозиційні судження, і в цій темряві навряд чи можна було відрізнити бонапартистів від республіканців, поміркованих — від радикалів» (Е. Хобсбаум. «Століття революції. Європа 1789–1848»).

У чому полягає справедливість такої оцінки?

Отже, Друга реставрація у Франції, забезпечивши встановлення конституційної монархії та утвердивши основні завоювання буржуазії у роки Великої французької революції та Першої імперії, не змогла вирішити основні протиріччя соціально-політичного та економічного розвитку Франції. Непослідовна політика монархів епохи Реставрації ще більше поглибила соціально-економічні та суспільно-політичні суперечності й створила передумови для нової революції.

3. Липнева революція 1830 р.

У відповідь на оприлюднення 26 липня 1830 р. ордонансів королем Карлом X, які фактично означали державний переворот, молодий історик **А. Тьер** закликав у ліберальній газеті «**La National**» до опору королівській владі.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

З ордонансу Карла X про обмеження свободи преси. 1. Свобода періодичної преси скасовується. 2. Розпорядження статей 1, 2 і 9 розділу першого закону від 21 жовтня 1814 р. залишаються в силі (закон 21 жовтня 1814 р. запроваджував обов'язкову попередню цензуру для всіх видів друкованих творів). 3. ... Цей дозвіл поновлюється через кожні три місяці. Він може бути скасований...

Із Маніфесту Тьера від 30 липня 1830 р. Карл X уже не може повернутись до Парижа; він винуватець того, що було пролито народну кров. Установлення республіки є смертельним для нас, бо воно б розколело суспільство і породило б конфлікт із Європою. Герцог Орлеанський є вірним справі революції! Герцог Орлеанський — король-громадянин! Він чекає нашого волевиявлення! Оголосимо ж його, і він затвердить ту хартію, якої ми бажаємо!

1. Яким чином ордонанс обмежував демократичні завоювання французів?
2. Які положення ордонансу Карла X обмежували свободу преси у Франції?
3. Чому, на Вашу думку, А. Тьер виступав не проти монархії як форми державного правління у Франції, а проти правління короля Карла X?
4. Чому А. Тьер вважав кандидатуру Орлеанського найприйнятнішою?

❓ Які емоції парижан митець відобразив у картині?

Ежен Делакруа.
Свобода, що веде народ

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖

«У 1830 р. у Франції взагалі б не було ніякої революції, якби не бажання Карла X зробити свій режим авторитарнішим. Підтримуваний крайніми правими політиками, він накликав біду, коли в серпні 1829 р. попросив графа де Поліньяка стати прем'єр-міністром. ...Результатом королівського «перевороту» стало відкрите протистояння. «На одній стороні — двір, — писала паризька газета, — на іншій — нація» (Е. Бригс, П. Клевін. «Європа Нового і Новітнього часу. З 1789 року і до наших часів»).

❓ Яку помилку, на думку істориків, допустив Карл X?

4. Липнева монархія

Політичний устрій Франції періоду Липневої монархії визначала «Хартія 1830 р.», яка проголосила принцип народного суверенітету, дещо обмежила владу короля, розширила права Палати депутатів та політичні права громадян. У роки Липневої монархії було проведено такі важливі реформи: запроваджувалась виборність муніципальних радників; створено Національну гвардію (комплектувалась усіма бажаними громадянами, що сплачували податки і могли власним коштом придбати обмундирування), вводилась виборність офіцерів національними гвардійцями (лише вище командування призначалось королем); знижувався майновий ценз для кандидатів у Па-

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ЛУІ-ФІЛП
Орлеанський
(1773–1850)

Його родина примкнула до Великої французької революції. Член Якобінського клубу. Емігрував через підозру у змові проти Республіки. Відновлений у правах після реставрації Бурбонів. Серед парижан користувався популярністю тим, що виходив на прогулянку під руку з дружиною та дітьми, ходив поряд із пересічними парижанами. «Він рідко відвідував обідню, не їздив на полювання і ніколи не з'являвся в опері. Його парасолька під пахвою надовго стала однією із запорок його успіху» (В. Гюго).

шир. Лондон перетворюється на світовий фінансовий центр. Промисловий розвиток супроводжувався процесом **урбанізації** (на початку 1850-х рр. третина британців проживала в містах). Процес індустріалізації вплинув на зменшення ролі аграрного сектора в економіці країни.

Зміцнення британської промисловості обумовило проголошення не обмеженої свободи торгівлі — так зване **фритредерство** (від англ. *free trade* — вільна торгівля): повне звільнення від мита майже всіх товарів, які завозилися до Великої Британії, що було розраховане на взаємну зустрічну відміну чи значне скорочення мита на ввезення британських товарів до інших країн. Це забезпечувало Великій Британії як вільний збут за кордоном своїх товарів, так і дешеву імпортну сировину та продовольство.

Трагічною сторінкою історії тогочасної Великої Британії став **голод 1845–1847 рр. в Ірландії**. Він був викликаний неврожаєм картоплі — основного продукту харчування пересічних ірландців. Від голоду та масових епідемій загинуло близько 1 млн осіб. Понад 1,7 млн ірландців, тобто одна сьома населення, залишили острів і переселилися переважно до США.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❄❄❄❄❄❄

«Шістдесят-вісімдесят років тому Велика Британія була країною, схожою на інші: з маленькими містами, нерозвинутою промисловістю. Тепер це країна, не подібна до жодної з них: зі столицею, населення якої складає 2,5 млн чол., і великими фабричними містами та індустрією, що постачає весь світ своєю продукцією...», — зазначав учений-супільствознавець Ф. Енгельс у 1844 р.

Чому Ф. Енгельс називає Британію країною, не схожою на жодну з інших країн?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❄❄❄❄❄❄

«Британія і весь світ знали, що промислова революція, яка розпочалася на цих островах, завдяки праці й підприємництву з єдиним законом — купити дешевше й продати якомога дорожче без будь-яких обмежень, змінювала світ. Боги й королі минулого були безсилі перед бізнесменами й паровими двигунами того часу» (Е. Хобсбаум. «Століття революції. Європа 1789–1848»).

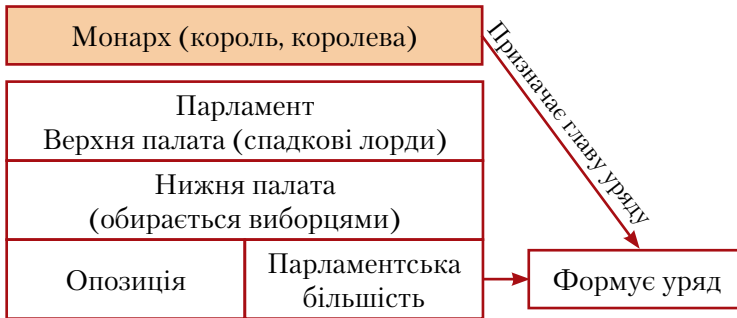
Які чинники стали рушієм прогресу?

Отже, за період 1815–1850 рр. Велика Британія, перетворившись з аграрної в індустріальну, стала країною з розвиненим промисловим виробництвом, наймогутнішою торговельно-промисловою і колоніальною державою у світі.

2. Внутрішня політика. Парламентська реформа 1832 р.

На початку XIX ст. Велика Британія залишалась конституційною монархією. Діяла двопартійна система. З 1784 до 1830 р. при владі у країні постійно перебували **тори** (з середини XIX ст. — **Консервативна партія**). Вона виражала інтереси великої земельної аристократії та вищого духо-

венства англіканської церкви). З 1830 до 1841 р. та з 1846 до 1852 р. при владі були **віґи** (з середини ХІХ ст. — **Ліберальна партія**. Вона захищала інтереси торгової та промислово-фінансової буржуазії). Метою політичної боротьби цих партій стала боротьба за голоси виборців.

Одним із джерел соціального неспокою в британському суспільстві була застаріла виборча система, згідно з якою із 6 млн дорослого чоловічого населення лише кожен сьомий мав виборче право (160 тисяч осіб). Тому назріла потреба у парламентській реформі. Насамперед необхідно було ліквідувати купівлю парламентських місць лендлордами й забезпечити представництво в парламенті промислово розвинутих містам (Бірмінгему, Йоркширу, Манчестеру). В умовах наростаючої радикалізації у суспільстві та під впливом революції 1830 р. у Франції кабінет віґів у **1832 р.** провів через парламент виборчу реформу, якою було ліквідовано представництво 56 «гнилих» і «кишенькових» містечок і створено нові виборчі округи у промислових містах, знижено виборчий ценз.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

Із Акта про парламентську реформу. Правом обирати лицаря або лицарів графства в майбутні парламенти користуються лише ті фригольдери, які володіють землею строком на одне, два чи кілька життів, маєток яких приносить за рік прибуток не менше як 10 фунтів або річну 40-шиллінгову ренту. Усякий чоловік, який досяг установленого законом віку, не позбавлений прав і володіє копігольдером або звичайним майном строком на одне, два або кілька життів із прибутком не менше як десять фунтів на рік...

У містах ... правом обирати користується всякий чоловік, який досяг установленого законом віку, не позбавлений прав і є власником або наймачем будинку, що дає прибуток не менше як десять фунтів на рік...

1. Які виборчі цензи було встановлено? Які категорії населення здобули виборче право?
2. Хто такі фригольдери?

Віґи також прийняли низку законів (про дозвіл на існування професійних спілок (**тред-юніонів**); про ліквідацію рабства в усіх британських колоніях; про заборону наймати на роботу на текстильні фабрики дітей до 9 років, яким, крім того, встановлено 9-годинну тривалість робочого дня

для дітей від 9 до 13 років та надано підліткам 1,5 годин для обідньої перерви і 2 години для занять у школі; «про бідних» (скасовував податок на їхнє утримання з підприємців, створювались робітні будинки з важкими умовами життя); провели муніципальну реформу (право обрання міської влади надавалось усім платникам податків) та здійснили низку інших прогресивних заходів: реформовано пошту (вводилася платна поштова марка), запроваджено фабричних інспекторів тощо.

У 1837 р. престол посіла королева **Вікторія I** (1819–1901), і Велика Британія вступила у «**вікторіанську епоху**»: в економіці завершився промисловий переворот, у політичному житті намітилася стабілізація, зріс міжнародний авторитет держави, Британія стала великою колоніальною імперією.

Отже, «велика» парламентська реформа 1832 р. забезпечила доступ до політичної влади промисловій та фінансовій буржуазії, але так і не надала виборчих прав широким верствам населення, які активно боролись за її втілення.

3. Чартистський рух. Тред-юніони. Фритредерський рух

Завершення промислового перевороту й низький рівень життя робітників зумовили появу першого масового народного руху за виборчу й соціальні реформи – **чартизму** (англ. *charter* – хартія). Основні вимоги чартистів були оформлені у «Народній хартії» (подавали до парламенту у **1839, 1842, 1848 рр.**). Парламент щоразу відхиляв хартію. Формами боротьби за досягнення своїх цілей чартисти обрали «мирні конституційні засоби»: мітинги, збір підписів, організацію товариств, подачу петицій до парламенту. Водночас у чартистському русі існувало два напрямки: «**фізичної сили**» (**О'Коннор**; вважали, що боротьбу за Хартію можна проводити всіма можливими засобами, не лише законними) і «**моральної сили**» (**В. Ловетт**; виступали лише за конституційні засоби боротьби).

В умовах наростаючої політики репресій чартистський рух восени 1848 р. почав спадати. Згодом чартистські угруповання стали основою професійних спілок робітників – **тред-юніонів** (їх діяльність уряд до-

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

ВІКТОРІЯ I
(1819–1901)

68 років її правління пов'язано зі зміцненням морального авторитету корони. Зростанню популярності монархії сприяли й особисті якості королеви: вміння триматися просто і з великою гідністю. Її сприймали як зразок жінки, дружини, матері. У королівській сім'ї було 9 дітей. Вона була пов'язана родинними зв'язками з багатьма монархічними домами Європи (останній німецький імператор Вільгельм II був її онуком; російський імператор Микола II був одружений з її онукою). Два ювілеї її перебування на престолі (в 1887 і 1897 рр.) урочисто оголошувалися як свята, що знаменують єдність і потужність Британської імперії.

зволів у 1824 р.). Вони економічними методами відстоювали інтереси робітників. Існував також **фритредерський рух**, представлений «Лігою боротьби проти хлібних законів» (лідер Р. Кобден, 1839 р.). Лізі вдалося домогтися скасування «хлібних законів» (1846 р.), Навігаційних актів (1849 р.). У країні запанувала політика вільної торгівлі.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖

Шість пунктів «Народної хартії»: 2) всезагальне виборче право; 4) відміна майнового цензу; 5) кожен виборець повинен голосувати за місцем осілості...; 6) депутати засідають щоденно (крім неділі)... Усі посадові особи обираються шляхом всезагального голосування.

Які засади виборчого права пропонували чартисти?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖...

«10 квітня усі підприємства й магазини були зачинені. Лондонські буржуа зі зброєю в руках підтримували «порядок»... Робітники зібралися, щоб почати похід до парламенту. Однак ми раптом дізналися, що глава цієї демонстрації не радить проводити масовий захід, бо уряд має намір зустріти нас зброєю... Багато людей вчинили за порадою О'Коннора, а інші поринули вперед, що й призвело до кривавих сутичок між чартистами і поліцією. Гірко розчаровані, покинули ми майдан, куди годину тому прийшли сповнені надій» (*Зі спогадів Ф. Лесснера*).

У чому виявилось розчарування робітників?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖...

«Найважливішим результатом чартистів стала зміна соціальної спрямованості політики правлячих класів. У 1840-х рр. було прийнято низку законів, які стосувалися медичного обслуговування населення, санітарного стану міст, розширили фабричне законодавство. Вимоги парламентської реформи змінили позицію ліберальних політиків» (*Історія Європи. — Т. 5*).

Визначте історичне значення чартистського руху.

Отже, розгортання та успіхи чартистського руху засвідчили становлення принципів демократії Нового часу, сприяли виробленню урядом гнучкої політики як у робітничому законодавстві, так і в соціально-політичному житті, змусили підприємців і робітників іти на компроміси заради досягнення соціальної злагоди в суспільстві.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

О'КОННОР
Фергюс Едуард
(1796–1855)

Перший робітничий депутат британського парламенту. Був дуже популярний серед робітників, у тому числі як першокласний боксер. Він заснував земельне товариство і планував скупити земельні ділянки, щоб поступово повернути всіх робітників на землю, надавши їм можливість стати дрібними власниками.

4. Велика Британія — «майстерня світу»

50–60-і рр. XIX ст. — це початок «золотого віку» британської економіки. Унаслідок завершення промислового перевороту, використання сировинних ресурсів і ринків збуту в колоніях, відкриття каліфорнійських (1848 р.) та австралійських (1851 р.) золотих родовищ, відмови від політики протекціонізму, запровадження вільної торгівлі (укладання фритредерських договорів), переоснащення більшості галузей промисловості найновішими машинами та устаткуванням, розвитку залізничного транспорту й парового флоту, відсутності конкуренції британським товарам на світовому ринку й отримання надприбутків від зовнішньої торгівлі, закордонних капіталовкладень Велика Британія досягає першості у світовій промисловості й торгівлі. Її називають *«майстерню світу»*, *«володаркою морів»*, *«світовим перевізником»*, *«світовим банкіром»*. Її грошова одиниця — фунт стерлінгів — була основною світовою валютою, а столиця — Лондон — світовим торговим та фінансовим центром. Наприкінці 60-х років XIX ст. Велика Британія видобувала вугілля у 5 разів більше, ніж Німеччина, і у 4 рази більше, ніж США. У 1860 р. на британських фабриках переробляли стільки бавовни, скільки в усіх інших країнах світу разом. Потужність парових двигунів у британській промисловості у півтора рази перевищувала показники Німеччини й удвічі — Франції. У середині XIX ст. у Великій Британії було зосереджено половину світового виробництва чавуну, бавовняних тканин і видобутку кам'яного вугілля. За чверть століття вивіз промислових товарів зріс у 10 разів, національний дохід Великої Британії збільшився у 10 разів і сягав 2 млрд фунтів стерлінгів.

Великий попит на сільськогосподарську продукцію був пов'язаний зі зростанням кількості міського населення та наявністю у державі вільних капіталів. Він дозволив застосовувати у сільському господарстві технічні новинки. Меліорація та використання хімічних добрив забезпечували прискорений розвиток галузі. Але сільськогосподарське виробництво країни не могло задовольнити зростаючих потреб промисловості у сировині, а міського населення — у продуктах харчування. Дедалі більше сировиною та продуктами Великої Британії забезпечували власні колонії та інші країни.

Успіх британської економіки засвідчила промислова виставка 1851 р., яка пройшла у «Кришталевому палаці» Лондона.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА 🌀🌀🌀🌀...

1863 р. Із доповіді депутата палати громад Ферранда. ... Раніше один робітник із помічником обслуговували два ткацьких верстати, тепер один робітник без допомоги помічника обслуговує три і навіть чотири... Дванадцять годин праці тепер втиснуті в 10 трудових годин, що збільшило фізичне навантаження в роботі робітника...

1. Які факти засвідчують про удосконалення технічного оснащення британських фабрик?
2. У чому депутат вбачає негативні наслідки технічного переоснащення фабрик?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀...

«Рівнини Північної Америки та Росії є нашими хлібними полями; Чикаго й Одеса — наші засіки; Канада і Прибалтика — наші виробники деревини; в Австралії та Новій Зеландії пасуться отари наших овець; в Аргентині та західних преріях Північної Америки — стада наших биків; Перу надсилає нам своє срібло, а з Південної Америки та Австралії до Лондона тече золото. Індуси й китайці вирощують для нас чай, а в обох Індіях збільшуються наші плантації кави, цукрової тростини, прянощів; Іспанія і Франція є нашими виноградниками, а країни Середземного моря — наші городники. Наші бавовняні поля, які впродовж тривалого часу вкривали південну частину Сполучених Штатів, простяглися тепер майже на всі спекотні території земної кулі», — писав британський економіст Стенлі Джеванс.

На контурній карті покажіть напрямки колоніального експансіонізму Великої Британії.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀...

«...Бурхливий промисловий прогрес у Британії прямо пов'язаний із раціональністю британських законів у поєднанні з ринковою свободою особистості» (В. Мак-Ніл. «Піднесення Заходу: Історія людського суспільства»).

У чому автор вбачає причини економічного піднесення Великої Британії?

Отже, завдяки урядовій внутрішній політиці, використанню ресурсів величезних колоніальних володінь Велика Британія посіла одне з провідних місць у світовій економіці.

5. Зовнішня політика. Ірландське питання

У 50–60-х рр. XIX ст. зовнішня політика Великої Британії визначалася інтересами економіки та принципом, висунутим лордом **Г. Пальмерстоном**: «У Британії немає ні постійних союзників, ані постійних друзів. У неї є постійні інтереси», що передбачало дотримання, по-перше, «**європейської рівноваги**» (протидія державам-конкурентам посісти провідне становище у Європі; збереження воєнного домінування на морі); по-друге, «**блискучу ізоляцію**» (відсутність довготривалих союзів з іншими державами).

У 1876 р. з ініціативи Б. Дізраелі королеву Вікторію було проголошено імператрицею Індії. З цього часу колоніальні володіння офіційно стали йменуватися Британською імперією. Була розроблена концепція Великої Британії як світової імперії на засадах федерації. Суб'єкти федерації, очолювані власними урядами, були пов'язані з метрополією економічними, воєнними та фінансовими зв'язками. У цей період стає популярним гасло: «*Торгівля йде слідом за прапором!*» Ідеолог і практик, засновник колонії, названої його іменем (Родезії), **Сесіл Родс** заявляв: «*Імперіалізм сам по собі річ непогана, але імперіалізм плюс дивіденди ще краще!*».

Південна, Східна та Південно-Східна Азія:

- приєднано Пд. Бірму, Сінгапур, Малайзію;
- нерівноправні договори з Японією (1854 р.) та Китаєм (1858 р.);
- жорстко придушено повстання сипаїв в Індії (1857–1858 рр.);
- невдала спроба захопити Афганістан

Близький Схід:

- посилення позицій у Туреччині, захоплено о. Крит;
- розподіл разом із Російською імперією сфер впливу в Ірані

Африка:

- посилення впливу в Ефіопії (перемога у війні 1867–1868 рр.);
- розширення колоніальних володінь в Західній Африці

Північна Америка та Тихоокеанський регіон:

- надано статус домініонів (самоврядна територія) Канаді, Капській землі, Австралії, Новій Зеландії

У **1850–60-х рр.** важливе місце у політичному житті Великої Британії займало **ірландське питання**. Відміна «хлібних законів», запровадження принципів вільної торгівлі негативно позначилися на сільському господарстві країни. У **1857 р.** вихідці з Ірландії у США заснували таємне «**Ірландське революційне товариство**» («**Феніанське**»), діяльність котрого дуже швидко поширилась і в самій Ірландії. Фенії прагнули вигнання британців-колонізаторів та заснування незалежної Ірландської демократичної республіки. Наприкінці 1860-х рр., у результаті поразки низки повстань у декількох ірландських провінціях, феніанський рух було розгромлено.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«Ірландське питання є не просто національним питанням, воно є питанням існування самої нації. Загибель або революція. Ось таким чином воно формулюється сьогодні... Панування Англії над Ірландією є нічим іншим, як орендною платою англійській аристократії» (К. Маркс. «До ірландського питання»).

У чому сучасник вбачав гостроту ірландського питання?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖**1867 р. З акта «Про Британську Північну Америку»**

10. ...Генерал-губернатор Канади... здійснює зараз управління Канадою від особи й імені Королеви... Для надання допомоги й порад при управлінні Канадою створюється Рада, іменована Таємною Радою Королеви для Канади.

IV. Законодавча влада

17. Для Канади створюється єдиний Парламент, до складу якого входять Королева, Верхня Палата, що називається Сенатом, і Палата громад.

Кому належали виконавча влада й верховенство в Канаді?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Новий етап британської колоніальної політики настав із завершенням промислової революції, яка створила основу для функціонування розвинутого капіталізму. Тому в більшості випадків буржуазія надавала перевагу економічним методам у колоніальній політиці, не хестуючи використання прямого насилля» (*Історія Європи. — Т. 5*).

У чому була особливість британського колоніалізму?

Отже, досягнувши економічної першості, Велика Британія змогла забезпечити реалізацію основних цілей своєї зовнішньої політики: розширити та зміцнити свою колоніальну імперію, в якій «ніколи не заходить сонце» і частка якої складала 25% усіх колоній, якими володіли європейські держави. Їй належало 57 колоніальних територій. Площа метрополії була в 140 разів меншою за площі колоній із населенням 300 млн чоловік, тобто в 10 разів більше за кількість британців. Для зменшення протистояння між метрополією та найбільшими переселенськими колоніями британський уряд пішов на розширення їх самоуправління.

ПОМІРКУЙТЕ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

1. У чому виявились особливості соціально-економічного розвитку Великої Британії у другій половині XIX ст.?
2. Чому чартистському руху не вдалося досягнути своїх цілей?
3. У чому проявлялися спільні ознаки чартистського та фритредерського рухів?
4. У який спосіб британський уряд пробував розв'язати ірландське питання?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

Домініон — самоврядна територія, держава у складі Британської імперії, яка визнає головою англійського монарха.

Парламентська реформа — зміни у виборчому законодавстві, пов'язані з розширенням прав участі у політичному житті держави.

Чартизм — перший рух робітників за свої права у Великій Британії в 1830–1850-і рр.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

1832 р.

— перша парламентська реформа.

1836–1854 рр.

— чартистський рух.

1837–1901 рр.

— правління королеви Вікторії («Вікторіанська епоха»).

50–60-і рр. XIX ст.

— Велика Британія досягла першості у світовій промисловості й торгівлі.

§9

**НІМЕЦЬКИЙ СОЮЗ ТА ІТАЛІЙСЬКІ ДЕРЖАВИ
(1815–1847 РР.)**

1. Пригадайте з історії минулих періодів, як була утворена «Священна Римська імперія німецької нації», яким був принцип цього об'єднання?
2. Коли було утворено Пруське королівство, які урядові заходи сприяли його перетворенню в останній третині XVIII ст. у велику європейську державу?
3. Як наполеонівські війни вплинули на німецькі держави?

1. Німецький союз

Рішенням Віденського конгресу (1815 р.) було створено Німецький союз замість «Священної Римської імперії німецької нації». До його складу увійшли 34 монархії, найбільшими з яких були Австрія та Пруссія, та 4 вільних міста (Гамбург, Бремен, Любек і Франкфурт-на-Майні). Членами Німецького союзу були король Великої Британії як король Ганновера, король Данії як герцог Шлезвігу й король Нідерландів як великий герцог Люксембургу.

Представницьким органом Союзу був **бундестаг** (засідав у Франкфурті-на-Майні) у складі повноважних представників усіх держав під головуванням уповноваженого Австрії. Рішення бундестагу були необов'язковими для виконання. Але сама діяльність бундестагу була такою безініціативною, що його у народі прозвали «зборами мумій». Для вирішення поточних справ існувала Мала рада із 17 представників.

Німецький союз мав союзню армію — **бундесвер** (формувався з контингентів окремих держав). Але власного єдиного законодавства і спільного керуючого органу в Союзі не було.

2. Економічний розвиток. Митний союз. «Епоха Бідермайєра»

На початку XIX ст. Німецький союз залишався переважно аграрною країною. Три чверті населення проживало в сільській місцевості й займалося сільським господарством. Селяни були звільнені від кріпацтва, але скрізь, окрім західних земель, вони мали платити поміщикам мито й десятину. Дворянство зберігало значну частину своїх привілеїв. Найміцніше утримувало свої позиції *пруське юнкерство*. Аграрні реформи, проведені у першій чверті XIX ст., сприяли перебудові поміщицьких господарств у юнкерські, в яких уже використовувалася наймана праця безземельних і малоземельних селян. При цьому розвиток сільського господарства йшов так званим *«пруським шляхом»*, який, на відміну від американського, передбачав наявність численних феодальних пережитків, одним із яких було поміщицьке землеволодіння.

У 30–40-х рр. XIX ст. в німецьких землях відбувається **промисловий переворот**, якому сприяли як ліквідація кріпацтва, формування ринку найманої робочої сили, збагачення юнкерства та частини заможного

селянства, зростання міського населення з його попитом на товари промисловості, так і утворення з ініціативи Пруссії в **1834 р. Митного союзу** 18 держав. Він передбачав ліквідацію митних зборів, сприяння торгівлі, утворення загальнонімецького внутрішнього ринку. Наслідком його утворення стало зростання фабрично-заводської промисловості, розвиток транспорту, швидкі темпи розвитку металургійної, машинобудівної, гірничодобувної, легкої, текстильної галузей.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

Із Договору про Митний союз 1834 р.

§ 1. Існуючі між названими державами митні об'єднання утворюють на майбутній час єдиний загальний союз, що встановлює загальну митну й торговельну систему...

§ 4. У володіннях договірних держав мають бути узгоджені закони про ввізні, вивізні й прохідні мита відповідно до законодавства кожної держави...

§ 6. Після укладення договору настає свобода торгівлі, а одночасно і спільність у стягуванні мит...

Які умови для свободи торгівлі визначено у договорі?

Промисловий розвиток змінював і соціальну структуру німецького суспільства. Чисельно зростає пролетаріат, який починає активно відстоювати свої права: відбуваються перші робітничі виступи (у 30-х рр. XIX ст. — у Рейнській Пруссії, Саксонії; 1844 р. — повстання сілезьких ткачів), виникають перші робітничі організації («Союз знедолених» (1835 р.), «Союз справедливих» (1836 р.)).

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚

«...ткачі співали народну пісню під будинком Цванцігера. Одного з них схопили, побили й здали в поліцію. Тоді юрба ввірвалася в будинок і розгромила все, починаючи від чудових дзеркальних вікон ... і до перил на сходах, рвала книги, векселі й документи; проникла в другий будинок, у стайні, сушарню, качальню і склади; товари і запаси рвала на шматки або... розподіляла їх серед присутніх. Цванцігер утік зі своєю сім'єю в Рейхенбах... власті викликали війська...» (*В. Вольф про повстання сілезьких ткачів у червні 1844 р.*).

Які дії влади спровокували різку відповідь ткачів? Яким чином ткачі виявляли свою лютість?

Цей період в історії Німецького союзу ще називають «**епохою Бідермайера**» (з нім. — міщанин, обиватель, порядна людина). Втомившись від попередньої епохи війни, більшість німців прагнуло здобути сімейний комфорт й належну матеріальну забезпеченість. Їхніми головними цінностями стають порядок, спокій, добробут, родинний затишок. Повсякденням німців стають сімейні вечірки у колі друзів, музичні, літературні й театральні вечори. Дами середнього достатку захоплювалися французькими журналами мод. Жінки носили капелюшки з великими, піднятими спереду полями,

чоловіки – циліндри. У столичних містах міщани орієнтувалися на стиль життя аристократів і князівського двору. Кватирки обставляли канапами й комодами, модною була оббивка меблів тканиною. Разом з тим, «епоха Бі-дермайєра» була не лише періодом розквіту міщанського стилю життя. Це був період боротьби ліберально налаштованої інтелігенції за демократичні свободи, за право участі громадян в управлінні державою, за об'єднання Німеччини.

Отже, економічний розвиток Німецького союзу на кінець 40-х рр. XIX ст. хоч і характеризувався уповільненими темпами економічного розвитку в порівнянні з Великою Британією, Францією та США, але відзначався прискореними темпами промислового розвитку та наростанням серед прогресивної громадськості вимог об'єднання Німеччини.

3. Національний рух

У 20–40-х рр. XIX ст. широкі верстви німецького суспільства виступали за об'єднання Німеччини. Найактивнішими були студенти: організували політичні маніфестації (*Вартбурзька акція 1817 р.*), засновували молодіжні організації («*Загальний німецький молодіжний союз*», 1818 р.). У відповідь на студентські виступи, акти терору, Союзний сейм з ініціативи австрійського канцлера К. Меттерніха прийняв «*Карлсбадські постанови*» (1819 р.), які посилювали поліцейський контроль за університетами, запроваджували цензурний нагляд за пресою, застосовували репресії щодо представників демократичних сил.

Революція 1830 р. у Франції спричинила нове піднесення руху за об'єднання Німеччини. Велике враження на всю країну справила 30-тисячна маніфестація **27 травня 1832 р.** у баварському м. **Пфальці**. Чорно-червоно-золотий прапор демонстрантів свідчив про їхню основну політичну вимогу – об'єднання Німеччини. Письменники й науковці об'єдналися у ліберально-демократичну групу «*Молода Німеччина*» (1834–1835). Проте поразка повстань у Франкфурті-на-Майні (1832 р.) та Гессені (1834 р.) лише посилювала політичну реакцію та урядові репресії. Але кількість прихильників об'єднання країни серед різних соціальних прошарків і політичних угруповань лише зростала. Представники різних політичних сил по-різному вбачали цей процес. Утворились політичні клуби *легітимістів*, *лібералів* і *радикалів*.

	Легітимісти	Ліберали	Радикали
Соціальна база	Аристократи, вищі урядовці, церковні ієрархи	Промисловці, торговці, фінансисти, державні службовці, університетські професори	Дрібні підприємці, фермери, кваліфіковані робітники, публіцисти, журналісти, адвокати, лікарі, вчителі

Погляди на державний та соціальний устрій	Декларативність конституції; тільки традиційні цінності й система влади на засадах законів	Конституційна монархія	Установлення республіки, утвердження народного суверенітету
Ідея об'єднання країни	Політичні органи Німецького союзу мають силу, бо вони законні й виражають дух нації	Перетворення Німецького союзу на національну монархію з федеративним устроєм	Політичне об'єднання Німеччини

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁

«Утворення Німецького союзу — це була перемога реставрації. Однак попри всю свою недосконалість, Німецький союз упродовж тривалого часу був одним із чинників європейської стабільності, інструментом вирішення конфліктів між німецькими державами» (*Історія Європи. — Т. 5. Від Французької революції кінця XVIII століття до Першої світової війни*).

«Ідея об'єднання Німеччини напередодні революції 1848–1849 рр. стала соціальною вимогою» (*Нова історія країн Європи та Америки. Перший період*).

1. Доведіть справедливість таких оцінок.
2. Чому ідея об'єднання країни стала соціальною?

Отже, наприкінці 40-х рр. XIX ст. ідея об'єднання Німеччини охопила широкі верстви німецького суспільства, поширившись у середовищі як ліберального, так і радикально-демократичного руху.

4. Італія після Віденського конгресу. Економічний розвиток

Італія, за рішеннями Віденського конгресу (1815 р.), була поділена на 8 держав: Ломбардо-Венеціанське королівство (перебувало у складі Австрії), Парму, Тоскану, Модену, князівство Лука (урядували родичі Габсбургів), Папську область (світська влада належала Папі Римському), Неаполітанське королівство (володарювали Бурбони), Сардинське королівство (або П'ємонт — зберігався конституційний лад у формі обмеженої монархії).

Упродовж 1815–1830 рр. у всіх італійських державах відновлюється абсолютна влада монархів, панівні позиції знову посіли дворяни й духовництво. З ліквідацією панування Наполеона французьке гноблення поступилося австрійському. Лише Сардинське королівство (П'ємонт) проводило самостійну політику.

В італійських державах упродовж першої половини XIX ст. відбувалася капіталістична модернізація економіки (промисловий переворот розпочався у **30–40-х рр. XIX ст.**). Проте її гальмували політична роздробленість країни, нерівномірний розвиток регіонів (промислово розвинутими були області Півночі, аграрно відсталими — області Центральної та Південної Італії), панування феодальних відносин (велике поміщицьке землеволодіння, митні кордони, окремі грошові системи у кожній області, королівська влада).

Розвиток сільського господарства відбувався дуже повільно. Селяни не мали достатньо землі та орендували її у дворян-землевласників, віддаючи за це частину врожаю. Деякі працювали батраками лише за їжу.

Отже, за рівнем економічного розвитку італійські держави суттєво поступалися Великій Британії, Франції і навіть Пруссії.

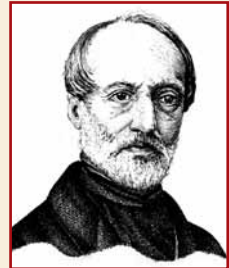
5. Національний рух

Із кінця XVIII ст. в Італії розгортається національно-визвольний рух за відродження італійської державності — **Рисорджименто** (Відродження). За звільнення від іноземного панування, здобуття незалежності у Північній Італії виступало таємне товариство «**Італійська федерація**» (1818 р., **Федеріко Конфалоньєрі**); у Центральній та Південній Італії активно діяли **карбонарії**. Але їхні спроби упродовж 1820–1830 рр. здійснити революції у Неаполі та П'ємонті та підняти повстання у Пармі, Модені та Папській області внаслідок інтервенції австрійців зазнали поразки. Ці невдачі змусили їх шукати нових форм боротьби. У **1831 р.** у Марселі колишній карбонарій **Джузеппе Мадзіні** (1805–1872) створив загальноіталійську національно-революційну організацію «**Молода Італія**». Її гаслом став принцип: «**кожній нації — держава**». Вона розгорнула боротьбу за створення єдиної незалежної демократичної республіки. Дж. Мадзіні сподівався досягти цієї мети шляхом революції, здійсненої «із народом і для народу». Досить швидко у різних місцях півострова з'явилися місцеві осередки «Молодої Італії», які мали готувати загальноіталійську революцію. Із-поміж її членів вирізнявся Джузеппе Гарібальді (1807–1882). Проте невдалі спроби

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**МАДЗІНІ
Джузеппе
(1805–1872)**

Упродовж усього життя основна його діяльність була присвячена боротьбі за національне звільнення й об'єднання Італії. Сповідував ідею, що участь у визвольному русі — релігійний обов'язок кожного італійця, священна місія народу, довірена йому Богом. Його активна діяльність призвела до створення в Італії і поза нею таємних організацій. Його називали «дороговказною зіркою» італійської демократії епохи Рисорджименто.

об'єднання Італії у 30-ті рр. XIX ст. обумовили зростання ролі **поміркованих лібералів**. Їхній ідеолог **Вінченцо Джоберті** (1801–1852) уявляв майбутню об'єднану Італію федерацією держав, створеною за згодою їх монархів «без крові, без хвилювань, без революцій». Проте з часом позиція лібералів стає більш радикальною. Почали з'являтися заклики до загальноіталійської війни проти австрійського панування.

Отже, в Італії об'єднання країни стало першочерговим завданням. У цей період визначилися два напрямки: радикальний (шляхом революції) та поміркований (шляхом реформ).

ПОМІРКУЙТЕ ✞✞✞✞✞✞✞

1. Чому темпи економічного розвитку Німецького союзу були повільніші, ніж у передових країнах Європи?
2. Визначте спільне і відмінне в економічному розвитку Німецького союзу та італійських держав.
3. У чому виявилися розбіжності у поглядах легітимістів, лібералів, радикалів?
4. У чому полягали спільні та відмінні риси національних рухів у Німецькому союзі та італійських державах?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✞✞✞✞✞✞✞

Карбонарії — законспіровані таємні організації, які вели боротьбу за незалежність Італії.

«Пруський шлях» розвитку — повільне переростання поміщицького господарства в буржуазне.

Рисорджименто — національно-визвольний рух італійського народу проти іноземного панування за об'єднання Італії.

Юнкерство — німецькі великі землевласники дворянського походження, які користувалися у своїх маєтках і державі неподільною владою до 60-х рр. XIX ст.

ОСНОВНІ ДАТИ ✞✞✞✞✞✞✞

1815 р. — утворено Німецький союз.

30–40-і рр. XIX ст. — активний розвиток промисловості у німецьких землях та італійських державах.

30–70-і рр. XIX ст. — Рисорджименто в італійських державах.

1831 р. — засновано загальноіталійську національно-революційну організацію «Молода Італія».

§10

**АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ДОБИ К. МЕТТЕРНІХА.
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

1. Із курсу всесвітньої історії та історії України 8-го класу пригадайте зміст та наслідки реформ Марії Терезії та Йосифа II в імперії Габсбургів.
2. Назвіть риси «освіченого абсолютизму» в Австрійській та Російській імперіях наприкінці XVIII ст.
3. Яку роль відігравали Австрійська та Російська імперії в міжнародних відносинах у Європі в 1789–1815 рр.?

1. Австрійська імперія: особливості політичного, суспільного та економічного життя

Австрійська імперія мала територію, другу за розмірами після Росії. У Європі її називали «клаптиковою» імперією, оскільки вона складалася з адміністративних утворень (королівств, провінцій тощо) з багатонаціональним населенням. Із 37 млн її населення австрійські німці становили 7 млн, слов'янські народи — 18 млн, мадяри (угорці) — 5 млн осіб.

Австрійська імперія — абсолютна монархія з необмеженою владою імператора, при якому були дорадчі органи: Придворна військова рада, Гофрат (Палацова рада) і Таємна рада. Імператор призначав склад уряду й канцлера, що був його очільником. Найбільший вплив на політичне життя Австрійської імперії у цей період мав канцлер, міністр закордонних справ князь **Клеменс Меттерніх** (1773–1859). Тому історики ще говорять про «добу **Меттерніх**».

Упродовж 1815–1847 рр. вона залишалася аграрною країною, дві третини населення було задіяно в сільському господарстві. Її розвиток гальмувався феодальними пережитками та втручанням держави у сферу промисловості.

У **30–40-х рр. ХІХ ст.** в найбільш розвинених провінціях Австрійської імперії — Нижній Австрії та Чехії — розгортається **промисловий переворот**. Проте характерною рисою економічного розвитку імперії була нерівномірність розвитку її частин: якщо одні провінції (Чехія, Ломбардо-Венеція, Нижня Австрія) виробляли основну частину промислової

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

МЕТТЕРНІХ
Клеменс
(1773–1859)

Один із найвидатніших політиків ХІХ ст., творець нової системи міжнародних відносин у Європі після повалення Наполеона I. Саме він запровадив у тогочасну європейську дипломатію терміни «політика рівноваги у Європі», «політика союзів», «політика європейської безпеки». Однак для підтримки рівноваги у Європі вважав за необхідне застосування «права сили» — втручання у справи інших держав із метою їх підпорядкування загальному порядку.

продукції, то інші (Галичина, Буковина, Далмація) відігравали роль аграрно-сировинних додатків, ринків збуту готової продукції. Найбільшим сільськогосподарським районом імперії залишалась *Угорщина*. Тут панувало велике поміщицьке господарство. Зберігалось кріпосне право, панщина й оброк. Особливо скрутним в Угорщині було становище словаків, хорватів, українців та румунів.

У **1830-ті рр.** під впливом революції у Франції (1830 р.) активізується громадсько-політичне життя (*«передберезневий період»*). Так, у **1831 р.** літератори-ліберали засновують організацію *«Молода Австрія»*; у **1838 р.** — представники ліберальної промислової буржуазії заснують *«Австрійський промисловий союз»*. Більшість населення ратувало за реформування імперії у конституційну монархію, запровадження громадянських і політичних свобод. Одним із активних ініціаторів реформ на початку 1830-х рр. був угорський політик **Іштван Сечені**, який виступав за широкі радикальні реформи. Однак при цьому він був прихильником династії Габсбургів. Але уряд К. Меттерніха відкидав навіть можливість обговорення будь-яких перетворень в імперії.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Передберезнева епоха» 1830–1840-х рр. — це час зміни станового суспільства «старого порядку» на буржуазне, коли зростає політична і соціальна напруга, різні верстви населення включаються у політичне життя, формуються різні політичні течії... Однією з ознак політичного життя багатонаціональної імперії було протистояння прихильників централізму (австро-німецька буржуазія і частина дворянства) і федералістів (представники національних еліт, аристократія національних земель)» (*Історія Європи*. — Т. 5).

Якою була визначальна риса суспільно-політичного життя імперії?

Отже, 40-і роки XIX ст. відзначені подальшою активізацією ліберальної опозиції в Австрійській імперії.

2. Національний рух народів Австрійської імперії

Під впливом ідей Просвітництва, Великої французької революції, наполеонівських війн, поширення романтизму народи Австрійської імперії — словенці, хорвати, серби, чехи, словаки, поляки, українці — стали все наполегливіше вимагати забезпечення національного рівноправ'я. Велику роль у цьому відігравали представники прогресивної національно свідомої інтелігенції: чехи **Йозеф Добровський** (1753–1829), **Йозеф Юнгман** (1773–1847); словаки — **Ян Коллар** (1793–1852), **Людовіт Штур** (1815–1856), українці — **Маркіян Шашкевич**, **Яків Головацький**, **Іван Вагилевич**, **Михайло Поп-Лучкай** (1789–1843), **Денис Зубрицький** (1777–1862). У своїй діяльності вони зверталися до фольклору (звичаїв,

Олександр I (1801–1825)	Микола I (1825–1855)
Внутрішня політика	
<p>перший етап (1801–1804): • запроваджено міністерства, Таємний комітет, ліквідовано Таємну експедицію (орган політичного переслідування); • пом'якшення цензури; • відновлення й відкриття нових університетів (Харків, Казань, Вільно, Дерпт); • «указ про вільних хліборобів» (1803 р.): дозвіл поміщикам звільняти селян із землею за викуп</p>	<ul style="list-style-type: none"> • централізація управління імперією: створено Третє відділення (здійснювало контроль за суспільними настроями); • нові цензурні обмеження; • запровадження системи паспортів; • обмеження автономії університетів; • формування ідеологічних основ самодержавства (теорія «офіційної народності» та її принципів «самодержавство, православ'я, народність»); • розвиток системи освіти; • видано указ про «зобов'язаних селян», який передбачав особисте звільнення селян без землі
<p>другий етап (1807–1810) — реформаторські ініціативи М. Сперанського:</p> <ul style="list-style-type: none"> • утворено законодавчий орган — Державну раду; • фінансова та податкова реформи; • запроваджено освітній ценз для чиновників вищого рангу 	
<p>третій етап (1810–1817) — реформи графа О. Аракчеєва:</p> <ul style="list-style-type: none"> • запроваджено конституцію в Царстві Польському; • звільнено від кріпацтва селян Прибалтики (без землі) 	
<p>четвертий етап (1820–1825) — відмова від ліберального реформування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • запроваджено військові поселення з мілітаризацією сільськогосподарської праці; • заборонено таємні товариства й масонські ложі; • створено військову поліцію; • посилено цензуру; • підтверджено право поміщиків відправляти непокірних селян до Сибіру 	
Зовнішня політика	
<ul style="list-style-type: none"> • активна військова участь в антифранцузьких коаліціях; перемога у франко-російській війні 1812 р.; • розширення імперії: приєднано території Східної Грузії (1801), Фінляндії (1809), Бессарабії (1812), Азербайджану (1813), колишнього герцогства Варшавського (1813) 	<ul style="list-style-type: none"> • розширення імперії: унаслідок російсько-перської (1826–1828) та російсько-турецької війн (1828–1829), війни на Кавказі (1817–1864) приєднано Єреванське й Нахичеванське ханства, Східне узбережжя Чорного моря, Чечню, гірський Дагестан і Північно-Західний Кавказ; • боротьба з європейським революційним рухом

(придушено революцію в Угорщині 1848–1849); • поразка у Кримській (Східній) війні (1853–1856), незважаючи на героїчну оборону Севастополя (1854–1855); підписання Паризької мирної угоди (1856): Туреччині повернуто Південну Бессарабію

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

1843 р. Зі звіту С. Уварова (міністра народної освіти). Щиро і глибоко відданий церкві батьків своїх, росіянин... мало погодиться на втрату одного з догматів нашого православ'я... самодержавство є головною умовою політичного існування Росії. Поряд із цими двома національними витокami перебуває й третій — народність... Ось що необхідно включити до системи освіти, щоб народне виховання відповідало нашому стану речей і не було позбавленим європейського духу.

Із записок учасника Кримської війни А. Алабіна. «Методи боротьби з ворогом при обороні Севастополя були різноманітними (тривала 349 днів). Ми боролись і на воді, і на суходолі. Останній день Севастополя можна порівняти тільки з «Останнім днем Помпеї». Які схожі групи, що тиснуть до мосту, на ті, які тікають із міста, що гине. Але яка різниця: там несли коштовності, тут — зброю; там — перли, тут — свинець; там — розкішних жінок і дів, тут — мертвих товаришів, умираючих братів; там у серцях утікачів був відчай; тут — надія помститися ворогові».

1. Які головні першопочатки були сформульовані та насаджувалися у російському суспільстві XIX ст.? Чому саме освіті відводили велику роль у процесі утвердження цих першооснов?
2. Які настрої панували серед захисників Севастополя?

Основою економіки країни залишалося сільське господарство з екс-тенсивним шляхом розвитку, в якому переважала феодально-кріпосницька система господарювання.

У **30–40-і рр. XIX ст.** у Росії, водночас із Німеччиною, але пізніше, ніж у Великій Британії, Франції та США, розгорнувся **промисловий переворот** у галузях легкої та переробної промисловості (бавовняній, цукровій, паперовій) при обмеженому ринку вільнонайманих робітників та недостатньому розвитку машинобудівної промисловості, консервативному самодержавному устрої та пануючих феодальних відносинах.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Російський підприємець початку XIX ст. був зовсім не схожий на британського чи французького буржуа. Це був або кріпосний, або дрібний купець, який обслуговував міщан. Така буржуазія не могла відігравати самостійної історичної ролі, виступати двигуном господарського розвитку. Ця функція належала державі.

Невдачі в політиці Миколи I показали, що кріпосна система втратила свою життєздатність... складання впливових реформістських течій у суспільстві, поступовий економічний розклад кріпосного господарства готували ґрунт для великих перемін. Кримська війна зруйнувала показну могутність імперії й прискорила визрівання реформ» (П. Черкасов, Д. Чернишевський. «Історія імператорської Росії від Петра Великого до Миколи II»).

1. Із яких соціальних верств формувалась російська національна буржуазія? Як це вплинуло на її громадсько-політичну активність?
2. Які зміни відбулися у російському суспільстві за царювання Миколи I?

Отже, поразка у Кримській війні (1853–1856 рр.) підірвала міжнародний престиж царизму, посилила опозиційні настрої у середовищі прогресивної інтелігенції, змусила самодержавство взяти курс на проведення реформ.

4. Російська імперія: рух декабристів та суспільна думка у 20–40-х рр. XIX ст. (західники, слов'янофіли, радикали)

Захоплення ідеями Просвітництва та Великої французької революції кінця XVIII ст., участь у наполеонівських війнах, знайомство з життям європейських народів, розчарування непослідовним реформаторством Олександра I, приклад революційної Іспанії стали причинами об'єднання молодих активних офіцерів-дворян у таємні товариства, а згодом і підготовки ними державного перевороту. В історії вони здобули назву **декабристів** (за російською назвою місяця, коли було здійснено дві невдалі спроби воєнного заклоту). План перевороту полягав у тому, щоб організувати повстання в армії і змусити імператора проголосити встановлення конституційного правління у країні.

Організація	«Північне товариство» (Петербург, 1821)	«Південне товариство» (Тульчин, 1821)
Лідери	М. Муравйов, К. Рилєєв, С. Трубецькой	П. Пестель, брати С. і М. Муравйови-Апостоли
Програмний документ	«Конституція» М. Муравйова	«Руська правда» П. Пестеля
Державний лад в Росії	Федеративна конституційна монархія	Унітарна єдина і неподільна республіка
Соціальний устрій та селянське питання	Скасування кріпацтва. Збереження поміщицького землеволодіння; селян забезпечити землею з державного фонду	
Права та свободи громадян	Усі рівні перед законом; високий майновий ценз для надання політичних прав	Усі рівні перед законом незалежно від віри, національності, майнового стану

Методи боротьби з самодержавством	Військовий переворот	
	Повстання на Сенатській площі у Петербурзі (14 грудня 1825 р.)	Повстання Чернігівського полку (30 грудня 1825 р. – 3 січня 1826 р.)

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖

«14 грудня – це справа західного нав'ювання... Чи звільнили б декабристи народ? ...Без сумніву, ні. Вони б шезли, не протримавшись і двох-трьох днів. Ну, а Пестель просто шахрай, диктатор, авантюрист і дуже жорстокий...» (Із листа російського письменника Ф. Достоєвського).

Доведіть або спростуйте оцінку Ф. Достоєвського.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖

«Рух декабристів був хворобливим породженням розриву між імперією та духом її петровської модернізації, проявом надлому господарюючого класу в Росії, який зіткнувся з неможливістю відповісти на виклик історії в межах системи, створеної Петром I» (П. Черкасов, Д. Чернишевський. «Історія імператорської Росії від Петра Великого до Миколи II»).

У чому вбачають учені неминучість повстання декабристів?

Отже, спроба державного перевороту, організована декабристами, засвідчила прагнення реформувати країну за західноєвропейською моделлю та існування глибоких протиріч у суспільстві, наростаюче протистояння між ним і владою, яке тривало до падіння самодержавства у Росії на початку ХХ ст.

У 20–40-х рр. ХІХ ст. суспільно-політична думка в Російській імперії характеризувалася розквітом **консерватизму** й становленням **лібералізму** (слов'янофіли і західники) та зародженням **радикалізму**.

Консерватизм

Основа: теорія «офіційної народності». Служба й відданість царю є громадянським обов'язком; православна віра і самодержавна влада – основа процвітання країни (М. Погодін, М. Корф, М. Греч, Ф. Булгарін, М. Загоскін)

Лібералізм

Слов'янофіли

Відновлення традиційної селянської громади, колективних форм правління, відмова від західних реформ і цінностей (О. Хом'яков, І. та К. Аксакови, брати І. та П. Киреєвські)

Західники

Подальші ліберальні реформи; Росія має розвиватись за зразком західноєвропейських країн (Т. Грановський, С. Соловйов, І. Тургенев, Б. Чичерін)

Радикалізм

Перебудова російського суспільства революційним шляхом; основа справедливого суспільства – селянська громада (В. Белінський, О. Герцен, О. Огарьов)

Ідеї соціалістів Сен-Симона, Оуена, Фур'є поділяли члени гуртка **петрашевиців** (1845–1849) (**М. Петрашевський** (засновник), Ф. Достоевський, О. Майков, М. Філіпов). Їх політичним ідеалом була парламентська республіка з федеративним устроєм та широкою автономією для народів Росії. Головним напрямком у діяльності гуртка було вивчення соціалістичних ідей та підготовка бунту «всередині Росії через повстання селян».

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚

30-і р. XIX ст. Из «Записок»

О. Кошелева. ...Ми зовсім не бажали воскресити Давню Русь, не піднімали на п'єдестал селянина... У цьому первісному росіянинові ми прагнули віднайти його сутність, його потреби.

1833 р. Из виступу професора М. Погодіна. ...Запитую, хто в Європі міг би позмагатися з нами і чи є ті, яких би не змусили коритися нашій волі? Політична доля Європи, а тому й усього світу хіба не перебуває в наших руках, якщо ми б забажали вирішити її...

1841 р. Из листа В. Белінського В. Боткіну. Ідея соціалізму стала для мене ідеєю ідей, питанням питань, альфою й омегою віри та знання...

30-і роки XIX ст. Из листа Б. Чичеріна. ...Різних за своїми переконаннями й світоглядом людей об'єднувало одне: шанобливе ставлення до науки й освіти народу. Здобути перше й домогтися другого можливо лише шляхом зближення із Заходом...

1. Яким способом слов'янофіли прагнули пізнати сутність свого народу?
2. Які події має на увазі М. Погодін?
3. Що засвідчує фанатизм Белінського?
4. У чому західник Б. Чичерін убачав основу майбутнього історичного поступу Росії?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚

«...Усередині країни повсюдно наростало невдоволення, революційні ідеї за останні 20 років поширилися значно більше, ніж за попереднє століття...» (О. Герцен. «Колишнє і думи»).

Про які зміни у суспільних настроях говорить автор?

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ХОМ'ЯКОВ

Олексій Степанович
(1804–1860)

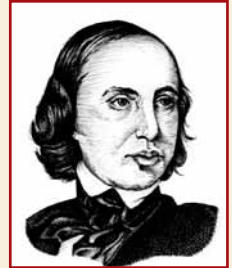
Сформував основне питання слов'янофільських дискусій: «Що краще — стара чи нова Росія?» Аналізуючи світову історію, стверджував, що домінування в західній культурі принципу раціоналізму утвердилося внаслідок католицизму. Але, критикуючи Захід, не був схильний ні до ідеалізації минулого Росії, ні, тим більше, її теперішнього стану. Він вірив у нове «воскресіння Стародавньої Русі», що зберігала б релігійний ідеал соборності.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ГРАНОВСЬКИЙ

Тимофій Миколайович
(1813–1855)

Він був інтелектуальним лідером молодих професорів — «західників», виступав проти ідеалізації минулого Росії. Вважав справу Петра I незавершеною. Європеїзація Росії, на його думку, мала відбуватися поступово, без різких змін.

ОСНОВНІ ДАТИ

- 1825–1826 рр.** — спроби державного перевороту декабристів у Росії.
- 30–40-і роки XIX ст.** — піднесення промислового виробництва в Російській імперії та Австрійській монархії.
- 30–40-і роки XIX ст.** — наростання національно-визвольного руху в Угорщині.
- 1853–1856 рр.** — Кримська (Східна) війна.

«ВЕСНА НАРОДІВ». РЕВОЛЮЦІЯ 1848–1849 РР. У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ

1. Назвіть течії політичної опозиції до Липневої монархії у Франції.
2. Які громадсько-політичні рухи діяли в Німеччині впродовж 30–40-х рр. XIX ст.? Які їх основні вимоги?
3. Яке місце займала Австрійська імперія у наполеонівських війнах і повоєнному облаштуванні Європи?
4. Яким був політичний статус італійських держав згідно рішень Віденського конгресу?

1. Революція 1848–1849 рр. у Франції. Друга республіка

На кінець 40-х рр. XIX ст. у Франції розгортається соціально-економічна криза, посилена прорахунками у внутрішній політиці, засиллям фінансової аристократії у сфері економіки і політики, активізацією опозиційних сил, наростанням широкого народного невдоволення. Це стало *причинами* нової революції, *приводом* до якої разом із трагічною загибеллю спадкоємця престолу — старшого сина Луї Філіпа, став розстріл демонстрантів у Парижі на підтримку бенкетної кампанії за проведення виборчої реформи. У ніч із **23 на 24 лютого 1848 р.** на вулицях міста парижани збудували 2 тисячі барикад (зрубавши для цього 4 тисячі дерев і вибравши з бруківок понад 1 млн штук каміння). Захопили склади зі зброєю. Повстання підтримала Національна гвардія. Опівдні 24 лютого 1848 р. повстанці оточили королівський палац. Король зрікся трону та утік до Великої Британії. Коли повсталі захопили палац Тюїльрі, вони урочисто спалили трон короля на площі Бастилії. **25 лютого 1848 р.** Францію було офіційно проголошено єдиною та неподільною республікою. Розпочався період **Другої республіки (1848–1852)**.

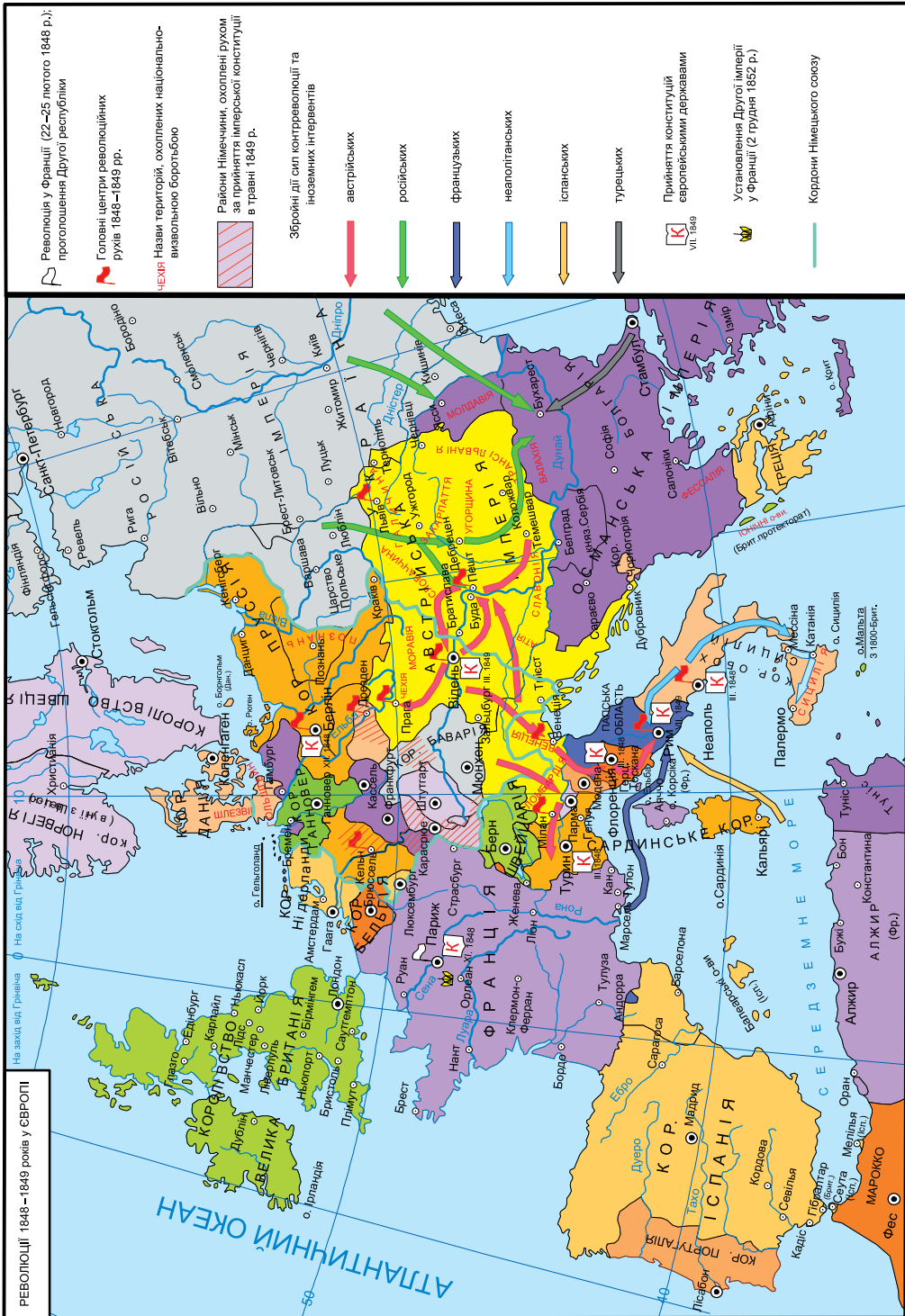

ОЧИМА СУЧАСНИКА

«Ліберали довго гралися, жартували з ідеєю революції і дожартувалися. Народний буревій... показав їм, що падає те, що вони мали за вічне та щире... ліберали здивувалися невдячності робітника, захопили вулиці Парижа, укрили їх трупами й заховалися за щитом стану облоги, рятуючи порядок» (О. Герцен).

Про яку зміну в політиці лібералів говорить автор?

На контурній карті покажіть центри революційного руху.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀

«...Олігархічний уряд скинутий героїзмом народу Парижа. Цей уряд утік, залишивши за собою кривавий слід, який не дозволить йому ніколи повернутися. ...Тимчасовий уряд уповноважений забезпечити й організувати народну перемогу... Тимчасовий уряд хоче республіки, але такої, яку проголосить народ...» (*Прокламація Тимчасового уряду французького народу, 25.02.1848*).

Які засади державного устрою декларувала революційна влада?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀

«Липнева монархія не змогла завоювати довіри ні королів, ні народів: одних не влаштував її республіканський дух, інші звинувачували її в зраді демократії...» (*Європейські революції 1848 року. «Принцип національності» в політиці та ідеології*).

У чому виявилась суперечність Липневої монархії?

Тимчасовий уряд, який став керувати країною, провів низку заходів, спрямованих на стабілізацію ситуації.

Заходи Тимчасового уряду	
Державна влада	<ul style="list-style-type: none"> розпущено Палату перів і Палату депутатів; запроваджено загальне виборче право для чоловіків від 21 року; призначено вибори до Установчих зборів
Політичні права і свободи	<ul style="list-style-type: none"> відновлено свободу слова, друку, зібрань; проведено політичну амністію; ліквідовано рабство у колоніях
Фінанси і податки	<ul style="list-style-type: none"> примусове встановлення валютного курсу; випуск нових грошей (грошова емісія); збільшення прямих податків на 45%
Соціальна сфера	<ul style="list-style-type: none"> уведено 10-годинний робочий день; закріплено право кожного на працю; з метою подолання безробіття створено Національні майстерні і сформовано спеціальну комісію на чолі з Луї Бланом (отримала назву «Люксембурзької» за місцем засідань — у Люксембурзькому палаці); знижено ціни на хліб, біднякам повернуто речі першої необхідності, закладені у ломбардах
Військова сфера	<ul style="list-style-type: none"> скасовано дворянські титули та цензові обмеження при вступі до Національної гвардії; створено з молоді привілейований військовий підрозділ — мобільну гвардію

Після виборів у квітні 1848 р. законодавча влада належала **Установчим зборам**, виконавча — **Виконавчій комісії**, якій підпорядковувалися галузеві міністри.

Непослідовна політика Установчих зборів сприяла наростанню невдоволення робітників. Спроба опозиції на чолі з робітником-механіком

О. Альбером і О. Бланкі в травні 1848 р. здійснити державний переворот успіху не мала. Уряд посилює репресії.

Відповіддю на рішення уряду про розпуск Національних майстерень із пропозицією неодруженим робітникам 18–25 років або вступити до лав армії, або вирушити на осушення боліт у провінцію стало повстання **23–26 червня 1848 р.** Його придушив воєнний міністр, генерал **Луї Кавеньяк**. Було вжито рішучих заходів для боротьби з революцією: активістів і тих, хто співчував повсталим, заарештували й вислали за межі Парижа; закрито всі революційні клуби, заборонено політичні зібрання; обмежено свободу друку; ліквідовано Національні майстерні по всій країні; робочий день знову продовжено на 1 годину.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖

Із декрету Тимчасової комісії про закриття Національних майстерень.

1. Неодружених робітників віком від 18 до 25 років запрошуюють стати під прапори республіки для поповнення різних полків армії. Тих, хто відмовиться добровільно йти до армії, буде викреслено зі списків Національних майстерень.
5. У найближчий час, можливо, будуть організовані бригади робітників, яких направлять у департаменти для виконання великих громадських робіт.

У чому виявилась жорсткість заходів влади?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖

«Оскільки в нас не залишилося ніяких бойових запасів, даремно було продовжувати боротьбу... Одного з наших послали парламентарем до генерала Бреа, який пообіцяв, що коли ми складемо зброю, нам збережуть життя. Ми поставили наші рушниці біля підніжжя барикади. Тільки-но ми це зробили, нас почали відводити групами у глухий провулок. Один із командирів наказав солдатам відкрити вогонь. Нещасні товариші впали під кулями. І така лють охоплювала солдатів, що після розстрілу вони кололи тіла багнетами» (*Із розповіді 18-річного робітника Нуррі*).

У чому Ви вбачаєте причини жорсткості урядових військ?

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**НАПОЛЕОН III
(Луї Бонапарт)
(1808–1873)**

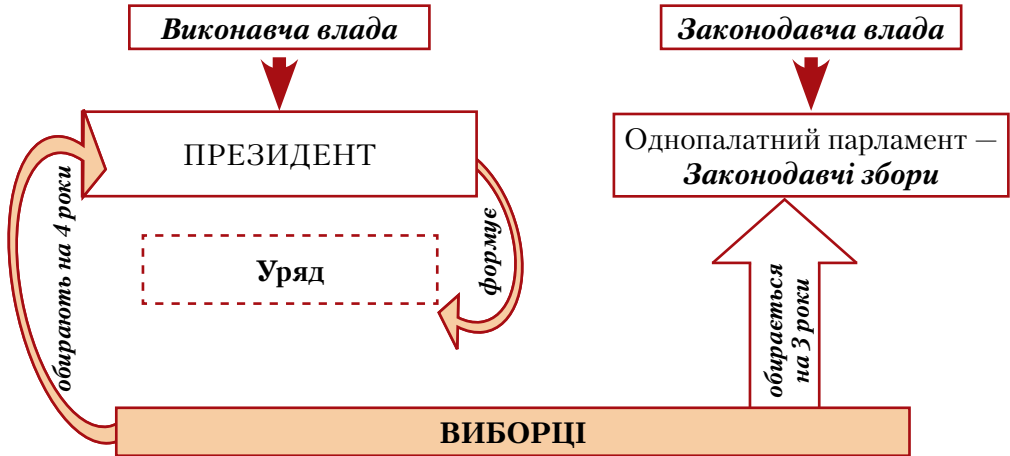

Здобув військовоу освіту. Брав участь у революційному русі в Італії проти австрійського панування. Унаслідок репресій вимушений утікати з Франції. З 1846 р. жив у Великій Британії. Революція 1848 р. дозволила йому повернутися на батьківщину та включитися у політичне життя. Останні роки життя провів із сім'єю в замку поблизу Лондона.

4 листопада 1848 р. Установчі збори затвердили конституцію **Другої республіки**. Основою суспільства в ній проголошувались сім'я, власність, праця, громадський порядок, суверенітет, свобода, рівність, братерство.

10 грудня 1848 р. відбулися вибори президента. Перемогу здобув **Луї Бонапарт**, якого підтримало селянство Франції, пов'язуючи з ним надії на збереження своїх наділів та зниження податків. Л. Бонапарта також підтримали фінансисти і католицьке духовенство.

Система вищих органів влади за Конституцією 4 листопада 1848 р.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«...як пояснити, що Бонапарт, який, не маючи програми, а лише ім'я та легенду, з ним пов'язану, переміг? Частково тим фактом, що, особливо виборці в провінціях, голосували не стільки за нього, як проти тих політиків, дії яких негативно впливали на життя пересічного громадянина... перемогу Бонапарта можна пояснити підтримкою його кандидатури прихильниками монархії, які вбачали в ньому менше зло порівняно з демократичною республікою» («Історія Європи»).

Які чинники обумовили перемогу Луї Бонапарта?

2. «Березнева революція» у Німецькому союзі

У середині 40-х рр. ХІХ ст. під впливом революції у Франції відбулася революція в німецьких державах. Її *причинами* було: наростаюче протиріччя між політичною роздробленістю країни, наявними феодальними пережитками з привілейованим становищем юнкерства і розгортанням промислового перевороту та зростаючим прагненням національної буржуазії до єдиної німецької національної держави; посилення соціального невдоволення в умовах неврожаю і торгово-промислової кризи 1847 р. У більшості з держав вона проходила мирно, монархи йшли на поступки, формуючи «березневі ліберальні уряди» (звідси й назва «**Березнева революція**»). Лише в Пруссії, зокрема в Берліні, відбулися збройні сутички демонстрантів із військами й поліцією (убито було майже 400 чоловік). Перемога революції в окремих німецьких державах сприяла піднесенню національно-об'єднувачого руху й поширенню вимоги якнайшвидше скликати загальнонімецькі Національні збори.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁❁❁

Із загальнонімецької Конституції 28 березня 1849 р.

Німецька імперія складається з території колишнього Німецького союзу...

§ 5. Окремі німецькі держави зберігають свою самостійність.

§ 6. Тільки імперська влада є міжнародним представником Німеччини й окремих німецьких держав...

§ 11. Усі збройні сили Німеччини перебувають у розпорядженні імперської влади.

§ 33. Німецька імперія утворює єдину митну й торгову територію...

§ 68. Главою держави стає один із можновладних німецьких князів...

§ 137. Оголошується рівність усіх станів перед законом...

§ 164. Власність недоторканна...

§ 166. Назавжди скасовуються всякі відносини кріпосної залежності.

1. Які повноваження було надано імперській владі?
2. Які феодальні пережитки ліквідувала загальнонімецька конституція 1849 р.?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁❁❁

«Революція 1848–1849 рр. у Німеччині стала випробуванням демократичних програм об'єднання німецьких земель, і вона не витримала цього випробування. Національні ідеї перепліталися, зливалися й зіштовхувалися з конфліктами політичними й соціальними. Це послаблювало революцію, зменшувало можливість здійснення ліберальних програм і полегшувало можливість знищити революційні виступи й поновити старі порядки» (*Європейські революції 1848 року. «Принцип національності» в політиці та ідеології*).

1. Які чинники послабили революцію в Німеччині?
2. У чому виявилась суперечність революції у Німеччині?

Отже, «Березнева революція» 1848 р. в Німецькому союзі ще не стала останньою кризою старого суспільства, і це визначило її поразку, бо поставлені нею головні завдання — створення національної держави, прийняття ліберальної конституції, утвердження засад громадянського суспільства — не були реалізовані. Національне об'єднання Німеччини силами народу не відбулося. Окреслився інший шлях вирішення цього загальнонаціонального завдання для німців.

3. Революція в Австрійській імперії та Угорщині

В *Австрійській імперії*, починаючи з 1830 р., сформувалось дві політичні течії: *ліберально-поміркована* (домінуючи в політичному житті, її лідери виступали за співпрацю з урядом у проведенні реформ) і *радикально-демократична* (були в меншості, виступали за республіку, суверенітет народу, не заперечуючи й можливість революції).

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁

Із заяви австрійського імператора Франца Йосифа I французькому послу. Мої народи чужі один одному: тим краще. Я наставляю угорців на італійців, італійців на угорців. І кожен охороняє свого сусіда. Вони не розуміють і ненавидять один одного. Їхня неприхильність породжує порядок, їхня ворожнеча — загальний мир.

? Яким принципом римлян в управлінні імперією керувався імператор?

Причини революції 1848 р. в *Австрійській імперії* були подібні до причин революції в Німецькому союзі. Проте завдання були інші: успіх революції в Австрійській імперії був би не можливий без ліквідації феодально-абсолютистської монархії Габсбургів й утворення самостійних національних держав. Як і в решти країн, рушійною силою революції було освічене бюргерство: інтелігенція, студентство і дрібна буржуазія.

У першій половині XIX ст. розгорнувся національно-визвольний рух південних слов'ян: словаків, чехів, румунів, угорців. В *Угорщині* він особливо активізувався в 30–40-і рр. XIX ст. і сформувався у дві течії: *помірковано-ліберальну* (ідеолог — граф *Іштван Сечені*, ратував за проведення правлячою угорською елітою кардинальних реформ у союзі з монархією Габсбургів) і *радикально-демократичну* (ідеологом був талановитий публіцист *Лайош Кошут*, який виступав за політичну самостійність Угорщини й проголошення громадянських свобод).

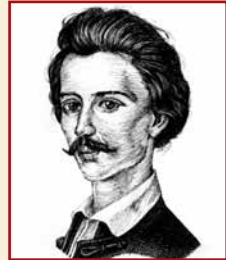
Розгортання революційних подій в Австрійській імперії та Угорщині

Австрійська імперія	<p>12 березня — 26 травня 1848 р. — повстання у Відні; відставка К. Меттерніха; влада переходить до Комітету громадської безпеки.</p> <p>Липень 1848 р. — ліквідація феодальних повинностей селян.</p> <p>1 листопада 1848 р. — революцію придушено.</p> <p>4 березня 1849 р. — ухвала нової конституції</p>
Угорщина	<p>3 березня 1848 р. — звернення депутатів Державних зборів до австрійського імператора з вимогою дозволити сформувати угорський уряд й провести реформи.</p> <p>15 березня 1848 р. — революційна маніфестація на чолі з Ш. Петефі оволоділа Пештом. Утворено перший угорський уряд графа Л. Баттья-</p>

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**ПЕТЕФІ
Шандор
(1823–1849)**

Поет, лідер студентських угруповань. Перший успіх до нього прийшов після публікації збірки «Сільський молот», але лірична тематика поступилася буремним закликом. 18 березня 1849 р. Шандор склав знамениту *Nemzeti Dal* — «Національну пісню», яка стала гімном угорської революції. Петефі загинув у бою в 1849 р.

ні, який скасував кріпосне право й запровадив загальне оподаткування всіх громадян. Угорський сейм у Братиславі прийняв так звані **«квітневі закони»**: про самостійність Угорського королівства у фінансовій і військовій сферах, про скасування податкових привілеїв дворянства, про ліквідацію кріпацтва й скасування панщини за викуп, про встановлення парламентського ладу тощо.

Вересень 1848 р. — австрійський уряд розпочав війну проти Угорщини.

14 квітня 1849 р. — проголошення незалежності Угорської республіки, Австрія звернулась за допомогою до Росії.

13 серпня 1849 р. — угорська армія капітулювала перед 100-тисячною російською армією на чолі з генерал-фельдмаршалом І. Паскевичем

Слов'янські
землі

2 червня 1848 р. — у Празі розпочав свою роботу Слов'янський конгрес, який виступав за перетворення Австрійської імперії на федеративну конституційну монархію з наданням широкої національно-культурної автономії її народам.

12–17 червня 1848 р. — повстання у Празі, придушено військами

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

12 червня 1848 р. Із Прокламації Першого слов'янського конгресу до народів Європи. ...Підіймає голову давно пригноблений слов'янин, скидає із себе ярмо і вимагає гучним голосом — свободу. Ми запропонували імператору Австрії... перетворити імперію в союз рівноправних народів...

Із едикту імператора про розпуск угорського рейхстагу 3 жовтня 1848 р.

1. Цим рескриптом розпускаємо ми рейхстаг.
2. Усі несанкціоновані нами постанови і розпорядження проголошуємо незаконними і недійсними.
3. До відновлення порушеного миру королівство Угорщина підкоряється законам військового часу.

1849 р. Із промови Лайоша Кошута. Доля Австрії відбулася. Представники Угорщини 14 числа цього місяця одностайно й урочисто оголосили, що правлячий дім Австрії з усіма своїми родичами позбавлений усяких законних домагань на трон Угорщини і корону Св. Стефана і виганяється за межі вітчизни на вічні часи...

1. Які сподівання слов'ян висловлено в обох документах?
2. Які настрої угорців висловив у промові Л. Кошут?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚

«...Незважаючи на зливу, десять тисяч осіб пішли до міської ратуші, щоб приєднатися до вимог «12 пунктів»... Після короткої наради бургомістр від імені городян підписав «12 пунктів»... Депутація, яку супроводжувало щонайменше 20 тис. чол., піднялася в Буду, до намісницької ради, й заявила про свої вимоги... Рада погодилася на все. Військам було наказано не втручатися, цензуру було скасовано, двері тюрми, де був ув'язнений Танчич, відчинилися, величезний натовп підхопив письменника-в'язня і поніс його в Пешт. Це сталося 15 березня...» (Шандор Петефі про народне повстання у Будапешті 15 березня 1848 р.).

Про які особливості повстання говорить автор?

12–22 березня 1849 р.	Друга італо-австрійська війна за незалежність. Поразка у битві біля Новари, принизливі умови перемир'я для Італії
3 липня 1849 р.	Затверджено конституцію Римської республіки
Червень – липень 1849 р.	Оборона Рима. Окупація міста французами
22 серпня 1849 р.	Захоплення Венеції австрійською армією. Остаточна поразка італійської революції

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

Із постанов Установчих зборів

1.1. До того як Конституція Римської Республіки не буде прийнята та не набуде сили, Установчі збори будуть управляти державою...

II. Усе церковне майно Римської держави оголошується власністю республіки.

VI. Особа недоторканна. Один лише Уряд має право й обов'язок карати.

Власність непорушна... Ніхто не має права здійснювати арешти або домашні обшуки без вказівок чи присутності військового чину...

Які засади Цивільного кодексу Наполеона стали правовою нормою Римської республіки?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚

«...Країна, яка століттями перебувала у рабстві, не знала військової науки, роз'єднана, зневажена іноземцями, одним ударом розбила свої ланцюги і кинула їх в обличчя чужоземцям-ворогам, забувши внутрішні розбрати, знехтувавши традиційні забобони і попрямувавши на війну з вигуком: «Свобода, незалежність і єдність!» (*Зі спогадів Ф. Орсіні про початок революції в Італії*).

Якими були гасла революції в італійських державах?

Отже, революція в італійських державах, породжена протиріччями економічного розвитку, наростаючим національно-визвольним рухом через політичну роздробленість країни, пряму інтервенцію європейських держав, зазнавши поразки, розхитала абсолютистсько-феодальні режими, активізувавши національно-визвольний і об'єднавчий рух.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚

1. Визначте спільні та відмінні причини «весни народів» у країнах Європи.
2. У чому полягали основні наслідки «весни народів» для країн Європи?
3. Чому в більшості країн революція 1848–1849 рр. зазнала поразки?
4. У чому полягає історичне значення «весни народів»?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚

Бонапартизм — особлива форма буржуазної монархії, влада якої забезпечувалася силою армії, централізованим державно-чиновницьким і поліцейським апаратом.

«Весна народів» — революції 1848–1849 рр. в Європі.

ОСНОВНІ ДАТИ

1848–1849 рр. — революція «весна народів».

ФРАНЦІЯ

1848–1852 рр. — період Другої республіки у Франції.

4 листопада 1848 р. — прийняття конституції Другої республіки.

НІМЕЧЧИНА

18 травня 1848 р. — відкриття загальнонімецького парламенту — Національних зборів.

18 червня 1848 р. — розпуск Національних зборів, поразка революції в Німеччині.

АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ТА УГОРЩИНА

13 березня 1848 р. — початок революції в Австрійській імперії (збройне повстання у Відні).

15 березня 1848 р. — **13 серпня 1849 р.** — революція в Угорщині.

2–17 червня 1848 р. — Слов'янський конгрес у Празі.

4 березня 1849 р. — нова конституція Австрійської імперії.

ІТАЛІЯ

12 січня 1848 р. — повстання на Сицилії, початок революції в Італії.

23 березня 1848 р. — проголошення Венеціанської республіки.

23 березня 1848 р. — король Сардинії та П'ємонт Карл-Альберт оголосив війну Австрійській імперії.

Березень 1849 р. — друга війна П'ємонт проти Австрійської імперії, поразка Італійської революції.

§12

США У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА 1861–1865 РР.

1. Якими були наслідки війни за незалежність північноамериканських колоній Великої Британії?
2. Коли почала виникати проблема Півночі та Півдня у США?
3. Що таке громадянська війна?

1. Соціально-економічний розвиток США та його особливості в першій половині ХІХ ст.

Соціально-економічний розвиток США першої половини ХІХ ст. відбувався прискореними темпами, що було обумовлено: природними умовами (теплий клімат, родючі ґрунти, лісові простори, поклади корисних копалин); географічним розташуванням (дозволяло мати невеликі військові витрати); «транспортною революцією», яка, забезпечивши країну широкою мережею залізничних і пароплавних шляхів сполучень, сприяла розвитку торгівлі, переміщенню товарів та населення, спеціалізації окремих районів; «індустріальною революцією» в північно-східних штатах і ви-

никненням великих промислових центрів країни; розширенням території на захід (збільшилася в 9,5 рази) і створенням там центрів сільськогосподарського виробництва; прискореним розвитком плантаційного господарства Півдня, заснованого на праці рабів, із низькою собівартістю продукції та зростаючим її експортом.

У першій половині XIX ст. економічний розвиток США відбувався двома основними напрямками: на Півночі та Сході відбувалася подальша капіталістична індустріалізація в умовах промислового перевороту (завершується у **50-х рр. XIX ст.**). На Заході активно розвивалося фермерське господарство, тоді як на Півдні існувало *плантаційне рабство*, яке намагалися поширити і на нові території. Бавовносіяльне господарство як комерційна система, наявність великого фонду вільних земель і рабів надало змогу штатам Півдня стати найбільшим світовим експортером бавовни, а гігантський попит на неї на світовому ринку сприяв подальшому розвитку плантаційного рабства. На початку XIX ст. північно-східні штати переживали справжнє економічне піднесення. Швидкими темпами розвивалися транспорт (спочатку річковий, а згодом і залізничний), металургійна і текстильна галузі промисловості. Вони характеризувались вищим, порівняно з Європою, рівнем використання технічних і наукових досягнень, машин і кваліфікованої робочої сили.

	Фермерське господарство	Плантаційне господарство
Територіальні межі	Північні штати та частково Дикий Захід	Південні штати
Форма експлуатації	Праця членів родини та найманих робітників	Використання рабів-афроамериканців
Спеціалізація господарств	Вирощування сільськогосподарської продукції	Вирощування бавовни та інших технічних культур для експорту на фабрики Європи
Соціальні риси	Демократичність, працьовитість, ініціативність, соціальна мобільність	Аристократичний спосіб життя рабовласників, расистські погляди
Вплив на економічний розвиток регіону	Швидкі темпи економічного розвитку, здійснення промислової революції	Гальмування економічного розвитку, сировинний придаток Великої Британії

США займали четверте місце у світі за обсягами промислового виробництва, залишаючись країною з домінуючим аграрним сектором економіки. Власне одночасний розвиток промисловості на Півночі та рабства на Півдні став причиною громадянської війни між північними та південними штатами.

Важливим джерелом поповнення робітників американської промисловості та транспорту стала імміграція. Серед переселенців переважали німці

й ірландці. Німці створювали фермерські господарства на Заході, а ірландські емігранти були змушені найматися на некваліфіковану роботу в містах, жити у бідних кварталах. Релігійний чинник обумовлював обережне ставлення американців до ірландських емігрантів.

Європейці захоплювались американським суспільством. На відміну від Старого Світу (Європи), статечного, наскрізь проникнутого становими забобонами й усталеними традиціями, США вражали своїм динамізмом і широкими можливостями для досягнення успіху. Багаті американські промисловці походили з «низів» суспільства. За кількістю мільйонерів США випереджали всі країни Європи разом узяті. Особливістю американського суспільства була його мобільність — часта зміна професій у пошуках прибутків, переїзди, постійне прагнення до поліпшення свого добробуту й досягнення вищого соціального статусу. Ідеалом американського суспільства була людина, яка створила себе завдяки власній енергії та спритності.

Після війни за незалежність під впливом активності громадських, політичних діячів у північних штатах упродовж 1815–1820 рр. було ліквідовано рабство та скінчилась епоха кабального рабства для білого населення. На відміну від промислового виробництва, яке розвивалось за рахунок удосконалення машин і зростання кількості найманих робітників, плантаційне рабство носило екстенсивний характер. Бавовник дуже виснажував ґрунт, тому розповсюдження плантаційного рабства за межі колишніх кордонів стало основною умовою існування рабовласницьких штатів Півдня. Тому в першій половині ХІХ ст. територія США значно розширюється: приєднано Луїзіану (1803), Флориду (1819), території верхів'я р. Міссурі (1818), Техас (1845), Орегон (1846), Нову Мексику (1848). Розширення території держави відбувалося або шляхом купівлі нових земель в інших держав (так, наприклад, було придбано Луїзіану у Франції), або в результаті прямої анексії. Напрямок завоювань визначався інтересами різних верств населення: підприємці та фермери намагалися загарбати західні землі й Канаду; плантатори мріяли про землі на півдні та південному заході. Місцеве індіанське населення знищували або примусово переселяли в спеціальні райони з гіршими умовами життя — *резервації*. На середину ХІХ ст. населення країни складало 31 млн чол. (на Півночі проживало 22 млн, на Півдні — 9 млн, із них 3,5 млн афроамериканців).

ОЧИМА СУЧАСНИКА

«Американець не тяжіє до певного виду діяльності: сьогодні він працює на землі, завтра — він уже чиновник, потім — купець, згодом — мореплавець; і це не тому, що він такий перебірливий, ні — він меткий, обирає вид діяльності, доки не відшукає найбільш прибутковий», — писав російський мандрівник О. Лакієр у 1859 р.

Якими мотивами керується американець при виборі виду діяльності?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚

«Капіталізм у США — капіталізм переселенського типу. Економічний розвиток США в період промислового перевороту мав тісний зв'язок із європейським капіталом» (Б. М. Штоп. «Промисловий переворот у США: основні риси й особливості»).

«США стояли на порозі серйозних потрясінь. Якщо до того країна йшла еволюційним шляхом прогресу, оминаючи соціальні катаклізми, то цього разу назріваючий конфлікт вирішити законним шляхом не вдавалося» (А. Маникін. «Нова і Новітня історія країн Західної Європи та Америки»).

1. Яку особливість економічного розвитку США виділяє вчений?
2. Про яку перспективу розвитку подій у США говорить учений?

Таким чином, на середину XIX ст. у США існувало дві перспективи економічного розвитку: або подальша капіталістична індустріалізація з інтенсивним промисловим розвитком, або екстенсивний шлях із подальшим розширенням плантаційного рабства. Відмінність шляхів економічного розвитку регіонів країни сприяла формуванню протилежних ідеологічних та суспільних систем, що стало згодом причиною Громадянської війни між Північчю та Півднем, між двома системами розвитку країни. «Програмою максимум» найагресивніших кіл Півдня був вихід південних штатів із Союзу і перетворення їх на самостійну державу, а «програмою мінімум» — утвердження рабства як системи по всій країні.

2. Доктрина Монро та її реалізація

Важливим зовнішньополітичним актом уряду США у 20-ті рр. XIX ст. стало проголошення *доктрини Монро*, походження та основні принципи якої були обумовлені не лише міжнародним становищем, а й розвитком капіталізму, зростанням американського націоналізму, формуванням експансіоністських цілей усередині самих США.

Доктрина Монро — декларація принципів зовнішньої політики США, проголошена в щорічному посланні президента США Джеймса Монро Конгресу **2 грудня 1823 р.**

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

Із листа Т. Джефферсона німецькому вченому А. Гумбольдту. Європейські держави утворюють окрему частину земної кулі; у них є коло власних інтересів... Америка має свою півкулю. Тому в неї своя система інтересів, які не повинні підкорятися інтересам Європи.

1. Про які інтереси США говорить Т. Джефферсон?
2. Які принципи у взаєминах США та Європи визначав політик?

Безпосереднім приводом для появи доктрини Монро стала загроза інтервенції Священного союзу проти країн Латинської Америки з метою відновлення панування Іспанії в її американських володіннях.

У своєму посланні Дж. Монро висунув принцип поділу світу на європейську та американську системи державного устрою, проголошено ідею невтручання США у внутрішні справи європейських держав і, відповідно, невтручання останніх у внутрішні справи держав Американського континенту. Саме з цього часу з'являється принцип «Америка для американців». Це перешкоджало європейським державам розширювати свої колоніальні володіння в Південній та Центральній Америці.

Дж. Монро обумовлював ріст могутності США необхідністю приєднання нових територій і утворення нових штатів, що загрожувало іспанським колоніальним володінням.

Підтримуючи в цілому боротьбу латиноамериканських народів за незалежність, США майже через двадцять років розв'язують війну 1846–1848 рр. проти Мексики, яка завершилась цілковитою перемогою США. Мексика втратила не тільки Техас, а й Каліфорнію, Аризону, Нову Мексику (тобто половину своєї території, отримавши компенсацію в 15 млн дол.). Ще одним масштабним надбанням США стала Російська Америка (пів Аляска з Алеутськими островами), за яку Росії було виплачено 7,2 млн дол.

Отже, доктрина Монро засвідчила прагнення США до лідерства у Західному регіоні світу.

3. Політичне життя. Громадянська війна 1861–1865 рр. Реконструкція Півдня

За політичним устроєм США — президентська республіка, в якій законодавча влада належала двопалатному парламенту (нижня палата — Конгрес, верхня — Сенат); контроль за дотриманням законності здійснювала незалежна судова влада, очолювана Верховним судом США. Внутрішньополітичне життя країни визначало суперництво партій: *Демократичної* (заснована 1828 р., користувалась підтримкою плантаторів Півдня, які стверджували, що кожен штат має право самостійно встановлювати дозвіл на існування рабства на його території) та *Республіканської* (заснована 1854 р., об'єднувала підприємців Півночі, фермерів, ремісників, дрібних крамарів; виступала за скасування рабства, безкоштовне надання землі поселенцям на Заході).

Характерною рисою політичного життя країни був компроміс між підприємцями Півночі та плантаторами Півдня: кожна сторона контролювала, щоб до Союзу приймалась однакова кількість тих або інших штатів. Однак цю рівновагу в 50-х рр. XIX ст. порушив швидкий розвиток промисловості й фермерського господарства.

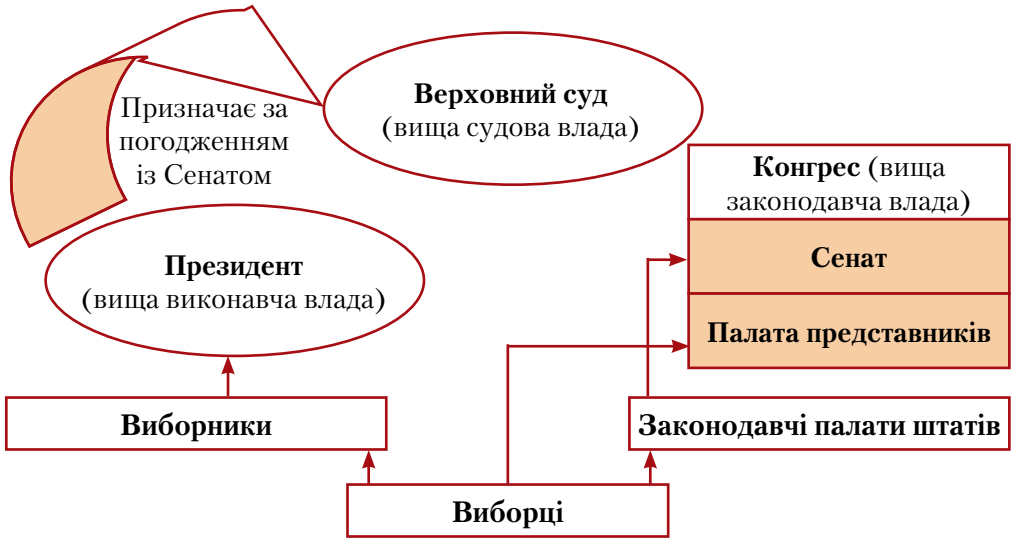

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

МОНРО
Джеймс
(1758–1831)

Американський державний діяч, п'ятий президент США (1817–1825), державний секретар (1811–1817).

Плантатори перешкождали запровадженню високих мит на ввезення європейських товарів, тому підприємцям Півночі стало важко збувати свої товари. Збіднілі фермери вимагали заборони рабства в нових штатах, що утворювались на Заході. Плантатори вимагали поширення рабства й на нові землі. Посилився рух **аболіціоністів** (прихильників скасування рабства, 1832 р. засновано **Американське товариство боротьби з рабством**), проявом якого стала активна діяльність «**Товариства підземної залізниці**» (1838 р.). Члени товариства допомагали рабам-утікачам переправлятися до Канади. Особливо відомою в цій справі була **Гаррієт Табмен** (бл. 1820–1913), яка допомогла звільнити 300 рабів. Упродовж 30–60-х рр. XIX ст. свободу отримало 60 тис. рабів-утікачів. Кульмінацією аболіціоністського руху стала **антирабовласницька війна 1854–1856 рр. у Канзасі**, в якій загони ополченців під проводом **Джона Брауна** зуміли протистояти наступу рабовласників Півдня.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚

«...Утікачі звичайно прибували вночі: їх ховали в дружньо налаштованих людей або у верхній кімнаті нашого дому... переправа через річку здійснювалася з великою небезпекою... Вони не могли ввійти до міста, тому що в них кожний би впізнав утікачів... Я запропонував, щоб хто-небудь негайно пішов на каретний двір... Карети й вози мали проїхати як похоронна процесія... Усе було виконано так, як ми вирішили, і вся партія благополучно досягла Колледжхілла...» (Левін Кофін, 1834 р.).

1. У чому виявилася кмітливість аболіціоністів?
2. Що свідчило про підтримку населенням дій аболіціоністів?

Обрання в 1860 р. республіканця **Авраама Лінкольна** — активного противника рабства — президентом США означало остаточний розрив між Північчю та Півднем і стало **приводом** до війни.

Основні причини Громадянської війни:

- загострення економічних суперечностей між північними і південними штатами; загострення політичного суперництва між прихильниками і противниками введення рабства в новоприєднаних штатах

Початок Громадянської війни:

- **грудень 1860 – січень 1861 р.** – сесія (відокремлення) південних штатів;
- **4 лютого 1861 р.** – утворення Конфедерації зі столицею у м. Ричмонд на чолі з президентом Дж. Девісом;
- **12 квітня 1861 р.** – війська конфедератів захопили форт Самтер; оголошення А. Лінкольном мобілізації та морської блокади Півдня

Перший етап (1861–1862) – стратегічна ініціатива належала конфедератам під командуванням генералів **Р. Лі** та **Т. Джексона**

- поразки федератів: у битві на р. Манассас, біля Болс-Блаффа (1861 р.), у ході наступу на Ричмонд (1862 р.);
- прийняття законів: «Про гомстеди», який надавав право американцю, який воював за Північ, за 10 дол. отримати земельний наділ площею 160 акрів (64 га), та «Прокламації про визволення негрів-рабів» (1863 р.)

Другий етап (1863–1865) – перелом на користь федератів, очолюваних генералом **В. Грантом**

- перемоги федератів: липень під Гіттсбергом і Віксбергом (1863 р.); здобуття центру Атланти, порту Саванни (1864 р.); столиці Ричмонда (1865 р.)

Результати Громадянської війни: • збереження єдності країни та скасування рабства; • зрівняння у правах чорношкірого та білого населення США; • закріплення провідної ролі за Північчю; • остаточне утвердження фермерського шляху розвитку; • економічне зростання

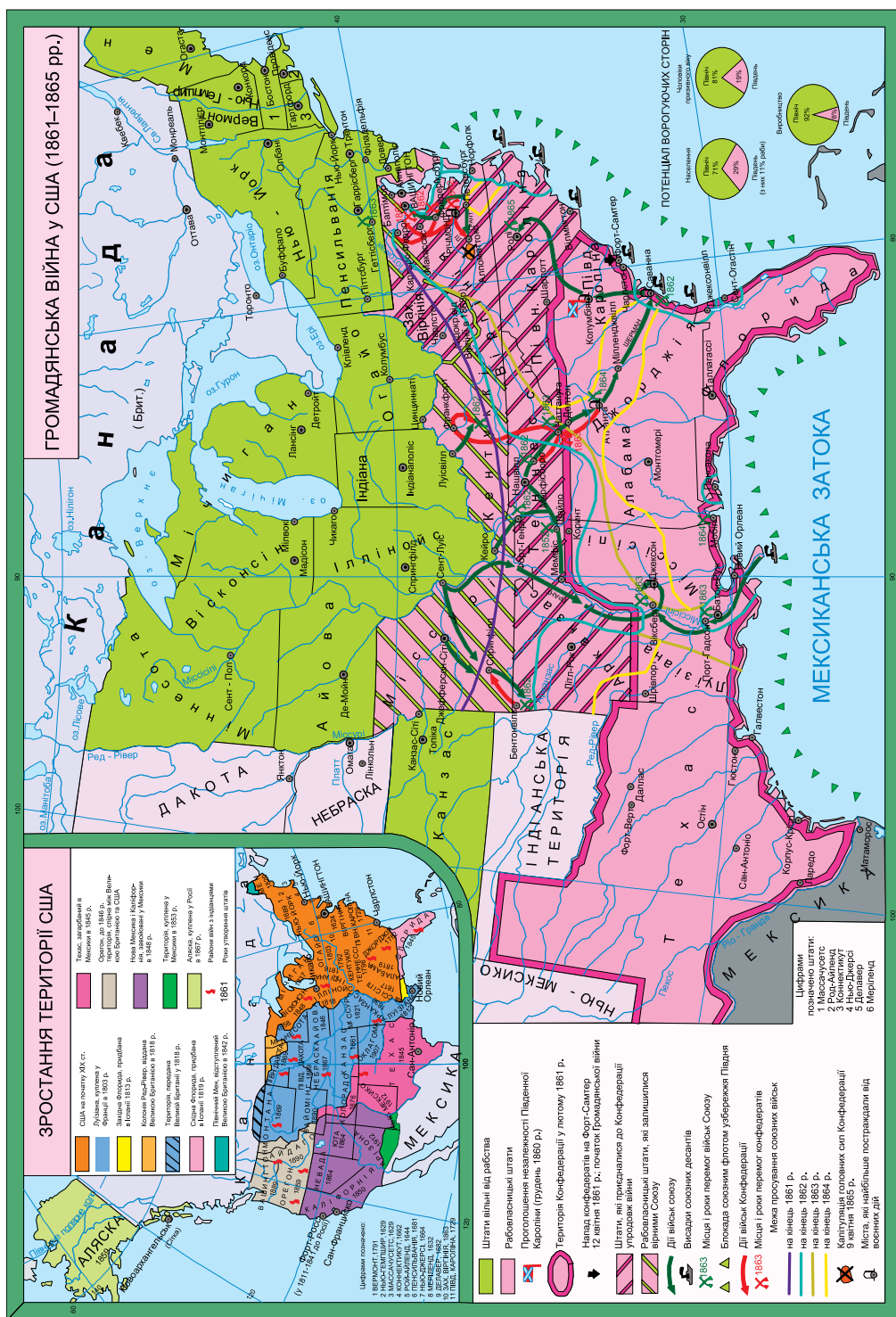
МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

«...31 січня 1863 р. всі особи, які перебувають у рабстві у будь-якому штаті чи певній частині штатів, що охоплені повстанням проти Сполучених Штатів, будуть відтепер і назавжди вільними, а виконавча влада Сполучених Штатів, включаючи військові та морські сили, будуть визнавати та забезпечувати вільність таких осіб і не вживати дій, що могли б нашкодити таким особам у їх спробах добитися свого дійсного визнання» (Із «Прокламації про визволення негрів-рабів» 22 вересня 1862 р.).

1. Які принципи щодо рабів та рабства проголошувала прокламація?
2. Якими засобами федеральний уряд США передбачав захист прав звільнених афроамериканців?

На контурній карті покажіть перебіг основних подій Громадянської війни у США.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

«Громадянська війна мала з'ясувати питання: аграрним чи індустриальним буде американське суспільство. Коли перемогу отримали північні штати, вибір був зроблений. Індустриалізація Сполучених Штатів була забезпечена» (Е. Тоффлер. «Третя хвиля»).

Які наслідки Громадянської війни виділяє вчений?

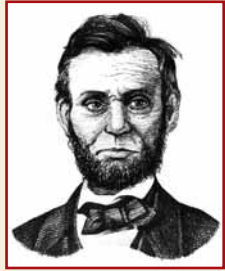
Отже, Громадянська війна між Північчю та Півднем закінчилась перемогою першої. Жертвами війни стали 600 тисяч американців (із них — 40 тисяч афроамериканців), останньою її жертвою став президент США А. Лінкольн.

Післявоєнний період — **Реконструкція (1865–1877)** — це відбудова державної єдності та перебудова південних штатів. 1866 р. прийнято 14 поправок до Конституції США. Афроамериканців наділено громадянськими правами. Амністовано заколотників. Південні штати за допомогою військ змусили прийняти цю поправку. Проте навіть після перемоги Півночі діяли расистські закони («чорні кодекси»), які обмежували права афроамериканців та інших представників кольорового населення (заборонялось право власності на землю, на одруження з білошкірими, право на свободу пересування, слова, мітингів), утворювалися расистські організації. Так, у **1865 р.** організовано **Ку-клукс-клан** (терористична організація, яка виступала з позицій релігійної нетерпимості). Її члени одягалися у білі балахони з гостроконечними ковпаками, під покровом ночі нападали на ферми афроамериканців, лінчували (вішали) афроамериканських активістів. Їх символом був палаючий хрест. У **1869 р.** організацію заборонено.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ЛІНКОЛЬН
Авраам
(1809–1865)

Він вважав рабство злом. За його ініціативи Конгрес 31 січня 1865 р. прийняв 13 поправку до Конституції, яка забороняла рабство на території США. Проте президенту не вдалося втілити в життя свої задуми. 14 квітня 1865 р. у Страсну п'ятницю його смертельно поранив фанатик Півдня — актор Дж. В. Бут, який, вскочивши у ложу, вигукнув: «Так гинуть тирані! Помста за Південь!» і вистрілив у президента. Пам'ять про нього увічнена в меморіалі, відкритому у Вашингтоні в 1922 р.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

«Основним результатом Громадянської війни у США було економічне поглинання Півдня і зміцнення федерації, а не реформування політичної системи регіону на засадах ліберальної демократії. Це був міжелітний компроміс між центральним урядом і політичною верхівкою південних штатів. Його економічною складовою стало поширення північної моделі капіталізму та зменшення політичної ваги південних латифундистів» (Сергій Толстов. «Досвід політичного примирення після громадянської війни між Північчю та Півднем США»).

У чому, на думку вченого, полягав компроміс між Північчю і Півднем?

Отже, головними результатами Громадянської війни й Реконструкції були: скасування рабства; закріплення політичної влади в країні за промисловою буржуазією; формування умов для швидкого економічного розвитку країни й завершення промислового перевороту; остаточна перемога фермерського шляху розвитку сільського господарства. США перетворилися в передову індустріальну країну світу. Проте боротьба за остаточне зрівняння афроамериканців у правах із білим населенням тривала ще не одне десятиліття.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚

1. У чому полягало протиріччя соціально-економічного розвитку США у першій половині XIX ст.?
2. Визначте основні риси суспільно-політичного життя США у першій половині XIX ст.
3. Чому зростала кількість учасників руху аболіціоністів?
4. У чому виявилась закономірність появи доктрини Монро?
5. Яку роль відіграла Громадянська війна (1861–1865 рр.) в історії США?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚

Аболіціонізм (від лат. *abolitio* — знищення, скасування) — рух за відміну работоргівлі та звільнення рабів у Західній Європі та обох Америках.

Доктрина Монро — декларація принципів зовнішньої політики США, проголошена в щорічному посланні президента США Джеймса Монро Конгресу 2 грудня 1823 р.

Плантаційне господарство — велике землевласницьке господарство, яке спеціалізується на вирощуванні технічних культур із використанням праці рабів.

Реконструкція Півдня — перехідний період в історії США, відновлення нормального економічного та політичного життя, спроби вирішення економічних і культурних проблем, які виникли після приєднання до США 11 Конфедеративних штатів.

ОСНОВНІ ДАТИ ✚✚✚✚✚✚✚

1823 р.	— проголошення доктрини Монро.
1861–1865 рр.	— Громадянська війна у США.
31 січня 1865 р.	— прийняття 13 поправки до Конституції США, яка остаточно ліквідувала рабство.
1866 р.	— прийняття 14 поправки до Конституції, яка наділила афроамериканців громадянськими правами.
1865–1877 рр.	— період Реконструкції у США.

§13 НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА НАРОДІВ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

1. Пригадайте, хто і коли відкрив Новий Світ. Чому його назвали Америкою?
2. Назвіть відомі Вам цивілізації, які існували до відкриття Америки європейцями.
3. Які країни мали колоніальні володіння в Америці?
4. Якими були особливості формування системи управління іспанськими колоніями в Латинській Америці? Розкрийте її структуру.
5. Яку політику в регіоні проводили США?

1. Латинська Америка наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

На початку XIX ст. майже всі країни Латинської Америки були колоніями Іспанії, крім Бразилії (володіла Португалія) та острова Гаїті (належав Франції). Латиноамериканські колонії були сировинним додатком для економік європейських метрополій. Із них вивозили золото, цукор, бавовну, ввозили рабів і промислові товари.

У Латинській Америці панівне становище займали вихідці з Іспанії, які контролювали колоніальну адміністрацію і зосередити в своїх руках усі важелі влади. Переважно це були вищі чиновники колоніального апарату та церкви, власники золотих копалень, заможні торговці, промисловці й великі землевласники. Вони презирливо ставилися до **креолів**, нащадків більш ранніх вихідців з Іспанії. До креолів належали поміщики, провінційні купці, ченці, ремісники й селяни. Креоли мали вплив на органи місцевої влади у провінціях колоній.

Індіанці, корінне населення Латинської Америки, були залежними від європейців (сплачували грошовий подушний податок, працювали на копальнях). Поряд з індіанцями безправними також були **афроамериканці** – раби, які працювали на плантаціях.

Колір шкіри не завжди визначав соціальне становище, на соціальному дні могли бути й білі бідняки, а серед багатіїв – індіанці, власники великих латифундій, мулати (нащадки афроамериканців і білих), метиси (нащадки індіанців і білих) або й звільнені з рабства афроамериканці. Білий колір шкіри давав право на доступ до колоніальної адміністрації, освіти, носіння зброї.

Існувало чимало суперечностей між білими вихідцями з метрополії та креолами. Але разом вони відстоювали своє привілейоване становище від загрози з боку «кольорових».

ОЧИМА СУЧАСНИКА

«У Сан-Домінго правила безпеки потребували, щоб ми ставилися з відразою до чорної раси» (Зі свідчень мешканця Сан-Домінго Хілліарда Д'Орбетей).

Яким було ставлення вихідців із Європи до місцевого «кольорового» населення?

МОВОЮ ДжЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀

1804 р. Зі статистичного дослідження німецького вченого **О. фон Гумбольдта**. Нова Іспанія заробляє до королівської скарбниці вдвічі більше прибутків, ніж Британська Індія, з її у 5 разів більшою кількістю населення, до британської скарбниці... Кожен мексиканець надавав додаткової вартості в 10 разів більше, ніж індієць.

Про які економічні переваги латиноамериканських колоній зазначає учений?

Іноді в колоніях спалахували повстання. Афроамериканці тікали у важкодоступні місця, де створювали укріплені поселення та піднімали повстання, які інколи охоплювали декілька провінцій.

2. Революція на о. Гаїті 1791–1804 рр. Проголошення незалежності

Французька частина острова Гаїті – Сан-Домінго була найбільшим у світі виробником цукру (інша частина острова – Санто-Домінго – належала іспанцям). Під впливом революційних подій у метрополії на Гаїті розпочалась революція. Креольська еліта за підтримки решти білого населення острова («маленьких білих») прийняла «Основи конституції Сан-Домінго». У документі йшлося про право острова на самостійність у питаннях внутрішнього устрою та право накладання вето на торгові акти, прийняті Францією. Водночас панівна більшість не надала громадянських прав не лише рабам, а й вільним «кольоровим», тому мулати підтримували колоніальну владу. В **1791 р.** спалахнуло повстання на чолі з **Туссеном Лувертюром**. Він постійно змінював союзників: то на боці іспанців, то, навпаки, на боці французьких колоніальних військ воював проти французів-креолів, іспанців, британців. До 1798 р. афроамериканці не лише врятували французький колоніальний режим, а й поширили його на весь острів. Після завершення власної революції метрополія спробувала реставрувати рабство, проте афроамериканці розгромили французький експедиційний

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**ТУССЕН
ЛУВЕРТЮР**
(1743–1803)

Народився у родині раба. Господар заохочував бажання Туссена до навчання. У віці 33 років він був звільнений з рабства. Очоливши повстання в 1791 р., досяг значних військових і політичних успіхів. За проявлену сміливість і винахідливість він отримав прізвище Лувертюр і став головнокомандувачем усіх збройних сил на Сан-Домінго. Туссен ненавидів колонізаторів за жорстоке поводження з його співвітчизниками. Проте він розумів значення «тисячолітньої культури» білих, і тому прагнув залучити до цієї культури свій народ.

корпус і проголосили незалежність Республіки Гаїті (1804 р.). У країні встановлюється жорсткий військово-державний режим бюрократії, яка походила з колишніх рабів. На зміну плантаційному рабовласництву прийшла державна плантаційна система.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«Революція на о. Гаїті була першою революцією в Латинській Америці, що знищили рабство» (В. Фостер. «Нарис політичної історії Америки»).

«...після революції країну було відкинуто назад, вона змушена була повному проходити шлях розвитку капіталізму, головним чином шляхом розкрадання «загальнонародної» власності бюрократією... стрибок у «царство свободи» обернувся для однієї з найбагатших французьких колоній деградацією до найвідсталішої держави Латинської Америки і сьогодні» (М. Марчук. «Латинська Америка до середини XIX ст.»).

1. У чому полягає історичне значення революції?
2. Які наслідки революції відзначає вчений?

Отже, до початку XIX ст. Латинська Америка з її складною соціальною та расовою структурою була колоніально залежною від європейських держав. Становище в колоніях Латинської Америки багато в чому залежало від ситуації, що складалась у метрополіях.

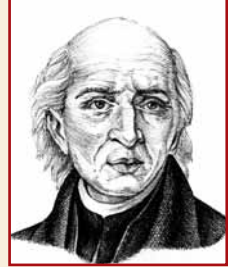
3. Боротьба за незалежність у Латинській Америці (1810–1826 рр.)

Наростання національно-визвольного руху наприкінці XVIII — на початку XIX ст. у країнах Латинської Америки обумовлювалось розвитком товарно-грошових відносин та економічним зміцненням креольських підприємців. Економічно зміцніли «шоколадні маркізи» Венесуели та Кіто, «цукрократія» Гаїті, Бразилії, Куби, виробники індиго Сальвадору, власники тваринницьких ферм Венесуели, Нової Гранади, Ла-Плати, Чилі вимагали скасування колоніальних обмежень і запровадження вільної торгівлі.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ІДАЛЬГО Мігель
(1753-1811)

Рано-вранці, 16 вересня 1810 р., жителі Долорес зібралися біля церкви на месу, але замість молитов почули «клич Долорес»: «Настав час нашого позбавлення... Хай живе незалежність!» Проголошений «генерал-капітаном Американської Нації» 80-тисячної армії, він здобуває низку перемог, скасовує рабство, повертає індіанцям громадські землі... Зрада. Виснажливі допити. Тортури. Страта. Але його дух залишився незламним.

Щороку напередодні дня незалежності президент Мексики дзвонить у дзвін «Долорес», що знаходиться у палаці в центрі Мехіко, а потім разом із присутнім на площі народом тричі виголошує: «Хай живе Мексика!», віддаючи данину пам'яті Мігелю Ідальго-Костілья й усім героям, що загинули за незалежність батьківщини.

У **1810 р.** у зв'язку зі вторгненням наполеонівських військ до Іспанії розгортається національно-визвольний рух у Латинській Америці. З'явилися революційно-патріотичні **хунти**. У **квітні 1810 р.** хунта захопила владу в Каракасі, столиці Венесуели. Національний конгрес проголосив незалежність країни. У наступні місяці цього ж року патріотичні хунти захоплюють владу в Буенос-Айресі, Перу, Парагваї, Уругваї, Чилі, Мексиці. Так розпочалися **війни за незалежність іспанських колоній**. Боротьба з іспанським володарюванням стала причиною появи яскравих національних лідерів: **Ф. Міранду, С. Болівара, Х. Ф. де Сан-Мартіна, Х.-Х. Артїгаса, М. Ідальго, Х. Морелоса** та ін.

Однак закріпити успіх не вдалося. Головною причиною невдачі стали суперечності та недовіра між креольською елітою й основною масою населення (індіанцями, метисами, афроамериканцями). Цим скористалися іспанці, які змогли залучити на свій бік селянство і перемогти війська прихильників незалежності. Велика частина країни знову повернулася під владу метрополії.

Новий етап національно-визвольної війни припадає на **1816–1826 рр.** Після проголошення в **1816 р.** незалежності «Сполучених провінцій Ла-Плати» визвольна армія під проводом **Х. Ф. де Сан-Мартіна**, долаючи Анди, звільнила Сантьяго. У **1817 р.** було проголошено незалежність Чилі, у липні **1821 р.** — незалежність Перу, здійснено визволення Венесуели та утворено Велику Колумбію (сучасні Венесуела, Нова Гранада, Панама та Еквадор, 1817–1821). Згодом проголошено незалежність Бразилії (**1822**) та Мексиканської Республіки (**1824**), проголошено створення Болівії (**1825**), звільнено Перу (**1826**).

Капітуляція останнього іспанського гарнізону фортеці Кальяно (Перу) у **1826 р.** ознаменувала собою завершення **війни за незалежність у Латинській Америці**. В результаті Іспанія втратила свої володіння, зберігши тільки острови Куба та Пуерто-Рико.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

2 січня 1814 р. Із виступу С. Болівара в Асамблеї Венесуельської республіки в Каракасі. Громадяни! Не я дав Вам свободу. Ви зобов'язані нею моїм товаришам по зброї. Свобода — ось хто запалив у моїх грудях священний вогонь, а страждання моїх громадян, які гинули від жажливих катувань, чи стогін рабів, закутих у кайдани, підняли мій меч проти ворога.

1811 р. Витяг із документа Х. Морелоса «Самосвідомість нації». Ст. 1. Америка вільна й незалежна від Іспанії та від будь-якої іншої нації... Ст. 2. Католицька релігія — єдина, інша недопустима. Ст. 5. Верховна влада йде безпосередньо від народу... Ст. 15. Рабство скасовується назавжди, так само, як відмінність між кастами; усі стануть рівними... Ст. 17. Власність кожного громадянина недоторканна...

1. Які риси характеру С. Болівара проявляються у цьому виступі?
2. Які статті співзвучні з «Декларацією прав людини й громадянина»?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁ ❁

«...Болівар та інші керівники війни за незалежність були переконані в тому, що успіх боротьби народів Іспанської Америки за звільнення неможливий без їхньої солідарності та єдності» (*Є. Ларін. «Симон Болівар»*).

«...народні рухи в умовах креольської революції стимулювали креольську владу серйозно перейнятися соціальними питаннями, і тому поряд із ліквідацією колоніалізму було здійснено скасування рабства, прибуткового податку, трудової повинності для індіанців, проголошено рівність громадян перед законом незалежно від кольору їхньої шкіри, расової приналежності, наділення солдатів революційної армії землею...» (*М. Марчук. «Латинська Америка до середини XIX ст.»*).

1. Яку ідею сповідували лідери війни за незалежність?
2. Які соціальні реформи викликала креольська революція?
3. Порівняйте трактування подій їх сучасником та вченим.

Таким чином, упродовж 1810–1826 рр. відбулася ліквідація колоніального панування в переважній більшості країн Латинської Америки. Нові незалежні латиноамериканські держави отримали право самостійного політичного та економічного розвитку.

4. Становлення національних держав у Латинській Америці

Успішна війна за незалежність у Латинській Америці породжувала надії на швидкий поступ на шляху прогресу. Тим більше, що перед латиноамериканцями був позитивний приклад їхніх північних сусідів — США. Найбільше зусиль для об'єднання Латинської Америки доклав **С. Болівар**, який у 1821 р. став президентом Колумбії, до складу якої увійшли Нова Гранада, Венесуела та Кіто, в 1824 р. — верховним диктатором Перу, а в 1826 р. — довічним диктатором.

У **1826 р.** відбувся **Панамський конгрес** за участі Колумбії, Перу, Болівії, Мексики, Об'єднаних провінцій Центральної Америки, які уклали договір «Про постійний союз, лігу та конфедерації». Проте його рішення так і не були втілені. Країни Латинської Америки охопив процес розпаду, який розпочався ще під час війни, коли «Сполучені провінції Ла-Плати» розпалися на Аргентину, Болівію, Парагвай та Уругвай. У 1830 р. створена Боліваром Велика Колумбія розпалася на Венесуелу, Нову Гранаду та Еквадор. Відокремившись від Мексики в 1823 р. внаслідок громадянської війни, Федеративна республіка Центральної Америки, в свою чергу, розпалася в 1838–1841 рр. на Гватемалу, Гондурас, Коста-Рику, Нікарагуа та Сальвадор. У 1844 р. іспанська частина Гаїті виокремилась в Домініканську Республіку. 1822 р. — незалежність проголосила португальська колонія Бразилія (з 1889 р. — республіка).

Таким чином, нараховувалось 18 незалежних латиноамериканських країн разом із Перу, Чилі та Бразилією, розвиток яких відбувався за умов

політичної нестабільності та постійних війн.

Політика реформ, яку проводили спочатку ліберали-реформатори, а потім консерватори-реформатори у країнах Латинської Америки, сприяла розвитку торгівлі, припливу іноземного капіталу, централізації влади, державному фінансуванню індустріалізації, захисту національної промисловості, посиленню позиції католицької церкви.

Політичні зміни другої половини XIX ст. не минули жодної країни Латинської Америки. У 1868 р. піднялись на боротьбу за свою незалежність народи *Куби* і *Пуерто-Рико*. Спалахнуло повстання на чолі з адвокатом **Карлосом Мануелем Сеспедесом**. Повсталі звільнили рабів, проголосили конституцію, незалежність республіки, створили уряд вільної Куби. Але у ході боротьби з іспанцями (тривала 10 років) патріоти зазнали поразки. У боротьбу втрутились США. Почалися бойові дії, які закінчилися підписанням 10 грудня 1898 р. Паризького мирного договору, за яким Іспанія передавала США Пуерто-Рико, Гуам, Філіппіни та відмовлялась від Куби.

Отже, реформи у країнах Латинської Америки сформували світське суспільство, відокремили церкву від держави та школи, ввели свободу віросповідання, встановили рівність перед законом, ліквідували рештки станової нерівності, але запровадили високий майновий ценз. Упродовж XIX ст. було ліквідовано рабство.

У *Парагваї*, де домінували дрібні селянські власники, політику реформування упродовж 1814–1840 рр. проводив ліберальний революціонер **Родрігес де Франсія** (1766–1840), прихильник ідеї соціальної рівності й народного суверенітету. Він здійснює радикальні соціально-економічні перетворення. Було усупільнено земельну власність. Створено державні мануфактури (на яких застосовувалась праця афроамериканців-рабів і в'язнів — «ворогів народу») та жорстко регламентовано виробництво на них (установлювалось, що виробляти і скільки). Одержавлено торгівлю (встановлювались і контролювались ціни на товари й послуги). Запроваджено суворе нормування продуктів харчування та речей першої необ-

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

БОЛІВАР
Симон Хосе
Антоніо
(1783–1830)

Походив із заможної креольської родини. Під впливом свого вихователя-філософа С. Родрігеса захопився ідеєю звільнення Латинської Америки від колонізаторів. Повернувшись до Венесуели, приєднується до боротьби за незалежність. Автор програмного документа війни за незалежність — «Листа із Ямайки». Узявши участь у 472 боях, звільнив від іспанського панування Венесуелу, Нову Гранаду, Еквадор, Перу, став президентом Великої Колумбії, Республіки Болівія. Болівар увійшов в історію Латинської Америки як «Визволитель». На його честь названо Болівію. «Твоє ім'я — діамант — непідвладне хвилям часу, що вимивають з пам'яті імена всіх королів» (Х. М. Ередіа).

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«Переважна більшість із тих сотень повстань і переворотів, які пережила Латинська Америка, зовсім не були революціями, оскільки вони не вели до корінних економічних і політичних змін... Здебільшого численні захоплення влади «сильними людьми» були лише «двірцевими переворотами». ... «Революції» були наслідками боротьби між різними групами землевласників» (*В. Фостер*. «Нариси політичної історії Америки»).

Доведіть або спростуйте таку оцінку.

Таким чином, упродовж XIX ст. відбулося становлення національних латиноамериканських держав. Вони пережили схожі проблеми: соціальну нерівність, проблему індіанського населення, агресію з боку сусідів, внутрішньополітичну боротьбу. Незалежні латиноамериканські держави розпочали реформування всіх сфер суспільного життя. При цьому вони спробували вирішити всі свої проблеми за рахунок перенесення на свій ґрунт досвіду Європи та США, але цей крок не дав очікуваних результатів. Латинська Америка впродовж XIX ст. шукала свій шлях політичного та соціально-економічного розвитку.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1. У чому виявилися особливості війни за незалежність Латинської Америки?
2. Яку роль відіграв С. Болівар у національно-державному відродженні країн Латинської Америки? У чому полягає феномен його успіху?
3. Які наслідки мали війни за незалежність у Латинській Америці?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

Колонія — держава чи територія, що перебуває під владою іншої держави.

Метрополія — держава, що володіє та експлуатує захоплені колонії.

Хунта (ісп. *союзна рада*) — диктатура військових; урядовий орган виконавчої влади.

ОСНОВНІ ДАТИ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1818 р. — Чилі проголошено незалежною республікою.

1819 р. — проголошено незалежність Венесуели.

1820–1823 рр. — революція в Іспанії.

1822 р. — Бразилію проголошено незалежною державою.

1824 р. — проголошено незалежність Мексики.

1868 р. — проголошено незалежність Куби, яка проіснувала до 1878 р.

§14 ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА ІТАЛІЇ

1. Як планувалось здійснити об'єднання Німеччини під час революції 1848–1849 рр.?
2. Якими були наслідки революційних подій у німецьких землях?
3. Якими були результати і значення революції 1848–1849 рр. в Італії? Чому вона зазнала поразки?

ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

1. Успіхи економічного розвитку Німеччини в середині XIX ст. Піднесення об'єднувачого руху

Політична стабільність в умовах політичної реакції після поразки революції 1848–1849 рр.; ріст ділової активності; ліквідація феодальних порядків у сільському господарстві; розширення Митного союзу; індустріалізація економіки стали передумовами об'єднання Німеччини.

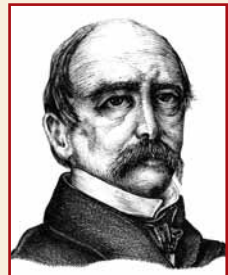
Упродовж **50–60-х рр. XIX ст.** розвиток економіки Німеччини характеризувався: завершенням промислового перевороту; швидкими темпами розвитку промисловості в Пруссії, Баварії та Тюрингії; активним будівництвом залізниць; розширенням внутрішнього ринку; утворенням акціонерних товариств; розвитком кредитування банківськими установами; урбанізацією, зростанням кількості міст; поглибленням капіталізації сільського господарства. Стримуючим чинником подальшого економічного розвитку полишалась політична роздробленість німецьких земель.

Наприкінці 1850-х — на початку 1860-х рр. склалися сприятливі внутрішньо- й зовнішньополітичні умови для об'єднання Німеччини. В об'єднанні були зацікавлені буржуазія, середній клас, консервативне юнкерство. Міжнародна ситуація також була сприятливою: Росія, ослаблена поразкою у Кримській війні, розраховувала на підтримку Пруссії на Сході. Велика Британія, зосереджена на внутрішніх проблемах

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

БІСМАРК
Отто фон
(1815–1898)

Про себе О. Бісмарк писав: «Я розраховую жити й померти в селі, вправно господарюючи в сільському господарстві, і, можливо, відзначитися на війні, якщо вона розпочнеться». З 1849 р. веде активне політичне життя. У цей період він розробляє теорію єдиного пруського націоналізму, формулюючи таке своє бачення німецької нації: вона буде пруською, консервативною, протестантською. Авторитет у суспільстві був настільки великим, що ще за життя почав складатися культ його особи. З приводу свого 80-ліття колишній канцлер отримав 9 875 телеграм і майже 450 000 листів. Йому довелося скористатися послугами 23 секретарів, щоб відповісти на всі вітання. Бісмарк став почесним громадянином 450 міст, було встановлено понад 500 пам'ятних знаків, присвячених йому.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

«На світовому ринку німецькій буржуазії не вистачало сильної держави, здатної захистити її інтереси. Юнкери були тісно пов'язані з династією Гогенцолернів і не могли протистояти прусській монархії, яка прагнула до панування в майбутній Німеччині. Усе німецьке населення усвідомлювало необхідність створення сильної національної держави» (*Історія Європи. — Т. 5. Від Французької революції кінця XVIII століття до Першої світової війни*).

❖ Які чинники сприяли об'єднанню Німеччини?

Отже, не рахуючись із парламентською опозицією, що відмовила йому в кредитах на реорганізацію армії, «шалений юнкер» О. Бісмарк провів військову реформу. Він створив регулярну армію і поклав в основу своєї політики принцип сили, розпочавши реалізацію політики об'єднання Німеччини під гегемонією Пруссії.

2. Війни за об'єднання Німеччини. Утворення Німецької імперії

Об'єднання Німеччини відбувалося шляхом ініційованих Пруссією війн: із **Данією** (1863 р.) та **Австрією** (1866 р.). У результаті до Пруссії було приєднано: **Шлезвіг, Гольштейн, Ганновер, Кургуссен, Насау, Франкфурт-на-Майні**. Наприкінці серпня **1866 р.** 22 німецькі держави (4 королівства, 11 герцогств, 7 князівств, 3 вільних міста) підписали з Пруссією угоду про створення **Північонімецького союзу**. 1 липня 1867 р. було затверджено його конституцію.

Остаточне об'єднання країни було неможливе без приєднання південних німецьких держав — *Баварії, Вюртембергу, Бадену, Гессен-Дармштадту*, які не увійшли до складу Північонімецького союзу. Противником їх приєднання виступала Франція. Необхідно було спровокувати її на конфлікт, що і вдалося О. Бісмарку. В результаті **франко-пруської війни (1870–1871)** за Франкфуртським мирним договором до Німеччини приєдналися **Ельзас** та третина **Лотарингії**.

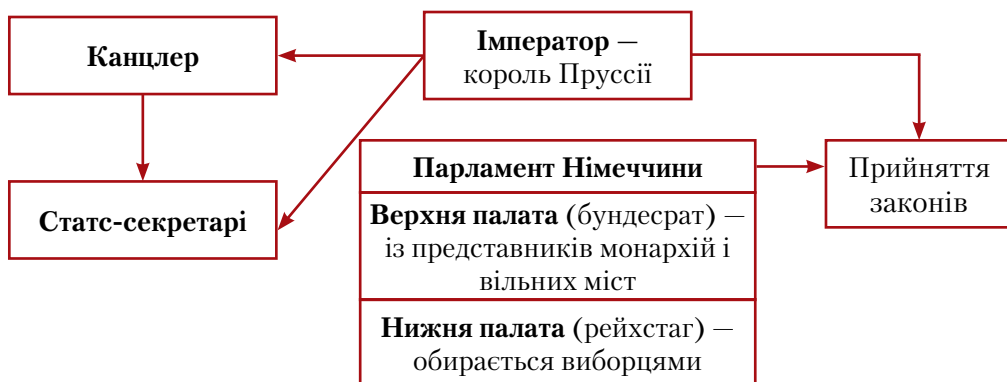
МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

Із Конституції Німецької імперії. 16 квітня 1871 р.

...Цей союз називатиметься Німецькою імперією і матиме Конституцію...

II. Президентство в союзі належить королю пруському, який має титул німецького імператора. Імператор є представником імперії у міжнародних відносинах; від імені імперії оголошує війну й укладає мир, входить у союзи та договори з іноземними державами, акредитує і приймає послів... 12. Імператор скликає, відкриває, відстрочує і закриває Союзну раду та рейхстаги. Головування в Союзній раді й керівництво її діяльністю належить імператорському канцлерові, якого призначає імператор... 17. Імператор призначає і звільняє посадових осіб імперії, змушує їх присягати імперії...

❖ Яке значення для об'єднання Німеччини мало прийняття Конституції Німецької імперії?

Ще до закінчення війни з Францією процес національного об'єднання був завершений. **18 січня 1871 р.**, коли німецькі війська обстрілювали Париж, у ставці німецького командування, у Дзеркальному залі Версальського палацу, було проголошено **Німецьку імперію**. Пруського короля Вільгельма I обрано імператором Німеччини. А 16 квітня **1871 р.** набула чинності **Конституція імперії**, яка законодавчо закріпила новий статус німецьких земель.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁

«Діяльність Бісмарка в іспанській інтризі й створення всезагального піднесення була логічною та послідовною. Наполеон III завжди проявляв цікавість до різноманітних змов, і коли, за прихильності Бісмарка, він заявив про бажання Франції до територіальних надбань у Бельгії та Люксембурзі, то потрапив у розставлену Бісмарком пастку» (Е. Бриггс, П. Клевін. «Європа Нового і Новітнього часу. З 1789 року і до наших днів»).

У чому виявився політичний геній О. Бісмарка?

ОБ'ЄДНАННЯ ІТАЛІЇ

3. Суспільно-політичні течії та шляхи національного об'єднання Італії

Після поразки революції 1848–1849 рр. Італія залишилась політично роздробленою. Єдиною італійською незалежною державою було **Сардинське королівство**, або **П'ємонт**. Тут правила Савойська династія, очолювана з 1849 р. королем **Віктором Емануїлом II**.

Наприкінці 1850-х рр. Сардинське королівство стало головним центром зосередження **ліберально-поміrkованих і радикально-демократичних сил**, які прагнули об'єднання Італії, але різними шляхами.

Два шляхи національного об'єднання Італії

	Радикально-демократична течія	Поміrkовано-ліберальна течія
Соціальна база	Дрібні власники, ремісники, селяни	Ліберальне дворянство та буржуазія

зраджує К. Кавура. Він уклав сепаратний мир з Австрією (1859 р.), за яким до Сардинського королівства входила тільки Ломбардія. Венеціанська область залишилась під владою Австрії. Сам Наполеон III отримав бажане: Савойю та Ніццу. У **1859–1860 рр.** за ініціативою К. Кавура був проведений *плебісцит*. За результатами голосування **Тоскана, Модена, Парма, Романья** (частина Папської області) висловились за об'єднання з П'ємонтом. У **березні 1860 р.** вони були приєднані. Це завершило процес поширення влади Савойської династії на більшу частину Північної та Центральної Італії. Залишалися лише південне Неаполітанське королівство, Папська та Венеціанська області.

Навесні **1860 р.** на Сицилії розпочалося повстання. Дж. Мадзіні звернувся до Дж. Гарібальді з проханням організувати експедицію на допомогу повсталим сицилійцям. До її складу увійшла 1000 добровольців (звідси і назва **«експедиція тисячі»**), яка залишила Геную **6 травня 1860 р.** під гаслом: **«Хай живе єдина Італія та її король Віктор Емануїл III!»** **14 травня 1860 р.** біля міста **Калатафімі** гарібальдійська «тисяча» здобула вирішальну перемогу над 25-тисячною армією неаполітанських Бурбонів. Упродовж липня 1860 р. гарібальдійці оволоділи усім островом. Дж. Гарібальді, оголосивши себе диктатором Сицилії, через 18 днів, **7 вересня 1860 р.**, з тріумфом увійшов до Неаполя. **1 жовтня 1860 р.** у битві **під Вольтурно** були розгромлені останні військові частини, вірні Бурбонам. Південну Італію було визволено. Гарібальді вирішив іти на Рим.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚

«...на ньому була червона шерстяна сорочка... не на шиї, а на плечах була хустка, так, як її носять матроси: вузлом зав'язана на грудях... Кожна риса його обличчя, яка нагадувала скоріш слов'янський тип, ніж італійський, сповнена життя, пройнята безмежною добротою, любов'ю... Те саме в його погляді, те саме в його голосі, і все це так просто, так від душі... Але однією добротою не вичерпується ні його характер, ні вираз обличчя; поряд із його добродушністю і захопливістю відчувається незламна моральна твердість...» (О. Герцен. *«Минуле й думи»*).

Про які риси Дж. Гарібальді говорить сучасник?

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ГАРІБАЛЬДІ
Джузеппе
(1807–1882)

Із дитинства, захоплений розповідями про море, морські походи, далекі країни, не мислив себе без моря. Незабаром романтику моря замінила романтика революції. Гарібальді познайомився з Мадзіні, був учасником збройного повстання, яке зазнало поразки. Навесні 1848 р. Гарібальді з 63 волонтерами повернувся з еміграції до Італії. Після поразки революції знову емігрував. У 1854 р. він таємно повернувся на батьківщину для подальшої боротьби за незалежність. У 1862 р. його важко поранили; йому загрожувала ампутація ноги, але славетний наш земляк хірург М. Пирогов, на зібрані студентами гроші, поїхав до Італії й урятував життя революціонера-романтика.

Прагнучи не допустити походу Дж. Гарібальді на Рим, король Віктор Емануїл і К. Кавур направили вірні війська на південь, які з півночі вступили до Неаполітанського королівства. На вимогу короля **21 жовтня 1861 р.** Гарібальді провів плебісцит щодо приєднання до П'ємонту Неаполітанського королівства, закликавши населення проголосувати «для блага батьківщини». Його звернення було достатньо, щоб більшість проголосувала «за». **14 березня 1861 р.** вже відбулося урочисте проголошення **Італійського королівства** і визнання Віктора Емануїла II королем Італії.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖

Після звільнення Сицилії король Віктор Емануїл II звернувся з листом до Гарібальді, в якому писав: «Генерале! Ви знаєте, що я не схвалював Ваших планів і був осторонь їх... За обставин, коли неаполітанський король згодиться на евакуацію своїх військ із Сицилії..., мені здається найбільш розумним припинити військові дії проти Неаполітанського королівства... Якщо Ви іншої думки, то я вважаю себе вільним у виборі дій і утримуюсь від будь-яких зауважень щодо Ваших планів».

Гарібальді так відповів на лист короля: «Якщо нині я не буду послішати, то не виконаю свого святого обов'язку й у небезпеці буде свята справа визволення Італії. Тому на цей раз дозвольте Вам, королю, не підкоритися».

1. Чому, на Вашу думку, Віктор Емануїл II не підтримав Гарібальді після звільнення Сицилії?
2. Висловіть своє бачення проблеми протистояння короля та народного ватажка.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖

«...Калатафімі! Коли я, переживши сотню битв, буду при останньому подиху, і мої друзі побачать на моєму обличчі горду посмішку, то знайте, що вмираючи, я згадав тебе, бо не було битви, славноїші за тебе... ми перейшли до рішучої атаки. Наймані війська тиранії не витримали натиску мужніх борців за свободу. ...перемога біля Калатафімі (1860 р.) мала величезне значення. Вона дала натхнення населенню й деморалізувала лави ворогів...» (Дж. Гарібальді. «Мої мемуари»).

- Яке значення мала перемога при Калатафімі?

Однак об'єднання Італії не було завершено. Рим, Папська область (збереглася світська влада Папи) та Венеція (залишалася під владою Австрії) не увійшли до складу об'єднаної держави.

У **1866 р.**, коли розпочалася прусько-австрійська війна, італійський уряд підтримав Пруссію. Ця війна для Італії стала **«третьою війною за незалежність»**. Але у протистоянні з Австрією королю Віктору Емануїлу не допоміг навіть воєнний таланти Дж. Гарібальді, який зібрав корпус волонтерів. У **битві при Кустоці** італійські війська зазнали поразки, втративши пізніше і військовий флот в Адріатичному морі. Лише завдяки перемозі у цій війні Пруссії, за Віденським мирним договором до Італійського королівства приєднувалася **Венеціанська область (1866)**.

Вдало використав Віктор Емануїл II і наступну війну Пруссії з Францією у **1870 р.** Так, розгром покровителя Папи Римського імператора Наполеона III дав змогу королівським військам **20 вересня 1870 р.** зайняти **Рим**. Жителі області та «вічного міста» на черговому плебісциті висловилися за приєднання до Італійського королівства. І вже **1871 р.** Рим оголошувався столицею Об'єднаного Італійського королівства. Папа Пій IX переїхав до Ватикану (квартал у Римі, де знаходиться палац Папи), при цьому він зберіг політичну владу лише над духовенством Ватикану. На знак протесту проти того, що його позбавили попередніх володінь, «намісник Бога на землі» заявив, що він та його наступники ніколи не виходитимуть за межі Ватикану. Обурені таким приниженням «святого отця», католики почали називати Папу *«Ватиканським в'язнем»*.

Приєднання Римської області завершило об'єднання Італії, яке розв'язало два основні завдання: визволення північно-східних районів країни від австрійського панування та створення національної держави.

1860

- Сардинське королівство
- Венеціанська область (Австро-Угорщина)
- Папська область
- Королівство обох Сицилій

1861

- Королівство Італія
- Венеціанська область (Австро-Угорщина)
- Папська область

1870

- Королівство Італія

Таким чином, упродовж 1859–1870 рр. представники ліберально-поміркового та радикально-демократичного таборів за підтримки народу розв'язали одне з головних завдань, які стояли перед італійською нацією: домоглися національного визволення та об'єднання Італії, що забезпечило умови для її подальшого політичного, економічного та культурного прогресу.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿

«Рисорджименто ліквідувало роздробленість країни й поклало край використанню дрібних італійських держав у якості васальних територій європейськими державами; полегшило становлення італійської нації та єдиного національного ринку; дало потужний імпульс розвитку капіталізму й входженню Італії як усе більше самостійного суб'єкта у світову економіку й політику» (*Історія Європи. – Т. 5*).

У чому полягало історичне значення об'єднання Італії?

ПОМІРКУЙТЕ ❀❀❀❀❀❀❀❀

1. Порівняйте передумови, причини та наслідки об'єднання Італії й Німеччини?
2. Порівняйте роль Дж. Гарібальді та О. Бісмарка в об'єднанні своїх країн.
3. Які наслідки для розвитку світової історії мало утворення Німецької імперії?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀❀❀❀❀❀❀❀

Північнонімецький союз — у 1867–1870 рр. федеративна держава на північ від річки Майн, створена під гегемонією Пруссії після її перемоги в австро-пруській війні.

Плебіцит — всенародне голосування.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀❀❀❀❀❀❀❀**ІТАЛІЯ**

1859–1870 рр. — об'єднання Італії.

1860 р. — похід Дж. Гарібальді й «експедиція тисячі».

1870 р. — утворення Об'єднаного Італійського королівства.

НІМЕЧЧИНА

1862 р. — прихід до влади О. фон Бісмарка і початок об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю».

1866 р. — утворення Північнонімецького союзу.

1871 р. — утворення Німецької імперії.

УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ ПОВТОРЕННЯ**Велика французька революція 1789–1799 рр.**

Період	Особливості
14 липня 1789 р. – 10 серпня 1792 р.	<ul style="list-style-type: none"> • початок революції; проголошення «Декларації прав людини і громадянина», прийняття Конституції 1791 р., знищення станових привілеїв, конфіскація церковного майна; • діяльність Установчих зборів (1789–1791), Національних законодавчих зборів, Тимчасової виконавчої ради (1791–1792); • проведення адміністративної, виборчої (від поділу на «активних і пасивних» до загального виборчого права), податкової реформ
10 серпня 1792 р. – 2 червня 1793 р.	<ul style="list-style-type: none"> • повалення монархії і встановлення республіки, страта короля Людовіка XVI; • діяльність Національного Конвенту, в якому домінуючі позиції займали жирондисти
2 червня 1793 р. – 27 липня 1794 р.	<ul style="list-style-type: none"> • установлення якобінської диктатури та політика масового терору, проведення «дехристиянізації»; • схвалення Конституції 1793 р., повна відміна феодальних платежів і повинностей; наділення селян землею, оподаткування заможних громадян; установлення «максимуму» ціни

27 липня 1794 р. — 9 листопада 1799 р.	<ul style="list-style-type: none"> • установа Термідоріанського режиму та діяльність Директорії, ліквідація революційного самоврядування Парижа; • відміна «максимуму» цін та відновлення майнового та вікового цензів для виборців
---	---

Значення: вплинула на європейську історію; закріпила політичне домінування буржуазії і капіталістичні соціально-економічні відносини; утвердила ідеї рівності прав громадян; заклала основу формування парламентської демократії

Антифранцузькі коаліції 1792–1815 рр.

№ коаліції	Рік створення	Держави, які увійшли до її складу	Причина розпаду
1	1792	Австрія, Пруссія, Росія, Велика Британія, Іспанія, Голландія, Туреччина, Сардинське королівство, Неаполь, Баварія	Вихід із коаліції Австрії, яка уклала мирний договір із Францією у Кампо-Форміо після успішного італійського походу Наполеона
2	1798	Велика Британія, Росія, Австрія, Туреччина, Іспанія, Королівство обох Сицилій	Вихід із війни Росії через незгоди між союзниками у питанні розподілу італійських територій, звільнених О. Суворовим
3	1805	Велика Британія, Росія, Австрія, Королівство обох Сицилій, Туреччина, Швеція, Данія	Вихід із війни Австрії, яка була розгромлена Наполеоном у битві під Аустерліцем
4	1806	Пруссія, Росія, Велика Британія, Швеція	Укладення Тільзійського миру між Францією та Росією
5	1809	Велика Британія, Австрія, Іспанія	Укладення Шеннбрунського мирного договору між Францією та Австрією
6	1813	Велика Британія, Росія, Австрія, Пруссія, Швеція, Іспанія, Португалія	Мета створення була виконана: Наполеон був розгромлений у битві під Лейпцигом, у Франції було реставровано династію Бурбонів
7	1815	Росія, Велика Британія, Пруссія, Австрія, Швеція, Іспанія	Завдання створення коаліції було виконане: війська Наполеона були розбиті під Ватерлоо, Бурбони знову повернулися до Франції

Європейський світ 1815–1846 рр.: тенденції розвитку

Країна	Економічний розвиток	Політичний розвиток	Громадські рухи
Велика Британія	Завершення промислового перевороту, перехід до фритредерства	Двопартійна система (торі та вігі); перша парламентська реформа (1832 р.)	Чартистський рух; подання петицій до парламенту за проведення виборчих реформ
Франція	Розгортання промислового перевороту, оформлення особливостей французької економіки	Дві епохи: Друга реставрація (1815–1830) та Липнева монархія (1830–1848). Політичні зміни через «три славетні дні» 1830 р.	Строкатість політичних парламентських угруповань: легітимісти, бонапартисти, республіканці, помірковані ліберали
Німеччина	Промисловий переворот та виділення трьох економічних районів; утворення Митного союзу	Утворення Німецького союзу, де важливе місце належало Пруссії та Австрії	Політичні об'єднання легітимістів, лібералів, радикалів; популяризація ідеї об'єднання Німеччини
Російська імперія	Сільське господарство — основа економічного життя, початок промислового перевороту	Реформування органів управління, повстання декабристів (1825), нові територіальні надбання	Розробка теорії «офіційної народності» та поширення рухів слов'янофілів, західників; діяльність гуртка петрашевців

«Весна народів» 1848–1849 рр. у Європі

	Франція	Німеччина	Австрійська імперія	Угорщина	Італійські держави
Причини:	залишки феодальних порядків; відсутність представницьких органів влади та демократичних свобод; національне гноблення в межах багатонаціональних імперій; погіршення економічного становища населення.				
Рушійні сили:	буржуазія, інтелігенція, робітники				
Характер	Буржуазно-демократичний			Національно-визвольний	
Мета	повалення Липневої монархії, встановлення республіки	демократизація влади та національне об'єднання	обмеження монархії, національне визволення підкорених народів	незалежність Угорщини; проведення ліберальних реформ	єдність усіх земель; проведення буржуазних реформ

Наслідки	республіканський лад не утвердився; встановлено бонапартистський режим	об'єднання не відбулося, але визначилися шляхи його здійснення	ліквідовано феодальні порядки, але пригноблені народи не здобули незалежності	незалежність не здобуто, але у майбутньому автономія угорців розширена	національне об'єднання не відбулося, але зміцніла національна свідомість
-----------------	--	--	---	--	--

Утворення держав Латинської Америки

Гаїті	Венесуела	Аргентина	Чилі	Колумбія	Перу	Мексика	Бразилія
1804	1811	1816	1818	1819	1821	1822	

Об'єднання Німеччини та Італії

Італія	Німеччина
Передумови об'єднання	
<ul style="list-style-type: none"> 8 окремих держав, частина земель під владою Австрійської монархії; посилення Сардинського королівства (П'ємонт), яке очолює об'єднання країни 	<ul style="list-style-type: none"> 34 монархії та 4 вільних міста; економічне і політичне посилення Пруссії, що «залізом і кров'ю» починає об'єднання країни
Хід об'єднання	
<ul style="list-style-type: none"> 1859 р. — франко-італо-австрійська війна, приєднання до П'ємонт Ломбардії; приєднання Тоскани, Парми, Модени (1860); повстання на Сицилії, приєднання Півдня Італії (1861); 1861 р. — проголошення Італійського королівства; входження до Італійського королівства Венеціанської (1866) та Римської (1870) областей 	<ul style="list-style-type: none"> 1863 р. — прусько-австрійська війна проти Данії, приєднання до Пруссії Шлезвігу; 1866 р. — прусько-австрійська війна, утворення Північнонімецького союзу (22 держави); 1870–1871 рр. — франко-пруська війна, входження до союзу Баварії, Вюртембергу, Бадену, Гессен-Дармштадту, приєднання Ельзасу і Лотарингії (1871); 1871 р. — проголошення Німецької імперії
<p>Наслідок: політичне об'єднання «зверху» призвело до створення сильних європейських держав, дало поштовх для розвитку національних економік</p>	

Розвиток Великої Британії та США

Велика Британія	США
<ul style="list-style-type: none">• упровадження технічних винаходів, розвиток транспортної мережі, досягнення світової економічної першості;• утвердження лібералізму; проведення другої парламентської (1867) та соціальних (1868) реформ	<ul style="list-style-type: none">• економічне піднесення індустрії та фермерського господарства в північно-східних штатах; плантаційне господарство на Півдні;• 1861–1865 рр. – Громадянська війна між Північчю та Півднем (перемога Півночі);• 1865–1877 рр. – період Реконструкції Півдня; надання виборчих прав темношкірому населенню (14 поправка до Конституції (1866))

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ**Європа та Америка наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.****Початковий рівень****1 бал**

1. Яка: а) подія стала початком Великої французької революції?; б) форма правління встановилася у Франції за Конституцією 1791 р.?; в) форма правління була встановлена в Німеччині після Віденського конгресу?
2. Назвіть: а) нормативно-правовий акт, у якому закріплювались природні права і свободи людини і громадянина у Франції; б) ім'я короля, який правив у Франції за часів Липневої монархії 1830 р.; в) російського імператора, під час правління якого в країні відбулося повстання декабристів; г) рік першої парламентської реформи у Великій Британії.

2 бали

3. Зробіть вибір: «так» чи «ні» щодо твердження: а) 16–19 жовтня 1813 р. у «битві народів» біля Лейпцига Наполеон зазнав нищівної поразки і був змушений відступити до кордонів Франції; б) традиційно початком Великої французької революції вважається скликання Генеральних штатів 1789 р.; в) епоха якобінської диктатури була періодом найбільшого впливу народних низів на політику влади; г) «Малонімецький шлях» передбачав об'єднання Німеччини під егідою Пруссії.
4. Розв'яжіть тестове завдання: За Конституцією 1791 р. у Франції встановлювалася така форма державного управління:
А конституційна монархія; **В** парламентська республіка;
Б абсолютистська монархія; **Г** президентська республіка.

3 бали

5. Розкажіть про: а) Отто фон Бісмарка; б) Джузеппе Гарібальді.
6. «Він був противником поширення рабства, і його перемога на виборах ще більше розділила американський народ. Ще до його інавгурації сім південних штатів з ініціативи Південної Кароліни оголосили про свій вихід зі складу США». *Про кого йде мова? Що Вам відомо про цю історичну постать?*

7. «Його ім'я асоціюється з безмежним честолюбством, із деспотичною владою, жорстокими і кривавими війнами, жадобою до завоювань. Але це ж ім'я нагадує про сміливість і відвагу, виявлені у битвах, про талант, що завдав ударів старій, рутинній Європі». *Про кого йде мова? Що Вам відомо про цю історичну постать?*
8. «Щодо загрози можливої революції в імперії він говорив, що це «пожежа, яку необхідно гасити в зародку». *Про кого йде мова? Що Вам відомо про цю історичну постать?*

Середній рівень

4 бали

9. Визначте зміст понять: конституційна монархія, парламентська демократія, консерватизм, лібералізм, чартизм, фритредерство, промисловий переворот, революція, індустріальне суспільство.
10. Установіть відповідність:
А консерватизм;	1 союз Австрії, Пруссії і Росії, направлений проти Наполеона І.
Б лібералізм;	2 форма феодальної держави, за якої монарху належить необмежена верховна влада.
В абсолютизм;	3 ідеологія, яка об'єднує прихильників демократичних свобод та вільного підприємництва.
Г Священний союз.	4 ідеологія, яка сповідує ідеї традиції та спадковості в суспільному розвитку.
	5 ретельно законспіровані таємні організації, іноді з містичною символікою та ритуалами, в італійських державах.

5 балів

11. Розкрийте: а) основні причини початку революційних війн; б) хід подій революції 1848–1849 рр. в Австрійській імперії та Угорщині; в) передумови прискореного соціально-економічного розвитку США у першій половині XIX ст.; г) причини, хід боротьби за незалежність у Латинській Америці упродовж 1810–1826 рр.

6 балів

12. Розташуйте події у хронологічній послідовності:
- А друга петиція чартистів до парламенту у Великій Британії;
 - Б повстання декабристів у Російській імперії;
 - В «Березнева» революція у Німецькому союзі;
 - Г утворення Митного союзу в німецьких державах.
13. Розташуйте події у хронологічній послідовності та розкажіть про них:
- А проголошення «Декларації прав людини і громадянина»;
 - Б спроба державного перевороту в Росії;
 - В початок революції на о. Гаїті;
 - Г «битва народів» біля Лейпцига.
14. Розташуйте події у хронологічній послідовності та розкажіть про них:
- А період Другої республіки у Франції;
 - Б Липнева революція у Франції;
 - В Кримська війна;
 - Г друга петиція чартистів до парламенту Великої Британії.

Достатній рівень**7 балів**

15. Визначте основні причини та передумови повстання декабристів у Російській імперії. Які наслідки воно мало для країни?

8 балів

16. Охарактеризуйте причинно-наслідкові зв'язки між запропонованими історичними явищами та подіями:

А поширення просвітницьких ідей у Франції – скликання Генеральних штатів – прийняття Конституції 1791 року;

Б агресивна зовнішня політика Директорії – встановлення Консульства – встановлення імперії – наполеонівські війни;

В поширення ідей Просвітництва в Європі – політика ліберальних реформ Олександра I – повстання декабристів.

17. Зробіть аналіз революцій 1848–1849 рр. за такою схемою:

Країна	Причини розгортання	Рушійні сили	Завдання	Причини поразок	Наслідки
Франція					
Німецькі держави					
Італія					
Австрійська імперія					

9 балів

18. Порівняйте особливості промислового перевороту у Великій Британії, Франції, Росії, США. Визначте спільні та відмінні риси.

Критерії порівняння	США	Велика Британія	Франція	Німеччина	Російська імперія	Австрійська імперія	Італія	Спільне	Відмінне
Чинники, що сприяли промислового перевороту									
Чинники, що заважали промислового перевороту									
Характерні риси розвитку промисловості й сільського господарства									

19. Порівняйте процес об'єднання Німеччини та Італії, виділіть спільне та відмінне, заповнивши таблицю:

Країна	Передумови	Чинники		Рушійні сили	Наслідки об'єднання	спільне	
		стриму-вали	сприяли				
Італія						відмінне	
Німеччина							

20. Пригадайте протекторат О. Кромвеля під час Англійської революції XVII ст. та визначте спільні й відмінні риси між ним та якобінською диктатурою.

Високий рівень

10 балів

21. Відповідь обґрунтуйте. Чому: а) політика термідоріанців стала причиною постійних народних повстань?; б) «весна народів» у країнах Європи зазнала поразки?; в) спроба об'єднати Італію та Німеччину в першій половині XIX ст. в єдину національну державу не мала успіху?; г) в Громадянській війні у США перемогла Північ?
22. Прочитайте та проаналізуйте наведений нижче уривок із промови депутата Барна на засіданні Установчих зборів 15 липня 1791 р.: «Ми можемо добитися зміцнення нашого становища тільки за наявності монархічного способу правління... Сталість і свобода — можливі лише за наявності недоторканності особи короля». *Чому впродовж 1791–1792 рр. змінилось ставлення депутатів та французького населення до королівської влади?*
23. Чому повернення до монархії у Франції, після зречення Наполеона, не забезпечило стабільність політичного розвитку країни у 1815–1847 рр. та підтримку встановленого устрою серед переважної більшості населення?

11 балів

24. Доведіть: а) що переворот 18 брюмера є закономірною подією у розвитку Великої французької революції; б) закономірність Великої французької революції, повстання декабристів у Росії, руху карбонаріїв в Італії, «весни народів» 1848–1849 рр. у країнах Європи та Громадянської війни у США.
25. Учені стверджують, що німецький лібералізм був значно поміркованішим, ніж англійський чи французький. Доведіть справедливість такого твердження або спростуйте його.
26. Російський опозиціонер О. Герцен стверджував: «Коли Угорщина повстала, Австрія дихала на ладан і зовсім перестала б дихати, якби не злочинна рука Миколи І». Доведіть або спростуйте справедливість судження.

12 балів

27. Ви — учасник засідання Якобінського клубу, на якому М. Робесп'єр заявив: «Революційне правління — це деспотизм свободи проти тиранії...». Підготуйте свій виступ-протест.
28. Ви — житель Лондона середини XIX ст., опишіть зміни у житті міста, родини.
29. «Декабристи уявляються в масовій свідомості або корисними узурпаторами, або великодушними мрійниками, які вирішили принести себе в жертву. А вони були — насамперед! — політиками. Політиками некорисливими в більшості своїй і, головне, тверезомислячими» (Я. Гордій. «Заколот реформаторів»). *Які оцінки декабристського руху Вам ще відомі? Яку з них Ви вважаєте найбільш переконливою? Якою є Ваша оцінка цього руху? Свою відповідь обґрунтуйте.*
30. Сучасні історики стверджують, що «революція в Австрії була революцією націй, кожна з яких прагнула до самостійного державного життя. І вирішувалося це питання по-різному. Національні устремління німців конфліктували з національними устремліннями слов'ян. Це дало можливість силам контрреволюції маневрувати й успішно придушити революцію» («Історія Європи»). Обґрунтуйте справедливість такої оцінки.

РОЗДІЛ III. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

§15

ЄВРОПА ТА АМЕРИКА: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

1. Що таке промисловий переворот? Які його наслідки?
2. Які наукові відкриття сприяли утвердженню фабрично-заводського виробництва?
3. У чому відмінність між промисловим переворотом й індустріалізацією?

1. Основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку. Індустріалізація. Зростання ролі держави в економічному житті. Монополії. Типи модернізації. Імперіалізм

У Європі та Північній Америці на середину ХІХ ст. утверджується модерне техногенно-міське суспільство (або промислова цивілізація), у якому визначальною рисою могутності держави стають галузі важкої індустрії. Стрімкий розвиток промисловості, транспорту й торгівлі завершив промисловий переворот у Німеччині — в 1870-х роках, Австро-Угорщині, Росії та Італії — у 90-х роках ХІХ ст. (у Великій Британії, США і Франції він завершився раніше). Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. завершується процес переходу від аграрного суспільства до індустріального (світського, міського), тобто *процес модернізації*.

ТИПИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Піонерська модернізація

Притаманна лідерам технічного, економічного прогресу. Боротьба за ринки збуту. Вкладання коштів у науково-технічні розробки, створення нових технологій, нової техніки (Велика Британія, США)

Органічна модернізація

Властива країнам другого ешелону світового економічного прогресу, що оволодівають технологіями та економічними механізмами, які виробили модернізатори-піонери (Німеччина)

Наздоганяюча модернізація

Засвоєння передових технологій та економічних механізмів країнами під зовнішнім впливом сусідніх економічно більш розвинутих держав (Австро-Угорщина, Росія)

Доіндустріальна (XVI – сер. XVIII ст.)

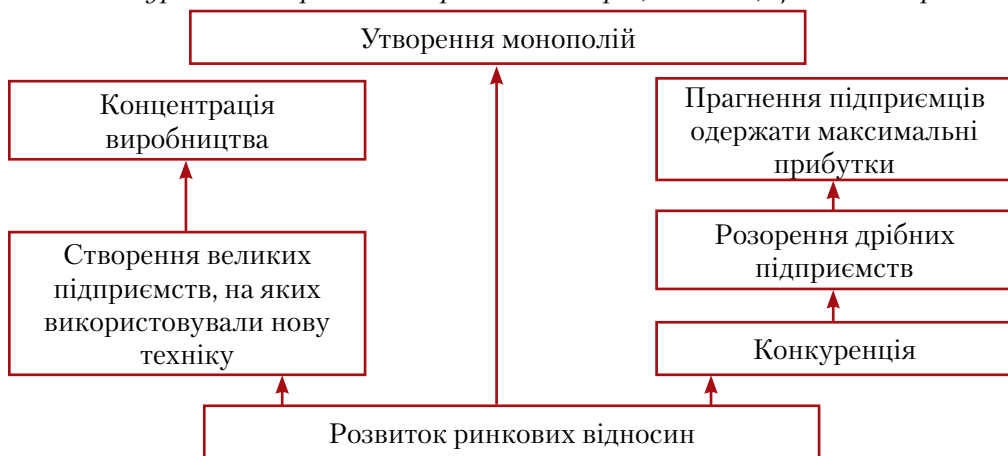
Поширилися основні елементи модерну («дух капіталізму», підприємництво, раціональна наука, перші технічні винаходи тощо)

Індустріальна (др. пол. XVIII – кінець XIX ст.)

Створено основи нового індустріального суспільства у більшості європейських країн та США

Із другої половини XIX ст. процес *капіталістичної індустріалізації (модернізації)* – створення великої машинної індустрії – потребував значних фінансових вкладень і нових форм організації виробництва, тому ситуацію в економіці починає визначати не вільна конкуренція між товаровиробниками, а домовленості між найбільшими промисловцями. Так набуває поширення *акціонування* – об'єднання індивідуальних капіталів шляхом випуску акцій, цінних паперів, що дають право на отримання певного доходу (дивіденду) як частини прибутку. При переході до монополістичного капіталізму переважали *акціонерні товариства*. Незалежно від розмірів такі товариства одержали назву *корпорацій*.

У 70-х рр. XIX ст. під впливом економічної кризи (1873 р.) та в умовах зростання концентрації виробництва і капіталу, завдяки успіхам технічного прогресу, подальшого розвитку транспортних засобів виникає необхідність об'єднання капіталів для здійснення важливих господарських проєктів (будівництва великих промислових підприємств), що обумовило появу і розвиток *монополій* (від грецького «монос» – один і «полео» – продаю) – великих об'єднань підприємств однієї або декількох галузей, що виникли на основі високого рівня концентрації виробництва та капіталу в умовах посилення конкурентної боротьби на ринках товарів, валюти, цінних паперів.

У 70-х рр. XIX ст. перші монополії утворились у Німеччині. У 90-х рр. XIX ст. поживавлення їх діяльності проходило у Великій Британії, Німеччині, Франції, США, Росії та інших країнах. Форми монополій, породжені конкуренцією, стають найрізноманітнішими.

Види монополій

Картель — об'єднання підприємств однієї галузі, що домовляються щодо цін і розподілу ринків збуту, зберігаючи при цьому свою власність і комерційну самостійність (*Німеччина*)

Синдикат — об'єднання підприємств однієї галузі, що зберігають власність на засоби виробництва і виробничу самостійність, здійснюють спільну комерційну діяльність (визначення цін, закушівля сировини, збут продукції) (*Франція, Росія, Україна*)

Трест — об'єднання суміжних підприємств, що втрачають будь-яку самостійність, підпорядковуються єдиному керівництву, власники підприємств отримують акції на суму внесеного паю (*Велика Британія, США*)

Концерн — об'єднання підприємств різних галузей (виробниче підприємство, банк, торговельна фірма, транспортна компанія), що перебувають під фінансовим контролем однієї чи декількох осіб (*Японія*)

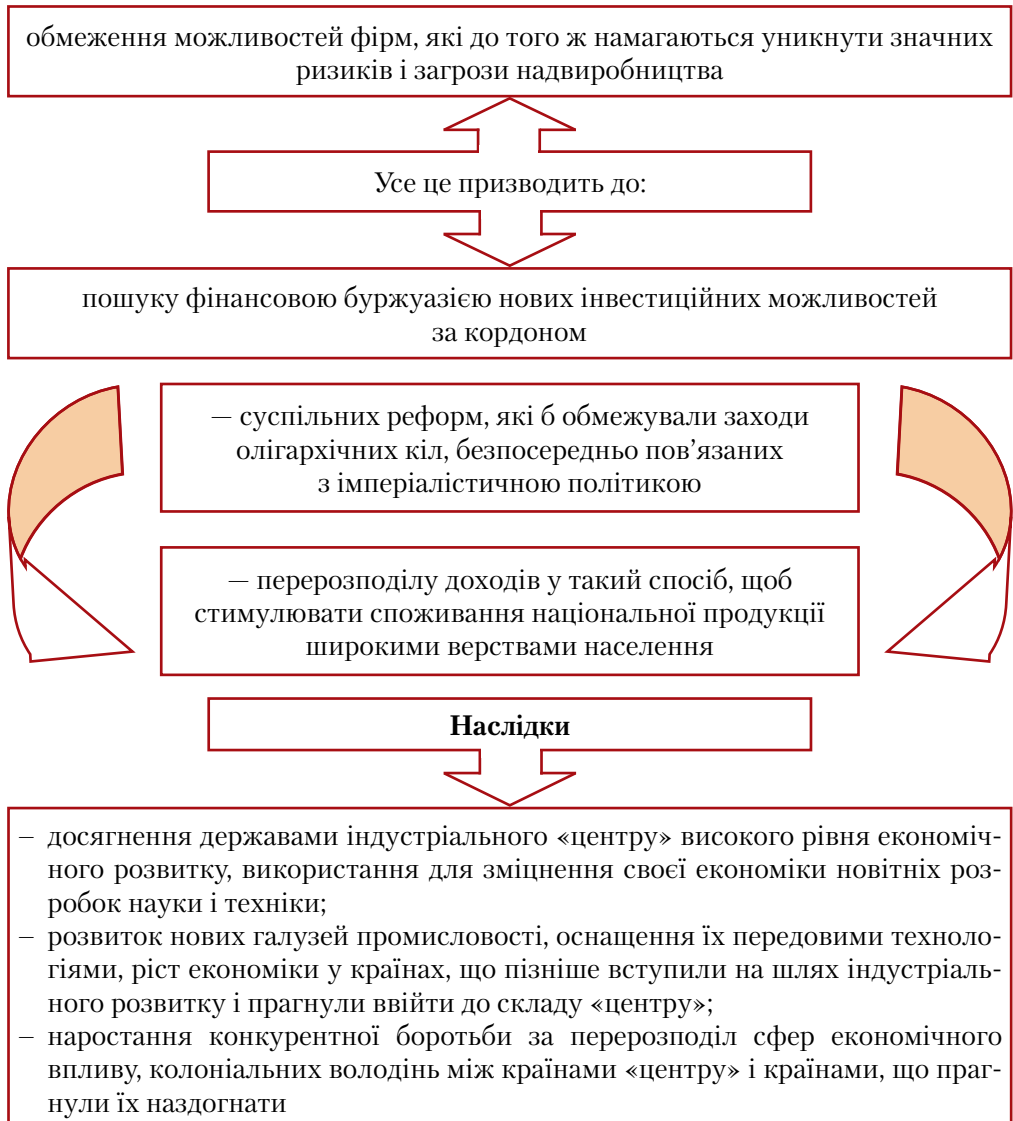
Конгломерат — об'єднання, що утворюється шляхом поглиблення прибуткових різногалузевих підприємств, які не мали виробничої та технічної спільності, з метою привласнення прибутків рентабельних підприємств й уникнення різких коливань кон'юнктури під час криз

Монополізація виробництва мала своїм наслідком зрощення монополістичного банківського капіталу й утворення **фінансового капіталу** та появу **«фінансової олігархії»** — вузького кола банкірів і промисловців, які поступово зосереджують у своїй власності значні промислові та фінансові ресурси, займають керівне становище в економічному та політичному житті суспільства. Наприклад, у США виділяються фінансові групи Моргана, Рокфеллера, Дюпона, Меллона, Чиказька, Каліфорнійська та ін.

Вплив монополістичних об'єднань, фінансових олігархів на економіку країн був настільки великим та згубним, що уряди деяких держав приймали антимонопольне законодавство, тим самим робили перші кроки на шляху до **державного регулювання економіки**, вагомими чинниками якого стали державні субсидії, замовлення, податкові пільги.

Монополізація виробництва загострила боротьбу держав за ринки сировини та збуту. Більшість із них, намагаючись зменшити виробничі витрати, організують виробництво в колоніях та залежних країнах. **Вивезення капіталу** (як позики або як капіталовкладення) розширює зв'язки

між країнами, формує світовий ринок, зумовлює створення **міжнародних транснаціональних корпорацій** (монополій). Розпочинається боротьба за розподіл сфер економічного впливу та територіальний поділ світу. Політичним наслідком цього процесу стало формування двох угруповань держав-супротивників (**Троїстого союзу** та **Антанти**), конфлікт між якими призвів до Першої світової війни, яка почала відлік нового періоду світової історії.

Науковий аналіз цих процесів зроблено британським економістом **Дж. Гобсоном** у праці «Імпералізм» (1902 р.) та російським теоретиком марксизму **В. Леніним (Ульяновим)** – «Імпералізм як найвища стадія капіталізму» (1916 р.).

Наприкінці XIX ст. у розвитку аграрних відносин визначилися три напрямки господарювання: **фермерський** (існування вільного ринку землі, широкого використання вільнонайманої праці; поширений у США й Канаді), **пруський** (панування феодального землеволодіння, відсталі технології господарювання; Німеччина) та **змішаний** (характерний для низки країн Центральної та Східної Європи, в яких земельна аристократія чинила активний опір змінам). Незалежно від того, у який спосіб розвивалося сільське господарство, виробництво його продукції помітно зросло, проте воно не встигало за розвитком промисловості та зростанням міст. Тому європейські країни були основними імпортерами сільгосппродукції з країн Америки та Росії.

На початку XX ст. сільське господарство провідних країн Європи й Америки характеризується інтенсифікацією виробництва, вирощуванням нових сільськогосподарських культур, переходом до стійлового утримання худоби, механізацією, що значно підвищувало його продуктивність.

Наприкінці XIX ст. переваги індустріального суспільства, що утвердилася в низці країн Європи і США, ставали все більш очевидними. Воно гарантувало не тільки відносно стабільний рівень життя населення, але й широкий комплекс прав. Ці права зміцнювали віру людини в себе, у свої можливості. Політичне життя провідних країн (Велика Британія, Німеччина, США тощо) визначалось активним проведенням соціальних реформ. Держава і суспільство усе міцніше пов'язували взаємні інтереси, що забезпечувало еволюційний шлях розвитку провідних індустріальних країн і зводило до мінімуму виникнення внутрішніх конфліктів. Суспільство поступово ставало **громадянським**, тобто створювало незалежну від державного апарату систему організацій і масових рухів, які відстоювали права й інтереси громадян. Проте громадянське суспільство було не альтернативою державним установам, а ніби доповнювало їх. Так, боротьба профспілок за розширення прав робітників нерідко змушувала уряди вносити зміни в трудове законодавство, а рух за емансипацію жінок (тобто їх рівноправність у політичному і громадському житті) — утверджував рівність прав чоловіків та жінок.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚...

«Акціонерні товариства ведуть до демократизації капіталу, оскільки всякий робітник може купити акції і стати капіталістом; трести і картелі дають можливість уникнути економічних криз перевиробництва, а матеріальне та правове становище робітників при цьому неухильно зростає» (*Едуард Бернштейн. «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії»*).

Про які соціальні наслідки появи монополій говорить автор?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚...

Із листа правління Берлінського банку до правління Північно-західно-середньонімецького цементного синдикату «Про умови надання кредиту». Із повідомлення, яке опубліковано в газеті ... видно, що на загальних зборах вашого синдикату, які мають відбутися 30-го цього місяця, будуть ухвалені рішення, що можуть призвести до змін, для нас неприйнятних, у Вашому підприємстві. Тому ми змушені припинити вам той кредит, яким Ви користувались... Але якщо на цих загальних зборах не буде ухвалено неприйнятних для нас рішень і нам буде дано гарантії на майбутнє, то ми висловлюємо готовність вступити в переговори про відкриття Вам нового кредиту.

Про яку роль банківського капіталу свідчить документ?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚...

«У суспільстві створюється сталий надлишок капіталу у виробництві, що не може бути реалізований у країні через: малу місткість внутрішнього ринку; перешкоди під час розподілу капіталу; інвестиційні ускладнення» (*Дж. Гобсон. «Імперіалізм» (1902 р.)*).

«...особливості імперіалізму: 1) імперіалізм як монополістичний капіталізм; 2) імперіалізм як паразитичний і загниваючий капіталізм; 3) імперіалізм як умираючий капіталізм, переддень соціалістичної революції» (*В. Ленін. «Імперіалізм і розкол соціалізму» (1916 р.)*).

Які нові риси соціально-економічного розвитку капіталізму виділяють учені?

Таким чином, на кінець XIX – початок XX ст. Європа та світ вступили у нову стадію розвитку індустріального суспільства («**вік електрики**» і «**вік сталі**»). Йому притаманні такі риси: монополізація виробництва (поява монополій); зростання ролі та впливу фінансових олігархів і державного регулювання; формування громадянського суспільства в країнах із високорозвинутою економікою; зростання ролі вивозу капіталів; боротьба за сфери економічного впливу та територіальний перерозподіл колоніальних імперій країнами, темпи економічного розвитку яких стали випереджати розвиток «країн центру»; формування двох воєнно-політичних блоків, збройне протистояння між якими стало причиною Першої світової війни (1914–1918 рр.).

2. Утвердження колоніальної системи

Наприкінці XIX ст. монополістичний капіталізм посилив колоніальну експансію та сприяв створенню колоніальних імперій. Провідні європейські країни здійснили свої основні колоніальні надбання (за винятком Великої Британії, яка стала найбільшою колоніальною імперією вже в середині XIX ст.). У боротьбу за колонії активно включилися Німеччина, США, Італія. Вони змогли підкорити країни Азії, Африки й Океанії, які втягувались у світовий економічний ринок, що визначав їх спеціалізацію (в Єгипті вироблялась бавовна, на Цейлоні вирощувався чай, у В'єтнамі – рис тощо). Природні багатства та корисні копалини колоній (нафта, залізна руда, золото, діаманти) знаходились у руках іноземних компаній, які створювали видобувні та переробні підприємства, розвивали шляхи сполучень, порти, зв'язок тощо. Індустріальні країни перетворювали залежні аграрні колонії за своїм зразком. У результаті політичної й економічної експансії держав на кінець XIX ст. склалась **колоніальна система** – система політичного та ідеологічного панування, економічної експлуатації залежних чи підкорених країн високорозвинутими.

Розвиток індустріального суспільства повільно змінював колонії, які стали тепер виконувати функцію не тільки ринку збуту товарів, а й вивозу капіталу. Країни Західної Європи та США змінювали звичайний спосіб життя місцевих народів, змушували пристосовуватись до нових реалій, роблячи виклик їхнім віковим традиціям. Водночас це дозволило колоніальним країнам озброїтись політичними ідеями та новими військово-технічними засобами Заходу, які незабаром будуть використані ними у боротьбі за свою незалежність.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖

1900 р. Із заяви німецького імператора Вільгельма II

...Опинившись серед вузькооких, пам'ятайте, що ви – авангард християнства, і сміливо направляйте свої багнети проти невірних. Дайте їм відчути, що означає наша західна цивілізація. І якщо трапиться шанс приборати до рук якусь маленьку країну, не дозволяйте цим французікам та росіянам випередити вас.

Яку головну місію відводив німецький імператор колоніальним загарбанням?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖

«Уся місцевість у двох бурських державах, за винятком гірничо-промислових міст, являє собою похмуру пустелю. Ферми спалено, країну спустошено. Стада великої і дрібної худоби знищено, майстерні зруйновано, сільськогосподарський інвентар розбито. Це є те, що я називаю методом варварства», – описував англо-бурську війну один із лідерів Ліберальної партії С. Кемпбелл-Баннерман.

Про які наслідки британської колоніальної експансії говорить автор?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Більше половини всієї поверхні земної кулі і понад мільярд людей у колоніях і «відсталих країнах» перебувають під владою імперіалістичних націй. Кожний чоловік, жінка і дитина Великої Британії мають десять колоніальних підданих... На кожний акр французької території припадає по двадцять акрів французьких колоній і протекторатів. Площа Італії становить одну шосту площі її колоній, площа Португалії – одну двадцять третю, площа Бельгії – одну вісімнадцяту» (П. Т. Мун. «Імперіалізм і світова політика»).

«...Світ уперше вже поділено, так що далі мають бути лише переділи, тобто перехід від одного «власника» до іншого, а не від безхазяйності до «хазяїна» (В. Ленін. «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму»).

? Які наслідки колоніалізму виділяють автори?

Отже, завершення процесу становлення індустріального суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст. характеризувалось завершенням формування колоніальних імперій та започаткуванням боротьби молодих капіталістичних країн зі швидкими темпами розвитку за лідерство у світі, а отже, за новий територіальний перерозподіл.

3. Духовний світ і повсякдення. Модерн

Розвиток капіталізму в період із кінця XIX до початку XX ст. змінює і духовний світ тогочасного суспільства. Церква втрачає монополію в різних сферах розумової діяльності, відокремлюється від держави. Відбувається не тільки секуляризація власності, а й *духовна секуляризація* (звільнення з-під влади церкви). Поступово у європейських країнах формується *«релігійний плюралізм»*, коли всі релігійні організації урівнюються в правах та конкурують між собою.

Характерним для духовного життя стає також втрата церквою контролю над школою (секуляризація освіти) та посилення уваги держави до

освіти: збільшується фінансування шкіл, подовжуються терміни навчання учнів, поступово до неї залучаються широкі верстви населення. До кінця XIX ст. у більшості країн Західної Європи початкова освіта визнана загальнообов'язковою та була значною мірою безкоштовною.

Наукові відкриття, розповсюдження природничо-наукового світогляду, поширення соціалістичних учень значно посприяли поширенню **атеїзму** (*світогляд, що заперечує надприродне, Бога*).

У цей період змінюється і повсякдення людини: побут сім'ї, смаки та вподобання людей в одязі та харчах. З'являється поняття «комфорт». Звичними для життя людей стають різноманітні технічні досягнення та винаходи: залізниця, велосипед, перший автомобіль тощо. Зміни у будівництві та архітектурі, плануванні вулиць міста, застосування нових матеріалів (металу, скла та цементу) зробили більш комфортними квартири городян-буржуа. Прагнення мешканців до затишку призвели до винаходу різноманітних меблів: диванів, крісел тощо. В одязі теж відбулись значні зміни: з'явилися підтяжки, дерев'яні черевики «сабо», куртки «а ля краманьйоль», жінки почали носити брючні костюми, одяг стає більш відвертим.

Нова епоха формує і новий стиль двох основних соціальних класів — робітників і буржуазії. Особливістю буржуазного стилю життя було те, що привілеї буржуазії спирались не на знатність роду й успадковане майно, а на господарські й інтелектуальні досягнення. Центральною ідеєю буржуазного стилю життя був індивідуалізм. Буржуазна свідомість включала в себе переконання в можливості управляти своєю долею, глибоку повагу до роботи, специфічну розсудливість, порядок і педантизм у житті та господарстві, деякі ліберальні чесноти на кшталт терпимості, здатності до конфліктів і компромісів, скептичного ставлення до авторитетів, готовності до критики, незалежності суджень, поваги до прав та любові до свободи. Буржуазна родина виховала новий тип людини, яка не вимагає зовнішнього керівництва, яка відповідає сама за себе, дисциплінована — повна протилежність аристократичному неробі, гульвісі. Як для буржуа, так і для робітника праця і сімейне життя були розділені, але стиль життя робітника переважно залежав від галузі, в якій він працював. Його побутові умови були гіршими, ніж у буржуазії, часто робітники, особливо некваліфіковані, мешкали в антисанітарних умовах.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄ ❄ ❄ ❄ ❄ ❄ ..

1827 р. Із указу Миколи I «Про допущення до університетських лекцій людей вільного стану»: ...1) щоб в університети та інші вищі навчальні заклади, як державні, так і приватні... а також до гімназій вступали тільки вільні піддані та вільно звільнені... 2) щоб кріпаки поміщиків могли навчатися в парафіяльних та повітових училищах... 3) дозволяється їм навчатися у навчальних закладах, які готують до занять у сільському господарстві, садівництві, ремеслі та інших галузях промисловості...

Які нововведення передбачав указ?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚

Меню робітничої родини (Франкфурт-на-Майні, 1900 р.): «По неділях можна приготувати фунт м'яса і трохи овочів, недорого куплених на базарі. По понеділках я готую гороховий суп із суповою зеленню та кількома картоплинами... У вівторок можна подати суп із підсмаженої крупи і картоплі з овочами, при цьому чоловіку додати трохи ковбаси. Ввечері я п'ю каву або що-небудь тепле. По середах можна приготувати кислу капусту з картопляним пюре, тоді до цього я готую чоловіку свинячу ногу. У четвер можна приготувати бобовий суп із суповою зеленню, з невеликою кількістю борошна та цибулі. У п'ятницю можна приготувати також недорогий молочний суп. Я дістаю черствий хліб, борошно і биті яйця, які можна купити дуже дешево, і роблю кльонки, а також трохи фруктів. У суботу можна також зварити гарний картопляний суп із півфунта баранини» (*Сюжети з історії Нового часу: Західна Європа та США (кінець XV ст. – 1918 р / авт.-упоряд. В. С. Грибов).*)

Які продукти склали основний раціон харчування родини?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚

«XIX ст., де не було вироблено якогось єдиного архітектурного стилю, де не було єдиної філософії, так і не стало століттям якоїсь однієї людини. Не було воно і століттям злагоди... відбувалась «зустріч потоків». Ідеї (і стилі) могли зароджуватись у Німеччині, Франції або Британії і розповсюджуватись повсюди» (*Е. Брігс, П. Клевін. «Європа Нового і Новітнього часу. З 1789 року і до наших днів».*)

У чому вчені вбачають феномен XIX ст.?

Отже, на відміну від попередників, які були переконані в непорушності світу, в якому жили, люди Нового часу стали значно рішучішими і були впевнені, що природу і суспільство не тільки можливо, але й варто змінювати.

Таким чином, утвердження індустріального суспільства (економіки «модерного техногенно-міського суспільства») в Європі та Америці, що знаменувало собою перехід від вільної конкуренції до панування монополій, початок формування світової капіталістичної системи господарювання, оформлення як національних держав, так і завершення процесу формування великих колоніальних імперій, супроводжувалося кардинальними змінами у повсякденному житті людей; появою нових рис у міжнародних відносинах, які стали більш конфліктними та призвели до формування двох військово-політичних блоків, з їхніми експансіоністськими планами про переділ світу.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚

1. У чому виявились основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку Європи та Америки?
2. Які соціально-економічні та політичні наслідки обумовило утвердження колоніальної системи?
3. Які зміни відбулись у повсякденному житті пересічної людини в індустріальну епоху?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

Колоніальна система — система політичного підкорення, економічної експлуатації, ідеологічного підкорення країн і територій.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

70–90-ті рр. XIX ст. — поява монополій.

80–90-ті рр. XIX ст. — утвердження колоніальної системи Західних держав в Азії та Африці.

§16**ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ: ВІД МАРКСИЗМУ ДО ЛЕГАЛЬНОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Опираючись на вже вивчений матеріал § 5, обговоріть у класі або у малих групах відому в історії цитату з документа середини XIX ст.: *«Привид бродить по Європі — привид комунізму. Всі сили старої Європи об'єдналися для священного цькування цього привида: Папа [Римський] і цар, Меттерніх і Гізо, французькі радикали і німецькі поліцейські».*

Хід обговорення включає необхідність пошуку відповідей на такі запитання:

1. Згідно якої доктрини передбачалося перетворення буржуазного суспільства на соціалістичне та хто був основоположником цієї доктрини?
2. Чому ідеї комунізму видавалися примарними на середину XIX ст.?

1. Напрями розвитку соціалістичної ідеології

Занотуйте напрями розвитку соціалістичної ідеології XIX — початку XX ст.:

А. Марксизм (ідеологи Карл Маркс і Фрідріх Енгельс) — учення про суспільство, структурними елементами якого є продуктивні сили, що визначають виробничі відносини, форми власності, які зумовлюють наявність класів, соціальних верств та груп, політику, державу, право, мораль, філософію, релігію, мистецтво. Їх єдність і взаємодія утворюють певну суспільно-економічну формацію (існує 5 формацій: первіснообщинна, роботова, феодальна, капіталістична, комуністична); їх розвиток і зміна складає прогрес в історії людства. Боротьба пануючих і пригноблених класів — рушійна сила історії, а її найвище вираження — соціальна революція. Капіталізм — остання формація, заснована на експлуатації людини людиною та в умовах якої сформований пролетаріат скидає панування буржуазії і встановлює свою владу, яка дозволить здійснити перехід до комуністичного суспільства. Риси цього суспільства є: знищення приватної й утвердження суспільної власності, створення безкласового суспільства й умов для вільного розвитку особистості.

Б. Лассальянство (ідеолог Фердинанд Лассаль) – ідеологія соціальної народної демократичної держави, в якій влада формується загальним виборчим правом, що допомагає робітничому класу без насилля і революції звільнитися від матеріальної скрути й капіталістичної експлуатації, створює умови добробуту для всіх верств й груп суспільства, утверджує суспільство соціальної справедливості.

В. Ленінізм (ідеолог Володимир Ульянов (Ленін)) – політична ідеологія, яка є адаптацією і конкретизацією марксистського вчення про соціалістичну революцію. Її здійснює робітничий клас під керівництвом комуністичної партії з метою створення держави диктатури пролетаріату як основи соціалістичного та утвердження комуністичного суспільства.

Г. Ревізіонізм (ідеологи Едуард Бернштейн, Карл Каутський) – ідеологія реформістського соціалізму, яка заперечувала кризу капіталістичного ладу й обґрунтовувала поступове мирне перетворення розвиненого капіталізму на соціалістичне суспільство, в якому через акціонування, кооперацію робітники включаються в управління підприємством і розподіл прибутків; заперечувала диктатуру пролетаріату, вбачала у розвитку демократії утвердження засад соціалістичного суспільства.

Г. Анархізм – це ідеологія, яка передбачає знищення держави й заміну будь-яких форм примусової влади вільною і добровільною асоціацією громадян; у ньому розрізняють три основних напрями: анархо-індивідуалізм (ідеолог П'єр Прудон), анархо-комунізм (Михайло Бакунін, Петро Кропоткін) і анархо-синдикалізм (Жорж Сорель, Юбер Лагардель).

Завдання:

1. Організуйте історичні дебати між представниками марксистської та ревізіоністської ідеологій. Підготуйте два виступи на мітингу робітників заводу Круппа. По закінченню дебатів обґрунтуйте, яка ідеологія Вам більше імпонує.

2. Утворення і діяльність II Інтернаціоналу

Складіть тезовий конспект

У кінці XIX – на початку XX ст. умови праці залишалися важкими, робочий тиждень становив 70–72 години. Тому на порядку денному стояло питання про покращення умов життя трудящих, розширення їхніх політичних прав і свобод. 14 липня 1889 р. (**Дата і місто були обрані не випадково! Подумайте, який саме знаковий ювілей відзначався того дня?**) у Парижі зібрався Міжнародний соціалістичний конгрес. У ньому взяла участь делегати з 20 країн, які об'єдналися у II Інтернаціонал.

Перший конгрес прийняв рішення про щорічне проведення робітничих маніфестацій міжнародної солідарності трудящих 1 травня – в роковини розстрілу демонстрації робітників у Чикаго 1886 р.

У засіданнях соціал-демократів II Інтернаціоналу брали участь такі відомі ідеологи, як Август Бебель, Карл Каутський, Роза Люксембург, Клара Цеткін, Карл Лібкнехт, Володимир Ленін, Георгій Плеханов. (**Скористав-**

шисть додатковими джерелами, з'ясуйте, представниками якої ідеологічної течії були названі особи та яка доктрина була домінуючою в діяльності цього міжнародного об'єднання?).

До складу II Інтернаціоналу (**Соціалістичний інтернаціонал, Робітничий інтернаціонал**) увійшли робітничі партії, соціалістичні пропагандистські товариства та професійні союзи різних європейських країн.

Ви учасник конгресу, що обговорює робітничі питання. Підготуйте журналістський репортаж.

Брюссельський конгрес
II Інтернаціоналу
(1891)

Робота з документом

Трудове законодавство в усіх країнах світу, де панує капіталістичний спосіб виробництва, є абсолютно необхідним. Конгрес вимагає, щоб у законодавство було покладено такі принципи: 1. Установлення не більше ніж 8-годинного робочого дня. 2. Заборона праці дітей до 14 років і скорочення до 6 годин робочого дня для осіб будь-якої статі від 14 до 16 років. 3. Заборона нічної праці, за винятком тих галузей, де умови виробництва не дозволяють перерви робіт. 4. Заборона жіночої праці на всіх видах виробництва. 5. Заборона нічних робіт для жінок і молодих робітників віком до 18 років. 6. Безперервний відпочинок тривалістю не менше 36 годин на тиждень для всіх робітників. (*Із резолюції про міжнародне трудове законодавство Паризького конгресу 1889 р.*)

Заняття:

1. Які першочергові вимоги перед працедавцями висувалися на конгресі?
2. Чому стільки уваги було приділено захисту жіночої праці?

3. Жінки у соціально-демократичному русі

Робота з джерелом

Опрацюйте інформаційне повідомлення з однієї з газет соціал-демократичної партії та виконайте завдання:

«8 березня 1857 р. в Нью-Йорку на маніфестацію зібралися працівниці взуттєвих і швейних фабрик, які вимагали введення 10-годинного робочого дня, комфортних умов праці. Жінки вперше наважилися боротися за свої права, оскільки при однаковій праці з чоловіками вони отримували в рази меншу матеріальну винагороду. Подія не була настільки масштабною, але вона стала знаковою...

Приклад американських жінок не міг бути не помічений соціал-демократичними силами. Стараннями діячки німецького робітничого руху Клари

Цеткін на II Міжнародному конгресі жінок-соціалісток ухвалили резолюцію: «Жіночому дню слід повсюдно надавати міжнародний характер»...

Заявляння:

1. Чому саме у середовищі соціал-демократії рух за права жінок знаходив дієву підтримку?

4. Чому ці жінки захоплювались ідеями соціал-демократії?

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ЦЕТКІН

Клара (дівоче
прізвище Айснер)
(1857–1933)

Вона була п'ятою дитиною у шанованій родині шкільного вчителя. Її мати — активна учасниця жіночого руху, навчала дітей «Марсельезі». У п'ять років Клара заявила, що хоче бути Яном Гусом. У підлітковому віці напам'ять знала всього Гомера, Шекспіра, Гете, Шиллера, цілими сторінками цитувала «Історію Французької революції» Карлейля. Їй про- рочили видатну педагогічну кар'єру. Але юна Клара Айснер захоплюється ідеями німецьких соціал-демократів і з головою поринає у революційний рух. Еміграція, пропаганда соціалістичних ідей. Соратники по партії її разом із Розою Люксембург називали «єдиними чоловіками хиткої партії», а ще — «Дикою Кларою» та «Червоною Трояндою» відповідно. З 1920 по 1932 рр. — незмінний депутат рейхстагу. Востаннє, 1932 р., як найстаріший депутат, вона відкрила його засідання словами: «Я сподіваюсь досить скоро відкрити засідання першого з'їзду Рад у радянській Німеччині» і передала слово голові фракції, що здобула більшість на виборах. Ним був націонал-соціаліст Герман Герінг.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ЛЮКСЕМБУРГ

Роза
(1871–1919)

Ідеалістка, що прагнула змінити світ, але зазнала фіаско. Своє життя поклала на вівтар великої ідеї. Революціонерка з полум'яною душею. Її називали «Червоною Трояндою». Своім головним гаслом вона проголосила: «Свобода — це, перш за все, свобода інакодумства». Розалія народилась у родині заможного єврея-комерсанта. П'ята донька у родині. Улюблениця, на яку покладали неабиякі надії. Народжена з фізичною вадою, вона прагнула самоутвердження. У ранній юності захоплюється соціал-демократичними ідеями, ставши членом підпільної польської організації. З цього часу її життя стає життям справжнього революціонера: діяльність соціаліста-пропагандиста, переслідування поліцією, арешти, польські й німецькі тюрми. Під час придушення повстання робітників Берліна Розу Люксембург заарештовано. Її привезли до готелю «Еден». Натопт офіцерів і солдатів ображав і глумився над беззахисною жінкою і, врешті-решт, офіцер вистрелив їй у скроню. Тіло було знайдено лише через чотири місяці.

Домашнє завдання

Складіть історичні портрети К. Маркса, Е. Бернштейна, П. Прудона.

§17 ІТАЛІЙСЬКЕ КОРОЛІВСТВО (1870-ті – 1914 рр.)

1. Що таке «Рисорджименто»?
2. Пригадайте передумови, причини, етапи та наслідки об'єднання Італії.
3. Яку роль відіграв П'ємонт в об'єднанні Італії?
4. Назвіть дату створення Італійського королівства.

1. Політичне життя об'єднаної Італії

Об'єднання Італії завершилося створенням Італійського королівства – конституційної монархії на чолі з Савойською династією. За конституцією 1861 р. монарх зберігав широкі владні повноваження – визначав склад і політичний курс уряду, керував зовнішньою політикою і збройними силами. Законодавча влада належала двопалатному парламенту, верхня палата якого – Сенат – призначалася королем із числа вищого духовенства, дворянства і чиновництва, а нижня палата – Палата депутатів – обиралась на підставі вікового та високого майнового й освітнього цензу. В результаті виборчих реформ 1882 та 1912 рр. цензові обмеження було зменшено, коло виборців розширилось і в парламенті збільшилась кількість представників підприємців та інших верств міського населення. Крім парламенту законодавчу владу здійснював також і король, який призначав і звільняв із посади міністрів. Король Віктор Еммануїл увів у політичне життя практику регулярних послань (тронних промов) до членів Сенату і Палати депутатів, які виголошувалися з нагоди представлення нового уряду чи після парламентських виборів.

Конституція проголошувала свободу особистості, недоторканність житла, основні громадянські права – свободу друку, зібрань, рівність громадян перед законом тощо.

На відміну від багатьох країн Європи, в Італії аж до Першої світової війни ліберально-помірковані сили та радикали не оформилися в окремі політичні партії (крім соціалістів, які 1892 р. об'єдналися в Італійську соціалістичну партію). Існували лише політичні групи й об'єднання у парламенті: *ліберали* («праві» та «ліві»), *радикали* і *республіканці*.

Політичні угруповання та партії Італії останньої третини XIX – початку XX ст.

Назва партії, угруповання	Ліберали		Радикали	Республіканці	Італійська соціалістична партія (ІСП)
	«праві»	«ліві»			
	помірковані ліберали (послідовники К. Кавура)	ліберали-демократи (послідовники Дж. Гарібальді)	республіканський мадзінізм		боротьба трудящих за поліпшення умов життя і

Ідейні засади	обстоювали принципи лібералізму		демократичні та соціальні перетворення, ліквідація поміщицького землеволодіння і великої власності, участь трудящих в управлінні виробництвом і політичному житті	завоювання політичної влади, обстоювала класову боротьбу аж до перемоги соціалізму
	<ul style="list-style-type: none"> • проведення ліберальних реформ; • розширення виборчих прав населення; • здійснення політики «адміністративного централізму» 	<ul style="list-style-type: none"> • демократизація та модернізація Італії; • розширення виборчих прав населення; • здійснення широкої соціальної політики 		

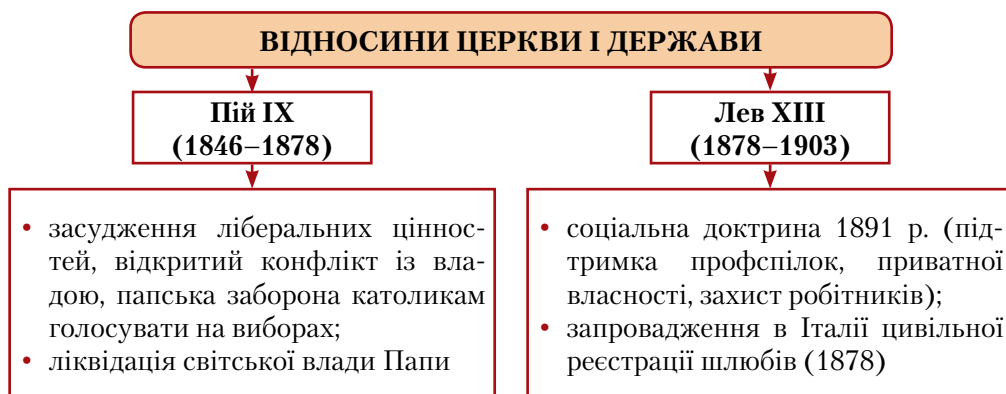
Перебували при владі «праві» (1861–1876 рр.) та «ліві» (1876–1891 рр.), які прийшли до влади у результаті **«парламентської революції»** (березень **1876 р.**). Внутрішня політика цих урядів відзначена політикою на утвердження принципів лібералізму.

«Історична права»	«Історична ліва»
<ul style="list-style-type: none"> • п'ємонтизація Італії; • освітня, військова реформи; • антиклерикальні закони, боротьба з Папою Римським; • націоналізація залізниць (1876); • жорстка податково-бюджетна політика (податок на борошно (1868); збалансування бюджету (1875)); • зближення з Пруссією; • зменшення впливу Франції та Австрії 	<ul style="list-style-type: none"> • обов'язкове початкове навчання; • виборча реформа 1882 р.; • скасування церковної десятини; • реформа кримінального та місцевого законодавства; • зближення з Німеччиною та Австро-Угорщиною; • «митна війна» з Францією (1888–1898)

Важливим чинником, що впливав на політичне життя Італійського королівства кінця XIX – початку XX ст., були відносини церкви та держави. Захоплення папських володінь і перенесення столиці королівства до Рима призвели до початку тривалого *конфлікту з Ватиканом*. Італійське королівство намагалося вирішити цю проблему, гарантувавши недоторканність особи римського первосвященника, залишаючи у його власності Ватиканський і Латеранський палаці, зобов'язуючись щорічно сплачувати понтифіку 3225 тис. лір, гарантувавши право необмежених зносин із католицьким світом та право приймати представників інших держав зі збереженням за ними всіх привілеїв дипломатичних представників. Однак тодішній папа Пій IX відмовився прийняти ці умови. Він оголосив себе «бранцем Ватикану» і до 1929 р. жоден із пап не залишав його меж. Спеціальною енциклікою *«Non expedit»* Пій IX заборонив італійським католикам брати участь у парламентських виборах. Ця заборона зберігала

свою силу до початку XX ст. Його спадкоємець Лев XIII (1878–1903 рр.) у енцикліці «Рерум Новарум» («Rerum Novarum») (1891 р.) проголосив ідею необхідності соціального захисту трудящих. Вона мала великий вплив на державну політику низки країн. Однак відносини між Папським престолом й Італійською державою не змінилися на краще. Цьому сприяло прийняття в 1877 р. закону про обов'язкову початкову освіту світського характеру (закон Божий у школах міг викладатися лише факультативно) та впровадження в 1878 р. цивільної реєстрації шлюбів.

Такі антиклерикальні заходи, порівняно з іншими державами (Францією, Німецькою імперією, Австро-Угорщиною), не були виключенням, але в Італії взаємовідносини між церквою і владою розвивалися значно драматичніше. Їх конфліктний характер сприяв збереженню антидержавних настроїв серед широких верств італійських католиків, особливо серед селянства. Це підживлювало сепаратистські настрої і рухи, особливо в південній Італії (колишнє Неаполітанське королівство). Тому уряд проводив політику централізації й уніфікації в адміністративній, судовій, податковій системах.

Політичний розвиток Італії у 1890-х рр. відзначений низкою скандалів та масових соціальних рухів: «італійська Панама», антиурядові виступи селянських союзів «фаші» на Сицилії.

Однак із кінця 1890-х рр. в урядових колах Італії, в тому числі й під впливом зовнішньополітичних поразок (війна з Ефіопією), прийшло усвідомлення необхідності поступок робітникам та селянам. Із початку XX ст. політичне життя Італії характеризується лібералізацією.

2. Особливості соціально-економічного розвитку Італійського королівства. Проблема Півдня. «Ліберальна ера» Джолітті

З об'єднанням Італії прискорився розвиток капіталізму, почався промисловий переворот, який завершується у **1890-х рр.** Однак до початку XX ст. Італія залишалася аграрною країною і відносилася до групи держав «другого ешелону» економічного розвитку.

Особливості економічного розвитку Італійського королівства в останній третині XIX – на початку XX ст.

- втручання держави в економічне життя;
- збереження феодальних відносин у сільському господарстві;
- відсталість розвитку південних регіонів;
- розвиток монопольного виробництва;
- створення на Півночі Італії великих промислових підприємств;
- перетворення Італії на початок XX ст. з аграрної в аграрно-індустріальну країну;
- до початку Першої світової війни вихід Італії з економічної кризи

Розвиток італійської економіки вирізнявся нерівномірністю.

Північ

- промисловий регіон;
- капіталістичні форми виробництва;
- високі темпи економічного зростання;
- широкі політичні права і свободи;
- перевага капіталістичних форм виробництва у сільському господарстві

Південь

- аграрний регіон, потреба у протекціонізмі;
- переважало дрібне ремісниче, кустарне виробництво;
- складне соціально-економічне становище населення;
- панування феодальних латифундій;
- обмежені політичні права;
- масова закордонна еміграція

Початок XX ст. відзначений поліпшенням соціально-економічного становища Італії. Воно було пов'язане з реформаторською діяльністю прем'єр-міністра Джованні Джолітті, який у 1903 р. очолив уряд та з невеликими перервами формував кабінети аж до початку Першої світової війни. Цей передвоєнний період отримав назву період «ліберальної ери», або «Джолітті». Метою його політики було прискорення темпів економічного розвитку Італії, подолання її відставання від провідних європейських держав. Соціальне примирення у країні розглядалося лише як засіб забезпечення єдності нації заради досягнення спільних цілей.

У «ліберальній ері» виділяють три етапи:

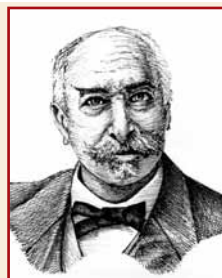
Етап	Особливості політики	Реформи
1) 1901–1905 рр.	Проведення соціальних реформ	Визнання права робітників на страйк; легалізація робітничих організацій; обмеження дитячої праці та жіночого робочого дня; обов'язкова шестикласна освіта; матеріальна допомога вагітним жінкам та матерям; страхування робітників на випадок травм; створення Палати праці, Вищої ради праці та Комісаріату зі справ емігрантів; націоналізація залізниць; підвищення зарплати робітникам; зменшення податку на помел борошна; угода з Францією про нейтралітет у випадку нападу Німеччини
2) 1906–1909 рр.	Період «довгого міністерства»	Запровадження щотижневого недільного відпочинку для робітників; модернізація економіки, кредитна підтримка південних районів
3) 1911–1914 рр.	Суперечливий період. Реформування виборчого права, зовнішня політика активна	Запровадження загального виборчого права для чоловіків; активна колоніальна політика (завоювання Лівії, війна з Османською імперією), яка підірвала економіку країни; наростання робітничого руху; підвищення податків; селянські повстання на півдні Італії

На початку XX ст. Дж. Джолітті приділив посилену увагу проблемам Півдня. Було створено спеціальні парламентські комісії для вивчення становища в регіоні (включаючи о-ви Сицилію і Сардинію). На основі їхніх звітів було прийнято низку законів, спрямованих на економічний розвиток регіону. Вони передбачали прокладання доріг, будівництво портів і системи водопостачання, розвиток промисловості в Неаполі тощо. Було виділено кошти для надання допомоги населенню у зв'язку зі стихійними лихами (сильні землетруси в Калабрії (1905 р.), у Мессіні (1908 р.), виверження вулканів Етна і Везувій (1906 р.)). Але це були дуже обмежені заходи, які лише частково вирішували проблеми Пів-

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**ДЖОЛІТТИ
Джованні
(1842–1928)**

Виходець із чиновницького середовища П'ємонту зробив блискучу політичну кар'єру, беззмінно обираючись до парламенту з 1882 до 1928 рр. і займаючи вищі урядові посади в державі. Він вважається майстром політичних інтриг та маніпуляцій. Однак період його правління прийнято називати «золотою ерою Джолітті», а його самого називали «італійським Ллойд Джорджем» (В. Ленін).

дня. В цих умовах виник рух *«меридіоналістів»* – прихильників економічного, соціального, культурного відродження Півдня.

Економічна політика, проведена урядом Джолітті для Півдня, так і не змогла ліквідувати низку негативних явищ у житті регіону: зберігалося застаття латифундистів, відносини типу клієнтели (особистої залежності від впливових персон); дрібні селянські господарства, які страждали від безземелля, залежності від лихварів, всевладдя поміщиків та окремих клів, нерідко пов'язаних із мафією та іншими злочинними угрупованнями.

Та й на головному напрямку своєї внутрішньої політики Джолітті нерідко отримував результати, зворотні бажаним. Більш ліберальний підхід до страйків та діяльності профспілок стимулював швидке зростання профспілкового руху, сформованого як у великі галузеві федерації, так і в Палати праці, які об'єднували в масштабі міста або провінції місцеві відділення профспілок різних професій. Злагоди між робітниками і підприємцями не було: кількість страйків і їх учасників на початку XX ст. зросла в кілька разів порівняно з попереднім десятиріччям.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

Із закону про нещасні випадки на виробництві, 1904 р.

Згідно з цим законом робітником вважається: 1) кожен, хто постійно або тимчасово працює за наймом поза власним житлом; 2) кожен, хто на тих самих умовах дотримується за роботою інших...; 3) учень – той, який отримує заробітну плату, і котрий не отримує її, якщо він бере участь у трудовому процесі; 4) особа, зайнята на сільськогосподарських роботах на обслуговуванні машин... При будь-якому нещасному випадку власник зобов'язаний нести витрати на необхідну першу медичну допомогу і допомогу лікарями потерпілому та за видачу йому медичного посвідчення...

1. Які соціальні групи потрапляли під дію закону?
2. Хто ніс відповідальність та контроль за дотриманням норм закону?
3. «Соціалізм може бути переможений лише зброєю свободи» (Дж. Джолітті). Які соціальні механізми у протистоянні соціальним катаклізмам убачав автор?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Поліпшення економічного становища південних областей країни – це не лише політична вимога часу, а й національний обов'язок» (Дж. Джолітті).

1. Яке завдання стояло перед урядом об'єднаної Італії?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Найбільш гострою була проблема Півдня, яка виникла після об'єднання Італії. Уряд «правої» не живив заходів, щоб ліквідувати соціально-економічні відмінності між відсталим Півднем та більш розвинутою Північчю. Політика уряду призвела до того, що пізніше Південь було перетворено на аграрний придаток промислової Півночі» (С. Д. Сказкін. *«Історія Італії»*).

1. У чому полягала суть «проблеми Півдня», на думку автора?

Таким чином, Дж. Джолітті здійснював політику соціально орієнтованого, демократичного лібералізму («курс соціальної демократії») та форсованої (прискореної) індустріалізації (заохочення податковими пільгами, державними субсидіями і замовленнями розвитку металургії, машино- та автомобілебудування і хімічної промисловості). Це знижувало соціальну напругу в суспільстві, прискорювало централізацію виробництва і концентрацію капіталу, сприяло появі великих промислових монополістичних об'єднань («ФІАТ» в автомобілебудуванні, «Едісон» в електроенергетиці, «Льва» у чорній металургії), зростанню вітчизняних і зарубіжних банків (Комерційний банк, Римський банк, Обліковий банк). Країна з аграрної перетворювалась на аграрно-індустріальну, хоча розрив між промисловою Північчю і сільськогосподарським Півднем так і не було подолано.

3. Зовнішня політика Італії та її приєднання до Троїстого союзу. Основні напрями діяльності урядів Ф. Кріспі та Дж. Джолітті

Після об'єднання Італія проводить активну зовнішню політику. Однією з найхарактерніших її рис було поєднання претензій великої держави із заходами та прийомами малої країни. Зовнішня політика Італійського королівства була спрямована на захоплення нових колоніальних володінь.

ЄВРОПА

- ускладнення відносин із Францією (боротьба за Туніс у 1881, 1896 рр.);
- зближення з Німеччиною та Австро-Угорщиною (Троїстий союз, 1882 р.), зобов'язання надати військову підтримку у разі нападу на Францію;
- 1888 р. — підписано додаткову італійсько-німецьку військову конвенцію, яка, крім іншого, мала антиросійську спрямованість;
- 1901–1902 рр. — нормалізація відносин із Францією (отримувала підтримку своїх претензій на північноафриканські володіння Туреччини — Тріполітанію і Кіренаїку);
- 1902, 1909 рр. — угоди між Італією та Росією про спільну політику на Балканах;
- 1904 р. — конференція з Британією про розмежування володінь на півострові Сомалі;
- 1906 р. — Італія підтримує вже не Німеччину, а Францію у конфлікті через Марокко

АЗІЯ

- невдала спроба відкрити базу в Китаї (1898 р.);
- 1900 р. — участь Італії у придушенні «боксерського повстання» у Китаї

АФРИКА

- спроба захопити Туніс (1870-ті рр.);
- захоплення порту Массауа на Червоному морі (1885 р.)
- протекторат над Сомалі (1888 р.);
- війна з ефіопськими племенами (1887, 1895–1896 рр.);
- перша колонія — Еритрея (з 1890 р.);
- вторгнення у Тріполітанію (Лівія, 1900 р.); 1911 р. — війна з Османською імперією

Нормалізація на початку XX ст. відносин із Францією і Великою Британією (та використання тієї обставини, що ці країни були пов'язані участю в конфлікті з Німеччиною за Марокко) та Росією дала змогу Італії отримати власну вигоду в міжнародних відносинах, зокрема заручитися підтримкою у війні з Туреччиною (1911–1912 рр.) та захопити Тріполітанію і Кіренаїку в Африці (територія сучасної Лівії).

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚

Із ультиматуму Італійського королівства Туреччині

Тріполітанія перебуває у стані хаосу та безвладдя. Італійський уряд, маючи зобов'язання пильнувати охорону своїх інтересів, прийняв рішення здійснити воєнну окупацію Тріполі й Кіренаїки.

Як Італія обґрунтовувала свою експансію?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚

«...його цікавив не імперіалізм сам по собі, а ті наслідки, які може мати колоніальна експансія на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Джолітті вбачав у націоналістах ще одне політичне угруповання, яке повинно мати своє представництво у парламенті і на яке він мав намір опиратися... а в результаті відпустив із ланцюга таку силу, яку вже і сам згодом не зміг контролювати» (Дж. Гренвілл. *«Історія XX століття. Люди. Події. Факти»*).

«Станом на 1910 р. Італія стала процвітаючою нацією, яка прагнула міжнародного визнання, яка шукала можливості стати в один стрій із великими європейськими державами» (Дж. Кіст. *«Історія Італії»*).

1. Які наслідки мала експансіоністська політика уряду Дж. Джолітті?
2. Які чинники обумовили стан речей, про які говорять учений?

Таким чином, Італійське королівство в останній третині XIX – на початку XX ст. переживало досить складний та неоднозначний період у своєму розвитку. Об'єднання Італії в єдину державу породило великі надії та перспективи, однак сприяло й виникненню «проблеми Півдня» та наростанню соціальних рухів. Невдала спроба владнати внутрішні проблеми насильницьким шляхом та активізацією колоніальної політики не мала успіху. Спроби Дж. Джолітті реформувати італійське суспільство на засадах лібералізму, і в такий спосіб запобігти соціальному вибуху в Італії, виявилися малоефективними.

ПОМІРКУЙТЕ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚ ✚

1. Чому відносини католицької церкви і держави склалися вкрай напружені?
2. Які особливості економічного розвитку Італійського королівства в останній третині XIX – на початку XX ст.?
3. Які чинники обумовили активізацію колоніальної експансії Італійського королівства?
4. У чому полягала «проблема Півдня»?
5. Які наслідки мала політика Дж. Джолітті?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

«**Ліберальна ера**» — передвоєнний період в історії Італійського королівства, що пройшов під впливом реформаторської діяльності Дж. Джолітті, який очолював уряд 1903 р.

«**Ліва**» — ліберальна і прогресивна політична партія, яка існувала в Італійському королівстві з 1849 по 1922 рр., влилась в Італійську ліберальну партію.

«**Меріціоналісти**» — прихильники економічного, соціального, культурного відродження Півдня, виступали з різкою критикою політики Джолітті.

«**Права**» — ліберально-консервативна політична партія в Італійському королівстві в 1849-1922 рр., інша назва — конституціоналісти.

Фаши — термін, яким називали окремі революційні та соціалістичні селянські об'єднання Півдня Італії (головним чином, Сицилії).

ОСНОВНІ ДАТИ

1861–1876 рр. — правління «правої» в Італії.

1870 р. — столицею Італії став Рим.

1901–1914 рр. — «ліберальна ера» Дж. Джолітті.

§18

НІМЕЦЬКА ІМПЕРІЯ (1870-ті – 1914 рр.)

1. Назвіть причини, етапи та наслідки об'єднання Німеччини.
2. Що означав вислів «об'єднати Німеччину залізом і кров'ю»?
3. Якою була роль Отто фон Бісмарка в об'єднанні країни?
4. Коли і за яких обставин відбулося проголошення Німецької імперії?

1. Внутрішньополітичне життя Німецької імперії в останній третині XIX – на початку XX ст.

Першим канцлером Німецької імперії став **Отто фон Бісмарк**, який водночас обіймав посаду міністра-президента Пруссії. Він став фактичним керівником нової держави, а кайзер Вільгельм I, як правило, погоджувався з його політикою. У своїй політиці тодішній канцлер опирався на парламентську більшість, утворену з консервативних та націонал-ліберальних партій, більшість посад у державі були надані прусській аристократії.

Головним завданням внутрішньої політики «залізного канцлера» було забезпечення централізації влади в імперії та реформування основних сфер суспільно-політичного та економічного життя.

Напрямок політики	Основні заходи
Централізація і зміцнення імперської влади	<ul style="list-style-type: none"> • 1871–1878 рр. («ліберальна ера»): створення загальноімперських органів управління, судової системи, збройних сил, фінансової системи; • наступ на католицьку церкву (підтримувала сепаратистські сили);

	<ul style="list-style-type: none"> • 1872–1887 рр. — політика «Культуркампф» (боротьба за культуру): запровадження державного контролю за призначеннями на церковні посади, заборона священикам вести політичну агітацію, позбавлення церкви впливу на початкову освіту, заборона діяльності ордену єзуїтів, запровадження обов'язкового цивільного шлюбу, переслідування (конфіскація церковного майна, закриття епархій) опозиційних священиків; • подолання лівої опозиції: 1878 р. — «Закон проти шкідливих і небезпечних прагнень соціал-демократії» («Винятковий закон»), за яким заборонялась діяльність соціал-демократичних та комуністичних організацій, партій, газет і журналів
Прискорення економічної модернізації Німеччини	<ul style="list-style-type: none"> • захист німецької промисловості й сільського господарства протекціоністськими митами; • уведення державної монополії на тютюн, алкогольні виробы, націоналізація залізниць; • запровадження золотої марки
Посилення військової могутності	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення чисельності армії до 400 тис. чол. у мирний час; • затвердження військових витрат на 7 років наперед; • прославляння воячини та політики мілітаризму
Соціальні реформи	<ul style="list-style-type: none"> • ухвалення закону про страхування на випадок хвороби, виробничого травматизму, втрати працездатності; • запровадження пенсії для робітників із 70-літнього віку

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚

«Найбільш гнітючий елемент берлінського вуличного життя — це військовий. Іде рум'яний, задоволений, ніби щойно одержав платню, що не заважає йому ставитися до ближнього із суворістю. Коли я проходжу повз берлінського офіцера, мене завжди бере острах. Не тому моторошно, що я боявся, що офіцер гукне міського поліцейського наглядача, а тому, що він усім своїм виглядом, осанкою, випнутими грудьми, виголеним підборіддям так і тикає в мене: я герой!» (М. Салтиков-Шчедрін. «За кордоном»).

Про яку рису повсякденного життя останньої третини XIX ст. йдеться в уривку спогадів?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚✚

«...Зростаюча загроза з боку соціал-демократів, збільшення з кожним роком розбійницької ватаги, яка проживає у великих містах, відмова більшості Рейхстагу допомогти уряду в боротьбі з цією загрозою — все це змушує німецьких государів, їх уряди й усіх прихильників державного порядку до солідарності в самозахисті, яку демагогічним нападам ораторів та преси не здолати до того часу, доки уряд буде діяти в єдності та рішуче, як в останній час. Мета Німецької імперії — правовий захист; парламентська діяльність ... розглядається як засіб, а не як самоціль» (О. Бісмарк).

1. У чому О. Бісмарк убачав запоруку державного порядку?
2. Які засади у побудові Німецької держави визначав О. Бісмарк?

2. Економічний розвиток

Упродовж останньої третини XIX ст. (*«роки грюндерської лихоманки»*) Німеччина перетворюється з аграрної в індустріальну державу.

Економічний розвиток Німеччини в останній третині XIX ст.

<p>Швидке зростання промисловості та торгівлі</p>	<ul style="list-style-type: none"> • приєднання Ельзасу і Лотарингії; • виплата Францією 5 млрд контрибуції; • завершення промислового перевороту; • запровадження єдиної системи мір та ваги; • створення єдиного внутрішнього ринку; • новітні технології у важкій індустрії; • використання досвіду інших країн у створенні власної важкої індустрії
<p>Поява нових підприємств, товариств</p>	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення виробництва на 80%; • зростання видобутку вугілля в 1,5 раза; • поширення картелів та синдикатів («Рейнсько-Вестфальський чавуноливарний картель», Вугільний синдикат); • протекціоністська політика уряду (значні державні замовлення для військової промисловості, будівництва суден та залізниць)
<p>Концентрація промислового та фінансового капіталу</p>	<ul style="list-style-type: none"> • велике значення таких банків, як Німецький, Дрезденський, Дармштадтський; • злиття промислового та фінансового капіталу; • поява фінансових олігархів (Кірдорф, Штумм, Крупп)
<p>Зміни в соціальній структурі суспільства</p>	<ul style="list-style-type: none"> • зростання старих та нових міст, збільшення кількості міського населення та зменшення сільського
<p>«Пруський шлях» розвитку сільського господарства</p>	<ul style="list-style-type: none"> • перетворення поміщицького господарства на капіталістичне, широке запровадження машин та найманої праці, впровадження досягнень агрономічної науки, підвищення врожайності

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚

«Це я впроваджую інновації і створюю нові виробництва, а не робітник. Він має бути задоволений своєю зарплатнею, а чи отримую я прибуток чи несу збитки, це моя особиста справа» (*Альфред Крупп*).

1. Наскільки така позиція співвідноситься з позицію К. Маркса?
2. У чому справедливості такого твердження німецького підприємця?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀

«... з повідомлення в газеті ...ми дізнались, що на загальних зборах синдикату... що можуть привести до змін для нас неприйнятних...тому ми змушені припинити кредит, яким ви користувались...але якщо на цих зборах не буде ухвалено неприйнятних для нас рішень і нам буде дано відповідні гарантії що до цього на майбутнє, то ми готові відкрити новий кредит» — з листа правління Берлінського банку до правління Північно-Західного середньонімецького цементного синдикату «Про умови надання кредиту».

- ❖ 1. Якого характеру вимоги висувало правління банку до синдикату?
2. Який економічний процес ілюструє лист правління банку?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀

«Чималу роль в економічному розвитку Німеччини зіграла вдосконалена система освіти. Високий рівень вищої і професійної освіти справив великий вплив на зростання ефективності та продуктивності праці, а досягнення німецьких інженерів — на розвиток промисловості...» (С. А. Бартенев. «Економічна історія»).

- ❖ Чому освіта наприкінці XIX — на початку XX ст. почала відігравати все більшу роль у всіх сферах суспільного життя?

Отже, комплексна внутрішня політика, ставка на нові галузі промисловості перетворили Німецьку імперію в одну з найпотужніших у Європі. Разом із цим її подальший розвиток був пов'язаний із розширенням колоніальних володінь.

3. Перехід Німеччини до «світової політики»

Економічні успіхи Німецької імперії сприяли посиленню прагнень правлячої еліти відігравати провідну роль у міжнародних відносинах та розширити свою колоніальну імперію. У **1873 р.**, прагнучи зберегти ізоляцію Франції, канцлер О. фон Бісмарк іде на утворення німецько-австрійсько-російської коаліції — *«Союзу трьох імператорів»*. Вона проіснувала до **1887 р.**, поки не загострилися російсько-німецькі та російсько-австрійські суперечності. Зростаючі німецько-російські суперечності обумовили утворення упродовж **1879–1882 рр. Тройстого союзу** (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія). Він започаткував виникнення військово-політичного блоку та розкол Європи на ворогуючі військові угруповання.

Наприкінці 70-х — у 80-ті рр. XIX ст. посилюється й колоніальна експансія Німецької імперії в Африці та Океанії. У 1884 р. Німеччина встановлює контроль над Південно-Західною Африкою, Того та Камеруном. Процес отримання колоній в Африці проходив і завдяки активності окремих авантюристів. У 1885 р. Карл Петерс, один із таких авантюристів, заснував «Товариство німецької колонізації» і шляхом обману, підкупу, грубого насилля загарбав землі на сході континенту, заклавши основи нової колонії — Східної Африки. В Океанії було анексовано Маршаллові острови, північно-східну частину Нової Гвінеї.

Новий етап зовнішньополітичної активності Німеччини припадає на 90-ті рр. XIX ст., коли значний вплив на політику уряду мав **Пангерманський союз (1891 р.)**, який виступав за встановлення світового домінування Німеччини. У **1896 р.** імператор Вільгельм II заявив про перехід Німеччини до **«світової політики»**.

Напрямами колоніальної експансії стали: Близький, Середній і Далекий Схід, Африка. Просування Німеччини на Близький Схід (у 1889 р. кайзер домігся від турецького султана згоди на будівництво трансконтинентальної магістралі Берлін — Багдад), неприховані територіальні претензії в Африці призвели до різкого загострення німецько-британських відносин, яке супроводжувалось гонкою військово-морських озброєнь (із 1898 р. Німеччина розпочала будівництво свого могутнього військового флоту).

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ВІЛЬГЕЛЬМ II
(1859–1941)

Молодий, амбіційний кайзер не бажав миритися з тим, що майже вся влада перебувала в руках О. фон Бісмарка, і відправив канцлера у відставку. Утверджуючи свою одноосібну владу, призначав на керівні посади лише особисто відданих йому представників вищої аристократії та військової еліти. Відсутність особливих політичних талантів, невміння працювати з паперами та взагалі відрізка до праці перетворювали молодого кайзера в неуспішного державця. Мав гоноровий та заздрісний характер. Вихований у суворих традиціях пруського вояцтва, кайзер обожнював паради, військову форму. Зовнішньополітична діяльність кайзера відзначалась недалекоглядністю та непродуманістю, була прямолінійною, навіть занадто.

ОЧИМА СУЧАСНИКА

«Австрія в союзі з Росією і Німеччиною — ось комбінація, на користь якої я завжди працював. Угода трьох монархій, що утворюють греблю проти лавини соціалізму і революцій, які насуваються та з усіх боків загрожують Європі» (Бісмарк про «Союз трьох імператорів» / В. Н. Ламздорф. «Щоденник. 1886–1890 рр.»).

1. Які геополітичні загрози вбачав канцлер О. фон Бісмарк?
2. Які шляхи протистояння їм він пропонував?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

«Ми не потерпимо, щоб яка-небудь іноземна держава, щоб який-небудь чужоземний Юпітер сказав нам: «Що робити? Світ уже поділено!» ... Ми не будемо пасивно стояти осторонь... у той час, як інші ділять світ... Ми маємо свої інтереси в усіх частинах світу... Якщо англійці говорять про Велику Британію, французи про нову Францію, росіяни завойовують Азію, то ми вимагаємо створення Великої Німеччини... В столітті, що настає, німецький народ буде або мотом, або ковадлом...», — заявляв у рейхстазі Б. Бюлов у 1899 р.

Про які стратегічні інтереси завляв політик?

ПОМІРКУЙТЕ

1. Чому Німеччина в останній третині XIX ст. поставила пріоритетом в економіці розвиток саме інноваційних галузей промисловості?
2. Які особистісні риси та політичні кроки на посаді канцлера зробили Отто фон Бісмарка національним героєм Німеччини?
3. Оцініть позитивні й негативні наслідки політики «Культуркампфу».
4. У чому німецька влада вбачала небезпечність діяльності соціал-демократичних партій для держави?
5. У чому полягала особливість зовнішньополітичного курсу Німеччини наприкінці XIX ст.?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Мілітаризм — державна ідеологія, спрямована на виправдання політики постійного нарощування військової міці держави й, одночасно з цим, допустимості використання військової сили при вирішенні міжнародних і внутрішніх конфліктів.

Пангерманізм — доктрина, яка пропагувала ідею об'єднання німецькомовного населення різних країн у єдину державу.

ОСНОВНІ ДАТИ

1871–1878 рр. — «ліберальна ера» в Німеччині.

1872–1887 рр. — проведення політики «Культуркампф».

1878 р. — ухвалено Рейхстагом «Закону проти шкідливих і небезпечних прагнень соціал-демократії» («Винятковий закон»).

1882 р. — утворення Троїстого союзу між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією.

1891 р. — утворення Пангерманського союзу.

§19

США В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

1. Пригадайте основні риси соціально-економічного розвитку США у першій половині XIX ст. Назвіть чинники, що сприяли прискореному економічному розвитку країни.
2. У чому полягали особливості промислового перевороту в США?
3. Якими були результати та наслідки Громадянської війни у США? У чому суть аболіціоністського руху в США?
4. Пригадайте, які дві партії відігравали провідні ролі у політичному житті у США? Яку ідеологію вони сповідували?
5. Якої доктрини у зовнішній політиці притримувались США?

1. Економічне піднесення країни. Зростання впливу великих корпорацій

Після перемоги Півночі над Півднем у Громадянській війні 1861–1865 рр., ліквідації рабства та прийняття закону про гомстеди економічний розвиток США відзначений прискореною індустріалізацією та економіч-

ним піднесенням, яке обумовлювалось такими чинниками:

- багаті сировинні ресурси (вугілля, залізна руда, нафта, мідь);
- запаси золота та срібла, які забезпечували постійне інвестування;
- поповнення дешевої робочої сили за рахунок еміграції;
- широке впровадження у промисловість машинної техніки;
- державна політика захисту промисловості від іноземної конкуренції;
- розгалужена транспортна мережа, загальна електрифікація;
- єдиний внутрішній ринок, позбавлений митних бар'єрів;
- відсутність значних витрат на обороноздатність країни

Економічне життя США, крім прискореної індустріалізації, також характеризувалось: 1) швидким розвитком сталеварної, нафтової, хімічної, електротехнічної галузей, залізничного будівництва; 2) створенням нових промислових регіонів (Середній Захід); 3) виникненням нових промислових центрів (Чикаго, Пітсбург, Клівленд); 4) монополізацією виробництва та капіталів, що охопила свинцеву, горілчану, сірникову та інші галузі; 5) видобутком вугілля, нафти, газу, міді; 6) розвитком банківської сфери (з'являються *трести*). Трести поступово монополізували виробництво основних товарів, контролювали **понад 50% промислового виробництва країни: «60 родин» (Рокфеллери, Моргани, Меллони, Карнегі)** контролювали економіку держави. На початку XX ст. найбільший вплив мали нафтовий трест «Стандард Ойл» *Дж. Рокфеллера* (виробляв 90% нафтопродуктів) і металургійний трест *Дж. Моргана* (виплавляв 66% сталі). Загалом монополії виробляли 3/4 продукції США. Загальна протяжність залізниць у країні становила майже половину світової залізниці. Будуються великі трансконтинентальні залізниці, які сполучають західне та східне узбережжя: Північно-континентальна (Сан-Франциско – Нью-Йорк) та Південно-континентальна (Новий Орлеан – Південна Каліфорнія).

У сфері грошового обігу федеральний уряд проводив послідовну політику зміцнення золотого стандарту, вилучення з обігу паперових грошей

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

РОКФЕЛЛЕР
Джон Дейвісон
(1839–1937)

Із дитинства Джон виховувався в повазі до Бога. Вів аскетичний спосіб життя, не пив, не палив. Він відзначався дивовижною працездатністю, завжди робив більше, ніж від нього вимагали. Згодом, набравшись досвіду, юнак позичив грошей у батька під відсотки та розпочав власну справу. Джон разом із компаньйоном заснував невелику транспортну фірму з перевезень товарів. У 1870 р. Рокфеллер створює компанію, яка займалася переробкою і транспортуванням нафти. Наприкінці XIX ст. розпочався активний розвиток автомобільної промисловості, що надало можливість імперії Рокфеллера охопити своїми тенетами весь світ.

і повернення боргів золотими монетами. Наприкінці XIX ст. у США остаточно утверджується золотий стандарт.

У сільському господарстві відбувається зростання фермерських господарств (у 2,5 раза), освоєння фермерами нових територій на Заході (площа оброблюваних земель зросла у 2,2 раза), впровадження у виробництво сільськогосподарських машин і штучних добрив, зростання попиту на продукти харчування та сільськогосподарську сировину. США стає провідною країною з виробництва та експорту продуктів сільського господарства.

Наприкінці XIX ст. у США розпочинається процес витіснення дрібного сільськогосподарського виробництва великими господарствами при збереженні пережитків плантаційної системи: **кроперства** (коли колишні раби на умовах здольщини беруть в оренду землю у колишніх землевласників для обробітку); **неонажу** (боргового рабства селян, що колись взяли позику і не змогли її повернути, а їх борг переходив із покоління в покоління). Поряд із бурхливим економічним розвитком зростають обсяги торгівлі: експорт зріс утричі, тоді як імпорт — лише удвічі.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

З угоди про заснування нафтового тресту «Стандарт-Ойл» 1882 р.

... Учасники цієї угоди зобов'язуються й домовляються між собою про таке:

Повинна бути заснована у кожному зі штатів відповідна їхнім законам корпорація... Завдання й повноваження зазначених корпорацій мають полягати в тому, щоб добувати, виробляти, очищати нафту й торгувати нею та її продуктами.

У чому, згідно з документом, полягало завдання корпорації?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Оздоровлення економіки США вимагає від нас необхідності позбавитися від усіх слабких і непристосованих. Ви вчиняєте фатальну помилку, не приєднуючись до нас. У нафтовій промисловості більше не залишиться місця ні для дрібних підприємств, ні для окремих підприємців...» (Зі звернення Дж. Рокфеллера до дрібних власників-нафтовиків).

Про які тенденції у розвитку економіки США свідчить документ?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Американські трести є найвищим проявом економіки імперіалізму, або монополістичного капіталізму. Для усунення конкурента трести не обмежуються економічними засобами, а раз у раз вдаються до політичних і навіть кримінальних» (В. Ленін. «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму»).

Які засоби використовували трести для зміцнення свого становища?

Отже, на початок XX ст. під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників США перетворилися на могутню індустріально-аграрну країну, здобувши промислову та торговельну першість у світовій економіці.

ди на законодавчу, виконавчу і судову, що є визначальною ознакою правої держави.

В останній третині XIX ст. у США остаточно утвердилась республіка президентського типу та двопартійна політична система. Наприкінці XIX ст. суттєві ідеологічні відмінності між Республіканською та Демократичною партіями практично зникли. Для двопартійної політичної системи США останньої третини XIX ст. характерними стали нові явища політичного життя: **«ринг»** (добре організована група неофіційних партійних політиків); **«партійна машина»** (механізм діяльності партійного апарату з метою збереження партією влади); **«босизм»** (коли кандидата у президенти від тієї чи іншої партії обирало вузьке коло партійних лідерів («босів»)); поширення практики призначення босами кандидатів на федеральні посади за партійною належністю, що сприяло поширенню корупції).

У 1883 р. з метою зменшення зловживань було запроваджено конкурсні іспити при призначенні на державні посади. Проте цей закон часто обходили.

Важливою ознакою політичного життя США наприкінці XIX ст. було «укладання» міцного союзу між партійними босами та представниками великого бізнесу. Незалежно від того, республіканці чи демократи приходили до влади, внутрішня політика проводилась в інтересах великого бізнесу: великим компаніям надавали державні субсидії, роздавали дозволи на експлуатацію природних ресурсів країни, проводили сприятливі для великого капіталу закони (у 1883 р. було повністю скасовано податок на прибуток).

Головними темами політичного життя останньої третини XIX ст. були питання тарифів, грошовий обіг, трести. Між партіями існували суперечки щодо тарифних ставок: республіканці проголошували «великі тарифи – велика зарплата», тоді як демократи виступали за деяке їх зниження.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚...

«На чолі штату (Род-Айленд. — Авт.)... стояв виборний губернатор доктор Люшнес Гарвін... Фактично він губернатором не був. Незмінним губернатором і диктатором Род-Айленду був сліпий генерал Чарльз Брейтон, політичний бос... Він управляв законодавчими зборами... Компанії підприємств громадського користування, об'єднавшись під фірмою «Род-Айленд компані», стали новими діловими босами цього політичного боса. Їхні інтереси були на першому місці. За ними йшли фабриканти, підприємці, які користувалися найманою працею, і загалом усі галузі бізнесу. За порівняно скромний «гонорар» генерал Брейтон надавав їм усім різноманітні послуги, якщо тільки це не суперечило інтересам залізниці «Род-Айленд компані» (1880 р. *Із книги американського письменника Л. Стеффенса*).

1. Чому, на думку автора, політичний бос мав таку впливовість?
2. Яке негативне явище у житті США автор називає «скромним гонораром»?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«...Відмінності між обома старими політичними партіями не мають принципового характеру... обидві партії надихаються власницькими інтересами... суперечка між ними точилася власне про те, кому займати посади, роздавати милості й збирати незлічені мільйони на потреби компанії. Обидві партії однакові, як дві горошини з одного стручка. Відмінність між ними завжди полягала лише у формулюванні їхньої програми...», — заявляв сенатор Р. Петтігру.

❖ Про які цілі боротьби двох партій говорить сенатор? Чому, на його погляд, партії схожі, як дві горошини з одного стручка?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Ніде «політики» не становлять такої відособленої та впливової частини нації, як у Північній Америці. Там кожною з двох великих партій керують люди, які перетворюють політику у вигідну справу, спекулюють на депутатських місцях, або живуть за рахунок агітації на користь своєї партії і після перемоги як винагороду одержують посади... Саме в Америці найкраще можна бачити, як розвивається відокремлення державної влади від суспільства... ми бачимо дві великі банди політичних спекулянтів, які поперемінно беруть у свої руки державну владу й експлуатують її за допомогою найбрудніших засобів і для найбрудніших цілей, а нація безсила проти цих двох великих картелів політиків, які нібито перебувають у неї на службі, а в дійсності панують над нею і грабують її» (Ф. Енгельс. «Президентські вибори в Америці»).

❖ У чому автор вбачає вади політичної системи США?

Таким чином, наприкінці XIX ст. у США остаточно утвердилась президентська республіка з двопартійною політичною системою. Внутрішня політика проводилася в інтересах великого бізнесу, часто ігноруючи проблеми американських трудящих, афроамериканців, індіанців та жіноцтва. Це у майбутньому загрозувало загостренню соціальних конфліктів.

4. Суспільні рухи. Суффражизм

В останній третині XIX ст. політичне життя США було відзначене, по-перше, зростанням організованості робітничого руху (**1869 р.**, «*Орден лицарів праці*» — таємна робітничка організація, яка виступала за «визволення робітників від тиранії корпорацій і знищення рабства найманої праці»; **1886 р.**, *Американська федерація праці* — організація, що складалася переважно з кваліфікованих робітників і розглядала укладання колективних угод як засіб поліпшення умов праці; форми боротьби: лобізм, страйки) та, по-друге, наростанням страйкової боротьби. **1 травня 1886 р.** робітники США розпочали загальний страйк, вимагаючи запровадження 8-годинного робочого дня. 3 травня 1886 р. у Чикаго поліція відкрила вогонь по робітниках, які зібралися на мітинг. Шестеро мітингарів загинуло. Наступного дня робітники зібралися на площі Хеймаркет на мітинг про-

тесту проти дій поліції. Під час мітингу невідомий кинув у поліцейських бомбу (сім поліцейських загинуло). У відповідь поліція почала стріляти. Керівники страйку були заарештовані та звинувачені в організації терористичного акту. На суді це не було доведено, але присяжні визнали робітників винними. Четверо керівників було страчено. З того часу щороку американські робітники, а від 1889 р. і робітники інших країн світу на згадку про цю трагедію відзначають **1 Травня** як **День міжнародної солідарності трудящих**. У 1894 р. тисячі безробітних, виклавши свої вимоги в **Біллі про допомогу безробітним**, вирушили до Вашингтона й вимагали від уряду вжити дієвих заходів у боротьбі з безробіттям. Та успіху досягти не вдалося.

У ці ж роки важливе місце у суспільно-політичному житті країни посідав **суфражистський рух** (*боротьба жінок за рівні виборчі права з чоловіками*). У 1890 р. **Національна жіноча суфражистська асоціація** (лідери: Е. Стенсон і С. Ентоні) та **Американська жіноча суфражистська асоціація** (лідер Л. Стоун) об'єднались у **Національну американську суфражистську асоціацію**. Проте на початку XX ст. лише 4 штати надали жінкам виборче право.

У країні, що проголосила рівність перед законом усіх незалежно від кольору шкіри, ганебним явищем залишався расизм. Расисти повсюдно безкарно нехтували права, особисті свободи й гідність афроамериканців та індіанців. Вони влаштовували над неугодами суди Лінча. Особливо реакційну роль в утвердженні расистського ладу на Півдні відіграв Верховний суд США, який: 1) узаконив заборони на міжрасові шлюби, введені в Південній Кароліні, Луїзіані, Міссісіпі та інших штатах Півдня (1882 р.); 2) узаконив **расову сегрегацію** у місцях громадського користування, оголосивши, що сегрегація можлива, якщо вона не заперечує рівності в умовах обслуговування (1896 р.); 3) ухвалив постанову про окреме навчання у школах, що було використано для запровадження сегрегованих (окремих для темношкірих і білих) навчальних закладів (1896 р.).

Розорення фермерів, їх відчайдушна боротьба сприяли виникненню загальнонаціональних рухів **грейнджерів** (*виступали за зниження залізничних тарифів монополістами на залізницях*), **грінбекерів** (*виступали за збільшення кількості паперових грошей в обігу й відмову від золотих та срібних монет при розрахунках за борги*), **фермерських альянсів** і **популістів** (*вимагали вилучення у великих корпорацій надлишків землі та їх перерозподілу серед переселенців*).

На кінець XIX ст. припадає останній збройний виступ індіанців за свої права. Це повстання племен **сіу** та **апачі**. У вирішальній битві 23 грудня 1890 р. індіанці зазнали поразки. Їх було загнано у спеціальні зони — *резервації*, де над ними була встановлена урядова опіка. Але незабаром і ці землі знадобилися федеральній владі. У 1887 р. було прийнято «закон Дауеса», за яким індіанців позбавили кращих земель, що залишалися в них.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄️❄️❄️❄️❄️❄️**Завдання Американської федерації праці (витяг)**

Нині настав час більш згуртованого союзу всіх тред-юніонів Америки. Нам потрібен щорічний конгрес тред-юніонів, метою якого повинні стати:

1. Організація тред-юніонів і сприяння профспілковому руху в Америці.
5. Створення Американської федерації чи Союзу всіх національних та міжнародних тред-юніонів для взаємної допомоги, щоб мирними та законними засобами добиватися законодавства в інтересах трудового народу.
6. Допомогати і сприяти дослідженню з робітничого руху.

Поміркуйте, для яких цілей потрібен був щорічний конгрес тред-юніонів?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❄️❄️❄️❄️❄️❄️

«Звільнивши» афроамериканців, американська буржуазія постаралася зробити все можливе і неможливе для найбезсоромнішого гноблення темношкірих. Для характеристики досить указати один маленький факт: неписьменних серед білого населення США в 1900 р. було 6,2%, серед темношкірого – 44,5%», — зазначав один із лідерів російської соціал-демократії В. Ленін у 1900 р.

Про яке явище у житті США пише сучасник?

Таким чином, наприкінці XIX ст. двопартійна політична система США, хоч і продовжувала демонструвати відносну стабільність та впорядкованість, проте наростаючий робітничий рух, дискримінаційна політика щодо афроамериканців (ознаменувалась відміною багатьох економічних, політичних та юридичних прав, які були здобуті в ході Громадянської війни та Реконструкції), індіанців, жіноцтва загрожувало в майбутньому підірвати цю політичну стабільність.

5. «Справедливий курс» Теодора Рузвельта. «Нова демократія» Вудро Вільсона

У внутрішній політиці **Т. Рузвельт** проводив «справедливий курс» (курс реформ і державного регулювання економіки в інтересах збереження економічної та політичної стабільності американського суспільства). Ця політика передбачала: ухвалення антитрестівських законів (закон про запровадження інспекції на м'ясокомбінатах, акт про контроль над виробництвом продовольчих товарів і медичних препаратів, закон про контроль над залізницями та ін.); заходи з охорони природних ресурсів (закони про іригацію засушливих земель на Заході; у 36 штатах створено місцеві комісії з охорони лісів, водних шляхів; створено Національну комісію з охорони природи; великі площі громадських земель оголошено державними заповідниками).

Обійнявши посаду президента під гаслом «вільного підприємництва», **В. Вільсон** оголосив про настання ери «**нової свободи**» та «**нової демократії**».

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

РУЗВЕЛЬТ ТЕОДОР

(1858–1919)

26-й президент США. У дитинстві часто хворів, але завдяки спорту загартував і зміцнив свій організм. Упродовж усього життя не полишав заняття боксом, верховою їздою, тенісом. Політикою почав займатися ще під час навчання у Гарвардському університеті. Після життєвої драми (смерті в один день дружини і матері) на певний час відійшов від активної публічної діяльності і займався фермерством, але з 1895 р. його кар'єра починає стрімко розвиватися: шеф поліції міста Нью-Йорк; заступник військово-морського міністра; губернатор Нью-Йорка; віце-президент США. Після смерті у результаті замаху президента У. Маккінілі 42-річний Т. Рузвельт займає найвищу посаду в країні. Лауреат Нобелівської премії миру (1906).

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ВІЛЬСОН ТОМАС ВУДРО

(1856–1924)

28-й президент США. У дитинстві були складнощі з навчанням, читати почав лише у 12 років. Наполеглива робота над собою та самоосвіта дозволили йому успішно закінчити Принстонський університет, викладати у ньому, опублікувати наукові праці, певний час бути президентом цього освітнього закладу. У 1910 р. В. Вільсона обрали губернатором штату Нью-Джерсі, а через два роки переміг на президентських виборах. Він рішуче заявив свою незгоду з таким явищем, як «босизм». На міжнародній арені багато зробив для облаштування світового порядку після закінчення Першої світової війни, становлення міжнародної організації – Ліги Націй. Лауреат Нобелівської премії миру (1919).

Він продовжив політику реформ Т. Рузвельта: 1914 р. було ухвалено новий «антитрестівський закон» (спеціально застерігав, що робітники і фермерські організації не можуть розглядатися як трести); змінено порядок виборів до Сенату (сенаторів стали обирати всенародним голосуванням) тощо.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

Із послання президента Т. Рузвельта Конгресу 3 грудня 1901 р.

Діяльність корпорацій, що функціонують у федеральному масштабі, повинна регулюватися, якщо виявиться, що ця діяльність завдає шкоди суспільству. Першою необхідністю для політики щодо корпорацій є гласність. ...уряд повинен мати право інспекції та перевірки діяльності корпорацій.

1. Про яку роль держави в економіці говорить Т. Рузвельт?
2. Які заходи передбачав здійснити президент?
3. Якими чинниками він обґрунтовував необхідність реформ?

Отже, в умовах наростання суспільних рухів лідери республіканців і демократів усвідомили необхідність змін у житті країни. Від початку XX ст. в країні були започатковані реформи, які крок за кроком демократизували життя у США.

6. Зовнішня політика США. Експансіонізм

У зовнішній політиці США виділяються дві тенденції: **експансіонізм** та **ізоляціонізм**. Прискорений розвиток американської економіки потребував джерел сировини та ринків збуту для товарів промисловості та сільського господарства. Допомогти американській економіці вирішити ці завдання могли два її союзники — американський флот та армія. Американські експансіоністські кола на чолі з адміралом **Альфредом Тайєр Мехеном** стверджували, що велич США пов'язана зі створенням військово-морських баз по всьому світу. Для цього необхідно вступити в боротьбу на морі.

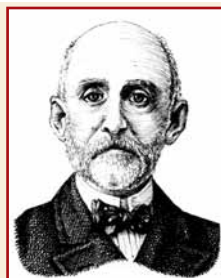
Ці настрої були популярні й серед звичайних фермерів, які найбільше потерпали у кризові роки наприкінці XIX ст. В американському суспільстві наприкінці XIX ст. поширювалась ідея «*тягаря білої людини*», який полягав у її місії привнесення в життя «відсталих» народів «високої культури». Основними напрямками зовнішньополітичної активності США стали Латинська Америка, басейн Тихого океану та Східна Азія. У 1884 р. США домоглися оренди на облаштування військово-морської бази в Перл-Харборі, що стала форпостом США у Тихоокеанському регіоні, а у 1898 р. Конгрес США надав Гавайським островам статус американської території. У 1899 р., поділивши з Німеччиною, США закріпили за собою архіпелаг Самоа, о. Тутуїла з гаванню Паго-Паго та інші острови. Приєднання Гаваїв співпало з **іспано-американською війною (1898 р.)**, яка завершилась підписанням у Парижі договору (1898 р.), за яким до США відійшли острови Пуерто-Рико, Гуам, Уейк, Мідуей та інші. Іспанія також відмовлялася від Куби, яка проголошувалась незалежною державою, та продавала американцям за 20 млн доларів Філіппіни.

Активно діяли США й у Східній Азії. За підтримки Японії їм удалося нав'язати нерівноправний договір Кореї (1882 р.), домогтися концесії на будівництво залізниці Сеул — Чемульпо, розробку золотих копалень. Аналогічний договір з Китаєм укладено в 1899 р.

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

МЕХЕН
Альфред Тайєр
(1840–1914)

Американський військовий теоретик та історик. Автор праць, які обґрунтовували закономірності війн. Один з авторів теорії «морської сили», за якою завоювати панування на морі визнавалося основним законом війни та метою, яка забезпечує перемогу над супротивником і утвердження світового панування.

Отже, США домоглися міжнародного визнання оголошеної ними доктрини «відкритих дверей».

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1898 р. Витяг із «Спільної Резолюції Гавайських островів і США»

Уряд Республіки Гаваїв підписав свою згоду, щоб уступити повністю Сполученим Штатам Америки всі права влади короля над Гавайськими островами та їхніми колоніями. Гавайські острови та їх колонії будуть приєднані до США на правах домініону.

1898 р. Витяг із «Іспано-американського мирного договору»: Ст. 1. Іспанія відмовляється від усіх своїх прав і домагань на суверенітет над Кубою. ...острів після евакуації Іспанії має бути окупований Сполученими Штатами. Ст. 2. Іспанія віддає Сполученим Штатам острів Пуерто-Рико та інші острови... так само, як і острів Гуам у Маріанських островах, або Ладронських. Ст. 3. Іспанія віддає Сполученим Штатам архіпелаг, відомий під назвою Філіппінських островів... Сполучені Штати сплатять Іспанії суму в 20 мільйонів доларів...

1. Який статус здобули Гавайські острови після приєднання до США?
2. Які права здобували США щодо Гавайських островів?
3. Які територіальні надбання отримували США?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«...Сполучені Штати твердо вирішили покінчити з традиціями минулого і стати на шлях нової політики з широкими горизонтами, політики, яка неодмінно матиме значний вплив на політичну долю всього світу... Ставши на шлях політики загарбань, політики, можливо, не завжди перебірливої у засобах, вони швидко створять собі численних ворогів і дадуть привід для серйозних ускладнень...» (Із листа російського посла у США А. Кассіні до В. Ламздорфа (1898)).

1. Які наслідки змін у політиці США вбачає автор?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«У зовнішній політиці США було дуже важко примирити демократичні антиколоніальні принципи своєї зовнішньої політики з бажанням отримати користь від природних та інших ресурсів країн Азії та Африки» (А. Ревякін. «Міжнародні відносини в Новий час»).

1. Про які суперечності зовнішньої політики США говорить автор? У чому вони виявилися?

Таким чином, остання третина XIX – початок XX ст. для США стали періодом прискореного економічного зростання, розгортання громадсько-політичних і робітничих рухів, які поки що не створювали серйозної загрози політичній стабільності. У зовнішній політиці США прагнули закріпити свою домінуючу роль у Латинській Америці та Азійсько-Тихоокеанському регіоні, взявши участь у боротьбі за концесії та ринки.

ПОМІРКУЙТЕ ✪✪✪✪✪✪✪✪✪

1. Визначте основні риси та чинники економічного розвитку США.
2. Чому уряд США запровадив антимонопольне законодавство?
3. Які нові риси проявилися у політичному житті США?
4. У чому виявлявся експансіонізм та ізоляціонізм у зовнішній політиці США?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✪✪✪✪✪✪✪✪✪

Корупція — використання державними посадовими особами, політичними та громадськими діячами свого службового становища з метою збагачення на шкоду суспільству і державі.

Сегрегація — політика примусового відокремлення расових груп населення країни.

Суфражизм — рух за надання виборчих прав жінкам.

ОСНОВНІ ДАТИ ✪✪✪✪✪✪✪✪✪

- 1887 р.** — у США був прийнятий перший федеральний закон про державне регулювання міжштатної залізничної мережі.
- 1890 р.** — прийняття американським Конгресом закону Шермана.
- 1896 р.** — Верховний Суд США узаконив сегрегацію в місцях громадського користування, також ухвалено постанову про окреме навчання у школах для білого та темношкірого населення.

§20 ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

1. Пригадайте зміст і результати парламентської реформи 1832 р.
2. Які дві політичні партії утворилися у Великій Британії в першій половині ХІХ ст.?
3. Які реформи було проведено в країні впродовж першої половини ХІХ ст.?
4. Пригадайте основні етапи, характер, форми боротьби, результати й наслідки чартістського руху.

1. Втрата Великою Британією промислової першості

Із 70-х рр. ХІХ ст. зниження темпів промислового виробництва країни було викликано такими причинами:

- застарілістю технічної бази промисловості;
- наявністю значних колоніальних володінь із ринками збуту, джерелами сировини, дешевою робочою силою;
- вкладанням капіталів у промисловість колоній, а не у технічне переоснащення підприємств Великої Британії;
- фритредерською політикою британського уряду;
- зростанням конкурентності американських та німецьких товарів на внутрішньому ринку;

- переконаністю британських промисловців у непорушності і стабільності їхнього світового лідерства;
- кризою в аграрному секторі британської економіки.

Упродовж останньої третини XIX ст. Велика Британія пережила низку економічних криз (1878–1879, 1882, 1892–1893 рр.). Серед частини промисловців посилюється рух за повернення до політики протекціонізму, що свідчило про кризу політики лібералізму. На кінець **90-х рр. XIX ст.** темпи економічного розвитку залишаються досить повільними. Лише деякі галузі були конкурентними, зокрема суднобудування, верстатобудування. Новим явищем у британській економіці стає поява монополістичних об'єднань — **трестів** — у військовій промисловості, суднобудуванні, сталеливарній галузі, на залізничному транспорті, у деяких галузях легкої промисловості, у колоніальній торгівлі. Усі залізниці на початку XX ст. належали 12 великим компаніям. Характерною рисою британських монополій було використання ресурсів величезних колоній (перевищували метрополію за територією в 109 разів, а за населенням — у 10 разів). В останній третині XIX ст. Велика Британія зберігає провідну роль у світовій посередницькій торгівлі, а Лондон — роль міжнародного фінансового центру (основна частина капіталів зосереджувалась у 6 найбільших банках).

У цей період імпорт дешевої заморської пшениці спричинив кризу в аграрному секторі, яка супроводжувалася розоренням більшості фермерів-орендарів, падінням прибутків лендлордів. Кризовий стан сільського господарства було подолано лише у середині 90-х рр. XIX ст., коли великі землевласники зменшили ренту, а зернове господарство перетворилось на кормову базу для тваринництва та птахівництва.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚...

«Я розмовляв з однією жінкою, доля якої типова для людей цього середовища... Її чоловік — механік, член профспілки. Він не може одержати постійної служби. У них дві дочки. Вчотирьох вони займають дві кімнатки, для ввічливості названі кімнатами... Уже багато років її родина щодня встає з-за столу з бажанням поїсти ще...» (Дж. Лондон. «Люди безодні»).

Які настрої у робітничому середовищі могли породжувати описані умови життя?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚...

«Коли Британія повністю була б незалежна від світових тенденцій, то технологічні зміни, які досягли свого апогею у першій половині XIX ст., зійшли б нанівець, змінившись повільною технологічною еволюцією. Але Британія не належала сама собі, навпаки, промисловий капіталізм, взаємодіючи з різними установами в інших країнах, вимагав більш потужного, ніж перший, імпульсу для свого розвитку, й Британія повинна була пристосовуватися» (В. Мак-Ніл. «Становлення Заходу. Історія людського суспільства»).

Які чинники впливали на економічний розвиток Великої Британії?

Отже, незважаючи на втрату економічної першості у світі, низку економічних криз, Велика Британія завдяки колоніальним ресурсам зберігала провідні світові позиції.

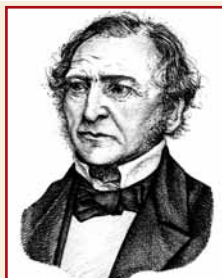
2. Утвердження лібералізму. Парламентські реформи

Політичне життя Великої Британії у часи досягнення нею промислової та торговельної першості характеризувалось: 1) утвердженням лібералізму з його принципами, що «жодна людина не може бути вища від іншої за своїм правом», «свободи торгівлі й підприємництва», «свободи конкуренції»; 2) існуванням парламентської монархії з двопартійною системою (торі (консерватори) тричі керували країною (1852, 1858–1859, 1867–1868 рр.), віги (ліберали) перебували при владі впродовж 28 років (1846–1874)); 3) дією принципу «відповідального уряду» (уряд залишається при владі, поки має довіру більшості депутатів у палаті громад); 4) зростанням організованості тред-юніонів (профспілок), які розгорнули масовий рух на підтримку нової виборчої реформи (у 1865 р. створено **Національну лігу реформ**, яка вимагала загального виборчого права для усіх чоловіків віком від 21 року).

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**ГЛАДСТОН
ВІЛЬЯМ
(1808–1898)**

Його ще називали «народний Вільям». Він здобув ґрунтовну освіту. У 23 роки став парламентарем, надією партії консерваторів. Згодом перейшов до лібералів. Очолював Ліберальну партію. Мав стійкі релігійні погляди і був утіленням моральних чеснот. Однак саме надлишок моральних чеснот і порядності призвів до відставки його уряду. Намагання уряду суворо контролювати роздрібну торгівлю алкоголем викликало масове незадоволення, й на виборах 1874 р. ліберали зазнали поразки. Упродовж тривалої політичної кар'єри В. Гладстон чотири рази був прем'єр-міністром країни. Його називали «Великий старець».

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**ДІЗРАЕЛІ
БЕНДЖАМІН
(1804–1882)**

Походив із заможної єврейської родини. Відмовившись від кар'єри юриста, амбітний юнак займався спекуляцією на біржі, виданням політичної газети. Розпочав політичну кар'єру в 27 років і заявляв, що «прагне стати прем'єр-міністром Великої Британії». Незважаючи на труднощі, пов'язані з його походженням, він двічі ставав головою уряду. Очолив Консервативну партію. Автор «концепції національного консерватизму», складовими якої були: соціальне реформування, збереження традиційних засад британського суспільства, імперська ідея. Його прем'єрство стало періодом укріплення міжнародного становища й розширення колоній.

Маючи на меті ліквідувати наростаючу соціальну напругу та розширити соціальну опору Ліберальної партії, її лідер, міністр фінансів **Вільям Гладстон**, ініціював у 1866 р. ліквідацію заборони щодо діяльності робітничих організацій, легалізацію тред-юніонів, страйків (заборонивши тільки пікетування). Він запропонував перший проект виборчого закону, що зменшував майновий ценз. Але консерватори у парламенті його відхилили. Уряд лібералів пішов у відставку. Ініціатива у реформаторській діяльності перейшла до консерваторів, лідером яких був міністр фінансів **Бенджамін Дізраелі**. Уряд консерваторів у березні 1867 р. вносить до парламенту новий білль **про реформу виборчої системи** (затверджений у серпні **1867 р.**): знижувався майновий ценз та ценз осілості до одного року. Виборцями стала половина дорослого населення країни, 35 «гнилих містечок» було позбавлено права представництва, а їх місця у парламенті розділили великі промислові центри. Але нові вибори принесли успіх лібералам, які сформували **«реформаторський уряд»** на чолі з **В. Гладстоном** (1868–1874 рр.), що провів низку прогресивних реформ: узаконено діяльність тред-юніонів; створено суди для розв'язання трудових конфліктів; скорочено робочий день для жінок та дітей до 10 годин; введено обов'язкове початкове навчання для дітей; відкрито університети Оксфорда та Кембриджа для представників різних релігійних конфесій; проведено військову реформу тощо. Усі ці заходи свідчили про спроби уряду досягти громадянського миру та злагоди.

Внутрішня політика урядів консерваторів та лібералів

Консервативна партія

- освітня реформа 1870 р. (запровадження системи парафіяльних шкіл);
- ухвалення закону про відповідальність підприємців за виробничий травматизм;
- скасування практики купівлі офіцерських звань та чинів;
- військова реформа 1871 р.;
- легалізація діяльності тред-юніонів (1871 р.);
- запровадження таємного голосування на виборах до парламенту (1872 р.);
- установлення іспитів для державних службовців;
- скасування майнового цензу, парламентська реформа 1884–1885 рр. (поділ країни на виборчі округи)

Ліберальна партія

- скасування заборони на пікетування під час страйків;
- анулювання закону про панів та слуг, що надавав переваги господарям над робітниками в суді;
- ухвалення закону про заборону праці дітей віком до 10 років;
- запровадження 57-годинного робочого тижня;
- реформування місцевого самоврядування (1888 р.) (створення виборних рад);
- закон про безкоштовну початкову освіту (1891 р.);
- централізація державної влади

Соціально-економічне становище Великої Британії в останній третині XIX ст. вимагало від правлячих партій пошуку адекватної відповіді у вигляді урядової політики реформ. Більшість ліберальних соціальних реформ пов'язано з іменем **Девіда Ллойд Джорджа**. За його ініціативи створено перші біржі праці для здійснення посередництва між підприємцями і робітниками, встановлено пенсійний вік, запроваджено соціальні гарантії на випадок хвороби, інвалідності; прийнято «народний бюджет», податкові пільги для дітей, введено земельні податки, встановлено 8-годинний робочий день для шахтарів (скорочено робочий день для чоловіків), прийнято закон в 1910 р. про страхування на випадок безробіття.

Таким чином, на початку XX ст. внутрішня політика поступок і реформ Ллойд Джорджа сприяла покращенню соціально-економічного розвитку країни, зняттю соціальної напруги, підвищенню життєвого рівня трудящих, захисту економічних інтересів середнього прошарку населення. Адже саме він був найбільшою соціальною опорою лібералів на виборах.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**ЛЛОЙД
ДЖОРДЖ
ДЕВІД**
(1863–1945)

Виховувався у родині вчителя, займався самоосвітою, що дозволило йому зайнятися приватною юридичною практикою. Характерна зачіска та манера носити плащ стали невід'ємними атрибутами іміджу політика з репутацією прибічника мирного вирішення міжнародних суперечностей. У роки Першої світової війни наполягав на веденні бойових дій до поразки Німеччини. В кінці 1916 р став прем'єр-міністром. Один із авторів Версальського мирного договору.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁...

1867 р. Біль про виборчу реформу

3. ...кожна людина може бути зареєстрована як виборець на виборах членів парламенту від міст, якщо вона відповідає таким вимогам: якщо досягла повноліття і бездоганна по суду; проживає в місті не менше року як постійний мешканець, власник або наймач житлового будинку; занесена до списку платників податку на користь бідних...

Із бюджетної промови Ллойд Джорджа

«...це «військовий бюджет», який веде непримиренну боротьбу проти вбогості й бідності. І я не можу не сподіватися, що ще за життя цього покоління ми значно просунемося вперед по шляху ліквідації бідності й убогості, і що людська деградація, яка супроводжує живогіння, буде так само далека від людей цієї країни, як небо від землі».

1. Хто отримав право брати участь у виборах?
2. Які перспективи своїй країні бажав Ллойд Джордж?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚...

«...Дізраелі запропонував надати право голосу за житлом незалежно від розміру орендної плати, але з урахуванням терміну оренди. З диявольською майстерністю він вибив ґрунт із-під ніг опозиції вігів, які на це робили ставку. Дебати з цього приводу ледве не переросли в бійку між Дізраелі та Гладстоном. Останній, цей колос із обличчям пророка, з покошляченими сивими бакенбардами, утративши рівновагу, став із такою силою стукати кулаками по столу, що всі папери розлетілися в різні сторони. «Яке щастя, що в залі стоїть такий широкий і міцний стіл, який розділяє нас», — промовив своїм тихим голосом східного казкаря Дізраелі» (*Зі спогадів англійського журналіста*).

У чому виявилась гострота дискусії?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚...

«Головне досягнення полягало в тому, що у ході боротьби навколо виборчого законопроекту був закріплений вплив реформістської ідеології в масовій свідомості. Консервативна частина політичної еліти впевнилася у тому, що в поступовій зміні деяких елементів британської політичної системи немає нічого загрозливого, що тільки так можна не допустити революційного вибуху» (*А. С. Маникін. «Нова і Новітня історія країн Західної Європи та Америки»*).

Про які наслідки виборчої реформи говорить учений?

Отже, впродовж другої половини XIX ст. у Великій Британії утверджуються принципи лібералізму, розширилась участь населення в управлінні державою, що сприяло досягненню громадянського миру й політичної стабільності в країні.

3. Розширення колоніальних володінь Великої Британії

Упродовж *останньої третини XIX ст.* зовнішня політика консерваторів і лібералів спрямовувалася на розширення меж Британської імперії в Африці, басейні Тихого океану, на територіях, прилеглих до Індії, зміцнення позицій на Близькому Сході: збереження панування на морях, перешкодження спробам створення антибританської коаліції європейських держав: у **1875 р.** британці за 4 млн фунтів стерлінгів викупили у єгипетського хедива контрольний пакет акцій *Суецького каналу*; за британську підтримку під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. турецькому султану довелося поступитися о. Кіпр; у результаті другої британо-афганської війни (**1878–1880 рр.**) Афганістану хоч і вдалося уникнути безпосереднього колоніального ярма, але його зовнішня політика відтоді здійснювалася цілковито в британських інтересах. У **1882 р.** британці окупували Єгипет, що поклало початок створенню в Африці британських колоній уздовж осі Каїр – Кейптаун. Упродовж **80–90-х рр. XIX ст.** британці оволодівають Бірмою, Малаккським півостровом, Східним Суданом, Кенією, Танганьїкою, Угандою, Нігерією, Сомалі та частиною Південної Африки.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖

«Справжнім наміром і метою має бути поширення британського панування у світі ... і колонізація ... Африки, долини Євфрату, всієї Південної Америки, островів Тихого океану, Малайського архіпелагу, берегової смуги Китаю та Японії, приєднання Сполучених Штатів як складової частини Британської імперії... (Сесіл Родс).

Яку мету зовнішньої політики своєї країни вбачали британські олігархи?

В Африці британська політика наразилася на серйозний опір двох невеликих південноафриканських республік: **Трансваалю** й **Оранжевої**, населених **бурами** (близько 3 млн чоловік) — нащадками голландських переселенців. Під час будівництва осі Каїр — Кейптаун значну перешкоду створювали дві португальські колонії — Ангола та Мозамбік. Між ними існував «коридор», захопивши який, британці змогли б об'єднати Східну Африку з Капською республікою. Ці республіки бурів знаходилися саме у цьому «коридорі». У **1899 р.** британський уряд спровокував **англо-бурську війну**. Військова міць Великої Британії значно перевищувала сили бурських республік, але останні вміло використовували тактику партизанської війни. Проте сили були нерівними, й у **1902 р.** війна закінчилася приєднанням Трансваалю й Оранжевої до британських володінь у Південній Африці.

У 70–80-х рр. XIX ст. в **Ірландії** загострюється *аграрне питання*. Активізується національний рух у формі боротьби за **гомруль** (*самоврядування Ірландії в межах Британської імперії*). Починаючи з 1881 р., як ліберальні, так і консервативні урядові кабінети здійснювали реформи, спрямовані на розв'язання аграрного питання шляхом викупу частини землі у землевласників і продажу її у розстрочку селянам, що дещо поліпшило їхнє становище. У **1886 р.** уряд В. Гладстона вніс до парламенту перший **білл про гомруль**, яким передбачалось поновлення діяльності двопалатного парламенту в Ірландії та надання їй обмеженої автономії. І хоча головні важелі керівництва залишались у Лондоні (війська, фінанси, зовнішні відносини),

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

РОДС
Сесіл
(1853–1902)

Народився в багатодітній родині священика. У 1870 р. вирушив до Південної Африки в пошуках грошей для навчання в Оксфорді. Він організував захоплення британцями на рубежі 1880–1890 рр. територій у Південній і Центральній Африці. Свої чималі статки накопичив на алмазах. Він був відданий справі розбудови Британської імперії. Свої погляди виклав у книзі «Символ віри». Один з ініціаторів англо-бурської війни. Існування бурських держав суперечило його економічним інтересам, адже уряди оподатковували алмазні копальні, роблячи його бізнес малорентабельним. Утворена ним африканська колонія тривалий час носила його ім'я — Родезія. Помер у віці 39 років.

білль про гомруль не лише спричинив опір консерваторів, а й призвів до розколу Ліберальної партії. Частина лібералів на чолі з Дж. Чемберленом відмовилась підтримати В. Гладстона й утворила фракцію «лібералів-юніоністів». Це значно підірвало позиції Ліберальної партії, і після виборів 1886 р. майже 17 років при владі перебували консерватори.

Розширення меж Британської імперії

- установа контролю над Суецьким каналом (1875 р.);
- окупація о. Кіпр, Єгипту;
- захоплення Бірми, Кенії, Сомалі, Нігерії, Уганди, Східного Судану, Танганьїки, Малаккського півострова, частини Південної Африки;
- англо-бурська та афганська війни

Колоніальна політика

- проголошення Вікторії I імператрицею Індії (колоніальні володіння почали іменуватися Британською імперією);
- розроблення концепції світової імперії на засадах федерації;
- розбудова економік колоній

Зовнішня політика Великої Британії в 1870–1900 рр.

Європейська політика

- принцип «блискучої ізоляції»;
- загострення британо-французьких (70–90-ті рр. XIX ст.) та британо-німецьких (остання третина XIX ст.) суперечностей;
- 1890, 1896, 1899 рр. — британо-французькі угоди

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

1879 р. Витяг із «Програми Ірландської національної земельної ліги»

Земля Ірландії належить ірландському народові... Понад 6 мільйонів акрів ірландської землі належать менш як 300 поміщикам... у той час як 5 млн ірландців не мають жодного акра. Для охорони майнових прав кількох тисяч поміщиків уряд тримає в країні постійну армію за рахунок мільйонів безземельних... Ми закликаємо фермерів Ірландії організуватися і добитися реформи, яка встановить дрібну власність на землю...

Хто, згідно з текстом документа, є винуватцем злиденного становища ірландських селян?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚

«Система, заснована на моральній і фізичній перевазі англосаксонського племені над азіатами, що управляє країною, рівною Європі і заселеною 180 мільйонами жителів, за допомогою декількох десятків тисяч британців і 300-тисячної армії тубільців — система сама штучна і, мабуть, ненадійна» (Р. Візінський. «Теперішнє і майбутнє Англійської Індії»).

1. Про яку небезпеку говорить учений?
2. Які факти свідчили про ненадійність системи управління колоніями?

Отже, впродовж останньої третини XIX – початку XX ст. Велика Британія продовжила свою загарбницьку колоніальну політику. Водночас в окремих частинах імперії, де існувало напруження, влада йшла на незначні поступки місцевому населенню.

ПОМІРКУЙТЕ ❀❀❀❀❀❀

1. У чому виявились особливості соціально-економічного розвитку Великої Британії в останній третині XIX ст.?
2. Визначте основні риси політичного життя Великої Британії в останній третині XIX ст. Що спільного та відмінного було у політиці консерваторів та лібералів?
3. Визначте етапи формування Британської імперії.
4. Чому білль про гомруль викликав значний опір у політикумі Великої Британії?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀❀❀❀❀❀

Гомруль — самоврядування Ірландії.

Депресія — фаза економічного циклу, що характеризується застоєм у промисловості й сільському господарстві, безробіттям, млявою торгівлею тощо.

Економічна криза — фаза економічного циклу, що характеризується падінням виробництва, зростанням безробіття, розбалансуванням фінансів.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀❀❀❀❀❀

- 1867 р., 1884 р.** — парламентські реформи.
1876 р. — королеву Вікторію I проголошено імператрицею Індії.
90-і р. XIX ст. — поява монополій.
1899–1901 рр. — англо-бурська війна.

§21 ФРАНЦІЯ (1870-ТІ — 1914 РР.)

1. Які результати і яке значення революції 1848–1849 рр. у Франції?
2. Який державний устрій було запроваджено Конституцією 1848 р.?
3. Охарактеризуйте організацію влади періоду Другої республіки у Франції.
4. Що таке бонапартистський режим? Які риси його вирізняють?

1. Друга імперія у Франції

У ніч на **2 грудня 1851 р.** бонапартистські змовники (монархісти, об'єднані в «Партію порядку») під приводом «захисту республіки» на чолі з президентом Л. Бонапартом здійснили державний переворот. **14 січня 1852 р.** була опублікована нова конституція, яка встановлювала десятилітній термін повноважень президента. А **2 грудня 1852 р.** Луї Бонапарт проголосив себе імператором Наполеоном III.

У Франції було встановлено режим **Другої імперії (1852–1870)**. Виділяють два періоди в її історії:

1852–1859 рр. — <i>період авторитарного правління</i>	1859–1870 рр. — <i>період ліберальної імперії</i>
<ul style="list-style-type: none"> • репресії проти демократичних та республіканських сил; • обмеження громадянських свобод; • поліцейське свавілля; • контроль за діяльністю законодавчої влади; • жорстка централізація виконавчої влади 	<ul style="list-style-type: none"> • відновлено свободу друку і зібрань; • амністовано політичних в'язнів; • розширено права Законодавчого корпусу; • встановлено контроль з боку законодавчої влади за діяльністю уряду; • дозволено робітникам створювати профспілки, проводити страйки, організовувати товариства взаємодопомоги; • розширено мережу початкових шкіл, створено середні навчальні заклади для жінок

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

1852 р. Із заяви Луї Наполеона

...Народ має право обрання і право санкції, Законодавчий корпус — право обговорення законів, імператор — виконавчу владу. Гармонія між урядом і народом існує у двох випадках: або народом керують за волею однієї людини, або одна людина керує волею народу. У першому випадку — це деспотизм, у другому — свобода.

1. Як, на думку Наполеона III, має бути розподілена влада?
2. Які відносини можуть бути між урядом і народом?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«...Місце політичного життя зайняла гарячка спекуляції, жадова прибутку, захоплення біржовою грою. Усюди, навіть у маленьких містах, у селах, людей охопила манія швидкої наживи... — наживи багатств, придбаних без клопоту, без зусиль і часто нечесним способом» (*Глава Католицької партії граф Монталамбер*).

Про які зміни у суспільних настроях і моралі людей говорить автор?

Економічний розвиток Франції періоду Другої імперії відзначений: завершенням промислового перевороту; найвищими темпами економічного піднесення за все XIX ст. (5–7% у рік); розширенням мережі залізничних колій; пожвавленням грошового обігу; посиленням біржових операцій (Паризька біржа почала відігравати роль світового грошового ринку, в якій брали позики уряди багатьох держав); зняттям обмежень на діяльність акціонерного капіталу; укладенням договору про вільну торгівлю з Великою Британією (1860); реконструкцією Парижа; проведенням у столиці Франції всесвітніх економічних виставок (1855, 1867).

Період Другої імперії — це активна зовнішня політика: участь у Кримській (Східній) війні (1853–1856); у війні проти Австрії (1859) (приєдна-

У ході військових дій французька армія зазнавала поразки за поразкою. Невдовзі війна перейшла на французьку територію. **Седанська битва 2 вересня 1870 р.** закінчилася капітуляцією 80-тисячної французької армії на чолі з маршалом **Мак-Магоном** і полоненом самого імператора Наполеона III. Капітуляція **Меца 27 жовтня 1870 р.** та взяття пруськими військами **Орлеана** довершили воєнну поразку Франції.

За таких умов у Парижі **4 вересня 1870 р.** натовп громадян увірвався до Бурбонського палацу й змусив Законодавчий корпус проголосити Францію республікою. Після саморозпуску парламенту влада перейшла до новоформованого **Тимчасового уряду** який назвав себе «урядом національної оборони». **Вереснева революція 1870 р.** покінчила з **Другою імперією**.

Усі спроби «уряду національної оборони» організувати ефективний опір німецьким військам зазнали невдачі. Париж опинився в облозі. Уряд змушений був розпочати переговори. **26 лютого 1871 р.** у Версалі був підписаний попередній (прелімінарний) мирний договір, за яким Франція відмовлялася на користь Пруссії від Ельзасу й Лотарингії, мала сплатити 5 млрд франків контрибуції.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁

Із франко-німецького прелімінарного мирного договору, укладеного у Версалі **26 лютого 1871 р.** Ст. 1. Франція відмовляється на користь Німецької імперії від усіх своїх прав і титулів на території, розташованій на схід від нижченаведеної межі (далі слідує опис східної межі Ельзасу й Лотарингії. — Ред.). Німецька імперія назавжди отримає повний суверенітет і власність над цими територіями... Ст. 2. Франція виплатить суму в п'ять мільярдів франків...

Охарактеризуйте основні умови Версальського мирного договору. Якими територіями поступалася Франція?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁

«Важливою віхою в історії Європи стала франко-німецька війна, яку прийнято називати ще франко-прусською. Війна, оголошена Францією Пруссії, призвела до падіння Другої імперії та проголошення Третьої республіки у Франції» (Нова історія країн Європи та Америки. Другий період).

Які наслідки мала франко-прусська війна?

3. Паризька Комуна

У лютому 1871 р., на вимогу О. фон Бісмарка, у Франції було проведено вибори до Національних зборів. Більшість здобули монархісти й помірковані республіканці. Новий уряд очолив **Адольф Тьєр**.

Триденна окупація Парижа німецькими військами, декрети про скасування відстрочки зі сплати квартплати, яка не вносилась під час облоги, про сплату заборгованостей за векселями, відмова виплачувати платню національним гвардійцям загострили ситуацію в столиці. Спроба урядових військ у ніч на **18 березня 1871 р.** роззброїти Національну гвардію стала *приводом до* народного повстання, яке підтримали війська. Уряд, Національні збори та вірні їм військові частини переїхали у Версаль. Влада у місті перейшла до органу міського самоврядування — **Паризької Комуни**.

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

ТЬЄР
Адольф
(1797–1877)

Ще у школі вирізнявся надзвичайними здібностями. Після студіювання права займався журналістикою. Популярність йому принесли роботи про Велику французьку революцію. Після сходження на престол нового короля Луї Філіпа він змінює свої погляди: з радикальних на помірковані. Перебуваючи на державних посадах був досить жорстким: без вагань придушив повстання в Ліоні, став одним з ініціаторів «надзвичайних» законів. Запропонував повернути прах Наполеона до Франції. У зовнішній політиці А. Тьєр намагався зблизити Німеччину і Францію та унеможливити війну між ними. Поразка французів у війні (1870–1871) довела, що він мав рацію.

Керівництво і склад Паризької Комуни

Рада Комуни —
86 депутатів

Політичний склад: неоякобінці та соціалісти; **соціальний:** службовці, лікарі, адвокати, журналісти, робітники

Радикальні соціально-економічні реформи

Скасування наказів версальського уряду, заміна армії всенародним ополченням, виборність державних посадовців та суддів, гласність у судах, відокремлення церкви від держави, надання громадянських прав жінкам, безкоштовне світське навчання

Зрівняння зарплат держслужбовців і робітників, відстрочка погашення заборгованості квартплати та за векселями, 10-годинний робочий день, заборона штрафів та нічної праці у пекарнях, запровадження робітничого управління на підприємствах

Падіння Паризької Комуни («кривавий тиждень» 21–28 травня 1871 р.)

Жертвами «кривавого тижня» стали від 20 до 35 тисяч комунарів, 880 військовослужбовців урядових військ

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚...

«Колона заарештованих спинилася на авеню Урік і вишикувалася по чотири чи п'ять чоловік у ряд на тротуарі вздовж вулиці. Офіцер верхи на коні показав генералові на чоловіка та жінку, нібито винних в особливому злочинстві. ...Коли понад сотню осіб було вибрано таким чином і було призначено загін тих, хто мав розстрілювати, колона рушила вперед, залишивши їх позаду. Через декілька хвилин позаду нас пролунав залп... Це була страта тих наспіх засуджених бідолах» (З англійської газети «Дейлі Ньюс» про розстріл комунарів).

Про які негативні сторони революції говорить автор?

28 травня 1871 р., проіснувавши 72 дні, Паризька Комуна впала.

У ці ж дні, **10 травня 1871 р.**, уряд А. Тьєра у Франкфурті уклав франко-німецький мирний договір, яким остаточно затвердив умови Версальського попереднього договору.

4. Третя республіка у Франції: особливості політичного та соціально-економічного життя

Після франко-пруської війни політичне становище Франції першої половини 70-х рр. XIX ст. характеризувалось суперництвом різних монархічних угруповань у боротьбі за владу та невдалими спробами реставрувати монархію. І хоча **4 вересня 1870 р.** Франція була проголошена республікою, її іронічно називали «республікою герцогів». 31 серпня 1871 р. президентом було обрано прореспубліканськи налаштованого А. Тьєра. Але вже у 1873 р. його змінює прихильник монархії **П. Мак-Магон (1873–1878)**. Остаточне утвердження республіки у Франції відбулося у **1875 р.**, коли було прийнято *три конституційні закони*, що разом склали **конституцію Третьої республіки** (проіснувала до 1940 р.).

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

1875 р. Із «Закону про організацію державної влади». Ст. 1. Законодавча влада здійснюється двома зборами: Палатою депутатів і Сенатом. Палата депутатів обирається загальним голосуванням... Ст. 2. Президент республіки обирається абсолютною більшістю голосів Сенатом і Палатою депутатів, з'єднаних у Національні збори. Ст. 3. Президент республіки має право ініціативи законів. У його розпорядженні перебувають збройні сили. Він призначає на всі цивільні та військові посади. Ст. 6. Міністри солідарно відповідальні перед палатами за спільну політику уряду й індивідуально – за їх особисті дії.

1. Які повноваження мав президент Третьої республіки?
2. Які статті конституції засвідчують, що у Франції існувала президентсько-парламентська республіка?

Суспільно-політичне життя Третьої республіки в останній третині XIX – на початку XX ст. відзначене поляризацією і відкритим протистоянням правих і лівих сил, партій та угруповань, боротьбою двох тенденцій – демократичної і реакційної (проявилась у невдалих спробах відновити монархію). Демократична тенденція полягала у тому, що з кінця 70-х рр. і до середини 90-х рр. XIX ст. провідну роль у політичному житті відігравали *республіканці*, які провели низку поміркованих реформ: перенесли резиденцію уряду з Версаля до Парижа, затвердили «Марсельезу» як гімн республіки, день узяття Бастилії (14 липня) оголосили національним святом, прийняли закон про свободу зібрань і друку, дозволили вільну політичну пропаганду, амністували комунарів, заборонили діяльність єзуїтських організацій, священників усунули з армії та державних установ, закрили церковні школи, запровадили безкоштовне обов'язкове навчання дітей віком 6–13 років тощо.

На початку 80-х рр. XIX ст. політичне життя Французької республіки визначало протистояння між поміркованими й радикальними республіканцями. Останні на чолі зі своїми лідерами – молодими журналістами **Камілем Пельтаном**, **Жоржем Клемансо** вимагали внесення змін до Конституції 1875 р. Поступово їхня популярність зростала.

У 90-х рр. XIX ст. відбувалася консолідація монархістів і радикалів довкола поміркованих республіканців. Виникла чисельна владна коаліція, яку стали називати *прогресистами*. Помітну роль серед них відіграв молодий республіканець **Раймон Пуанкаре**. На початку 90-х рр. XIX ст. прогресисти зіштовхнулися з проблемою політичного терору, розпочатого анархістами. Але за допомогою репресивних законів, судів і поліції їм удалося стабілізувати політичну ситуацію в країні.

Упродовж 1880–1890-х рр. Третя республіка пережила низку **політичних криз**. Вони були пов'язані з корупцією, боротьбою між монархістами й республіканцями.

Політичні кризи Третьої республіки

1886–1889 рр. — «буланжизм»: зростання впливу руху прихильників генерала Буланже та невдала спроба підготовки державного перевороту радикальними патріотами. Судовий процес розкрив зв'язки генерала з монархістами, факти корупції

1892–1893 рр. — «панамська афера»: політичний скандал, пов'язаний із банкрутством акціонерного товариства, що здійснювало будівництво Панамського каналу, та фактами корупції серед депутатів, senatorів, членів уряду, відомих газет. Але монархістам не вдалося дискредитувати республіку. Відбувся суд. Майже всіх звинувачених у корупції було виправдано

1894 р. — «справа Дрейфуса»: безпідставні звинувачення у передачі військовому аташе Німеччини у Парижі документів Генерального штабу та засудження до довічної каторги офіцера — єврея А. Дрейфуса. Розкол на *антидрейфусарів* (антисемітів, підбурюваних монархічно налаштованими військовими) та *дрейфусарів* (прихильників республіки). Загроза громадянського конфлікту змусила президента Лубе помилувати Дрейфуса, але тільки через 7 років його було остаточно виправдано

Отже, політичні кризи не змогли підірвати засади республіканського устрою, забезпечили остаточно перемогу прихильників республіки.

Політичне життя Третьої республіки було відзначене ще одним феноменом — постійною зміною коаліційних урядів. Упродовж 1875–1914 рр. у Франції змінилося 48 урядів, тобто середня тривалість перебування при владі міністерського кабінету не перевищувала 10 місяців. А, наприклад, із березня 1911 по червень 1914 рр. змінилося аж 8 урядів. Як не дивно, зміна урядів не позначилася на послідовності внутрішньої й зовнішньої політики.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀

1896 р. Із листа Е. Золя «Я звинувачую!»: Усе доводить невинуватість Дрейфуса: він лояльний, заможний, не існує ніяких причин, які б змогли його підштовхнути на ганебний вчинок, який йому закидають, він не перестає повторювати, що не винний. Дрейфус лише жертва; жертва надмірної фантазії слідчого та клерикального середовища! Дрейфус — жертва антисемітизму, який ганьбить нашу епоху... Ті, хто зараз плюндрують права людини, готують тим самим собі загибель. ...Не можна чекати! Необхідно діяти...

Жертвою яких обставин називає Дрейфуса Е. Золя?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀

«...справа Дрейфуса ... зачепила всі сфери політики, продемонструвала глибину антисемітизму в правих католицьких колах, дистанцію між французькою армією та суспільством, а також роль пропаганди...» (Е. Бріггс, П. Клевін. «Європа Нового і Новітнього часу. З 1789 року і до наших днів»).

Який вплив на французьке суспільство мала «справа Дрейфуса»?

Таким чином, політичне життя у Франції з її багатопартійністю, постійним протистоянням у парламенті різних політичних сил, відсутністю достатньої більшості для формування уряду, щорічною зміною урядів не могло не вплинути й на економічне життя країни.

Із середини 70-х рр. XIX ст. економічний розвиток характеризувався низкою особливостей:

Особливості економічного розвитку Франції в останній третині XIX ст.

<p>Уповільнення темпів економічного розвитку</p>	<ul style="list-style-type: none"> • втрати від війни з Пруссією 1870–1871 рр.; • технічна відсталість французької індустрії; • анексія Ельзасу та Лотарингії; • залежність економіки від імпоротної продукції; • панування лихварського капіталу
<p>Фінансова сфера</p>	<ul style="list-style-type: none"> • концентрація фінансів країни в чотирьох найбільших банках; • зростання кількості рантьє
<p>Важка промисловість</p>	<ul style="list-style-type: none"> • активний розвиток вугільновидобувної, металообробної галузей при домінуванні галузі легкої промисловості; • концентрація виробництва й поява нових індустріальних центрів (Арденни, Мерт, Мозель — на сході, Нор — на півночі) й найбільших підприємств (військові та металургійні заводи де Ванделів, Шнейдерів, хімічний концерн Сен-Гобен, автомобільні заводи Рено); • з'являються нові галузі (хімічна, машинобудівна, автомобілебудування, електротехнічна)
<p>Сільське господарство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • визначальна роль с/г у зайнятості населення; • велика кількість дрібних господарств; • обезземелення; • соціальне розшарування на селі; • імпорт с/г продукції перевищував експорт

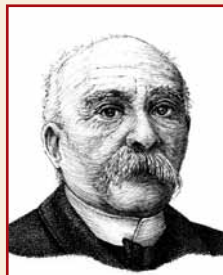
Уособленням економічних успіхів Третьої республіки стало відкриття у **1889 р.** у Парижі Всесвітньої виставки, присвяченої століттю взяття Бастилії. Знаменита *Ейфелева вежа*, побудована **Гюставом Ейфелем** із металевих конструкцій, увінчана національним стягом, підсвічена 90 тис. газових світильників, була красотою виставки.

Із 1900 по 1914 рр. у Франції змінилося 13 урядів. У середньому кожен із них був при владі один рік, а деякі – по 2–3 місяці. З 1902 р. аж до початку Першої світової війни провідну роль у всіх французьких урядах відіграють **радикали**, лідером яких був **Жорж Клемансо**. Вони проводили «політику соціального консерватизму», зосередивши головні зусилля на наданні державі світського характеру. Було прийнято низку законів, які відокремили церкву від держави і від школи, що посприяло демократизації освіти та зміцненню світської школи, скороченню неписьменності серед населення. У робітничому питанні радикали керувались принципом «батога і пряника». Жорстко придушуючи виступи робітників, одночасно приймали закони про робітничі й селянські пенсії (запроваджено пенсії за віком, починаючи з 65 років (на 5 років раніше, ніж у Великій Британії та Німеччині); про щотижневий день відпочинку; про прогресивне оподаткування).

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**КЛЕМАНСО
ЖОРЖ**
(1841–1929)

«Тигр», «гробар міністерств», «французький Бісмарк», «перший шпигун Франції», «батько перемоги» вважав: «Важливо зберігати людяність, проте спочатку необхідно залишатися французами. Варто бути французом!» Лікар, доктор медицини, крайній радикал, переконаний атеїст, гострий публіцист, юнак із розбитим серцем, мандрівник, учитель французької й етики, люблячий чоловік і добрий сім'янин, миротворець, парламентський демократ, борець за права і свободи, сенатор, авторитарний прем'єр-міністр, ЛІДЕР НАЦІЇ. «Хто не був у молодості соціалістом, той у старості стане мерзотником». «Варто знати, чого прагнеш, мати сміливість заявити про це, та волю, щоб це здійснити» (Ж. Клемансо).

ОЧИМА СУЧАСНИКА

«Визволившись із-під влади королів та імператорів, оголосивши себе вільною, Франція підкорилося фінансовим товариствам, що розпоряджаються багатствами країни й скеровують громадську думку» (*Анатоль Франс. «Острів пінгвінів»*).

Про які зміни в політичному житті говорить автор?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Франція не домоглася високих темпів економічного розвитку через слабкість промислового потенціалу. Економічну систему вирізняла насамперед вузькість сировинної бази. Повторювалася та сама ситуація, що й у Великій Британії: фізично й морально зношене устаткування потребувало заміни, а для цього потрібні були капіталовкладення» (*Ю. Боев, С. Боева. «Економічна історія. Західна Європа. Японія. США»*).

Які чинники стримували економічний розвиток Франції?

Отже, на відміну від Великої Британії та Німеччини, Франція наприкінці XIX – на початку XX ст. так і не пододала аграрно-індустріальної структури своєї економіки.

5. Зовнішня політика Третньої республіки

Зовнішня політика Франції періоду Третньої республіки була спрямована на розширення колоніальних володінь. У 80-х рр. XIX ст. головними провідниками активної зовнішньої політики Франції були віце-президент палати депутатів **Е. Етьєн** та голова уряду **Ж. Феррі**, який стверджував: «Вищі раси мають певні права стосовно нижчих рас. Вони мають як права, так і обов’язки. Їх обов’язок – цивілізувати нижчі раси».

За період із 1860 по 1899 рр. колоніальні володіння Франції зросли у 18,5 раза. До Французької колоніальної імперії увійшли: Сенегал, Французька Гвінея, Західний Судан, Мавританія, Дагомея, Нігер, Туніс, Сомалі, Середнє Конго, Габон, Чад, Мадагаскар, Марокко, Індокитай та ін.

Отже, в останній третині XIX ст. Франція посіла друге місце у світі за площею колоніальних володінь.

Основним суперником Франції на європейському континенті залишалася Німеччина. З 1875 до 1887 р. між цими державами не раз виникали так звані «**воєнні тривоги**», які загрожували європейському миру. Гострота міждержавних протиріч змушувала французів шукати союзників у Європі. Велика Британія оголосила про свій нейтралітет, а партнером Франції стала Росія, в економіці якої зростала частка французьких капіталів. 10 років переговорів завершилися підписанням **консультативного військового пакту** у 1891 р., **воєнної конвенції** у 1892 р. та утворенням військового союзу у 1893 р. Ці угоди започаткували створення військово-політичного союзу проти Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія), що оформився ще у 1882 р.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❄️❄️❄️❄️❄️...

«Вимагаю судового слідства над п. Огюстом Лескюром, адміністратором першого класу колоніального відомства, відомим тубільцям під іменем Курса-Бо; він користується репутацією дикуну в усій Гвінеї, в усій Західній Африці... Одного разу він викликав до себе 70-річного старосту одного села і примусив його йти пішки, з ношею на голові, під пекучим промінням сонця. Ніч він провів у тюрмі зовсім голим; на другий день його змусили, знову-таки роздягненим, простояти на сонці кілька годин. ...він помер... Багато інших чорношкірих були покарані канатом по сто ударів; це звичний різновид покарання, який застосовували в його присутності...» (Із листа *Етьєна Курселя* до міністра колоній із газети «Юманіте»).

Які дії автор вважає ганебними?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀

«Але хіба Франція — тільки континентальна держава? Чи не є вона також другою морською державою у світі?.. Тому всі частинки наших колоніальних володінь повинні бути священними для нас... Киньте погляд на карту світу і подивіться, з яким завзяттям, із яким запалом великі нації, які є нашими друзями або нашими суперниками, створюють собі там ринки... подивіться, кажу я, з якою наполегливістю стараються вони захопити свою частку в Африці, в Азії, де є стільки багатств, і особливо у Китайській імперії» *(Із промови Ж. Феррі у Палаті депутатів 1883 р. про плани колоніальних загарбань)*.

Які головні цілі та основні завдання французької колоніальної політики відображено у цьому документі?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀

«Останні тридцять років XIX ст. ознаменувалися... утворенням Французької колоніальної імперії. Упродовж наступних 20 років Франція здійснює захоплення величезних територій в Африці, гостро конкуруючи з Великою Британією» *(Історія XIX століття / за ред. професорів Лавісса і Рамбо)*.

Які наслідки зовнішньої політики Франції?

Таким чином, наприкінці XIX — на початку XX ст. у Франції після тривалого протистояння республіканців та монархістів, радикальних і поміркованих республіканців остаточно утвердилася Третя республіка. Це значно полегшило умови для економічного зростання; політичної стабілізації, хоча і не виключало можливості внутрішньополітичних криз («панамська афера», буланжизм, «справа Дрейфуса»); проведення активної колоніальної політики, що забезпечило зростання колоніальних володінь Франції, але разом із позитивними наслідками (розширення ринків збуту, дешева сировина) обумовило наростання протистояння з іншими європейськими країнами та потребувало збільшення військових витрат.

ПОМІРКУЙТЕ ❀❀❀❀❀❀❀

1. У чому виявилась особливість соціально-економічного розвитку Франції?
2. Які риси визначали політичне життя Франції?
3. Визначте етапи формування колоніальної імперії Франції.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀❀❀❀❀❀❀

Облігація — цінний папір, що дає його власникові дохід у вигляді відсотка чи виграшу.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀❀❀❀❀❀❀

- 4 вересня 1870 р.** — проголошення у Франції Третьої республіки.
1870–1871 рр. — франко-пруська війна.
Березень – травень 1871 р. — Паризька Комуна.
1875 р. — прийняття трьох конституційних законів.
1880–1890-ті рр. — політичні кризи у Франції: буланжизм, «панамський скандал», «справа Дрейфуса».

§22

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ: ВІД «ДОБИ ВЕЛИКИХ РЕФОРМ» ДО СТОЛИПІНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

1. Які основні риси характеризують політичне життя Росії в першій половині XIX ст.?
2. Який вплив на громадсько-політичне життя російського суспільства мала спроба державного перевороту, організована декабристами?
3. Назвіть основні засади ідеології слов'янофілів, західників і радикалів.
4. Коли в Росії розпочався промисловий переворот? Які його особливості?
5. Розкрийте основні засади теорії «офіційної народності».

1. «Доба великих реформ» 60–80-х рр. XIX ст. Православний консерватизм 80–90-х рр. XIX ст.

Друга половина XIX ст. у політичному житті Російської імперії – це період *ліберальних реформ* Олександра II (1855–1881) та *період «православного консерватизму»*, або *«контрреформ»* і *«охоронного курсу»* Олександра III (1881–1894).

Поразка Російської імперії у Кримській (Східній) війні 1853–1856 рр. продемонструвала технологічну та технічну відсталість Росії порівняно із західноєвропейськими країнами, принизливі для неї умови Паризького миру (1856) поставили російську державність і суспільство перед фактом наростаючої фінансової кризи, що загрожувала соціальними потрясіннями. Щоб подолати кризовий стан, технічну та економічну відсталість, спираючись на прагматично налаштовану частину правлячої еліти, імператор Олександр II здійснив реформування країни. Воно спрямовувалось на модернізацію російського суспільства й увійшло в історію під назвою *«доба великих реформ» 60–80-х рр. XIX ст.*

Реформа	Дата	Зміст
Аграрна	1861	<ul style="list-style-type: none"> • ліквідація особистої залежності селянина від поміщика; • запровадження системи селянського самоврядування; • наділення селян землею та визначення за неї повинностей; • викуп наділів селян, дозвіл селянам займатися підприємництвом, переходити у стан купців та міщан; • надання селянам позик державою на 49 років; • збереження поміщицького землеволодіння, селянської громади з круговою порукою, стану тимчасовозобов'язаності; відрізки

Земська	1864	<ul style="list-style-type: none"> створення виборних місцевих органів — земств, які опікувались місцевим господарством, освітою, медициною, благоустроєм, шляхами, сприянням місцевій торгівлі та промисловості тощо (не поширювалась на Правобережну Україну)
Судова	1864	<ul style="list-style-type: none"> запровадження безстановості судочинства, гласності судового процесу, змагальності сторін при розгляді судової справи; створення суду присяжних у карному судочинстві; мирові судді; судова палата
Освітня	1864	<ul style="list-style-type: none"> створення мережі початкових народних училищ, системи реальних та класичних гімназій, дозволялось відкриття приватних навчальних закладів для жінок (здобуття вищої освіти жінкам заборонялось); надання автономії університетам
Цензурна	1865	<ul style="list-style-type: none"> запровадження загальної духовної цензури та попередньої — для періодичних видань
Міського самоврядування	1870–1875	<ul style="list-style-type: none"> запровадження виборних органів у містах — міських дум та міських управ (не було введено в Царстві Польському та щойно приєднаній Середній Азії)
Військова	1874–1884	<ul style="list-style-type: none"> заміна рекрутчини загальною військовою повинністю; скорочення терміну служби, створення військових округів; запровадження всестановості воєнної освіти
Фінансові	1864–1882	<ul style="list-style-type: none"> створення Державного банку; розширення мережі приватних комерційних акціонерних банків; уведення акцизів на спиртні напої; збільшення непрямих податків на товари масового споживання

МОВОЮ ДжЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖❖❖

Із «Загального Положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності» 19 лютого 1861 р.

1. Кріпосне право на селян, оселених у поміщицьких маєтках, і на дворових людей скасовується назавжди...

3. Поміщики, зберігаючи право власності на всі належні їм землі, надають за встановлені повинності в постійне користування селян садибну їх осілість і, крім того, для забезпечення їх побуту і для виконання їх обов'язків перед урядом та поміщиком ту кількість польової землі й інших угідь, яка визначається у місцевих Положеннях...

1. Які обов'язки за «Положенням...» поклалися на поміщиків? Що їм заборонялося?
2. Які норми «Положення...» найбільше сприяли капіталістичному розвитку Росії?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄❄**Із Положення про земські установи 1864 р.**

1. Для завідування справами, що стосуються місцевих господарських вигод і потреб кожної губернії і кожного повіту, утворюються губернські й повітові земські установи...

9. Начальник губернії має право припинити виконання будь-якої постанови земських установ, яка суперечить законам або загальнодержавним вимогам...

Якими нормами царський уряд обмежував демократичні засади в діяльності земств?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄❄**Із судових статутів 1864 р.**

1. Влада судова належить: мировим суддям, з'їздам мирових суддів, окружним судам, судовим палатам і урядовому сенату як верховному касаційному суду...

7. Для визначення у карних справах провини або невинуватості підсудних до складу судових місць у випадках, зазначених у статуті карного судочинства, приєднуються присяжні засідателі... Ніхто не може бути покараний за злочини або провини, якщо не засуджений до покарання вироком відповідного суду, що набрав чинності...

Які норми статуту утверджували засади громадянського суспільства?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄❄**Із Міського Положення 1870 р.**

1. Права про піклування і розпорядження щодо міського господарства і благоустрою надаються міському громадському управлінню, а нагляд за законним виконанням цього — губернатору, з точним дотриманням правил цього положення... Установами міського громадського управління є: 1) міські виборчі зібрання, 2) міська дума і 3) міська управа.

Якими засобами царський уряд прагнув поставити собі під контроль діяльність виборних органів влади у містах?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄❄**1874 р. Зі Статуту про військову повинність**

Ст. 2.1. Чоловіче населення, без різниці станів, підлягає військовій повинності...

Ст. 2.4. Грошовий викуп від військової повинності й заміна охочим не допускається...

Ст. 11. Вступ на службу за призовом вирішується жеребом, який витягується раз на все життя...

Ст. 12. До жеребу закликаються щороку юнаки, яким на 1 січня того року, коли проводиться набір, виповнилося 20 років.

Як за статутом визначався священний обов'язок кожного підданого імперії?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀

1887 р. Із циркуляра міністра освіти І. Делянова про зміни в складі гімназій та прогімназій. ...Я вважаю необхідним допускати у ці заклади дітей, які перебувають під опікуванням осіб, що можуть достатньо забезпечити правильний за ними домашній нагляд і надати їм необхідні для навчальних занять умови... до гімназій і прогімназій не будуть потрапляти діти кучерів, лакеїв, куховарів, прачок, дрібних крамарів, крім хіба що обдарованих надзвичайними здібностями...

❓ Хто, на думку міністра, має право на здобуття гімназійного рівня освіти?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀❀

«Яким є великим для нашого імператора сьогоднішній день. Люди повсюдно співають «Боже, царя збережи!», змушуючи оркестр грати безперестанку... І, що б не трапилося, але пам'ятник він собі вже спорудив» (Із «Щоденника» Д. Оболенського).

❓ Які дії імператора заслуговують такої оцінки?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀

«...Селянські реформи в Австрійській імперії (1848 р.) та Російській імперії (1861 р.) мали спільні причини (гальмівна роль феодальних відносин, криза господарства, зростання соціального напруження), мету (зміцнення монархічної влади при збереженні домінування на селі поміщика), форму проведення (реформу ініціював та здійснював уряд)...» (О. Бойко. «Історія України»).

«Реформа 1861 р. була компромісною, вона не змогла повною мірою задовольнити ні дворянство, ні ліворадикальні суспільні кола, ні саме селянство... Упродовж 60–80-х рр. XIX ст. проведено реформи, які не можна назвати «революцією згори», тому що вони не змінили політичного устрою Росії, але стали значним прогресивним кроком на шляху до її реформування...» (Історія Європи. — Т. 5).

- ❓ 1. Які особливості реформи 1861 р.?
- ❓ 2. Чому реформи в Австрійській та Російській імперіях мали багато спільного?

Отже, «доба великих реформ» 1860-1880-х рр., забезпечивши перетворення в економічному, соціальному й адміністративному житті імперії, по-

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ОЛЕКСАНДР ІІ
(1818–1881)

Юний цесаревич вивчав історію, російську мову, математику, фізику, філософію, геологію, малювання, англійську, німецьку та польську мови, музику, плавання, військову справу. Подорожі розширювали світогляд юнака. Батько часто залучав його до державних справ. Будучи імператором, Олександр прокидався о 8 год ранку та прогулювався Зимовим палацом. Опісля пив каву. Потім знову працював із діловими паперами. Об 11 год заслуховував міністрів. Щочетверга він їздив до Ради міністрів, а в інші дні — в гвардійські частини. Потім знову повертався до праці з паперами. З 16 до 19 тривав обід та відпочинок. О 21 год грав у карти або відвідував театр. Потім до першої ночі знову працював із паперами. Такий розпорядок іноді урізноманітнювався полюванням і святами. І так упродовж 25 років.

силила роль держави в усіх сферах життя, її військово-могутність; створила сприятливі умови для небачених темпів бурхливого економічного зростання, забезпечивши входження Російської імперії до п'ятірки найбільш промислово розвинутих країн Європи. Водночас реформи, видозмінивши традиційний суспільний устрій імперії, розхитували будівлю російського самодержавства.

Трагічна загибель у 1881 р. від рук терористів царя Олександра II обумовила перехід імператора Олександра III до політики **«охоронного курсу»**, спрямованого на проведення *контрреформ*, які б стримали революційний рух і зміцнили самодержавство. Розпочалася **«доба православного консерватизму»**.

Правління Олександра III (1881–1894)

- посилення репресій проти революціонерів-народників;
- розширення повноважень губернаторів та політичної поліції;
- обмеження земського, міського самоврядування та судочинства;
- посилення цензури й обмеження свободи слова і друку;
- ліквідація автономії університетів, заборона студентських об'єднань, обмеження вступу до шкіл дітей із нижчих соціальних верств;
- посилення русифікаторської політики щодо національних меншин імперії (заборона друкування, навчання національними мовами, ліквідація автономних устроїв Фінляндії, Польщі, обмеження прав єврейського населення, переслідування грузинської та вірменської церков) тощо

Таким чином, політика царя Олександра III з посилення самодержавної влади впродовж 80–90-х років XIX ст. була успішно реалізована завдяки відсутності у російському суспільстві сильної організаційно сформованої опозиції самодержавству та ментальним особливостям самих росіян.

2. Суспільно-політичні рухи

Модернізаційні реформи 60–80-х рр. XIX ст. з певною лібералізацією суспільного життя активізували громадсько-політичні рухи: **народників, земців-лібералів, соціал-демократів** (зокрема марксистів). Їх соціальною основою виступала різночинна молодь (діти збіднілих дворян, священників, чиновників нижчих рангів, купців, міщан, селян).

Упродовж 1870–1890 рр. своєю активністю вирізнялись **народники**.

МОВОЮ ДжЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

1873 р. Із книги М. Бакуніна «Державність і анархія»

...у російського народу є два елементи, необхідних для соціальної революції... надмірні злидні та зразкове рабство... народ наш глибоко й пристрасно ненавидить державу, всіх її представників... що в такому випадку може зробити наша соціально-революційна молодь? Вона повинна йти в народ... ми віримо в бунтарський шлях і тільки від нього чекаємо порятунку...

1. Яке завдання ідеолог анархізму ставить перед революційною молоддю?
2. Що свідчить про те, що російський селянин готовий до революції?

МОВОЮ ДжЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

1875 р. Із книги П. Ткачова «У чому має полягати найближча практично досяжна мета революції»

Щоб установити братерство і рівність, треба змінити умови суспільного побуту, знищити всі державні установи, змінити саму природу людини ... здійснити це можуть тільки люди розумово й морально розвинені, тобто меншість ... революціонери намагаються свою силу розумову і моральну за допомогою насильного перевороту перетворити в силу матеріальну...»

1. Який шлях побудови справедливого суспільства проповідував П. Ткачов?
2. Кого він уважав здатним здійснити суспільні перетворення? Чому меншість, на його думку, має право на владу над більшістю?

впливовішою соціал-демократичною доктриною стає *марксизм*. Характерно, що в Росії марксизм починає користуватися більшою популярністю, ніж у Західній Європі. Першими пропагандистами цієї доктрини стали колишні народники Г. Плеханов, В. Засулич, Л. Дейч, В. Аксельрод, В. Ігнатов. Вони заснували в Женеві у 1883 р. групу «Визволення праці».

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Найзначнішим з усіх пережитків і наймогутнішим оплотом усього цього варварства є царське самодержавство. Тому РСДРП ставить своїм найближчим політичним завданням повалення царського самодержавства і заміну його демократичною республікою» (*Із програми РСДРП про необхідність повалення самодержавства і встановлення демократичної республіки*).

Яке основне завдання ставила перед собою РСДРП? Чому вона робила саме на цьому основний акцент?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Найбільше зло урядового і революційного терору полягало у тому, що вони ставали згубною силою для морального здоров'я російського суспільства... вони привчали людей до крові, насилля, знецінювали людське життя. У результаті атрофувалось почуття неповторності людської особисті, що ж тоді говорити про цінність її прав...» (*Л. Ляшенко. «Олександр II»*).

Які негативні наслідки для моралі суспільства мали урядовий та революційний терор?

Отже, модернізаційні процеси в Росії при незмінності самодержавного устрою сприяли наростанню опозиційності в країні, загостренню внутрішньополітичної ситуації, що проявлялося у зростанні популярності та активізації діяльності радикальних рухів та організацій.

3. Особливості становлення індустріального суспільства в Росії кінця XIX — початку XX ст.

Післяреформений період економічного розвитку Російської імперії відзначений завершенням промислового перевороту (70–80-ті рр. XIX ст.), зростанням нових промислових центрів (Лодзь, Юзівка, Іжевськ, Орехово-Зуєво) та появою нових індустріальних районів (вугільно-металургійний на Донбасі, нафтовий у Баку, текстильний — в Іваново та ін.), збільшенням об'ємів промислового виробництва (вилавка чавуну зросла в 4,5 раза, видобуток вугілля — у 30 разів, нафти — у 754 рази), швидким зростанням мережі залізниць, розвитком внутрішнього та зовнішнього ринків, зростанням населення імперії (майже вдвічі) та зміною його соціальної структури (зростає чисельність підприємців, робітників, з'являється різночинна інтелігенція).

Економічна модернізація Російської імперії

<p>Завершення промислового перевороту</p>	<ul style="list-style-type: none"> • утвердження машинної індустрії, зростання нових промислових центрів (Лодзь, Юзівка, Іжевськ) та поява нових індустріальних районів (Донбас, Баку та ін.), збільшення обсягів промислового виробництва; • розвиток залізничної, гірничовидобувної галузей
<p>Фінанси</p>	<ul style="list-style-type: none"> • перетворення карбованця на конвертовану грошову одиницю
<p>Розвиток торгівлі</p>	<ul style="list-style-type: none"> • експорт сільськогосподарської продукції, зростання торгівлі промисловими товарами та сировиною; • імпорт машин, тканин, бавовни
<p>Концентрація виробництва та капіталів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • поява синдикатів; зростання ролі державного регулювання в економіці та проникнення іноземного капіталу
<p>Розвиток сільського господарства</p>	<ul style="list-style-type: none"> • збереження феодальних пережитків; перетворення землі у товар; формування аграрного ринку (Росія забезпечувала 50% світового врожаю жита, 25% світового врожаю вівса); перетворення на одного з головних постачальників світового хлібного ринку і конкурента США)

Важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку економіки імперії відіграла реформаторська діяльність міністра фінансів **С. Вітте** (перехід від паперового грошового обігу на золотий стандарт).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Росія перетворюється з аграрної в аграрно-індустріальну країну, відбувається процес концентрації виробництва та капіталів, з'являються перші монополії – **синдикати** (1884 р. – синдикат «Союз рейкових фабрикантів»). Особливістю цього процесу було зростання ролі державного регулювання в економіці країни та проникнення іноземного капіталу Франції, Великої Британії, Бельгії, Німеччини в паливну й металургійну промисловість Півдня Росії.

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРИЇ**

**ВІТТЕ
Сергій**
(1849–1915)

Після закінчення курсу в Новоросійському університеті зі ступенем кандидата фізико-математичних наук вступив на службу в управління Одеської гілки Південно-Західних залізниць, зробивши блискучу кар'єру: начальник руху, керівник Південно-Західних залізниць, директор департаменту, голова тарифного комітету, міністр шляхів сполучень, міністр фінансів, прем'єр-міністр. Наслідком його реформ було економічне зростання Російської імперії 1890-х рр.

Ключові проблеми

- повернення місця у європейській політиці;
- розширення впливу на Балканах, Бл. Сході;
- приєднання до імперії територій у Середній Азії, на Далекому Сході

Зовнішня і колоніальна політика Російської імперії

Середня Азія

приєднання Кокандського та Хівинського ханств, Бухарського емірату, казахських земель (1864–1884 рр.); розмежування сфер впливу в Афганістані (домовленість із Великою Британією; 1887 р.)

Європа

нетривале зближення з Німеччиною та Австро-Угорщиною («Союз трьох імператорів» 1873 р.); експансія на Балкани: російсько-турецька війна 1877–1878 рр. (приєднання частини Бессарабії, утраченої в 1856 р.); територіальні надбання на Кавказі — Карс, Батум, Баязет; франко-британо-російське зближення (військова конвенція 1892 р. та союз у 1894 р.), яке завершилося створенням Антанти (1907 р.)

Далекий Схід

приєднання частини Приамур'я та Примор'я (російсько-китайські договори 1858 та 1860 рр.); відмова Японії від південної частини Сахаліну в обмін на Курильські острови (1875 р.); початок будівництва Транссибірської залізниці (1891 р.), експлуатація Китайської Східної залізниці (1896 р.); 25-річна оренда Ляодунського півострова з Порт-Артуром; російсько-японська війна (1904–1905 рр.); розгром російського флоту в Цусімській битві (1905 р.) та падіння Порт-Артура (1904–1905 рр.) призвели до перемоги Японії (Портсмутський мир 1905 р.), і втрати Росією Пд. Сахаліну, Порт-Артура; впливу в Маньчжурії та Кореї

МОВОЮ ДжЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀

1860 р. Із листа графа М. Муравйова-Амурського до міністра закордонних справ князя О. Горчакова. Маю приємну нагоду привітати з політичною перемогою: трактати Тянь-Цзінський і Айгунський підтвержені й доповнені... тепер ми законно володіємо Уссурійським краєм і південними портами, здобули право сухопутної торгівлі з Кяхтою і заснування консульств в Урзі й Кашгарі. Усе це без пролиття російської крові, наполегливістю нашого посланця, а дружба з Китаєм скріплена більше, ніж раніше.

1866 р. Із доповідної записки підполковника Генерального штабу губернаторові Туркестану. Для Росії необхідно: 1) установити своє панування на берегах Аму-Дар'ї; 2) не допустити встановлення в Бухарі впливової будь-якої іншої європейської держави; 3) розвинути нашу торгівлю; 4) зменшити вплив британців та іноземців на політику Середньої Азії.

1. Які переваги надавало Росії підписання договорів із Китаєм?
2. Які методи в просуванні російських інтересів на Далекому Сході вітає адресант?
3. Які пункти свідчать про економічні інтереси росіян у Середній Азії?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО * * * * *

«Укладання російсько-французького союзу остаточно призвело до виходу Росії з міжнародної ізоляції, у якій вона перебувала з часів розвалу Віденської системи, поразки в Кримській війні...» (А. Рєвакін. «Історія міжнародних відносин в Новий час»).

Які наслідки мало укладання російсько-французької угоди?

Таким чином, розширюючи свої колоніальні володіння, наприкінці XIX ст. Росія втягувалася у той вузол міждержавних протиріч, що на початку XX ст. призвів до Першої світової війни.

5. Революція 1905–1907 рр. Століпінська модернізація

Події російсько-японської війни сприяли наростанню революційної кризи в Російській імперії. Протиріччя між прискореним індустріальним розвитком та феодалними пережитками, невирішеність аграрного та національного питань, самодержавний устрій стали *причинами першої демократичної революції в Росії (1905–1907 рр.)*, приводом до якої були події *«кривавої неділі» 9 січня 1905 р.* (розстріл мирної демонстрації у Петербурзі). У революційну боротьбу включились всі верстви населення імперії. Найбільшими подіями революції стали: повстання моряків панцерника «Потьомкін» (**червень 1905 р.**), Всеросійський загальний страйк, у якому взяло участь 2 млн осіб (**жовтень 1905 р.**), виступ саперів у Києві (**листопад 1905 р.**), збройне повстання у Москві (**грудень 1905 р.**), масштабні селянські виступи («Сорочинська трагедія» (**грудень 1905 – січень 1906 рр.**) та «Вихвостівська трагедія» (**жовтень 1905 р.**). І хоча революцію було придушено, царський уряд змушений був дарувати конституційні права та свободи, дозволити формування представницького законодавчого органу – Державної думи (**Маніфест 17 жовтня 1905 р.**) та провести аграрну реформу (**1906 р.**), відому як *Століпінська*. Нею ліквідувались борги за викупні платежі (1861 р.) та сільська громада, селяни отримали право на власне індивідуальне приватне землеволодіння (хутір, відруб), держава кредитувала переселення селян до Сибіру та на Далекий Схід.

Таким чином, реформування Російської імперії в 60–80-х рр. XIX ст., капіталістична модернізація її економіки сприяли подальшому політичному та економічному розвитку, перетворенню країни з аграрної в аграрно-індустріальну. Протиріччя соціально-економічного розвитку, непослідовність реформ та їх незавершеність в умовах незмінного самодержавного політичного устрою стали причинами зростання впливів радикальних політичних рухів та партій. Натомість правляча еліта, реформуючи соціальні та економічні сфери життя суспільства, усіяко опиралася проведенню політичних реформ, що ще більше загострювало протистояння між суспільством та владою. Загострення внутрішньополітичної боротьби не заважало Росії в останній третині XIX ст. проводити активну зовнішню політику, що розширювала

її колоніальні володіння та сприяла прискореному економічному розвитку. Революція 1905–1907 рр., Столипінська модернізація (1906–1911 рр.) були спробами розв'язати основні протиріччя суспільного розвитку та зробити важливий крок у перетворенні Російської імперії у конституційну монархію.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Визначте основні риси соціально-економічного розвитку Росії наприкінці XIX ст.
2. У чому виявилась суперечливість та непослідовність «доби реформ»?
3. Чому епоху Олександра III називають «добою православного консерватизму»?
4. Яким чином соціально-економічний розвиток, особливості політичного устрою впливали на суспільні рухи у Росії?
5. Які наслідки мали революція 1905–1907 рр. та Столипінська модернізація 1906–1911 рр.?
6. Визначте етапи колоніальної експансії Росії у другій половині XIX — на початку XX ст.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Інтелігенція — соціальна верства суспільства, професійно зайнята розумовою (здебільшого складною, висококваліфікованою, творчою) працею, розвитком і поширенням культури в суспільстві.

Народництво — ідеологія руху різночинної інтелігенції у другій половині XIX ст., що сповідувала соціалістичні ідеї.

Різночинці — недворянська інтелігенція.

ОСНОВНІ ДАТИ

19 лютого 1861 р.	— скасування кріпосного права в Росії.
1864–1880 рр.	— доба «великих реформ» у Росії.
1905–1907 рр.	— перша демократична революція в Росії.
1906–1911 рр.	— Столипінська модернізація в Росії.

§23 АВСТРО-УГОРЩИНА — ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ

1. Розкрийте особливості промислового перевороту в Австрійській імперії.
2. Як розвивався національний рух народів Австрійської імперії в першій половині XIX ст.?
3. Які причини, результати та наслідки «весни народів» в Австрійській імперії?

1. Австро-угорський компроміс. Утворення дуалістичної монархії. Державно-політичний устрій

Наприкінці 50-х років XIX ст. політичний режим, який був установлений в Австрійській імперії після революції 1848–1849 рр., переживав кризу. Вона була обумовлена *внутрішньополітичними* й *зовнішньополітичними* чинниками.

У цих умовах імператор **Франц Йосиф** (1867–1916) погодився на політичні реформи. Вони були спрямовані на досягнення компромісу між німцями (австрійцями) й угорцями. У лютому **1867 р.** було затверджено конституцію Австрії та відновлено конституцію Угорщини (існувала до 1848 р.) й сформовано новий уряд. За «угодою між королем і угорською нацією» («Аусгляйхом») Австрійська імперія перетворювалась на **дуалістичну** монархію — **Австро-Угорщину** — у складі двох частин: «**Цислейтанія**» (Австрія, Чехія, Моравія, Сілезія, Грац, Істрія, Трієст, Далмація, Буковина, Галичина і Крайна) і «**Транслейтанія**» (Угорщина, Трансильванія, Фіуме, Хорвато-Славонія (отримала автономію у 1867 р.)). Угорщина отримала політичну та адміністративну автономію, власний уряд і парламент — сейм. На чолі Австро-Угорської імперії стояв австрійський імператор із династії Габсбургів, який одночасно був королем Угорщини. Формально його влада була обмежена рейхсратом в Австрії та сеймом в Угорщині. За австрійською конституцією рейхсрат — двопалатний парламент (Палата панів і Палата депутатів, усього 525 депутатів). До Палати панів, крім спадкових членів, імператор міг призначати пожиттєвих членів. Ними, зокрема, були митрополит Андрей Шептицький та письменник Василь Стефаник. Палата депутатів формувалася за результатами виборів від окремих провінцій. Виборче право було обмежене майновим і віковим цензом та куріальною системою. У **1907 р.** було запроваджено загальне виборче право, ліквідовано куріальну систему виборів.

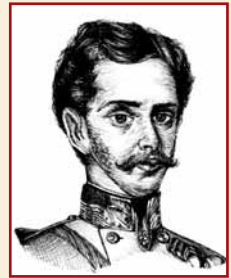
В обох частинах держави були проголошені демократичні свободи (свобода совісті, слова, зібрань, спілок і петицій), рівність усіх громадян перед законом, принцип поділу влади, свобода пересування і вибору місця проживання, недоторканність приватної власності й таємниця листування. Уряди Австрії та Угорщини стали відповідальними перед своїми парламентами.

Підписавши дуалістичну угоду, Угорщина набула внутрішню самостійність (встановлено конституційний лад із Державними зборами (парламентом) та підзвітним їм урядом), політичне рівноправ'я з Австрією з

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

ФРАНЦ ЙОСИФ
(1830–1916)

Управляв країною майже 70 років. Його правління почалося в розпал революції і закінчилося в ході світової війни. За все своє життя він не виграв жодної війни, навіть «свою» внутрішню, угорську, кампанію 1849 р. за нього виграв його брат Микола I. За його правління імперія втратила найбагатші італійські володіння (Ломбардію та Венецію), придбавши лише бідну Боснію і Герцеговину. Він був, за словами Франца Верфеля, «сірою особистістю» без пристрастей і «без властивостей». Біографи зафіксували лише один вислів, який можна прийняти як ознаку іронії чи жарту: «Прощай, моя молодосте!» — сказав Франц Йосиф, зійшовши на трон королів Угорщини в червні 1867 р.

можливістю правлячої угорської верхівки впливати на зовнішньополітичний курс Габсбурзької монархії; відновила територіальну цілісність королівства в його історичних кордонах.

Важливу роль у внутрішньополітичному житті відіграла армія, яка стала привілейованою частиною суспільства.

Особливостями суспільно-політичного розвитку Австро-Угорщини останньої третини XIX ст. були: а) відсутність заморських володінь, оскільки всі її землі знаходилися у центрі й на сході Європи; б) багатонаціональний характер державного устрою, що поєднував елементи централізованої та федеративної монархії; в) наростання національно-визвольного руху народів імперії, що сприяло зростанню їх національної свідомості та активізації боротьби за самостійне державне життя.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❄❄❄❄❄❄

Закон про загальне, рівне, пряме, таємне виборче право в Австрії 26 січня 1907 р. Виборчим правом користуються всі особи чоловічої статі, що досягли 24 років, мають австрійське громадянство, не втратили права голосу і проживають у межах однієї з громад не менше одного року до дня виборів. Правом бути обраним володіє кожна особа чоловічої статі, що має австрійське громадянство принаймні три роки, яка досягла 30 років і не втратила права голосу...

Які категорії населення були позбавлені виборчого права?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❄❄❄❄❄❄

«...оглядаючи хід історичний абсолютної держави, треба придивитися до осіб-верховодів, їх змагань та ідеалів, бо вони дають нам не раз добрий ключ до розуміння змагань та ідеалів цілої епохи» (І. Франко. «Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890»).

Доведіть або спростуйте справедливості погляду І. Франка.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❄❄❄❄❄❄

«До 1878 р. противники дуалізму в Австрії змушені були визнати чинність нових конституцій, в Угорщині – визнати їх без вагань: дуалізм укріплюється. Упродовж 1879–1896 рр. у результаті зміни урядової системи в Австрії роль Угорщини зростає, але дуалізм продовжує функціонувати без змін» (Е. Лавісс, А. Рамбо. «Історія XIX століття»).

Які етапи у своєму розвитку пройшла дуалістична монархія?

Отже, австро-угорський компроміс, створивши для обох частин монархії конституційну ліберальну форму правління, забезпечив збереження для Габсбурзької монархії статусу великої держави, посприяв бурхливому економічному розвитку й модернізації усіх сторін суспільного життя. Закінчивши з режимом абсолютизму, компроміс не усунув чинників дестабілізуючих (збереження сильної влади імператора, врівноважуюча роль

парламентських структур, нерівноправне політико-правове становище національних меншин імперії), що в умовах поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні спричинило розпад імперії у 1918 р.

2. Соціально-економічний розвиток

Друга половина XIX – початок XX ст. – це часи модернізації в Австро-Угорщині.

Прискорення економічного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • найбільш економічно розвинутий Австро-чеський індустріальний район; • наявність висококваліфікованої робочої сили й інженерно-технічних кадрів
Зростання концентрації виробництва	<ul style="list-style-type: none"> • 6 найбільших монополій контролювали видобуток майже всієї залізної руди і понад 90% виробництва сталі
Формування фінансового капіталу	<ul style="list-style-type: none"> • 9 найбільших віденських банків контролювали від 50 до 100% капіталів австрійських акціонерних товариств; • 5 провідних банків Будапешта контролювали 47% промислового капіталу Угорщини; • зростання частки німецького і французького капіталів
Транспорт	<ul style="list-style-type: none"> • протяжність залізниць зросла втричі; • прокладання високогірної залізниці з тунелями і штучними конструкціями в Альпах; • перше у світі метро в Будапешті
Робітники	<ul style="list-style-type: none"> • дозволено об'єднуватися у профспілки та організовувати страйки (1870 р.); робочий день — 9 год, заборонено дитячу працю, запроваджено обов'язковий недільний відпочинок, соціальне страхування на випадок хвороби та нещасних випадків, виплату пенсій, систему інспекторів з охорони праці

Незважаючи на прискорені темпи розвитку, Австро-Угорщина залишалась аграрно-індустріальною європейською країною середнього рівня розвитку (питома вага аграрного сектора складала 56%, промисловості — 24%). У державі переважала дрібна й середня промисловість. Більшість населення була зайнята у сільському й лісовому господарстві (понад 11 млн осіб).

Панування великого феодалного землеволодіння в аграрному секторі, де здебільшого використовувалася ручна праця наймитів, обумовлювало низький рівень розвитку сільського господарства. В Угорщині, Хорватії, Галичині, Трансільванії близько третини оброблюваної землі належало великим поміщикам, які мали понад 10 тис. га кожний. Промисловість і сільське господарство працювали на потреби власного ринку.

Торгівля між внутрішніми територіями отримала суттєвий поштовх після ліквідації у другій половині XIX ст. митних зборів. Виробники з різ-

них частин Австро-Угорщини освоювали перспективні ринки Цислейтанії та Транслейтанії. Імпорт, як і експорт товарів, був незначним.

Негативно впливав на темпи економічного зростання бюрократизм, корумпованість чиновників. У країні налічувалося до мільйона чиновників – удвічі більше, ніж робітників.

І хоча прискорення економічного розвитку наприкінці XIX – на початку XX ст. дещо посприяло поліпшенню добробуту населення, рівень життя більшості підданих Австро-Угорської імперії все одно залишався нижчим, ніж у передових країнах світу. Різним рівень життя був у центральних провінціях імперії та на її національних околицях.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✎✎✎✎✎✎

«Дуалізм урятував імперію Габсбургів, продовживши її існування. Але прискорена модернізація, якій посприяв дуалізм, імперіалізм із його проявами (загострення соціальних і національних конфліктів) породили складні проблеми, розв'язати які можливо було лише шляхом докорінних структурних реформ. Лише пошук альтернативи дуалізму міг забезпечити подальшу життєздатність імперії Габсбургів» (*Історія Європи. – Т. 5*).

У чому полягає історичне значення дуалізму? Які суперечності він породив?

Отже, економіку Австро-Угорщини наприкінці XIX – на початку XX ст. характеризували низькі темпи розвитку промисловості, відстале сільське господарство, нерівномірність економічного розвитку окремих регіонів, орієнтація на самозабезпечення. Разом із тим, капіталістична модернізація економіки, деяке її зростання в національних окраїнах посилювало національні протиріччя. Австро-Угорщина за рівнем соціально-економічного розвитку відставала від передових країн Європи. Тому національний рух в Австро-Угорщині став визначальною рисою політичного життя імперії.

3. Національний рух

Австро-угорська угода 1867 р. не вирішила усіх протиріч багатонаціональної імперії, в якій проживало понад 25 націй та народностей. Серед них: австрійці (23,5% населення), угорці (19,1%), чехи та словаки (16,5%), серби й хорвати (16,5%), поляки (10%), українці (8%), румуни (6,5%), словенці, італійці, німці та інші народи. Жоден із її народів не мав чисельної переваги над іншими. Так звані «пануючі» нації на межі століть, навіть разом узяті, не склали і його половини. Але у своїх частинах імперії і німці, й угорці переважали за чисельністю інші народи, з тією різницею, що перші у своїй частині склали лише третину населення, а другі майже половину. В Угорщині проживала значна кількість німців, що займали друге після румунів місце серед національностей королівства. Інші дев'ять націй можна кваліфікувати як «напівпривілейовані» (чехи, поляки, хорвати, італійці Примор'я) і «непривілейовані» (українці, румуни, словаки, хорвати, словенці, тірольські італійці, євреї). Тому весь період дуалізму – неухиль-

не наростання національних рухів. Вони мали на меті створення власних незалежних держав. Цей рух очолювали культурно-освітні товариства: «Матице школьська» (чеські землі), «Матице словенська» (Словенія), «Національна ліга» (італійські землі), «Народний дім» (Галичина) та ін.

Австро-угорською угодою були незадоволені Чехія і Хорватія. У **1868 р.** вдалося досягти *угорсько-хорватської* угоди, що гарантувала автономію Хорватії у складі Угорського королівства. Проте хорватські радикали не припинили антиурядових виступів і вимог федералізації імперії. Однак із Чехією домовитися не вдалося (проект перетворення імперії в триєдину монархію («Фундаментальні статті» Гогенварта) не був реалізований). Її представники подали у рейхсрат декларацію, в якій вимагали надання Чехії, Моравії та Сілезії (так званим землям корони Святого Вацлава) прав, аналогічних угорським. І австрійський уряд був змушений піти на деякі поступки (дозвіл уживання чеської мови в адміністрації та шкільництві (1880 р.), «мовні укази» (1897 р.) про зрівняння у правах німецької та чеської мов, поділ Празького університету на чеський і німецький (1881 р.) та інше). Однак повністю вирішити всі протиріччя не вдалося.

Великим успіхом австрійського уряду стало досягнення компромісу з польською елітою **Галичини**, у результаті якого у **1868 р.** ця провінція отримала досить широку автономію. Польський національний рух удалося втримати в конституційному полі. Проте українці Галичини залишались безправними та пригнобленими підданими імперії.

Одним із явищ національного життя Австро-Угорщини наприкінці XIX ст. стала поява *політичного антисемітизму* та його антиподу — *ідеології сіонізму*. Виникнення було обумовлено зростанням міграції євреїв у межах імперії, їхньої ролі в економіці й суспільному житті. Але єврейська спільнота була соціально та ідеологічно розколота: єврею — банкіру і лихвареві протистояв єврей — ремісник чи робітник, що сповідував антикапіталістичні ідеї і брав активну участь у соціалістичному русі. Поряд із цим у суспільній думці продовжувало панувати переконання, що саме джерелом усіх бід народів держави є «єврей-христопродавець». Такий стан речей поставив перед євреями імперії дилему: або повністю асимілюватись, або знову, через тисячоліття, заснувати власний «єврейський дім». Цю дилему вирішив по-своєму **Теодор Герцль**. Закликав своїх співвітчизників вирушити *«на незабутню любов батьківщину» і заснувати там «нову національну єврейську державу»*. Він організує перший Всесвітній єврейський конгрес, який започаткував всесвітній *сіоністський рух*.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА 🌐🌐🌐🌐🌐...

«Жодна з націй не повинна вивищуватися над іншою, навпаки, усі вони мусять визнати єдність Австрії, а їхні представники — приїхати до райхсрату» (Із заяви міністра-призедента Е. Таффе).

Які засади державного життя проголошувались австрійським державцем?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❁❁❁❁❁❁

«...у Галицькому намісництві, як і в повітових староствах Галичини, становище українців є прямо безвихідне... Польські чиновники знають із досвіду, що за всі беззаконня на шкоду українцям вони не тільки не будуть покарані, а, навпаки, за це чекає їх ще похвала» (Із виступу українського депутата С. Дністрянского в грудні 1912 р.).

Яким було становище українців в Австро-Угорщині?

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. була характерна активізація національно-визвольних рухів народів Південно-Східної і Центральної Європи, що не оминула й Австро-Угорщини.

4. Зовнішня політика Австро-Угорської імперії

Зовнішня політика Австро-Угорщини визначалася «спорідненістю» великих груп слов'ян, румунів і навіть німців імперії з сусідніми державами та необхідністю передбачати можливі наслідки дій своєї дипломатії для імперії. Після поразок у війнах із Німеччиною та Італією зовнішня політика Австро-Угорської імперії була спрямована переважно на Балкани та укладання воєнно-політичних союзів.

Військові та політичні союзи

- **1879 р.** – таємна угода з Німецькою імперією;
- **1882 р.** – до цього договору приєдналася Італія (завершилося створення воєнно-політичного блоку – Троїстого союзу);
- **1883 р.** – оборонний союз із Румунією

Конфлікти на Балканах

- **1878 р.** – австро-угорські війська окупували Боснію і Герцеговину;
- **1904 р.** – розпочинала «митна війна» Австро-Угорщини і Сербії (закриття ринку для сербської худоби до 1910 р.);
- **«Боснійська криза» 1908–1909 рр.** – спричинена анексією Боснії і Герцеговини; завершилася перемогою Австро-Угорщини, але принесла їй значні втрати (фінансові витрати на армію, наростання ворожості з боку Росії, активізація націоналістичних настроїв боснійських сербів);
- **1912–1913 рр.** – Перша балканська війна: Австро-Угорщина підтримала ідею створення незалежної Албанської держави та опинилася на межі війни з сербами, загострення відносин із Росією; у результаті Сербія збільшила свою територію майже вдвічі та погіршилися її відносини з Австро-Угорщиною

На початку XX ст. Австро-Угорщина захопила Боснію та Герцеговину, що зумовило зростання напруженості у відносинах із Сербією, наростання конфлікту з Росією.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀

Лист спадкоємця престолу Франца Фердинанда міністрам закордонних справ із приводу анексії Боснії і Герцеговини 6 серпня 1908 р.

Якщо подібна анексія буде визнана абсолютно необхідною, то я можу її тільки схвалити, за умови, що ці провінції як імперська земля будуть оголошені власністю обох частин монархії. Якщо ж Угорщина претендуватиме на їх приєднання... то цього абсолютно не можна допускати, краще взагалі не здійснювати анексію, а зберегти існуюче становище... На моє переконання, такі речі може дозволити собі лише сильна, згуртована держава, а оскільки ми, через боротьбу між двома половинами імперії... не є ні сильними, ні згуртованими, то я б краще зачекав.

1. Які застереження робить міністрам спадкоємець трону?
2. Про які проблеми дуалістичної монархії говорить автор листа?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀

«Неначе старий дід, що дедалі більше знесилювався, Габсбурзька монархія шукала шляхів оновлення, всіляко намагаючись продемонструвати свою дорослість і зрілість. Прагнення до дії виявили люди, які вірили, що «австрійська місія» підвищить культурний рівень та моральні життєві норми; поштовху до дії вимагали соціалісти, виступаючи за створення профспілок та земельну реформу; німецькі націоналісти, що намагалися відновити німецький дух монархії... у війні вбачали ліки проти слабкості імперії» (А. Тейлор. «Габсбурзька монархія 1809–1918 рр. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини»).

1. Як змінювались суспільні настрої у ставленні до можливої війни?

Отже, загострення відносин на Балканах стало підґрунтям, на якому розгорталася липнева криза 1914 р., пов'язана з убивством 28 червня сербським націоналістом Г. Принципом спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда. Ця подія стала *приводом* до розв'язання Першої світової війни.

ПОМІРКУЙТЕ ❀❀❀❀❀❀❀

1. Визначте особливості соціально-економічного життя Австро-Угорщини.
2. Які нові риси і явища характеризують національний рух в Австро-Угорщині?
3. Доведіть, що зовнішня політика Австро-Угорщини характеризувалася агресивністю.
4. Визначте етапи утворення Троїстого союзу.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ❀❀❀❀❀❀❀

Дуалістична монархія (від лат. *Dualis* — подвійний) — вид конституційної монархії; перехідна форма від абсолютної монархії до парламентської; влада монарха обмежена конституцією, але він зберігає широкі владні повноваження; уряд несе подвійну відповідальність перед монархом і парламентом.

ОСНОВНІ ДАТИ ❀❀❀❀❀❀❀

- 1867 р. — утворення Австро-Угорської імперії.
- 1882 р. — утворення «Троїстого союзу».
- 1907 р. — запровадження в Австро-Угорщині загального виборчого права.

§24

**НАРОДИ СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
У БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ**

1. Коли і за яких обставин слов'янські народи Балкан були поневолені Османською імперією?
2. Яку політику щодо поневолених слов'янських народів Балкан проводила Османська Порта?
3. Які факти свідчать про національно-визвольну боротьбу слов'янських народів Балкан проти поневолення Османською імперією?

1. Національно-визвольна боротьба слов'янських народів на Балканах наприкінці XIX – на початку XX ст.

В останній чверті XIX – на початку XX ст. розгорнувся новий етап національно-визвольної боротьби слов'янських народів Східної та Південно-Східної Європи.

Початком цієї боротьби стали повстання **1875 р. у Боснії та Герцеговині** й **1876 р. – у Болгарії** (спричинені утисками християнського населення турецькими збирачами податків), які були жорстоко придушені. Це стало для освіченої Європи традиційним приводом для втручання в балканські справи. Так, Велика Британія прагнула домінувати в Єгипті й не допустити посилення Росії на Балканах; Австро-Угорська імперія прагнула приєднання Боснії й Герцеговини та контролю за гирлом Дунаю; Росія прагнула встановити контроль над Босфором і Дарданеллами й повернути Бессарабію. У квітні 1877 р. Росія оголосила Османській імперії війну. В липні 1877 р. її армія форсувала Дунай, оволодівши Шипкінським перевалом. Здобувши перемогу в битвах при Філіппополі (Пловдив) та Адріанополі, перейшовши Балканські гори, російська армія стрімко рушила на Стамбул. Успішні бойові дії розгорталися також і на Кавказі. Російська армія оволоділа фортецями Баязет, Ардаган, Карс. У війні на боці Росії виступали Сербія, Чорногорія, Румунія. Туреччина запросила перемир'я. Стурбований успіхами Росії британський уряд Дізраелі направив воєнну ескадру в Мармурове море, зробив часткову мобілізацію флоту та розгорнув шовіністичну пропаганду в країні. Російський уряд, який не був готовий до великої європейської війни, пішов на укладення у **лютому 1878 р. Сан-Стефанської мирної угоди**. За її умовами створювалась велика незалежна Болгарська держава – «Велика Болгарія», що простяглася від Чорного моря до Егейського та мала у своєму складі як північну частину країни, так і південні області Румунії, Чорногорії та Сербії. Вона брала зобов'язання надати самоврядування Боснії й Герцеговині та провести широкі реформи в інших слов'янських районах, які залишались під її владою. Туреччина сплачувала Росії 1410 млн крб. контрибуції і як часткове покриття цієї суми поступалася Батумом, Карсом, Ардаганом і Баязетом. До Росії відходили Ізмаїльський округ і частина Бессарабії, які були відібрані у неї за Паризькою мирною угодою 1856 р. Румунія отримувала північну частину Добруджі.

Таким чином, Сан-Стефанський договір відкривав для народів Балкан можливості національного, економічного і культурного прогресу, послаблював політичну й економічну владу Порти над рештою народів під її владою.

Улітку **1878 р.** на Берлінському конгресі (у якому взяли участь Велика Британія, Франція, Туреччина, Росія, Австро-Угорщина, Німеччина) умови Сан-Стефанського мирного договору було переглянуто. Австро-Угорщина окупувала Боснію і Герцеговину, а Велика Британія отримала острів Кіпр. Згідно з Берлінським трактатом лише Північна Болгарія отримала державність, південну частину Болгарії — так звану Добруджу — було повернуто Туреччині. Середня територія під назвою Східної Румелії перетворювалася на автономну провінцію у складі Османської імперії. Сербія і Чорногорія втратили частину територій, що були здобуті під час війни. Туреччині поверталася також фортеця Баязет, сума контрибуції скорочувалася в 4,5 раза.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚

Із Берлінського трактату 1(13) липня 1878 р. Ст. 1. Болгарія утворює з себе князівство, яке само управляється та платить данину, під керівництвом султана; вона буде мати християнський уряд та народну міліцію... Ст. 25. Провінції Боснія та Герцеговина будуть зайняті Австро-Угорщиною. Ст. 58. Порта поступається Російській імперії в Азії територіями Ардагана, Карса і Батума... Ст. 60. Долина Алашкерта і місто Баязет повертаються Туреччині.

Поміркуйте, чи покращив Берлінський конгрес політичне становище Болгарії? У чому це виявилось?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚

«20 квітня ми... прийшли в Галац. Який єзуїтський викрутас! Яка крокодил-братерська турбота, з кайданами в руках, про поліпшення долі братів болгар... а 30 млн народу, Указом 1876 року «ВИРІЗАЛИ ЯЗИК», — бо заборонено було не тільки книжки видавати, «але навіть пісню... яка дивувала, дивує і буде дивувати увесь світ — із дозволу визволителів балканських слов'ян можна буде тільки мимрити носом, бо слова вимовляти заборонено. І ще раз глянувши на святу могилу (гетьмана І. Мазепа. — Авт.), я вийшов із церкви, повний тяжких дум... Базталан-на ти, моя рідна Україно! Кому ти тільки не помагала здобувати самостійність? Кого ти не підтримувала будити національні почуття та виробляти національну культуру? Всім, і ляхам, і москалям, і молдаванам. От і тепер, сидячи сама в неволі, виставила синів своїх недобитків визволяти далеко вільніших за тебе — болгар із турецької неволі! А хто ж тобі допоможе скинути зі своєї шиї те тяжке ярмо, яке необачно наділа собі ще за часів Богдана? Хто допоможе тобі здобути волю? Ніхто! Про тебе вже забули всі. Навіть синів твоїх підлітків у школі чужиничній навчають, що тебе ніколи й не було, а так собі, мовляв, клаптик російського народу, історичними хибами одірваний від своїх, а потім волею Божою вернувся знову до своєї рідної російської хати. Діти малі, нерозумні вірять байці!..» (М. Садовський. «Спомини з російсько-турецької війни 1877–1878 рр.»).

Про яку роль українців у національно-визвольній боротьбі слов'ян Балкан говорить очевидець? У чому автор вбачав блюзнірство російського самодержавства?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

«Російсько-турецька війна 1877–1878 рр. не була військовою кампанією за незалежність слов'янських народів Балканського півострова. Це був переділ сфер впливу та розподіл територій ослабленої Османської імперії. Великі європейські держави та Росія не переймалися долею слов'янських народів, які боролися за незалежність. Хоча Росія і вела війну під гаслом допомоги братньому слов'янському народу, але робила це задля власної вигоди» (О. Сидоренко. «Події російсько-турецької війни 1877–1878 рр.»: на сторінках газети «Черниговские губернские ведомости»).

Обґрунтуйте або спростуйте справедливість такої оцінки.

Отже, російсько-турецька війна (1877–1878 рр.) та Берлінський конгрес (1878 р.) не вирішили «балканське питання». Значні території, населені слов'янами, залишалися під владою Османської імперії, Австро-Угорщини та Росії, що згодом зумовило гострі міжнародні кризи. Разом із тим, народи Балканського півострова використали свій шанс для становлення незалежних держав.

2. Виникнення незалежних держав на Балканах. Особливості соціально-економічного розвитку балканських країн наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Російсько-турецька війна (1877–1878 рр.), рішення Берлінського конгресу (1878 р.) кардинально змінили долю слов'янських народів Балкан. І хоча звільнена від османського ярма **Болгарія** була розчленована (в її північній частині утворено васальне щодо Туреччини *Болгарське князівство* (столиця з 1878 р. — Софія), з південної була створена автономна провінція у складі Османської імперії — *Східна Румелія* на чолі з християнським генерал-губернатором, який призначався султаном; *Фракія* і *Македонія* передавалися Туреччині), в країні утвердилась конституційна монархія, були ліквідовані феодальне землеволодіння (землю за великий викуп передано селянам) і феодальні пережитки. У жовтні **1908 р.**, у зв'язку з младотурецькою революцією й ослабленням Туреччини, Болгарія проголосила повну незалежність. Північна і Центральна Болгарія об'єдналися. Болгарський князь Фердинанд Кобургський прийняв титул царя. **Румунія, Сербія, Чорногорія** отримали незалежність.

Берлінський конгрес частково задовольнив прагнення Греції. У 1881 р. їй було передано Фессалію та Епір. Проте греки вважали, що справа об'єднання країни не завершена. У 1896 р. на острові Крит відбулося повстання проти турецького панування. Повсталі оголосили, що острів приєднується до Греції. Почалася *греко-турецька війна*, у якій грецька армія зазнала низки поразок. Грецію врятувало лише втручання великих держав. За Константинопольським мирним договором Греція була змушена віддати Туреччині частину Фессалії та виплатити велику контрибуцію.

Звільнення балканських держав від турецького ярма мало своїм наслідком прискорення їх розвитку. Розвиток капіталізму в сільському господарстві балканських країн зумовив майнове розшарування села, обезземелення значної частини селянства тощо. Селянство, задушене важкими викупними платежами, страждало від державних податків, малоземелля, високої орендної плати, вело постійну боротьбу за поліпшення свого становища. Поступово почала розвиватися промисловість. Здебільшого це були невеликі підприємства, зайняті переробкою сільськогосподарської сировини, які налічували по кілька десятків робітників. Розвитку промисловості серйозно перешкождали нестача власних капіталів і конкуренція іноземних товарів. Імпорт балканських країн майже повністю складали готові вироби, а експортувалися переважно сільськогосподарські продукти і сировина. У Болгарію іноземний капітал проникав у вигляді державних позик. Лише мізерна частка цих грошей вкладалася у розвиток промисловості. Експансія іноземного капіталу в Сербію і Румунію відбувалася переважно у вигляді інвестицій у гірничодобувну промисловість. Найактивніше діяв у цей час на Балканах австро-угорський капітал. Сербія до кінця століття перетворилася на аграрно-сировинний придаток австро-угорської промисловості. 90% сербського експорту прямувало в Австро-Угорщину. Лише в Румунії, що перейшла в другій половині 1880-х рр. до політики протекціонізму, промисловість розвивалася більш швидкими темпами. Проте в цій галузі промисловості були з самого початку надзвичайно сильними позиції іноземного капіталу.

Греція також залишалася аграрною країною. 75% її експорту становили сільськогосподарські товари. Власної важкої індустрії не було. У 1880-х рр. посилювалося залізничне будівництво, зріс тоннаж торгового флоту (майже вчетверо за останні два десятиліття XIX ст.). Збільшився обсяг зовнішньої торгівлі, з'явилися великі порти. Але цей розвиток був результатом припливу іноземного капіталу, головним чином у формі державних позик. Економічна та політична залежність Греції від великих держав надзвичайно посилилася. Іноземні дипломатичні представники заохочували партійні чвари, підкуповували політичних діячів, домагалися зміни урядів.

Отже, на початок XX ст. балканські держави залишались переважно аграрними країнами з переважаючим сільським населенням.

ОЧИМА СУЧАСНИКА

«На Балканах (крім Греції) економіка залишалась монокультурною: у Сербії домінувало тваринництво і вирощування слив, у Болгарії — тютюну, в Румунії — зерновиробництво. Навіть у розвинутій Греції — родзинки складали половину експорту» (А. Граціозі. «Війна і революція в Європі»).

Який негативний чинник у розвитку економіки вбачає очевидець?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✿✿✿✿✿✿✿...

«Здобуття країнами Південно-Східної Європи своєї незалежності створило сприятливі умови для поступового промислового розвитку. Перехід до системи тарифного протекціонізму з метою захисту внутрішнього ринку, прийняття законів, які стимулювали розвиток місцевої індустрії, разом із протистоянням іноземній конкуренції, робило боротьбу за державну незалежність досить складною, здавалось, безперспективною» (*Історія Європи.* — Т. 5).

Про яку тенденцію у розвитку економіки говорить дослідник? Які сприятливі чинники він мав на увазі?

Отже, модернізаційні процеси у країнах Балканського півострова проходили під гаслом: «Увійти в Європу!». Бачення себе російським самодержавством вічним патроном балканських народів мало своїм наслідком те, що національна буржуазія свої устремління зосередила на Заході у пошуках як ринків збуту товарів, так і державно-конституційних моделей розвитку. Ставши на шлях незалежності, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Румунія і Греція не позбулися численних зовнішньополітичних, економічних, релігійних та етнічних проблем, які з початком XX ст. ще більше загострилися. Вони перетворили півострів із закутка Європи на її «пороховий льох».

3. Формування Балканського союзу

На початку XX ст. на Балканах зіткнулися інтереси двох військово-політичних блоків. Основними суперниками в цьому регіоні були, з одного боку, Росія, з іншого — Австро-Угорщина та Німеччина. Росія прагнула створити Союз балканських держав, вбачаючи у ньому запоруку успішної боротьби за свою гегемонію в регіоні. Тогочасне міжнародне становище сприяло планам Росії. Після младотурецької революції 1908 р., а надто після поразки Туреччини у війні проти Італії за володіння Лівією (1911–1912 рр.), Росія та правлячі кола балканських держав вважали ситуацію, що склалася, сприятливою для поділу європейських володінь Османської імперії. Щоправда, становище ускладнювалося взаємними протиріччями між балканськими державами. У квітні 1911 р. сербський уряд запропонував Болгарії укласти угоду про розподіл сфер впливу в Македонії. 29 лютого 1912 р. було укладено ***болгарсько-сербську угоду про дружбу і союз***. Договір підтверджував взаємні гарантії державної незалежності й територіальної цілісності Сербії та Болгарії. У таємному додатку закріплювався перехід до Сербії частини Македонії та Північної Албанії з виходом до Адріатичного моря, до Болгарії — більшої частини Македонії та Фракії. Долю північно-східної частини Македонії мав вирішити російський цар. Болгарсько-сербський військово-політичний союз був доповнений угодою з **Грецією** та **Чорногорією**. Болгарсько-грецькі переговори велися за участю Великої Британії і завершилися підписанням у травні 1912 р. до-

говору. Але кордонів Македонії визначено не було. Восени **1912 р.** формування **Балканського союзу** завершилося. Залишалося знайти привід для початку війни.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✿✿✿✿✿...

«Прогресивні в своїй основі національні програми: сербське Гаршанінське «Начертаніє», грецька «Мегалі ідея», болгарська, румунська, албанська — у своєму зародку мали шовіністичні ідеї. Всі вони апелювали до історичного права, жились спогадами про Візантію, могутні у середні віки Болгарські царства, державу Стефана Душана, Молдавське господарство Стефана Великого. Всі вони ігнорували зміни, що відбулися в XIX ст. Тому й мислили національне об'єднання як максимальну викройку з найповнішим приєднанням «чужих» земель» (*Історія Європи. — Т. 5*).

Про які особливості державотворчих процесів говорить дослідник? Які наслідки вони могли мати?

4. Перша та Друга балканські війни

Улітку 1912 р. на території Албанії вибухнуло повстання. Його жорстоко придушили турецькі війська. Це прискорило оголошення війни Туреччині. Бойові дії почалися у **жовтні 1912 р.** Болгарська армія розгорнула успішний наступ у напрямку на Стамбул (Константинополь). Вступ сербської армії до Скопле (найбільшого міста Македонії), вихід до Адріатичного моря занепокоїло Австро-Угорщину. У листопаді 1912 р. Туреччина запросила перемир'я. Болгарський цар Фердинанд цю пропозицію відхилив. Болгарська армія почала штурм укріплень Чаталджа, але невдало. Розпочались переговори у Лондоні, в яких узяли участь представники великих держав, що фактично й вирішували «балканське питання». Поки його обговорювали дипломати, у Туреччині в січні 1913 р. стався державний переворот. Новий турецький уряд, підбурюваний Німеччиною та Австро-Угорщиною, ухвалив рішення про продовження війни. Але в березні 1913 р. турецькі війська зазнали поразки. Болгари захопили фортецю Адрианополь. Туреччина запросила миру. У травні **1913 р.** сторони підписали **Лондонський мирний договір**, за яким Туреччина поступалася своїми володіннями на захід від лінії Мідія — Енос і деякими островами в Егейському морі.

Після укладення Лондонського мирного договору загострилися суперечності між Болгарією, Сербією та Грецією. Німеччина та Австро-Угорщина докладали значних зусиль, щоби посилити ці протиріччя. Головною їх метою був розвал проросійського Балканського союзу. Зрештою, так і сталося. У **травні 1913 р.** було укладено **таємний сербсько-грецький союз**, спрямований проти Болгарії. Сербія та Греція домовилися між собою про поділ Македонії. У **червні 1913 р.** болгарські війська напали на своїх колишніх союзників. Почалася **Друга балканська війна**, в якій фортуна виявилася не на боці Болгарії. Сербія, Греція, Чорногорія та Румунія

виступили проти неї. Болгарський уряд запросив миру, що був укладений **10 серпня 1913 р.** у Бухаресті. Згідно з **Бухарестським договором** західна й центральна частини Македонії відійшли до Сербії, південна (Егейська) — до Греції, Добруджа — до Румунії, а Східна Фракія — до Туреччини. У складі Болгарії залишилася частина Македонії (Пиринська).

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖❖

«Балкани заслуговують на те, щоб бути яблуком розбрату» (О. фон Бісмарк).

«Конференція, що зібралась під моїм головуванням у Петрограді навесні 1913 р., на якій за дієвої участі російського уряду було вирішено задовольнити бажання Румунії щодо поступки їй Силістрії та гарантії безпеки її Дунайського кордону, могла стати рушійною точкою для ... дружніх кроків (у відносинах Росії з Румунією)» (Зі спогадів міністра закордонних справ Росії С. Сазонова).

1. У чому справедливість оцінки ситуації О. фон Бісмарком? Чому така ситуація влаштувала Німеччину?
2. Яку мету переслідувала російська дипломатія, йдучи на поступки Румунії?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖❖

«Для нас і сербів украй важливо, щоб Болгарія не була до певного часу організмом територіально завершеним і задоволеним, а мала б завдання, досягнення якого неможливе без допомоги Сербії і Росії. Не варто забувати, що сама Росія на березі Протоків має такі невідкладні історичні цілі, для остаточного досягнення яких вона потребує, як доброго пса мисливець, Болгарії, відданої, сильної, але ще не цілком ситої» (З листа російського посланника у Софії А. Неклюдова наприкінці 1912 р.).

1. На яку зміну в зовнішньополітичних орієнтирах Росії вказує імперський чиновник у порівнянні з 1878 р.?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖

«Якщо у період Сан-Стефанського договору 1878 р. Росія прагнула до створення «Великої Болгарії» для реалізації своїх стратегічних цілей, то відтепер вона зробила ставку на Сербію» (О. Сухушина. «Друга балканська війна 1913 р.: ціна амбіцій і стратегічних розрахунків»).

1. Які зміни відбулися у зовнішній політиці Росії?

Таким чином, унаслідок Балканських війн (1912–1913 рр.) кардинально змінилося становище на Балканському півострові. Туреччина, позбувшись усіх своїх європейських володінь, утратила значення як впливова європейська держава. Територія й населення Сербії та Чорногорії зросли майже удвічі. Македонію переділили на три частини. З'явилася нова держава Албанія (1912 р.), що позбавило Сербію можливості мати вихід до Адріатичного моря. Крім Туреччини, найбільше постраждала Болгарія. Це підштовхнуло її до союзу з Німеччиною. Тим часом Сербія потрапила

в залежність від Антанти, що відразу загостило її відносини з Австро-Угорщиною. Разом із тим, Балканські війни не вирішили гострих проблем. Атмосфера ворожнечі та втрачених надій стала приводом для нових дипломатичних інтриг, перетворюючи Балкани на «пороховий лъох» Європи, який вибухнув у 1914 р.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1. Визначте особливості соціально-економічного розвитку балканських країн наприкінці XIX — на початку XX ст.
2. У чому полягають наслідки національно-визвольної боротьби слов'янських народів наприкінці XIX — на початку XX ст.?
3. Визначте причини і наслідки Балканських війн.

ОСНОВНІ ДАТИ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

- 1877–1878 рр.** — російсько-турецька війна.
1878 р. — Берлінський конгрес.
1912 р. — завершення формування Балканського союзу.
1912–1913 рр. — Балканські війни.

УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ ПОВТОРЕННЯ

Утвердження індустріального суспільства у провідних державах світу

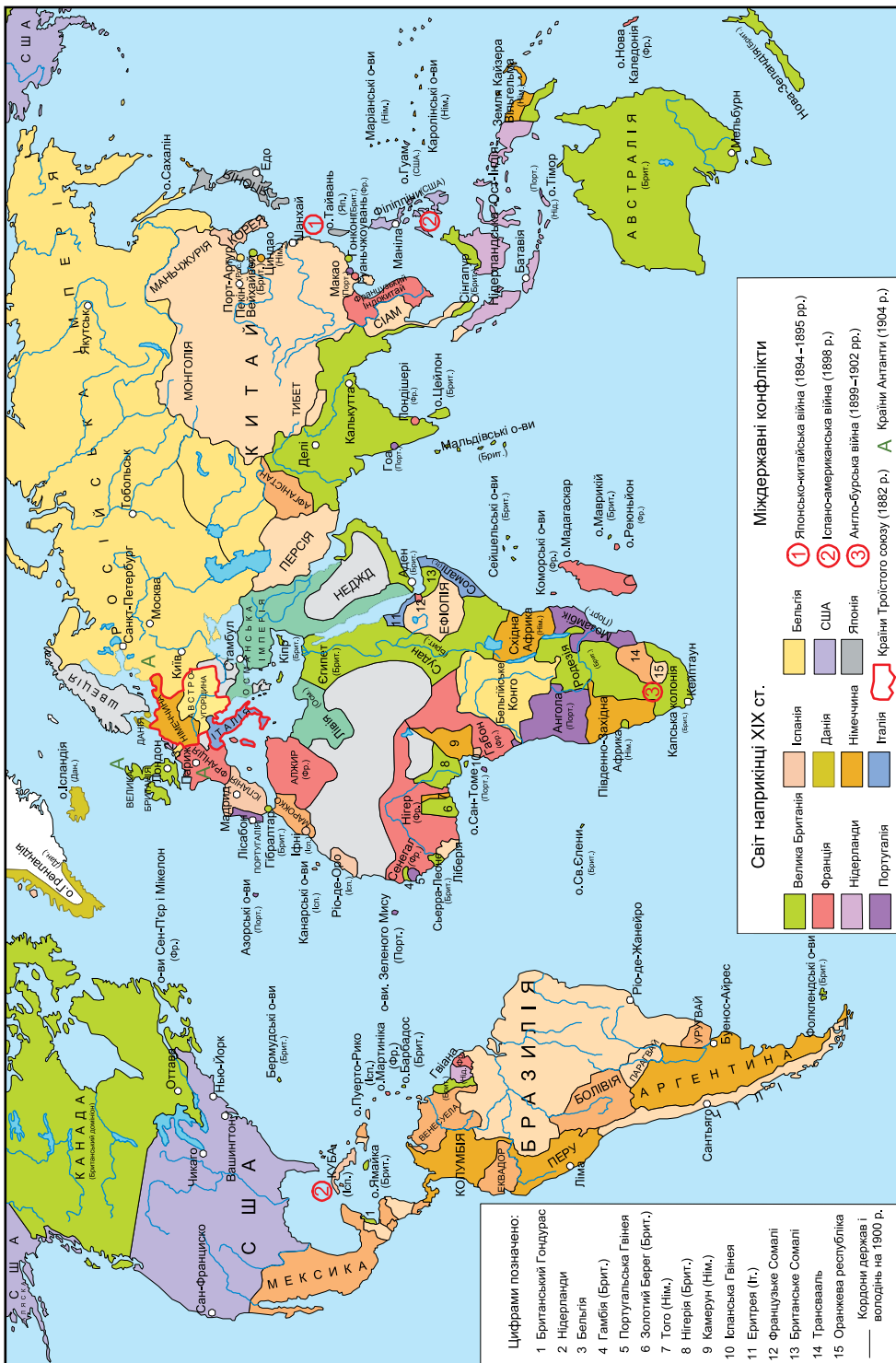
Нові економічні тенденції розвитку		Країна	
Економічне піднесення; індустріалізація та поява нових промислових центрів; державне реформування економіки		Німеччина, США, Росія, Японія	
Уповільнення темпів економічного зростання у 1870-ті рр.; повернення втрачених економічних позицій у 1890-ті рр.		Франція, Велика Британія	
Концентрація виробництва, утворення монополістичних об'єднань (концернів, трестів, синдикатів, картелів)		Західноєвропейські країни та Росія, США, Японія	
Політичний устрій	Республіка	парламентська	Франція
		президентська	США
	Монархія	обмежена (конституційна або парламентська)	Велика Британія, Німеччина, Японія
		абсолютна	Росія

Політичний розвиток	Країна
<ul style="list-style-type: none"> • установа III республіки; помірковане реформування, політичні кризи; • колоніальна експансія в Африці, Східній Азії, Океанії 	Франція
<ul style="list-style-type: none"> • реформи в освіті, управлінні та самоврядуванні («ірландське питання»), виборчому та профспілковому законодавстві; легалізація тред-юніонів; • розширення колоній в Африці, на Близькому Сході 	Велика Британія
<ul style="list-style-type: none"> • домінування партії республіканців у політичному житті (до 1912 р.); підтримка великого бізнесу, наступ на права індіанців; • переорієнтація на активну зовнішню політику, експансія в Латинській Америці, Східній Азії, Тихому океані 	США
<ul style="list-style-type: none"> • ліберально-демократичне реформування («доба великих реформ», «Століпінська модернізація»); революція (1905–1907 рр.); невирішеність національного питання; • ідея панславізму в зовнішній політиці 	Росія
<ul style="list-style-type: none"> • політика посилення; • вироблення ідеї пангерманізму, розширення колоніальних володінь 	Німеччина
<ul style="list-style-type: none"> • перетворення на дуалістичну монархію (1867 р.); невирішеність національної проблеми народів імперії; • агресивна зовнішня політика на Балканах; союз із Німеччиною 	Австро-Угорщина

Східна та Південно-Східна Європа

Передумови отримання незалежності: російсько-турецька війна (1877–1878) та укладення Сан-Стефанської мирної угоди (1878), рішення Берлінського конгресу (1878)

На контурній карті покажіть колоніальні володіння найбільших імперій.

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Європа та Америка в останній третині XIX – на початку XX ст.

Початковий рівень

1 бал

1. Назвіть: а) ім'я італійського державного діяча, реформаторська діяльність якого отримала назву «ліберальна ера»; б) двох історичних діячів у Великій Британії, які впродовж останньої третини XIX ст. очолювали відповідно партії консерваторів та лібералів; в) країну, в якій проводилася політика «Культуркампфу».
2. З ім'ям якого діяча пов'язано проведення «справедливого курсу» в США?
3. Коли і в якій країні зародився марксизм?
4. Хто був основним ідеологом марксистського вчення?
5. Під якою назвою увійшов в історію період історичного розвитку Франції після 1870 року?
6. У якому році Австрію було перетворено на дуалістичну монархію – Австро-Угорщину?
7. Коли відбулося скасування кріпацтва у Росії?

2 бали

8. Зробіть вибір: «так» або «ні» щодо твердження: а) змістом внутрішньої політики президентів США впродовж останньої третини XIX – початку XX ст. було антитрестівське законодавство; б) період розвитку Російської імперії у 60–80-ті рр. XIX ст. увійшов в історію під назвою «доба великих реформ»; в) територією військово-політичного протистояння на початку XX ст. були Балкани.
9. Хто ці історичні діячі: Вільгельм II, Олександр II, Девід Ллойд Джордж? Із якими подіями пов'язані їхні імена?
10. У яких роках відбулася перша російська революція?
А 1853–1856; В 1905–1907;
Б 1877–1878; Г 1905–1911.
11. Лідером якої партії у Великій Британії був Бенджамін Дізраелі:
А консервативної; В соціалістичної;
Б ліберальної; Г лейбористської.
12. Перерахуйте: а) буржуазні реформи, котрі були проведені в Росії упродовж 60–70-х рр. XIX ст.; б) основні внутрішньополітичні заходи ліберального кабінету В. Гладстона у 70-ті рр. XIX ст.

3 бали

13. Розкажіть про Ж. Клемансо, Т. Рузвельта, В. Вільсона.
14. Здатний, працьовитий селянин «сіль землі російської», і тому його треба скоріше звільнити «від лещат» громади, передавши йому землю на невід'ємну власність. *Хто є автором цих слів? Що Вам відомо про нього?*
15. Назвіть: а) риси, що вирізняють Вікторіанську епоху у Великій Британії; б) основні події російсько-турецької війни 1877–1878 рр.; в) види монополій; г) заходи аграрної реформи П. Столипіна.

Середній рівень**4 бали****16. Установіть відповідність:**

А Сан-Стефанський мирний договір;	1. Закріплювався територіальний розподіл тогочасних турецьких володінь; до Сербії відходили частина Македонії та Північна Албанія з виходом до Адріатичного моря. Болгарії дісталася більша частина Македонії та Фракії.
Б Берлінський трактат;	2. Створювалася велика незалежна «Велика Болгарія», яка взяла також зобов'язання надати самоврядування Боснії й Герцеговині та провести реформи в слов'янських областях, які були під її владою; Туреччина сплачувала Росії 1410 млн крб. контрибуції і для часткового покриття цієї суми поступалася Батумом, Карсом, Ардаганом і Баязетом. До Росії відходили Ізмаїльський округ і райони Акерманського округу Бессарабії; Румунія отримувала північну частину Добруджі.
В Бухарестський мирний договір;	3. Туреччина поступалася своїми володіннями на захід від лінії Мідія — Енос і деякими островами в Егейському морі.
4. Західна й центральна частини Македонії відійшли до Сербії, південна (Егейська) — до Греції, Добруджа — до Румунії, а Східна Фракія — до Туреччини. У складі Болгарії залишилася частина Македонії (Пиринська).
Г Лондонський мирний договір.	5. Австро-Угорщина окупувала Боснію і Герцеговину, а Велика Британія отримала острів Кіпр. Лише Північна Болгарія отримала державність; Добруджу повернуто Туреччині; Східна Румелія перетворювалася на автономну провінцію у складі Османської імперії; Сербія і Чорногорія втратили частину територій, здобутих під час війни; Туреччині повернуто фортецю Баязет; сума контрибуції скорочувалася в 4,5 раза.

17. Установіть відповідність:

А Росія;	1 реформування в державу, яка б не поступалася колоніальним імперіям тогочасної епохи.
Б Велика Британія;	2 політика боротьби з впливом католицької церкви.
3 проведення внутрішньої політики в інтересах великого бізнесу.
В США;	4 проведення «великих реформ», які докорінно змінили соціально-економічну структуру країни.
Г Німеччина.	5 суперництво між двома партіями та проведення ними курсу соціальних реформ.

18. Розкрийте зміст понять: дуалістична монархія, колоніальна імперія, емансипація, експансіонізм, монополія, індустріалізація, гомруль.
19. Визначте, яку назву мав описаний суспільний рух: «На початку XX ст. жінки почали боротися за рівні права у суспільному житті з чоловіками. Найперше це стосувалося надання виборчих прав. Рух привертав усе більшу кількість прихильниць, які іноді вдавалися до насильницьких методів боротьби»?
20. Прихильники якої ідеології сповідували такі погляди: «Вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпак, майстер і підмайстер, коротко кажучи, гнобитель і гноблений перебували у вічному антагонізмі один до одного, вели невпинну, то приховану, то явну боротьбу, яка завжди закінчувалася революційною перебудовою всього суспільства або загальною загибеллю класів, що вели між собою боротьбу...»?

5 балів

21. Розкрийте: а) зміст перетворень доби «великих реформ» у Росії; б) основні риси промислового розвитку США в останній третині XIX ст.; в) перебіг Балканських війн.
22. З'ясуйте суть ідеології лібералізму. Хто серед європейських мислителів був його репрезентантами?

6 балів

23. Складіть історичний портрет: О. Бісмарка, В. Гладстона, Б. Дізраелі, Т. Рузвельта, Дж. Джолітті.
24. Складіть хронологічний ланцюжок утворення незалежних держав на Балканах.
25. Розташуйте події у хронологічній послідовності:
А друга парламентська реформа у Великій Британії;
Б скасування кріпацтва у Російській імперії;
В Балканські війни;
Г утворення Німецької імперії;
Д Берлінський конгрес.
26. Розташуйте події у хронологічній послідовності:
А проголошення Третьої республіки у Франції;
Б Кримська війна;
В утворення Австро-Угорщини;
Г утворення Троїстого союзу;
Д укладання Сан-Стефанівського миру.
27. Установіть послідовність подій:
А проведення судової реформи в Російській імперії;
Б прийняття антитрестівського закону (закон Шермана) у США;
В франко-німецька війна;
Г завершення формування Балканського союзу;
Д прийняття конституції Третьої республіки у Франції.

Достатній рівень**7 балів**

28. Визначте: а) напрями розвитку соціал-демократичних ідей упродовж другої половини XIX ст.; б) причини монополізації провідних галузей економіки; в) причини реформ у Росії в 1860–1870-х рр.; г) особливості політичного розвитку Франції в останній третині XIX – на початку XX ст.; ґ) причини запровадження антитрестівського законодавства в США; д) спільні та відмінні риси в процесах об'єднання Німеччини й Італії; е) причини, хід та наслідки франко-пруської війни 1870–1871 рр.; є) причини расової проблеми у США в останній третині XIX ст.
29. Проаналізуйте: а) особливості та зміни в світогляді та житті людей упродовж останньої третини XIX – початку XX ст.; б) причини втрати Великою Британією промислового лідерства у світі; в) характер внутрішньої політики канцлера Німецької імперії Отто фон Бісмарка; г) чинники, що допомогли США стати економічним лідером.

8 балів

30. Схарактеризуйте причинно-наслідкові зв'язки між запропонованими історичними явищами та подіями: **А** Кримська війна 1853–1856 рр. – «доба великих реформ» у Росії – особливості розвитку економіки – перша російська революція – Столипінська модернізація; **Б** зародження соціалістичного руху – марксизм – I та II Інтернаціонали – ревізіонізм.
31. Схарактеризуйте: а) зовнішню політику Великої Британії в останній третині XIX ст., визначте її напрямки, принципи та характер; б) зовнішню політику Австро-Угорщини та Росії на Балканах упродовж другої половини XIX – початку XX ст.; в) «ліберальну еру Дж. Джолітті»; г) події, що увійшли в історію як «Панамська афера».
32. Схарактеризуйте риси внутрішньополітичного розвитку окремих країн Європи та Америки в останній третині XIX – на початку XX ст.

Країна	Велика Британія	Німеччина	Росія	Австро-Угорщина	США
Риси розвитку					

33. Якою, на Вашу думку, є роль Т. Рузвельта та В. Вільсона у розвитку антитрестівського законодавства?

9 балів

34. Порівняйте домінуючі суспільно-політичні рухи в останній третині XIX – на початку XX ст. у США, Російській імперії та Австро-Угорщині, заповнивши таблицю. Виділіть їх спільні риси.

Країна	США	Російська імперія	Австро-Угорщина
Напрями рухів			
Соціальна база			
Мета та завдання			

Методи боротьби			
Результативність			
Спільні риси			

35. Порівняйте зміст реформ основних сфер суспільного життя в Росії у 60–80-ті рр. XIX ст. й у період правління у Великій Британії урядів консерваторів та лібералів останньої третини XIX ст. за схемою:

	Росія	Велика Британія
Соціальна справедливість		
Громадянські та політичні права		
Освіта		
Військова сфера		

36. Порівняйте: а) бачення подальшого суспільного розвитку різних течій європейської соціал-демократії другої половини XIX ст.; б) основні риси економічного розвитку Великої Британії, США та Росії.
37. Проаналізуйте внутрішню політику О. фон Бісмарка у Німеччині та Олександра III у Росії. Визначте спільне.
38. Лорд Пальмерстон говорив: «У Британії немає ні вічних союзників, ані постійних друзів. Вона має лише постійні інтереси». Що приховувалося за цим твердженням?
39. Про які тенденції у зовнішньополітичній стратегії США свідчать наведені карикатури?

40. Які факти вказували на те, що Німецька імперія прагнула зайняти провідне місце у світовій політиці?
41. З офіційного дипломатичного листування: «...Сполучені Штати твердо, мабуть, вирішили покінути з традиціями минулого і стати на шлях нової політики з широкими горизонтами, політики, яка, якщо тільки вони будуть проводити її з наполегливістю, характерною для їх раси, неодмінно матиме значний вплив на політичну долю всього світу». *Прокоментуйте цей уривок, висловіть свої аргументи «за» і «проти» щодо зміни зовнішньополітичної доктрини США.*

42. «...Імперія — це питання шлунку... якщо ви не хочете громадянської війни, ви мусите стати імперіалістами», — заявляв мільйонер Сесіл Родс. *Пояснить, що мав на увазі Сесіл Родс.*

Високий рівень

10 балів

43. Чому: а) уряд США намагався обмежувати вплив трестів і зберегти свободу підприємництва?; б) франко-прусська війна прискорила падіння у Франції режиму Другої імперії?; в) реформи 60–80-х рр. XIX ст. не дали можливості владі уникнути першої російської революції? Відповідь обґрунтуйте.
44. Канцлер Німеччини Бернард фон Бюлов сказав у Рейхстазі (1897): «Ті часи, коли німець одному зі своїх сусідів поступався землею, іншому — морем, а собі залишав небо... — ці часи минули... Ми вимагаємо для себе місця під сонцем...». Чому наприкінці XIX ст. зовнішня політика Німеччини різко активізується?

11 балів

45. Доведіть: а) закономірність поширення соціалістичних ідей у робітничому русі провідних країн Західної Європи та Америки в останній третині XIX ст.; б) взаємопов'язаність економічного розвитку країн Європи та Америки в останній третині XIX — на початку XX ст. з політикою експансіонізму.

12 балів

46. Американський історик У. Макнілл стверджував: «У XIX ст. промисловий капіталізм проминув дві окремі стадії, переділені приблизно 1870 р. Кожна мала певну технологію, характерні організаційні форми та ідеали. Перша стадія найяскравіше виявилась у Великій Британії, друга була географічно більш розмитою, оскільки і США, і Німеччина, а надто Німеччина, були першопрохідцями й зразками для наслідування...» *Обґрунтуйте справедливність цього твердження або спростуйте його.*
47. Український учений Г. Касьянов пише: «Виникнення централізованих національних держав не було короткочасною подією, навпаки, це був тривалий і суперечливий процес, однак у цьому процесі на фоні неосяжної кількості випадковостей простежуються певні закономірності, спільні для історії всіх подібних держав». *Обґрунтуйте справедливність або спростуйте це твердження.*
48. «Енергійна нація, що склалась у США за рахунок активних вихідців із різних країн Європи, виступила в авангарді встановлення політичних відносин, характерних для індустріального (капіталістичного) суспільства. Саме в США народився устрій ліберальної демократії, який протягом двох століть був взірцем для Європи; всього світу», — стверджує Ю. Яковець у своїй праці «Історія цивілізації». *Обґрунтуйте таку оцінку.*
49. «Бісмарк — людина практичного розуму і величезної спритності. Його називали «залізним канцлером» і «великою людиною XIX століття». *Обґрунтуйте таку оцінку.*
50. Ви — британський дипломат на Берлінському конгресі, підготуйте свій виступ.

РОЗДІЛ IV. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ. КОЛОНІЗАЦІЯ АФРИКИ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (друга половина XIX — початок XX ст.)

§25

ЯПОНІЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

1. Назвіть основні напрями колоніальної експансії європейських країн та США у другій половині XIX ст.
2. Як склалися відносини між Японією, США, Росією та країнами Західної Європи наприкінці XIX ст.?

1. «Відкриття» Японії

На початку XIX ст. Японія (офіційна назва «Країна Вранішнього Сонця») була феодальною державою. Офіційним главою держави й «божественним» лідером японського народу був «небесний монарх» (тенно), якого європейці називали імператором. Добровільно передавши своєму воєначальнику — сьогуну (шьогуну) — право здійснювати управління країною, проводити її зовнішню політику, командувати військами, монарх уважався божеством, займався духовними справами. Його резиденція була в м. Кіото. Із XVII ст. посада сьогуна належала роду Токугава. Столицею сьогуна було м. Едо (сучасне м. Токіо).

Основними релігіями в Японії були синтоїзм, буддизм, конфуціанство, жорстоко переслідувалося християнство. Суспільство поділялося на 4 стани: ші-но-ко-шьо (самураї — селяни — ремісники — торговці). Самураї — найпривілейованіший стан спадкових військових, основних землевласників, опора влади сьогуна. Вони поділялися на двірцеву аристократію та військові клани (князів та рядових самураїв). Оподаткованими станами були селяни, які вели своє господарство на виділених самураями земельних ділянках на правах спадкового користування, сплачуючи податок. Ремісники та торговці були об'єднані в цехи та гільдії.

Особливості суспільно-політичного розвитку Японії у середині XIX ст.

Політика	Відсутність єдиного релігійного центру державної влади
Економіка	Розвиток мореплавства й торгівлі забезпечував розвиток відносин із сусідніми народами та запозичення корисних досягнень інших народів

Соціальні відносини	Етнічна особливість японців: схильність до об'єднання, згуртованість, висока дисциплінованість, покірність старшому
Культура	Вплив конфуціанства, освіченість верхівки
Релігія	Національна релігія — синтоїзм — пропагувала впевненість у винятковості японського народу, його вищості над іншими націями

До середини XIX ст. Японія проводила політику **самоізоляціонізму**. Проте у липні 1853 р. до узбережжя Японії поблизу столиці Едо підійшла американська військова ескадра під проводом комодора Перрі. Демонстративно спрямувавши гармати своїх кораблів на берег, американці передали японському уряду листа президента США з вимогою «відкрити» японські портові міста для торгівлі американськими товарами. Під загрозою прямої інтервенції було укладено нерівноправну японо-американську угоду. Японія «відкривалася» американським кораблям і товарам. За кілька років країна укладає аналогічні нерівноправні **Ансейські угоди** (Ансей («спокій») — ненго (гасло) правління в 1854–1860 рр.) із Великою Британією, Росією, Нідерландами, Францією.

2. Реставрація (революція) Мейдзі

Загроза колоніального поневолення змусила уряд посилювати обороноздатність Японії (купувати нову зброю, зміцнювати фортифікаційні споруди). Проте ці заходи не зупинили спровоковане «відкриттям» Японії загострення внутрішньополітичної ситуації.

Ансейські угоди підірвали авторитет сьогуна та послалили антиурядові настрої у суспільстві. Занепад національної промисловості, товари якої не могли конкурувати з дешевими американськими і європейськими; збільшення податкових зборів багатими самураями з населення налаштували практично всі верстви японського суспільства проти сьогуна, якого звинувачували в усіх бідах Японії.

Спроби сьогуна Токуґави Кейкі виправити ситуацію, підтримавши ідею «вигнання варварів», були даремними. Зашкодити могутнім європейським країнам і США було складно. Так, у 1863–1864 рр. їх флоти почали бомбардування узбережжя японських островів. Після цих подій опозиційні сьогуну угруповання об'єдналися під гаслом: «*Повернемо владу імператорові, виженемо іноземців!*». Розв'язаний урядом терор проти опозиції в умовах загострення економічної кризи, викликаній впливом європейських та американських дешевих товарів, нав'язаною іноземцями трикратною різницею курсів золота та срібла, спекулятивне зростання цін (ціна на рис підвищилася в 14 разів) і так звані «*рисові бунти*» (1852–1859 рр. — 50, 1860–1867 рр. — 93 виступи і бунти), надавала цим процесам політичної ваги.

Насильницьке відкриття Японії, загроза колоніального поневолення

Заходи самурайського уряду:

- посилення обороноздатності Японії

Загострення внутрішньо політичної ситуації Соціально-економічна криза

Посилення соціального невдоволення

- Ансейські угоди підірвали авторитет сьогуна;
- вимоги ліквідації сьогунату та відновлення правління імператора;
- терор сьогунату проти опозиції;
- «рисові бунти»

Економічна криза

- наплив європейських та американських дешевих товарів;
- спекулятивне зростання цін

Громадянська війна Іноземна інтервенція Масове повстання

Падіння сьогунату

Соціальним невдоволенням вирішили скористатися освічені кола самураїв, які усвідомлювали необхідність модернізації країни. У 1860 р. опозиція перейшла до активних дій. Однак державний переворот не відповідав інтересам «великих західних держав». Тому, використавши вбивство британця як *привід* до агресії, у червні **1863 р.** британські війська провели бомбардування порту Кагошіма, а французи надали кредити сьогунському режимові. У країні розпочалася громадянська війна, ускладнена іноземною інтервенцією. Здавалося, що сьогунський режим зможе перемогти. Проте у вирішальній битві (**27–30 січня 1868 р.**) у *районі Фушіміта й Тоба*, військо сьогуна Кейкі зазнало поразки від імператорських військ. У травні того ж року сьогун капітулював і здав свою столицю м. Едо (1869 р. перейменоване на Токіо). Через рік капітулювали й прихильники сьогунату на півночі країни. 256-річна диктатура Токугава припинила своє існування.

Девізом нового уряду, очолюваного імператором **Муцухіто**, було обра-
но «*Мейдзі*» («*освічене правління*»). В історії Японії розпочинається новий період **1867–1868 рр.** «*революції Мейдзі*», або «*реставрації Мейдзі*».

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀

1868 р. Витяг із «Клятви імператора Японії»: 1. Буде створено широке зібрання, і всі державні справи будуть вирішуватися суспільною думкою. ... 3. Усім воєнним і цивільним чинам і всьому простому народу буде дозволено здійснити свої власні прагнення і розвивати свою діяльність. 4. Усі погані звичаї минулого будуть скасовані; пануватиме правосуддя. 5. Знання будуть запозичені з усього світу, основи імперії будуть зміцнені.

❓ Які зміни в державному управлінні обіцяв здійснити імператор?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀

«У Японії є два государі, яких європейці називають одного духовним, а іншого світським. Щодо світських імператорів, то їх правильно називати просто японськими імператорами, бо саме вони володіють державою. Вони є государями на кшталт європейських імператорів. Світський імператор чинить так, як раніше чинили могутні світські монархи з Папою Римським...» (*Зі спогадів російського офіцера В. Головіна, що перебував у японському полоні в 1811–1813 рр.*).

❓ Хто, за оцінкою В. Головіна, мав реальну владу в Японії?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀

«У Японії є два погляди щодо характеру Мейдзі. Одні інтерпретують ці події як звичайнісіньку реставрацію імператорської влади... Інші доводять, що Мейдзі — класична буржуазна революція...» (*Сігекі Тоґама. «Крах феодалізму в Японії»*).

❓ Чому державний переворот імператора Муцухіто можна назвати революцією?

3. Реформування японського суспільства

Реставрація Мейдзі (революція Мейдзі) започаткувала докорінне реформування японського суспільства, метою якого стала побудова держави, яка б ні в чому не поступалася колоніальним імперіям тогочасної епохи.

ТВОРЦІ СВИТОВОЇ ІСТОРІЇ

**МУЦУХІТО (МЕЙДЗІ)
(1852–1912)**

Володів мізерною реальною владою, але залишався символом державності. У 1868 р. під час церемонії коронації новий імператор узяв собі ім'я Мейдзі, яке означає «освічене правління». Імператор вивчав західне життя, але не забував про національні традиції. Він носив європейський одяг і споживав європейські страви, але при цьому створив майже 100 000 традиційних японських поем.

Сфера	Реформи
Військова	<ul style="list-style-type: none"> • уведення загальної військової повинності; • заснування імператорської гвардії, підпорядкованої уряду; • організація армії за європейським зразком; • відкриття в Токіо Імператорської військової академії

Державно-адміністративна	<ul style="list-style-type: none"> • запроваджено єдину національну символіку (державним прапором став білий стяг із червоним колом посередині); • ліквідовано спадкові привілеї князів; • поділено на губернії, префектури на чолі з призначеними з центру чиновниками, які обиралися із самураїв, підпорядкованих центральній владі; • право підданих на вільний вибір професії, місця проживання, укладання шлюбу
Аграрна	<ul style="list-style-type: none"> • скасування феодалної власності на землю; • передача у приватну власність селянам наділів, які вони обробляли; • запровадження єдиного земельного грошового податку; • установа пенсії князям за конфісковану землю
Індустрія	<ul style="list-style-type: none"> • продаж державних підприємств за низькими цінами (крім військових)
Судова	<ul style="list-style-type: none"> • єдина система судів і судочинства
Фінансова	<ul style="list-style-type: none"> • запровадження загальнонаціональної грошової одиниці єні
Права людини	<ul style="list-style-type: none"> • скасовано всі станові привілеї
Освітня	<ul style="list-style-type: none"> • запроваджено обов'язкову загальну початкову освіту та створено середні школи й університети; • надано жінкам рівне право на освіту з чоловіками; • засновано Імператорську бібліотеку

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀

«Реальна влада над усією імперією знову зосередилась у руках імператора... Насправді вона перейшла до агентів чотирьох кланів, які нині є радниками імператора... Реформування стало зброєю міністрів проти противників» *(Із записів мандрівника барона Гюбнера у 1874 р.)*.

Хто, на думку барона Гюбнера, мав реальну владу в Японії після реставрації Мейдзі?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀

«Унаслідок вдалих буржуазно-економічних реформ Японія уже наприкінці 1880-х років із напівааграрної країни перетворилася на індустріальну, її сільське господарство й промисловість перейшли на рейки ринкового капіталістичного розвитку, а японський капіталізм набув рис монополістичного капіталізму з превалюванням концернів» *(В. Рубель. «Нова історія Азії та Африки. Постсередньовічний Схід (XVIII ст. — друга половина XIX ст.)»)*.

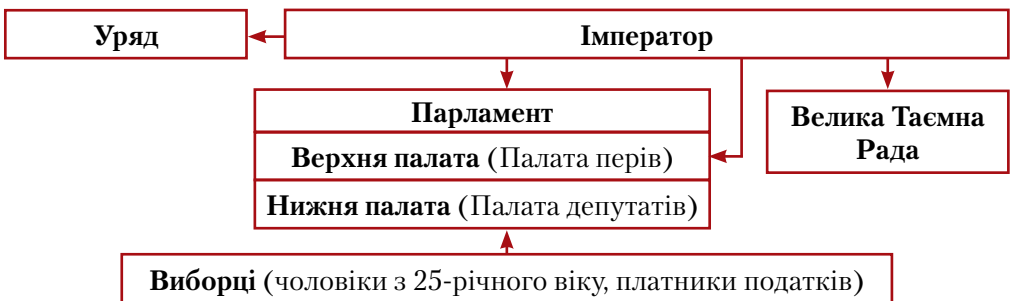
У чому полягала прогресивність реформ Мейдзі?

Отже, реформи «добы Мейдзі» сприяли модернізації економіки, збільшенню обсягів зовнішньої торгівлі, стрімкому зростанню населення країни та надходжень до державного бюджету, справивши відчутний вплив на національну японську культуру, забезпечивши еволюцію політичного устрою країни та формування багатопартійності.

Громадсько-політичні рухи	«Рух за свободу і народні права»
Політичні організації	«Товариство з визначення мети в житті», «Товариство патріотів», «Союз прихильників парламенту»
Політичні партії	Конституційно-ліберальна партія (Ріккен Дзіюто): представляла інтереси аграрної буржуазії, самураїв, поміркованої частини національної буржуазії, виступала за капіталізацію сільського господарства, зменшення податкового тягаря для аграріїв, ліквідацію залишків станової нерівності та кланового принципу формування уряду
	Реформаторська партія (Кайшінто): соціальна опора — агресивна національна буржуазія, військові кола та націоналістична інтелігенція, виступала за анулювання Ансейських угод, просування японських товарів на іноземні ринки, проведення грошової реформи, покращення обмінного валютного курсу, ідею «Великої Японії», що передбачала активну зовнішню політику й територіальні надбання
	Конституційно-Імператорська партія (Тайсейто): створена урядовцями та впливовими бюрократами, не мала вагомої підтримки у суспільстві
	«Ліга держави й народу» (Кокумін кокай): націоналістичні ідеї, не мала істотної підтримки в японському суспільстві, практикувала терористичну тактику

Щодо **Соціалістичної партії** (очолюваної Сен Катаямою) та **анархо-синдикалістської організації Котоку** уряд проводив політику переслідувань та заборон. Наприкінці XIX ст. у Японії також виникають **профспілки**, які не мали значного впливу на політичне життя країни.

Реформування політичної системи Японії завершилося прийняттям конституції (1889 р.). Вона надавала певні політичні права зміцнілій економічно буржуазії. Конституція відновлювала імператорську владу. Особа імператора визнавалась як «священна та недоторканна». Як глава держави імператор мав право оголошувати війну, укладати мир, затверджувати та видавати закони, скликати та розпускати парламент, призначати та звільняти державних службовців.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁

Із Конституції 1889 р. Ст. 1. Японською імперією управляє на вічні часи імператорська династія... Ст. 4. Імператор — глава держави, він має верховну владу і здійснює її відповідно до постанов цієї Конституції. ...Ст. 10. Імператор призначає і звільняє всіх цивільних та військових урядовців... Ст. 11. Імператор є верховним головнокомандувачем армії та флоту. Ст. 33. Імперський парламент складається з двох палат: палати перів і палати депутатів. Ст. 34. Палата перів складається з членів імператорської родини, з осіб, які мають дворянські титули, і з осіб, призначених до неї імператором. Ст. 35. Палата депутатів складається з членів, які обираються народом...

Визначте повноваження імператора та форму державного правління в Японії.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❁❁❁❁❁❁

«Навіть коли в 1889 р. японці ввели в дію конституцію, написану на основі західних зразків із повним демократичним набором... політична вага звичайних людей була мінімізована введенням обмежень в права законодавчого органу. Звичайно, реалії політики обертались навколо феодалних родів і давно існуючої системи місцевої чи сімейної кругової поруки, знаходилися ще далі від демократичної практики у тому вигляді, у якому вона була записана в конституції Мейдзі» (В. Мак-Ніл. «Піднесення Заходу. Історія людського суспільства»).

1. Про які особливості політичного устрою країни говорить учений?
2. На які особливості ментальності японців він звертає увагу?

Отже, сильна імператорська влада в Японії відповідала як політичним потребам країни, що перебували на шляху модернізації, так і світогляду японців. Останній багато в чому був сформований під впливом японської релігії синтоїзму. Після приходу до влади імператора Муцухіто через слабкість місцевої буржуазії держава почала активно опікуватися економічним розвитком країни. Так, державним коштом було створено транспорт і зв'язок, будувалися підприємства важкої промисловості, які передавалися в оренду або продавалися приватним особам. Таким чином були створені великі концерни «Міцуй», «Міцубісі», «Ясуда», «Асано», які разом з іншими великими монополіями (Японською паперовою компанією (1880), Японською текстильною компанією (1882), Японською пароплавною компанією (1885)) установили повний контроль над промисловістю країни.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❁❁❁❁❁❁

«Ви можете приїхати до Японії пароплавом, що належить Міцуй і опалюється вугіллям з копалень Міцуй, висадитися у порту, обладнаному Міцуй, доїхати у трамваї Міцуй до готелю, збудованого тим-таки Міцуй, читати видану Міцуй книжку при світлі лампочки, виготовленої на Міцуйвському заводі» (Зі спогадів європейця, що побував у Японії на початку XX ст.).

1. З'ясуйте, які прогресивні зміни відбулися у розвитку економіки Японії XIX ст.
2. Яку тенденцію промислового розвитку країни описано у документі?

Промисловий розвиток Японії наприкінці XIX – на початку XX ст. характеризувався низкою особливостей: 1) нерівномірність розвитку окремих галузей (швидкі темпи текстильного виробництва у порівнянні з металургією); 2) ріст дрібних підприємств; 3) концентрація капіталу та фінансів (5 найбільших банків володіли чвертю усіх вкладів); 3) розпочинається вивіз капіталу за межі країни.

Розвиток сільського господарства Японії був обумовлений скасуванням у 1873 р. феодальної власності князів та самураїв, у результаті у власності поміщиків було 30%, у селян – 70% землі, що оброблялася. Але не всі японські сім'ї отримали наділ. Вони змушені були брати землю в оренду, віддаючи до 50–80% урожаю. Дрібні власники отримали невеликі ділянки – 1–3 га, що значно ускладнювало ведення домашнього господарства.

Отже, незважаючи на те, що певний час в економіці Японії переважали дрібні підприємства, а за рівнем технічного оснащення промисловість поступалася європейській і американській, за обсягом виробництва країна швидко обігнала Італію та впритул наблизилася до Франції. Японія ставала однією з великих держав світу та конкурувала з європейськими країнами у Тихоокеанському регіоні.

4. Зовнішня політика. Початок японської експансії

Модернізована Японія з 70-х років XIX ст. активізує свою експансіоністську зовнішню політику:

Зовнішня політика Японії

- спроба захоплення о. Тайвань (1874), отримання грошової компенсації від Китаю (700 тис. єн);
- російсько-японська угода 1875 р. (приєднання Курильських островів);
- нерівноправна японсько-корейська торговельна угода – отримання широких прав та привілеїв (1875);
- китайсько-японська угода (1885) – визнання Китаєм японських прав та інтересів у Кореї;
- переможна війна з Китаєм (1894–1895);
- російсько-японська війна (1904–1905): установлено протекторат над Кореєю, здобула частину Ляодунського півострова і Південний Сахалін;
- повна анексія Кореї (1910);
- угоди з Росією (в 1905 і 1911 рр.) про розподіл сфер впливу в Маньчжурії та Внутрішній Монголії (Китай)

Установлення рівноправних відносин з євроатлантичними країнами:

- із Великою Британією (1894), США (1894), Росією, Бельгією, Бразилією, Данією (1895), Францією, Швецією, Німеччиною, Швейцарією (1896), Іспанією, Австрією (1897), Мексикою (1898)

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. Японія стала єдиною державою азійського регіону, якій удалось уникнути прямого колоніального чи напівколоніального поневолення євроатлантичними країнами, ліквідувати систему укладених із нею нерівноправних Ансейських угод та укласти систему рівноправних договорів і розпочати формування власної колоніальної імперії.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖

1895 р. Витяг із «Сімоносекського мирного договору». Ст. II. Китай уступає Японії назавжди території разом з усіма укріпленнями, арсеналами й усім державним майном: а) південну частину провінції Фін-Тянь (Мукден); б) острів Формозу з усіма островами, які прилягають або належать йому; в) Пескадорський архіпелаг. Ст. VI. Договори, конвенції і постанови, які нині існують між Китаєм і європейськими державами, будуть основою для... договору і конвенції між Японією і Китаєм...

❖ Який із пунктів договору демонструє прагнення Японії мати рівні з європейськими державами можливості в Китаї?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«– Мені здається, що трактатам не можна вірити та сподіватися на них, – сказав Морі.

– Мир народів залежить від трактатів. Як Ви можете стверджувати, що на них не можна сподіватися? – відповів Лі.

– Трактати підходять для звичайної торгівлі, – заперечив Морі. – Проте великі національні справи визначаються співвідношенням сил народів, а не трактатами.

– Це дурниця! – вигукнув Лі. – Опора на силу й порушення трактатів несумісні з міжнародним правом» (*Із розмови між намісником столичної провінції Китаю Лі Хуном із японським дипломатом Морі Арінорі, 1876 р.*).

❖ Які чинники, на думку японського дипломата Морі Арінорі, визначають міжнародні відносини?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖❖❖

«Японія почала перетворюватися на промислову націю і спробувала проломити китайську стіну, відкриваючи такий ласий шматок, що його відразу вхопили зубами капіталісти Англії, Німеччини, Франції, Росії і навіть Італії» (*В. Ленін. «Уроки кризи»*).

«До Японії почали ставитись як до рівноправного партнера, коли вона почала вигравати війни» (*Е. Хобсбаум. «Століття імперії. 1875–1914»*).

❖ Доведіть або спростуйте оцінки істориків.

Таким чином, друга половина XIX ст. стала для Японії періодом модернізації усіх сфер суспільного життя. Упровадження західних стандартів у економіці, військовій сфері, внутрішній та зовнішній політиці не означало зречення національних особливостей. Поєднання національних традицій зі

здобутками Заходу зміцнило Японію та дало їй змогу перетворитися на лідера Далекого Сходу, який міг протистояти навіть передовим країнам Європи та США у регіоні.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1. У чому полягали особливості соціально-економічного розвитку Японії у другій половині XIX ст.?
2. Як реформи епохи Мейдзі вплинули на суспільно-політичне життя та суспільні рухи в Японії?
3. Визначте етапи експансії Японії у другій половині XIX ст.
4. Чому добу Мейдзі називають «революцією» або «реставрацією»?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

Концерн — одна з форм монополій (разом із картелем, синдикатом, трестом); об'єднання формально самостійних підприємств промисловості, торгівлі, транспорту, банків тощо.

Самурай — представник японського привілейованого військово-феодалного стану дрібних дворян.

Синтоїзм («шлях богів») — релігія японців, що сформувалася на основі анімістичних культів і шаманства; головне — поклоніння духам камі; зв'язок між богами і людьми здійснюється імператором, родоначальником усіх японців.

Сьогун — воєнно-політичний правитель Японії у період з початку XVII ст. до кінця 60-х рр. XIX ст., титул глави багатой феодальної династії Токуґава.

ОСНОВНІ ДАТИ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1867–1868 рр. — громадянська війна у Японії, відновлення імператорської влади.

1867–1912 рр. — епоха Мейдзі.

1889 р. — проголошення конституції Японії.

§26

КИТАЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

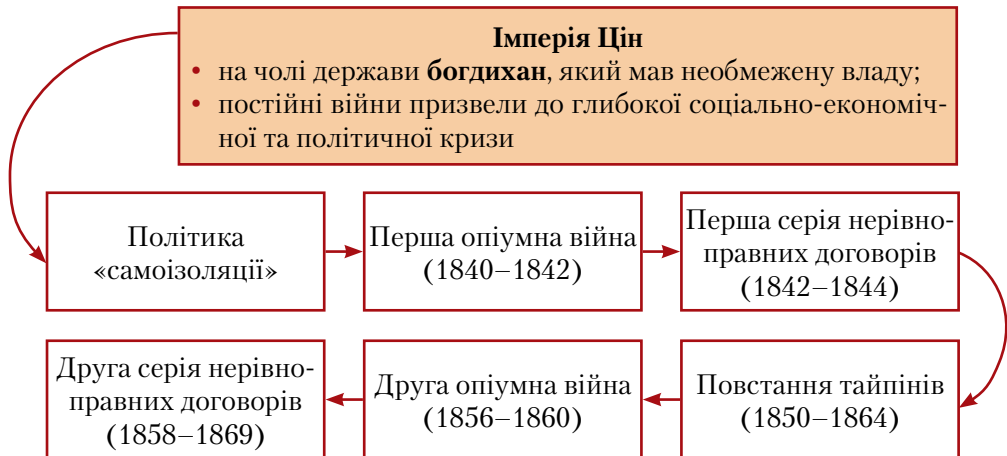
1. Пригадайте, хто з перших європейців відкрив Китай в епоху Великих географічних відкриттів.
2. Із попередніх курсів всесвітньої історії пригадайте, які суспільні відносини панували в Китаї на кінець XVIII ст. Яка династія була правлячою?
3. Як складались відносини між Китаєм та Росією? Коли було встановлено відносини між Китаєм і Великою Британією?

1. Насильницьке відкриття Китаю

У XIX ст. внутрішньо- та зовнішньополітичний розвиток Китаю був обумовлений багатовіковими історичними особливостями. Необмежені можливості китайського ринку постійно привертати до себе увагу передових країн світу (особливо Великої Британії), капітал яких потребував де-

далі більше сировини та нових ринків збуту. І вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. до берегів Китаю почали періодично прибувати британські експедиції. Ці місії зазнавали краху. Виходом із ситуації для британців став нелегальний ввіз до Китаю опіуму – наркотику, що спеціально вирощувався у британській Індії. Продаж наркотиків приносив великі прибутки британським купцям (їх доходи зросли у 70 разів) і надзвичайно великі збитки для китайської економіки (5–6 млн срібних лянів на рік), поширював бандитизм і корупцію. Проте ні заборонні укази цінського уряду на ввезення наркотиків, ні спроби повністю закрити порти успіху не мали.

У 1838 р. уряд спробував вжити рішучих дій у боротьбі з контрабандою опіуму. До Гуанчжоу (найбільший порт) прибув спеціальний уповноважений цінського двору **Лінь Цзесюй**. Він оголосив блокаду британській торговій факторії, конфіскував та привселюдно спалив 1200 тонн опіуму. Розцінивши спалення як нищення приватного майна, британський уряд оголосив Цінам війну, яка увійшла в історію під назвою *«Першої опіумної» (1840–1842 рр.)*.

У війні Цінська імперія мала всі шанси перемогти (400-тисячне військо, близькі бази матеріальних та людських ресурсів), але зазнала нищівної поразки. Без зусиль заблокувавши порти Гуанчжоу, Сямінь, Нінбо, оточивши Пекін, британці домоглися від уряду богдихана Міньїна звільнення з посади Лінь Цзесюя. Нових обертів війна набула після окупації та пограбування британцями у 1841 р. Гуанчжоу. В боротьбу проти іноземців залучалися народні маси *тін'їнтуанів* («загони для приборкання англійців»). Це налякало навіть саму Цінську династію, яка боялася національного піднесення більше, ніж західних завойовників. У результаті було розпущено загони народних ополченців. Британці знову захопили найбільші порти. Після цього було підписано британо-китайський **Нанкінський договір 1842 р.** За його умовами п'ять найбільших китайських портів проголошувалися вільними для торгівлі; порт Сянган підпорядковувався британцям, які до того ж отримували компенсацію за знищений опіум і здобули право вільно торгувати у Китаї.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀

Із Нанкінського договору 1842 р. Ст. 2. Імператор Китаю погоджується, що британським підданим з їх сім'ями і підприємствами буде дозволено перебувати для здійснення їх торговельних цілей у містах: Кантоні, Амої, Фучжоу, Нінбо і Шанхаї... Ст. 3. ...імператор Китаю віддає королеві Великої Британії острів Гонконг у вічне володіння...

1. Які порти оголошувалися відкритими для британської торгівлі?
2. Який острів переходив у вічне володіння Великої Британії?

Нанкінський договір став першим кроком на шляху до повного насильницького відкриття Китаю та його поневолення західними державами. Вже у 1844 р. подібні договори були нав'язані США та Франціїю.

Нерівноправні договори зумовили масовий вивіз срібла з країни, розорення ремісників, вироби яких не могли конкурувати з високотехнологічними товарами. Усе це не тільки підривало економіку Китаю, а й призвело до падіння авторитету і без того непопулярного богдыхана, спричинивши найбільше селянське повстання у Китаї в XIX ст. — **повстання тайпінів** (від назви держави повстанців «Тайпін Тяньго» — «Небесна держава великого благоденства»). Ідеологом руху тайпінів був лідер товариства «**Вшанування Небесного Владика**» **Хун Сю-цюань** (1814–1864). Улітку **1850 р.** Хун Сю-цюань розпочав боротьбу за вигнання з країни чужинців. Тайпіни досить швидко захопили більшу частину південного Китаю. Перемога повстанців у битві біля **м. Гуйлінь** у **1852 р.** дозволила їм захопити **Нанкін** (столицю попередньої династії), що отримав назву Тяньцзінь і став столицею тайпінської держави — Тайпін Тяньго. Впровадження у новій державі системи зрівняльного перерозподілу земель, зменшення податків і орендної плати, скасування боргових зобов'язань обумовило численну підтримку повстанців селянами, що масово вступали до армії Хун Сю-цюаня.

У політичному плані держава Тайпін Тяньго була класичною військово-теократичною монархією. «Небесний государ», що очолював державу, вважався володарем не лише Китаю, а й усього світу. Чиновницька ієрархія, збудована тайпінами, налічувала 11 бюрократичних рангів.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ХУН СЮ-ЦЮАНЬ
(1814–1864)

Народився у бідній сім'ї. Отримав освіту і став сільським священиком. Прагнувши стати державним чиновником, декілька разів складав необхідний для цього іспит, але безуспішно. У місті Гуанчжоу, де проходили екзамени, Хун Сю-цюань познайомився з християнським віровченням та настільки ним захопився, що невдовзі багато селян переходять на бік проповідуваної ним релігії. Коли кількість його прихильників вже налічувала тисячі, була утворена військова організація «Воїни Бога», яка разом із товариством «Тріада» стала центром тайпінського повстання.

Армія тайпінів вирізнялася високою боєздатністю та суворою дисципліною. Тайпіни виробили свою тактику та успішно вели маневровану війну. Вони вивчали досвід колишніх китайських полководців, видавали книги зі стратегії та військові статuti. Спроби упродовж 1853–1855 рр. захоплення тайпінами Пекіну успіху не мали.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀

«...Я хочу тільки одного: щоб кожен повстав за свою домівку. Проголосіть боротьбу тим, із ким ви не можете жити під одним небом! ... Маньчжури дозволили пожадливим сановникам і безчесним чиновникам надали право здирати з народу сім шкур і пити його кров. Маньчжури роблять так, щоб ми, китайці, збідніли і знеси́ли!» (*Із закликту тайпінів до населення*).

Із закону Тайпінської держави про землю 1853 р.

Уся земля ділиться за кількістю їдців, незалежно від статі... Усі поля у Піднебесній обробляються всіма. Якщо в одному місці землі недостатньо, то переселяються в інше місце, і навпаки... Коли в сім'ях виникають позови або суперечки, обидві сторони йдуть до старости громади, який їх і вирішує... Якщо є земля, то її спільно обробляють; якщо є їжа, її спільно їдять; одяг — спільно носять; гроші — спільно витрачають. Усюди повинна бути рівність і не повинно бути людини, яка не була б сита і в теплі.

1. Із якими закличками зверталися тайпіни до населення?
2. Визначте спільні засади між тайпінськими поселеннями, військовими поселеннями у Росії та фаланстерами Р. Оуена.

Неспроможність маньчжурської династії придушити повстання, занепокоєння європейських держав можливістю перегляду тайпінами, у разі перемоги, нерівноправних угод стали причинами *Другої опіумної війни (1856–1860)*. Восени **1856 р.** британці висадили десант у **Гуанчжоу**. До них приєдналися французи. За таких умов у **1858 р.** богдихан підписує *Тяньцзінські договори* (британо-цінські та франко-цінські), якими передбачалося відкриття у Пекіні постійних дипломатичних представництв Британії та Франції; надання права вільного торговельного судноплавства по р. Янцзи та вільного пересування всією територією Китаю під захистом власної консульської юрисдикції. Крім того, кількість відкритих для торгівлі портів Китаю зросла до 15. У них британці та французи могли відтепер не лише торгувати, а й оселятися, купувати нерухомість, орендувати землю. Суттєво зменшувались митні збори; офіційно легалізувалась опіумна торгівля в Китаї; заборонялось переслідування китайців, які прийняли християнство; сплачувалась контрибуція.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀

«...торгівля рабами була милосердям порівняно з торгівлею опіумом... продавець опіуму вбиває тіло, після того як звабив, принизив, спустошив душу безталанного; і вбивця-британець, і самогубець-китаєць змагаються один з одним у жертовності ненажерливому Молоху...» (*Англієць Монтгомері*).

1. У чому виявилися цинізм і жорстокість колонізаторів?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО 🌸🌸🌸🌸🌸...

«Феномен тайпінського повстання полягає у тому, що це не була анти-західна, антиколоніальна акція... Метою тайпінів було прагнення відновити порушену норму, досягнути соціальної справедливості. Засобом для досягнення мети були знову ж таки звичні для традиційного Китаю моделі, що зводились до створення нової держави. Незвичним було наповнення політичних програм» (Л. В. Васильєв. «Історія Сходу»).

Доведіть справедливості такої оцінки.

Після 1856 р. посилились суперечності між керівниками повстання (Хун Сю-цюанем, Ши Дакаєм, Вей Чанхоем та ін.) та спротив населення радикальним тайпінським земельним реформам. Це підірвало бойовий дух повстанців і спричинило глибоку внутрішню кризу серед ідеологів повстання. Підтримка Цінської імперії західними державами остаточно зруйнувала надії повстанців на захоплення столиці та всього Китаю. У 1864 р. опір тайпінів подолано остаточно.

2. Крах «політики самопосилення»

У 60–70-х рр. XIX ст. Цінська імперія переживає найглибшу кризу за всю історію свого існування. Її називали «хворою людиною Азії». Вихід із цього становища Ціни спробували знайти у «політиці самопосилення», метою якої проголошувалося «досягнення багатств» шляхом засвоєння «варварських справ» та «заморських здобутків».

«Політика самопосилення»	
«Досягнення багатства» («цюфу»)	<ul style="list-style-type: none"> • будівництво сучасних заводів, фабрик, залізниць, арсеналів, відкриття банків • збільшення обсягів зовнішньої торгівлі
«Засвоєння варварських справ» («іу»)	<ul style="list-style-type: none"> • проведення військової реформи • створення сучасної системи освіти
«Засвоєння заморських здобутків» («ян'у»)	<ul style="list-style-type: none"> • переклад китайською мовою європейських книг • установа дипломатичних відносин з іноземними країнами

Проведені реформи не змінювали політичної системи Цінської держави. Всевладною регентшею впродовж 1875–1908 рр. у Китаї залишалась імператриця **Ци Сі (1834–1908)**.

Спроби її племінника, під впливом свого наставника Кан Ювея, імператора *Гуансюя*, якому вона передала владу в 1889 р., обмежити повноваження всевладної тітки та провести низку реформ («*сто днів реформ*») спричинили новий державний переворот. Імператора Гуансюя оголосили божевільним і до кінця життя протримали під домашнім арештом. Імператриця Ци Сі, зосередивши знову в своїх руках усю повноту влади, скасувала всі реформи й, опираючись на *рух іхетуанів* проти «іноземних дияволів», спробувала піти шляхом консервативного правління.

Це викликало пряму інтервенцію 8 держав (Великої Британії, Франції, США, Німеччини, Росії, Японії, Італії, Австро-Угорщини). Імператриця змушена була розпочати боротьбу з іхетуанами та знову здійснити низку заходів із модернізації Китаю.

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

ЦИ СІ
(1834–1908)

Молода вродлива дівчина у 16 років стає коханкою імператора Сяньфіна і бере собі ім'я Ци Сі – «добродійна принада». Після народження нею сина (дружина імператора була бездітною) її було проголошено імператрицею. Поступово Ци Сі зосереджує у своїх руках усю повноту влади, ставши регентшею при малолітніх правителях Китаю. Залізною рукою вона управляла Китаєм.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖❖❖❖❖❖❖

«Реформи «самопосилання» так і не вивели Китай із основ східноеспотичного суспільства: бізнес цілковито залежав від влади, процес формування буржуазії відбувався з великими труднощами, вона так і не здобула політичних прав, простолюдинів залишили підданими, а не громадянами (*В. Рубель. «Нова історія Азії та Африки. Постсередньовічний Схід (XVIII ст. – друга половина XIX ст.)»*).

У чому виявилось обмеження «політики самопосилання»?

Таким чином, реформи «політики самопосилання» наприкінці XIX ст. не принесли істотних зрушень у зміні східноеспотичного китайського суспільства та модернізації традиційної економіки: процес реформування гальмувався опозицією та обмежувався нестачею фінансів, а запровадження економічних і політичних свобод узагалі не передбачалося.

3. Розподіл Китаю на «сфери впливу» та повстання іхетуанів («боксерів»)

Кризую Цінської імперії скористалися США та Росія, які зі свого боку нав'язали нерівноправні договори. Спроба богдыхана Ічжу чинити опір ратифікації усіх договорів змусила британців та французів знову надіслати свої війська до Китаю. У червні **1860 р.** військові дії були відновлені, але з не-

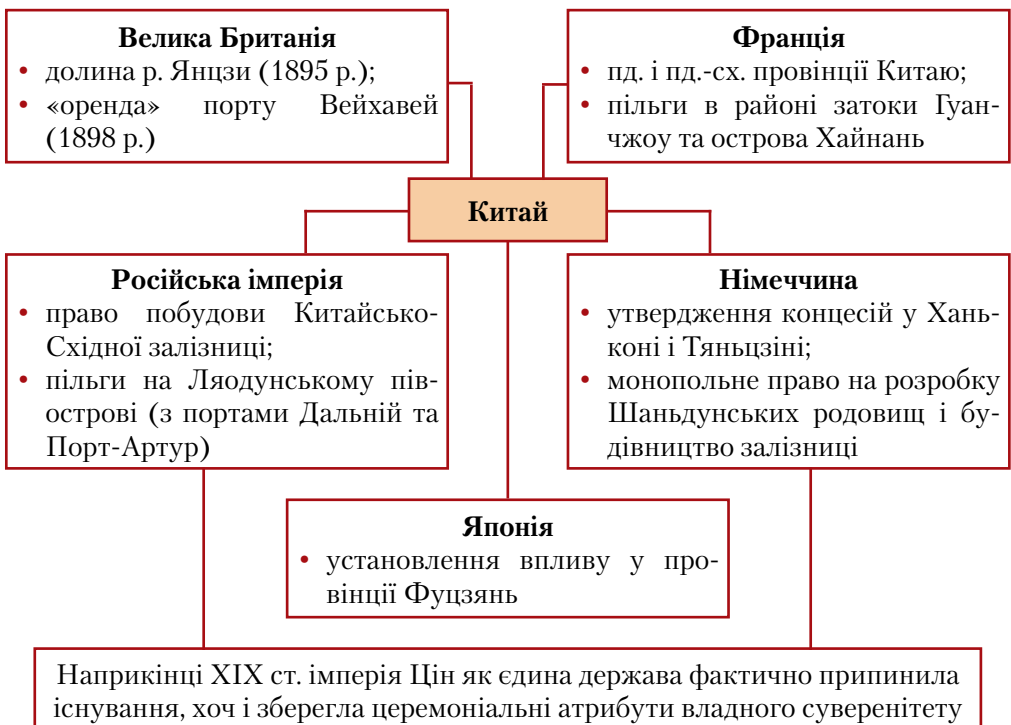
вдачами для китайців. У **1860 р.** було підписано *Пекінські угоди*, за якими Китай пішов на ще більші поступки не лише Франції та Великій Британії, а й Росії та США.

Упродовж наступних років аналогічні права отримали й інші країни – Пруссія (1863), Іспанія (1864), Бельгія (1865), Італія (1866), Австро-Угорщина (1869). Низка нерівноправних договорів остаточно перетворювала Китай на напівколонію.

Згубна дія урядового курсу «політики самопосилення» виявилася у війні з Францією (**1884–1885 рр.**), що завершилась у **червні 1885 р.** підписанням одного з Тяньцзінських договорів: затверджувалась відмова Цінів сюзеренітету над В'єтнамом; надавалось низка привілеїв французькому капіталу в Китаї.

Остаточний крах «політики самопосилення» показала **японо-китайська війна 1894–1895 рр.**, що розпочалася із суперечки через Корею. Абсолютно безвихідна ситуація змусила Цінів підписати черговий принизливий договір у **м. Сімоносекі 17 квітня 1895 р.** За цим договором Корея отримувала «незалежність» (що насправді означало її підпорядкування Японії), Китай сплачував контрибуцію розміром 200 млн лянів та передавав низку територій Японії (Ляодунський півострів, Тайвань тощо).

Численні поразки яскраво засвідчили повну неспроможність Цінської імперії забезпечити добробут країни, захистити її. Вже впродовж **1896–1898 рр.** відбувся розподіл Китаю на сфери впливу між **Росією, Німеччиною, Великою Британією, Францією та Японією.**

Отже, за цих умов, у **1898–1900 рр.** спалахнув рух **іхетуанів** (товариство «Іхетуань» – «Загони справедливості та миру»). Це було одне з традиційних релігійних буддійських товариств, що займалося духовним і фізичним удосконаленням своїх учасників. Оскільки у систему тренувань іхетуанів входили китайська гімнастика і кулачний бій, пізніше в європейській пресі цей рух дістав назву **«боксери»**. Рух був спрямований на боротьбу з іноземним пануванням. Досить швидко він поширився на значні території Китаю.

Імператриця Ци Сі спочатку підтримувала рух, але в умовах інтервенції західних держав наказала урядовим військам придушити повстання. **1901 р.** Китай підписав з іноземними державами **Заключний («Боксерський») протокол**, у якому зобов'язався виплатити контрибуцію та пішов на нові поступки.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀...

1901 р. Із Заключного («Боксерського») протоколу між Китаєм та іноземними державами. Ст. 6. Імператор Китаю зобов'язався сплатити державам винагороду в чотириста п'ятдесят мільйонів хайгуаньських лянів (таєлів)... Ст. 7. Китайський уряд погодився вважати квартал, який займають місії, спеціально призначеним для їх користування і поставленим під охорону їх власної поліції; в цьому кварталі китайці не матимуть права оселятися...

У чому виявилась нерівноправність у взаєминах із Китаєм?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀...

«Іхетуани озброєні великими мечами та довгими списами, вилами, ножами та камінням. Вони підперезані жовтими та червоними пасками, голови їх прикрашають такого ж кольору пов'язки. Іхетуани сміливо та рішуче атакують. Над їх головами майорять великі червоні полотнища з ієрогліфами: «Фу Цін, мей ян» (Підтримаймо Цін, смерть іноземцям!)» (*Із газетного повідомлення про повстання іхетуанів 1900 р.*)

Чому повсталі сподівались на підтримку імператриці Ци Сі?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀...

«Традиційний Китай виявився слабким... Слабкість його визначається... тим, що імперія знаходилась на спаді свого розвитку, що внутрішня корупція та свавілля в країні досягли того рівня, що вже не було єдиної основи, єдиної політики, навколо яких можна було б об'єднатися... верхи боялись низів і не довіряли їм, а низи зневажали верхи за готовність співпрацювати з колонізаторами. Повстання іхетуанів зазнало поразки тому, що Китай ще не був готовий до організованого спротиву» (*Л. В. Васильєв. «Історія Сходу»*).

Чому повстання іхетуанів зазнало поразки?

4. Сунь Ятсен. Сінхайська революція

У першому десятиріччі XX ст. у Китаї швидко зростали антиманьчжурські та національно-визвольні настрої серед молодії буржуазії, яка була зацікавлена в розширенні внутрішнього ринку, ліквідації іноземної конкуренції та феодальних порядків, демократизації державного і суспільного життя. Підтримка імператрицею Ци Сі іноземної інтервенції та придушення іхетуанів спричинили революційний антицинський рух. Його лідером був **Сунь Ятсен (1866–1925)**. Улітку 1905 р. за його активної участі розрізнені революційні групи з'єдналися в «Об'єднаний союз», основу програми організації становили розроблені Сунь Ятсеном «три народних принципи»: **націоналізм** (означав повалення чужоземної маньчжурської династії і створення незалежної Китайської держави); **народовладдя** (передбачав боротьбу за встановлення республікансько-демократичного ладу); **народне благоденство** (пропонував «зрівняння в правах на землю» шляхом націоналізації землі).

10 жовтня 1911 р. проти уряду повстав гарнізон в Учані (Центральний Китай), підтриманий робітниками і студентами. Цей день вважається днем початку революції. Наступного дня владу Цінів було повалено у містах Ханькоу і Ханьяні. До початку грудня вже 15 провінцій Китаю з 18 відмовилися підкорятися цінському уряду. Ціни шукали сильну особистість, здатну придушити революцію, їх вибір упав на **Юань Шікаю**. Та він розпочав переговори з ліберальними керівниками найбільш революційних південних провінцій.

У **грудні 1911 р.** представники революційних провінцій зібралися в Нанкіні на конференцію, яка оголосила себе **Національними зборами** Китаю. **29 грудня 1911 р.** Китай проголошено **республікою**. 12 лютого 1912 р. від імені малолітнього імператора Пу І було оголошено про зречення Цінської династії і запропоновано Юань Шікаю «організувати тимчасовий республіканський уряд». 15 лютого 1912 р. Національні збори обрали Юань Шікаю тимчасовим президентом Китайської республіки. Ці події стали кульмінацією **Сінхайської революції** (початок революції і зречення ім-

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

СУНЬ ЯТСЕН
(1866–1925)

Його називають «Батьком нації», навіть порівнюють із великими Конфуцієм і Мен-цзи. Кажуть, що вони просто вірили, що їхнє призначення – врятувати Китай від роз'єднаності. Але вони не змогли здійснити свої ідеї. Сунь Ятсен, навпаки, увійшов в історію Китаю не як мислитель, а як видатний політичний діяч. Його називають «Конфуцієм у реальній політиці». Він часто говорив, що потрібно прийти до нового, яке спростує старий народний вираз: «Пізнати просто, здійснити — важко». Завжди прагнув досягти практичного результату.

ператора відбулися в рік Сіньхай за китайським місячним календарем (30.01.1911 – 17.02.1912)).

У подальшому Сунь Ятсен і створена ним у серпні **1912 р.** партія **Го-міндан (Національна партія)**, спираючись на підтримку значної частини населення, особливо на півдні країни, спробували ліквідувати воєнну диктатуру Юань Шікая. Але в другій революції 1913 р. Гоміндан зазнав поразки.

Отже, Сіньхайська революція (1911 р.) не сприяла «європеїзації» Китаю (перемозі демократії, приватної власності та ринкової економіки). У китайському суспільстві не було духовних, соціальних і політичних передумов. Вона завершилася військовою диктатурою і державно-бюрократичним контролем за економікою.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Чому європейським країнам удалось нав'язати нерівноправні договори Китаю?
2. Яку роль відіграла Цінська династія у поневоленні Китаю?
3. Визначте спільне та відмінне у повстаннях тайпінів та іхетуанів.
4. Що таке «політика самопосилення»? У чому виявився її крах?
5. Визначте причини та наслідки Сіньхайської революції.
6. У чому полягає історичне значення діяльності Сунь Ятсена?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Концесія — підприємство, що діє за договором передачі на певний термін права експлуатації лісів, надр, заводів, фабрик тощо.

Напівколонія — формально самостійна країна, але значною мірою економічно, політично залежна від сильнішої країни.

Самоізоляція — відокремлення, відособлення держави від будь-якого іноземного впливу.

Система нерівноправних договорів — система нав'язаних Китаю провідними капіталістичними державами угод, які значно обмежували його державний суверенітет, перетворюючи у напівколонію.

Сфера впливу — частина території країни або регіону, на яку поширюється економічний або політичний вплив іншої держави, форма гноблення сильними державами народів залежних країн.

ОСНОВНІ ДАТИ

1840–1842 рр., 1856–1860 рр. — «опіумні війни».

1842 р.

— Нанкінський мирний договір, перший нерівноправний договір із Китаєм.

1850–1864 рр.

— повстання тайпінів.

1862–1895 рр.

— «політика самопосилення».

1898–1900 рр.

— повстання іхетуанів.

1911 р.

— Сіньхайська революція.

§27

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ ТА ПЕРСІЯ (ІРАН) У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

1. Пригадайте з курсу всесвітньої історії 8-го класу, якою була система організації влади в Османській імперії у XVIII ст.?
2. Якими були підсумки російсько-турецьких війн наприкінці XVIII ст.?
3. Які риси суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку в XVI–XVIII ст. були спільними для Османської імперії та Ірану (Персії)?

1. Внутрішньополітична криза Османської імперії. Епоха «Танзимату»

На початку XIX ст. Османська імперія залишалась східною **деспотичною монархією** на чолі з **султаном**. Із початку XVIII ст. імперія переживала політико-економічну кризу. Спроби наприкінці XVIII – на початку XIX ст. здійснити певні внутрішні реформи, які зазнали невдачі у зв'язку з нищівною поразкою у війні з Єгиптом, поставили Османську імперію на межу військового краху. Лише втручання Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії врятувало імперію від загибелі. У **1839 р.** вони взяли Порту під колективний захист. У 1840 р. на Лондонській конференції вони ультимативно зажадали від султана Мухамеда Алі відмовитися від результатів своїх перемог. Це було прямим проявом неповноцінності суверенітету Османської імперії.

За такої ситуації султан **Абдул-Меджид** вдався до проведення реформ, які увійшли під назвою **епоха «Танзимату»** («впорядкування»).

Епоха «Танзимату»	
I період (1839–1852 рр.)	II період (1856–1870 рр.)
<i>Земельна сфера</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> • 1858 р. – прийняття нового закону про землю, за яким вона могла передаватися у спадок; • прийняття Земельного кодексу
<i>Сфера права та судочинства</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • 1840 р. – створення системи комерційних судів, які своєю об'єктивною роботою мали гарантувати забезпечення особистих прав кожного незалежно від віросповідання; • уведення гласності судочинства, Комерційного кодексу (1850) 	<ul style="list-style-type: none"> • 1854 р. – створення спеціального суду для міжконфесійних конфліктів; • 1857 р. – створення міністерства юстиції; • 1858 р. – уведення Кримінального кодексу, що розширив права іноземців (право володіння землею, надання концесії на будівництво залізниць)

<i>Сфера податків</i>	
• 1840 р. — скасування відкупної системи ільгізам	
<i>Військова сфера</i>	
• 1843 р. — скорочення терміну строкової служби (з 15 до 5 років), зміна способу набору до армії	
<i>Освітня сфера</i>	
Проведення освітньої реформи: <ul style="list-style-type: none">• створення мережі світських початкових шкіл;• оголошення про створення університету західного зразка	<ul style="list-style-type: none">• запровадження обов'язкової, загальної та безкоштовної початкової освіти;• реформування вищої освіти;• 1857 р. — створення міністерства народної освіти
<i>Культурно-релігійна сфера</i>	
Прийняття актів, що гарантували права і свободи мусульманському та немусульманському населенню	Декларування рівності прав мусульманському та немусульманському населенню

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁

Із доповіді «Ради корисних справ» 1838 р.

Релігійне знання слугує спасінню на тому світі, але наука слугує удосконаленню людини у цьому світі. Обговорюючи проблеми розвитку сільського господарства, торгівлі, промисловості, Рада визнала, що без застосування досягнень сучасної науки будь-які зусилля залишаться марними, а освоїти ці досягнення можна, лише впроваджуючи їх у навчальний процес у школах нового типу.

- ❁ 1. Про яке значення наукових знань для суспільного розвитку йдеться в документі?
2. Про які зміни в умоностроаях правлячої верхівки свідчить документ?

Однак, не маючи широкої підтримки суспільства, результати реформ епохи «Танзимату» були вкрай низькими. Реалії життя імперії показали повну неспроможність та небажання місцевих чиновників їх запровадити. Так, через брак коштів не вдалося ліквідувати систему відкупів, урядова заборона християнам бути офіцерами в армії загальмувала військову реформу. Не приділялася також належна увага розвитку власної промисловості, що збільшувало залежність економіки від іноземних товарів, вело до зростання бюджетного дефіциту, постійно змушуючи уряд удаватися до зовнішніх позик.

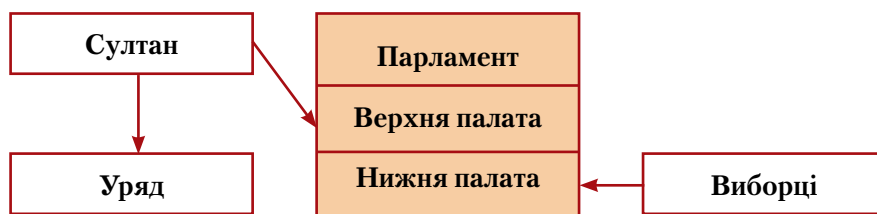
2. Суспільні рухи. Конституція 1876 р. Режим «Зулюм»

У 1860–70-х рр. XIX ст. у середовищі турецької інтелігенції шириться рух за конституційне обмеження влади султана. У **1865 р.** у Стамбулі ви-

никає організація «**Товариство нових османів**», яку в Європі назвали «**Молода Туреччина**», а її членів – «**молодотурками**». Їх лідером був **Намик Кемаль**. Тактикою «**Нових османів**» була організація змов та підготовка державного перевороту. Свої ідеї «османізму» (поліетнічної єдності усіх підданих, що мають одну батьківщину – Османську імперію) вони поширювали через газету «Тасвірі ефкяр» («Дзеркало ідей»). І хоча такі спроби (1865–1867 рр.) успіхів не мали, але вони змусили уряд здійснити конституційні перетворення.

Крах політики реформ; повстання чорногорців, критських греків, болгар, боснійців, македонців; загроза інтервенції з боку європейських держав стали *причинами* державного перевороту та зречення 1876 р. султана Абдул-Азіза. Його наступником став Мурад V, який через проблеми з психікою був замінений Абдул Гамідом II.

23 грудня 1876 р. новий султан увів у дію першу конституцію Османської імперії. Вона проголосила: особисту свободу та рівність усіх підданих; недоторканність житла та безпеку особи; свободу друку та гласність судів; створення двопалатного парламенту; право султана призначати та звільняти міністрів, укладати договори з іноземними державами, затверджувати закони.

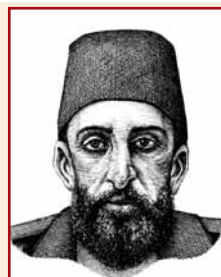

«Медовий місяць» османського конституціоналізму виявився нетривалим. Парламент, депутати якого наважилися критикувати султана, було розпущено. Новий парламент обіцяли зібрати після завершення російсько-турецької війни. Султан Абдул Гамід II встановлює консервативний режим, що увійшов в історію під назвою «**Зулом**» («насилля», «тиранія»), ідеологічним підґрунтям якого були ідеї **панісламізму** та який був відзначений: репресіями, беззаконням, свавіллям, хабарництвом чиновників, посиленням цензури, погромами та геноцидом серед немусульман (у турецькій Вірменії 1894 р., в Ерзурум, Трабзоні – 1895 р., у Стамбулі – 1896 р.).

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**АБДУЛ
ГАМІД II**
(1842–1918)

Був освіченим, цінував мистецтво, писав вірші та складав опери, перекладав з іноземних мов, майстрував меблі. Його політика відзначалася хитрістю, підступністю та спритністю. У результаті революції усунуто від влади. Увійшов в історію як «Кривавий», «Вірменський різник».

ним (фактично – незалежним) князівством, а Південна Болгарія отримала автономію; Сербія, Чорногорія та Румунія стають незалежними; Австрія здобуває Боснію та Герцеговину, Франція окупує Алжир, Туніс; Велика Британія окупувала о. Крит та Єгипет, Сирія; Палестина та Кілікія залишилися лише формально під владою султана.

Османська імперія поступово перетворюється у напівколонію. Укладені британо-турецька та франко-турецька торговельні конвенції негативно вплинули на відносно нерозвинуту турецьку промисловість. Іноземці отримали право володіти нерухомістю, засновувати банки, будувати транспортні шляхи та канали; контролювали Османський банк (володів правом випуску грошей, не сплачував податків, мав мережу філій по всій країні). Іноземний капітал встановлює контроль над зовнішньою торгівлею, залізницями, банками, засобами зв'язку, комунальними підприємствами. В останній третині XIX ст. Туреччина поступово стає сировинним придатком та ринком збуту для європейської промисловості. Туреччина експортувала вовну, бавовник-сирець, тютюн, родзинки, шовк, вугілля й іншу сировину, а купувала західні тканини, зброю, продукцію машинобудування та інші високотехнологічні товари. Така політика прирікала на занепад цілі галузі османської економіки.

Османська імперія		
<p>Територіальна політика</p> <ul style="list-style-type: none"> • утрата Греції, Алжиру, Сербії, Чорногорії, Румунії, Боснії та Герцеговини, о. Крит, Північної Болгарії, Тунісу, Єгипту, частин Грузії та Вірменії, районів Батума, Карса й Ардагана, надання автономії Південній Болгарії 	<p>Економіка</p> <ul style="list-style-type: none"> • розширення економічних прав іноземців: дозвіл на внутрішню торгівлю, зменшення мита на ввізні товари, право володіти нерухомістю, створення банків з іноземним капіталом, установа фінансового контролю над імперією; • економічна та фінансова криза імперії, ріст дефіциту зовнішньої торгівлі, обсягів кредитів; • оголошення про банкрутство 	
<p>Франція</p> <ul style="list-style-type: none"> • франко-турецька торговельна конвенція (1838), надання різноманітних концесій, розширення економічних прав 	<p>Російська імперія</p> <ul style="list-style-type: none"> • російсько-турецькі війни (1828–1829, 1853–1856, 1877–1878 рр.), втрата земель 	<p>Велика Британія</p> <ul style="list-style-type: none"> • британо-турецька торговельна конвенція (1838), надання різноманітних концесій, розширення економічних прав

У 1881 р. фінансове становище Османської імперії настільки погіршилось, що Порта погодилась на встановлення іноземного фінансового контролю над своєю економікою. Султанський декрет **1881 р.** (так званий Мухаремський) санкціонував створення «Управління Оттоманського

публічного боргу», до складу якого увійшли представники Великої Британії, Франції, Німеччини, Австро-Угорщини та Італії. Військове послаблення імперії змусило уряд також удатися до залучення іноземних військових радників. У 1883 р. до Стамбула прибула німецька військова місія.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

«...Вам відомо з газет, що серед болгар вибухнуло повстання. Турки змусили болгар узятися за зброю численними арештами. Болгари повстають, не думаючи про жахливі наслідки, що чекають їх у результаті нестачі зброї, нездатності їх вождів, їх невміння організувати свої сили та тисячі інших обставин... Якщо серби не піднімуться, то болгари незабаром будуть зломлені турками» (*Із листа болгарського журналіста Т. Бурмова про придушення турками болгарського повстання у 1876 р.*).

1. Які причини болгарського повстання 1876 р.?
2. Які чинники, вважає сучасник, мають допомогти болгарам у їх боротьбі?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

Із Сан-Стефанського попереднього договору 1878 р. Ст. 2. Пишна Порта визнає остаточно незалежність князівства Чорногорії... Ст. 3. Сербія визнана незалежною... Ст. 5. Пишна Порта визнає незалежність Румунії... Ст. 7. Князь Болгарії буде вільно обиратися населенням і затверджуватися Пишною Портою за згодою держав...

Як змінилося геополітичне становище Османської імперії?

В умовах наростаючої кризи активізується національно-визвольна боротьба балканських народів (яку підтримувала Росія) та водночас відбувається перетворення Османської імперії у напівколонію, яка наприкінці XVIII – у XIX ст. була фактично економічно підкорена великими державами, а її території поступово зменшувалися. Її почали називати «хворою людиною Європи».

4. Молодотурецька революція 1908–1909 рр.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. суспільно-політична, соціально-економічна ситуація в Османській імперії продовжувала загострюватись, знижувався її міжнародний вплив. У суспільстві зростає авторитет молодотурків, які під впливом революції в Російській імперії (1905–1907) та Ірані (1905–1911) прагнуть здійснити революцію. Її загальними *причинами* були: відсутність дієвих представницьких органів влади; всевладдя султана; засилля іноземних радників у бюрократичному апараті держави; захоплення внутрішнього ринку країни іноземними торговими та промисловими фірмами; безправність турецького населення у порівнянні з іноземцями-підприємцями в Османській імперії.

У ході Молодотурецької революції 1908–1909 рр. виділяють такі етапи:

Кінець XIX – початок XX ст. – підготовчий етап

- визначено мету і завдання революції: відновлення конституції 1876 р., модернізація держави й економіки за європейським зразком;
- об'єднано розрізнені групи молодотурків;
- розроблено чіткий план антивладного виступу

3–24 липня 1908 р. – I етап (молодотурецьке повстання)

- **3 липня** – повстання турецьких військ у Македонії, перехід більшості військових на бік молодотурків; вступ повстанців у Стамбул.
- **Результат:** султан відновлює чинність конституції 1876 р.; молодотурки беруть участь у формуванні парламенту

Серпень 1908 р. – квітень 1909 р. – II етап («конституційна весна»)

- парламент на 60% складається з молодотурків; обмежене реформування; відсутність кардинальних кадрових змін в уряді; розбрат у середовищі молодотурків.
- **Результат:** падіння авторитету молодотурків; ріст зацікавленості західноєвропейських держав у посиленні влади султана Абдул Гаміда II; невирішеність соціальних і національних проблем у країні

13–27 квітня 1909 р. – III етап (спроба перевороту)

- заколот стамбульського гарнізону, підконтрольного султану; перемога сил молодотурків та обрання парламентом нового султана – Мехмеда V.
- **Результат:** закріплено конституційний устрій Османської імперії; висунуто доктрину «османізму»; створено єдину молодотурецьку партію «Єднання і прогрес», яка продовжила обмежене реформування (реорганізація армії, жандармерії, поліції) до початку Першої світової війни; відчутний вплив іноземних компаній і держав на політику правлячого режиму

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ☞ * * * * *

Із Конституції Османської імперії 1876 р. Ст. 3. Османський суверенітет ототожнюється з особистістю правителя халіфату в ісламському світі, належить старшому принцу династії Османів. Ст. 4. Його Величність султан – володар вищого титулу халіфа, захисник мусульманської релігії. Він – государ і падишах усіх османських підданих. Ст. 11. В Османській імперії Державною релігією є Іслам.

1. Який характер верховної влади закріплювали статті конституції?
2. Поясніть історичну традицію священства верховної влади у мусульманських країнах.

ського флоту, росіяни формували підконтрольні їм військові підрозділи, європейці також контролювали шляхи сполучення, пошту. Незважаючи на це, відбувалася культурна модернізація: часткова секуляризація гуманітарної сфери, європеїзація літературних жанрів, розвивалася періодична преса.

Суспільно-політична та соціально-економічна криза, вплив російської революції 1905–1907 рр. спричинили революційних вибух.

Привід до початку революції: побиття 12 грудня 1905 р. у Тегерані представниками влади 17 купців, серед яких були духовні особи

1905–1906 рр. — I етап (період першого меджлісу)

- масові протести в Тегерані, Ширазі, Мешхеді (пік червень – липень 1906 р.); поява революційної організації — *енджуменів*; посилення руху *моджахедів* (борців за віру) та їх радикального угруповання — **федаїнів**.
- **Результат:** скликано *меджліс* (законодавчі збори); затверджено конституцію; обмежено владу шаха

1907–1909 рр. — II етап (переворот та громадянське протистояння)

- Мохамед-Алі-шах силами іранського козачого полку та за підтримки Росії розганяє меджліс; спалахує антишахське повстання (1908–1909 рр.).
- **Результат:** відновлено меджліс та конституцію; новим шахом обрано Ахмеда

1910–1911 рр. — III етап (період другого меджлісу та закінчення революції)

- запрошення американських фінансистів на чолі з М. Шустером; намагання переорієнтуватися на США; невдоволення Росії та Великої Британії, прямий військово-політичний тиск на іранську владу.
- **Результат:** революцію було придушено; меджліс розігнано, загони федаїнів ліквідовано. У лютому 1912 р. новий уряд Ахмед-шаха офіційно визнав британо-російську угоду про розподіл країни на сфери впливу, в обмін він отримав від Росії і Великої Британії нові позики

Отже, впродовж другої половини XIX – початку XX ст. Іран потрапив у залежність від європейських держав – насамперед, Росії та Великої Британії. Спроба стати на самостійний, конституційний шлях розвитку в ході Іранської революції 1905–1911 рр. не увінчалася успіхом як через відсутність єдності серед різних соціальних і національних груп іранського суспільства, так і невідступність від ідей поневолення країнами-колонізаторами.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Молодотурки — політичний рух, який мав за мету систематичну політичну, військову та економічну модернізацію країни.

Панісламізм — релігійно-політична доктрина, яка проповідує об'єднання в одній державі усіх народів, що сповідують іслам.

Султанат — держава, на чолі якої стоїть султан (титул монарха).

ОСНОВНІ ДАТИ

1839–1870 рр. — епоха «Танзимату».

1876 р. — проголошення конституції.

1908–1909 рр. — Молодотурецька революція в Османській імперії.

1905–1911 рр. — іранська модернізація.

§28

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. БОРОТЬБА ІНДІЇ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. КОЛОНІАЛЬНИЙ ПОДІЛ АФРИКИ

1. Занотуйте схему «Британське колоніальне панування над Індією».

2. Ознайомтесь зі схемою про позитивні та негативні наслідки британського управління Індією. Занотуйте її:

- створення виборних законодавчих рад із правами законодавчої ініціативи;
- поширення англійської мови, що несла європейську науку, культуру;
- освітня реформа Маколея, відкриття трьох університетів;
- упорядкування податкової політики, зміцнення феодалної власності;
- розвиток національної промисловості
- перетворення Британської Індії на аграрно-сировинний придаток;
- зростання імпорту промислової продукції;
- розвиток лихварського капіталу;
- надексплуатація індійських робітників, використання дитячої праці;
- штучне гальмування розвитку економіки (митні збори, низькі ціни)

Аргументуйте оцінку (позитивну або негативну) наслідкам переходу Індії під безпосереднє управління британської корони.

4. Ознайомтесь зі схемою «Індійський національний конгрес» та виконайте завдання:

Індійський національний конгрес	Заснування: грудень 1885 р.
	Склад: верхівка національної буржуазії, заможна інтелігенція, частина індійських землевласників (Г. Гокхале, Ф. Мехта, С. Банерджі, Д. Наороджі)
	Радикальне крило «Крайніх»: Б. Тілак, Б. Пал, Л. Рай
	Вимоги: <ul style="list-style-type: none"> • виступали за залучення до боротьби городян і селян Індії; висували гасла «сварадж», «свадеші», бойкотували іноземні товари (передусім британські); на першому етапі не передбачали ліквідації британського панування; ліквідація Ради у справах Індії в Лондоні; розширення індійського складу Центральної законодавчої ради; утворення комітету у справах Індії в Лондоні; необхідність розширення повноважень провінційних рад; організація технічної освіти, встановлення ввізних мит
	Діяльність <ul style="list-style-type: none"> • активна політична діяльність в Індії та метрополії; • представництво у нижній палаті британського парламенту; • промови із засудженням британської системи управління Індією

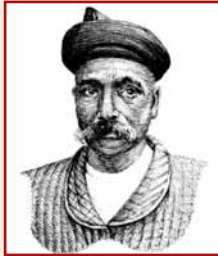
1. Чому, на Вашу думку, на першому етапі своєї діяльності ІНК не виступав за ліквідацію британського панування?

5. Ознайомтесь із рубрикою «Творці світової історії. Тілак Балгангадхар» та спробуйте дати оцінку поглядам та діяльності цієї постаті індійського національно-визвольного руху.

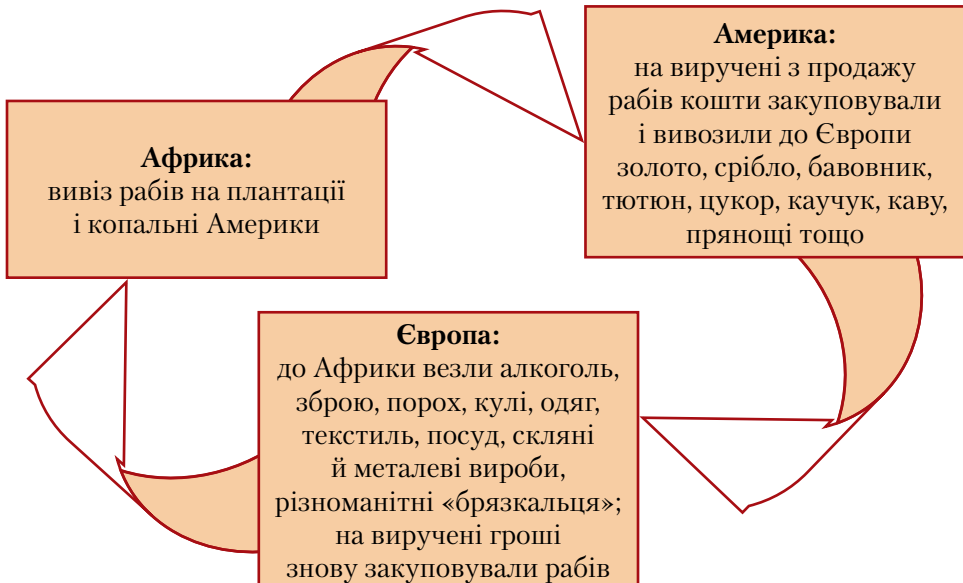
**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**ТІЛАК
БАЛГАНГАДХАР**
(1856–1920)

Народився у небагатій брахманській родині. Його батько був викладачем санскритської мови та математики в школі. Мати добре знала ведичну літературу. Батьки виховували свого сина в дусі маратхського патріотизму. Здобув освіту юриста. Політичну діяльність розпочав у 70-х рр. XIX ст. З 1881 р. видавав газету «Махратта» англійською мовою та «Кесарі» маратхською мовою. Тілак критикував політику британських імперіалістів в Індії, виступав за її самостійний економічний розвиток. Одним із перших в індійському національному русі висунув ідею про необхідність залучення народних мас до визвольної боротьби. Політична активність Тілака коштувала індійському лідерові свободи, його неодноразово ув'язнювали.

6. На прикладі схеми, яка зображує так званий «трансатлантичний трикутник» (відносини між Африкою, Європою та Америкою – «обіг» рабів, коштів та товарів) обґрунтуйте залежність економічного розвитку розвинутих країн від їх колоніального панування в Африці та поясніть, чому зображений цикл прийнято ще називати «трикутником смерті».

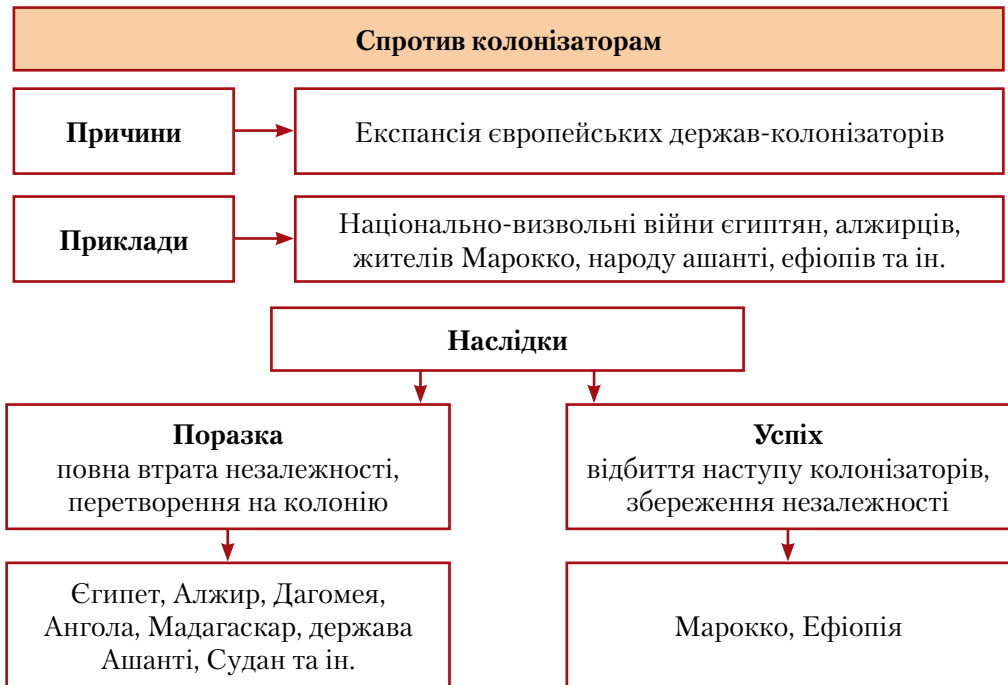
7. Користуючись картою та атласом, на контурній карті покажіть основні територіальні володіння провідних країн Європи в Африці.

8. Ознайомтесь із документом (оцінка вченого) та дайте відповідь на запитання:

«Оскільки розпочався перерозподіл карти Африки державами-суперниками, то кожна з них намагалась не дозволити, щоб інші захопили зайву порцію або найкращий шматок... Володіння колоніями перетворилося на символ величі, незалежно від реальної цінності захопленої території» (Е. Хобсбаум. «Століття імперій. 1875–1914»).

1. Які були основні причини перерозподілу карти Африки європейськими державами?
2. Які, на Вашу думку, це могло мати наслідки для антиколонізаторського руху на континенті?

9. Використовуючи схему «Спротив колонізаторам», спробуйте пояснити причинно-наслідкові зв'язки між: 1) етапами колоніальних завоювань наприкінці XIX ст.; 2) наростанням визвольного руху народів Африки; 3) результатами боротьби за незалежність.

Домашнє завдання

Проаналізуйте роль національної буржуазії у розвитку національно-визвольних рухів в Індії та Китаї.

§29

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

1. Пригадайте, якою була розстановка сил у Європі після Віденського конгресу?
2. Якими були причини та результати Кримської війни 1853–1856 рр.?
3. Які зміни відбулися в Європі на початку 70-х рр. XIX ст.?

1. Міжнародне становище в останній третині XIX ст.

В останній третині XIX ст. змінюється співвідношення сил у Європі та світі. Це було обумовлено: 1) завершенням промислової революції та швидкими темпами розвитку молодих капіталістичних країн (Німеччина, Італія, США); 2) наростаючими національно-визвольними рухами у 50-х — на початку 70-х років XIX ст. й утворенням національних держав (об'єднання Німеччини та Італії); 3) зміцненням позицій Німеччини та послабленням Франції в результаті франко-пруської війни (1870–1871 рр.); 4) втратою Великою Британією світового економічного лідерства й переходом до політики «блискучої ізоляції»; 5) зменшенням впливу Австро-Угорщини та Росії на європейську політику; 6) зростаючою роллю США як світового лідера.

Остання третина XIX ст. характеризувалась подальшими колоніальними загарбаннями в Азії та Африці. Більшість країн цих континентів опинилися у стані напівколоній (Китай, Іран, Османська імперія) великих держав або перебували у тій чи іншій формі залежності від них (балканські, деякі латиноамериканські держави, Португалія).

Загострюються німецько-британські, російсько-британські, франко-німецькі, австро-російські та італо-французькі протиріччя.

У цей період реваншизм став важливим елементом внутрішньої політики країн, які вважали несправедливим існуючий розподіл сил у Європі та світі.

**Міжнародне становище провідних країн світу
в останній третині XIX ст.**

Німеччина	Перемога у війні з Францією значно посилала міжнародний авторитет. Швидкий промисловий розвиток активізував боротьбу за нові колонії
Франція	Поразка у війні з Німецькою імперією послабила її становище
Велика Британія	Велика Британія переходить до політики «блискучої ізоляції». Зосереджується на реформі системи управління своїми колоніями
США	США стали претендувати на роль провідної держави світової політики (поряд із Німеччиною)
Італія	Створення національної держави дозволили Італії ствердитися в європейській політиці

російсько-турецького миру, наростаюча митна війна між Німеччиною та Росією сприяли австро-німецькому зближенню. У **1879 р.** було укладено таємний союзний договір про спільні дії при агресії Росії щодо однієї з держав. Згодом через італо-французьке суперництво до коаліції ввійшла Італія. У **1882 р.** Німеччина, Австро-Угорщина та Італія укладають таємний союзний договір про взаємодопомогу у війні проти Франції. Так у Європі виник воєнно-політичний блок «**Троїстий союз**». Але різке загострення британо-німецьких відносин, збитки від митної війни, яку з 1880-х рр. вела Франція проти Італії, змусили останню шукати зближення з Францією та Великою Британією. У **1902 р.** було укладено франко-італійську угоду, за якою Італія зобов'язувалася зберігати нейтралітет у випадку нападу Німеччини на Францію. У наступні роки Італія, залишаючись формально членом Троїстого союзу, поступово зближувалася з Францією та Великою Британією. У **1913 р.** до блоку Німеччини, Австро-Угорщини та Італії приєдналась Болгарія.

Укладання Троїстого союзу підштовхувало Росію і Францію до тісного військово-політичного співробітництва: у **1891 р.** — підписано консульта-тивний пакт, а в **1892 р.** — таємну воєнну конвенцію.

З одного боку, створення франко-російського союзу створило противагу Троїстому союзу і мало закріпити мир у Європі, але, з іншого боку, прискорило суперництво двох блоків та гонку озброєнь. Досягнутий баланс сил у Європі був нестійкий, і обидва блоки прагнули залучити на свій бік нових союзників.

Колоніальна експансія та озброєння Німецької імперії, її прагнення покінчити з пануванням Великої Британії на морях спонукали Лондон відмовитись від політики «блискучої ізоляції» й урегулювати питання щодо поділу територій колоній та сфер впливу з Францією в Африці (**1904 р.**) і з Росією в Азії (**1907 р.**). Так оформилася нова «сердечна угода» — **Антанта**.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА

1879. Із Союзного договору між Німеччиною та Австро-Угорщиною

...імператор Німецький і Австрії вирішили укласти союз миру і взаємозахисту.

Стаття. 1. У випадку, коли б одна з імперій зазнала нападу з боку Росії, то сторони зобов'язані виступити на допомогу.

1882 р. Із союзного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією

...Ст. 2. У випадку, якщо Італія... зазнала б нападу Франції... сторони зобов'язані надати атакованій стороні допомогу. Таке ж зобов'язання ляже на Італію у випадку невикликаного прямо нападу Франції на Німеччину.

Які положення угоди засвідчують про утворення військово-політичного союзу?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁❁❁**1892 р. Із «Військової конвенції між Францією та Росією»**

1. Якщо Франція зазнає нападу з боку Німеччини або Італії, підтриманої Німеччиною, Росія застосує всі війська, які вона може дати, для нападу на Німеччину.

Якщо Росія зазнає нападу Німеччини або Австрії, підтриманої Німеччиною, Франція застосує всі війська, які може дати, для нападу на Німеччину.

Які положення угоди засвідчують її спрямованість проти Німеччини?

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁❁❁**Із виступу міністра закордонних справ Росії С. Сазонова про цілі Антанти (14 вересня 1914 р.)**

Головна мета союзників — зламати могутність Німеччини та її претензії на панування, воєнне і політичне... Територіальні зміни повинні визначатись за національним принципом. Росія приєднує до себе нижню течію Німану і східну частину Галичини, а до Царства Польського вона приєднує Східну Познань, Сілезію та Західну частину Галичини. Франція отримає назад Ельзас-Лотарингію, додавши до неї... частину Рейнської Пруссії. Велика Британія, Франція та Японія розподіляють між собою німецькі колонії... Німеччина й Австрія виплатять воєнну контрибуцію.

Про які цілі країн-союзниць говорить автор? Який характер альянсу засвідчують такі цілі?

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❁❁❁❁❁❁❁❁**С. Вігте про англо-російську конвенцію**

«Зближення з Англією важливе тому, що Англія є союзницею Франції, а ми також є союзниками Франції... конвенція більш вигідна Англії, ніж нам. Із завоюванням південних частин Кавказу вся північна частина Персії мала б стати... частиною великої Російської імперії... ми надаємо Англії значний вплив на північну частину Персії... Персію ми в майбутньому втратимо. Російська імперія може там лише грати роль поліцейського, та й то до часу, коли уряд Персії не встановить у країні належний порядок».

«... у Європі існують дві великі непримиренні, спрямовані одна проти одної сили, які прагнуть перетворити весь світ на своє володіння і брати з нього торговельне мито... Велика Британія та Німеччина... Німецький комівоважер та британський мандрівний торговець навперебій змагаються у кожному куточку земної кулі. Мільйони дрібних сутичок створюють привід до найбільшої війни, яку коли-небудь бачив світ...» (Із британського журналу «Сатердей ревью», 1897 р.).

1. Яка країна, на думку автора, має більші вигоди від укладеної конвенції? Які наслідки від укладеної конвенції прогнозує автор?
2. У чому полягало суперництво між Німеччиною та Великою Британією в останній третині XIX ст.?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО

«Створення Антанти не було суто мілітарною справою, спрямованою лише на підготовку Першої світової війни. Базовим для кожного учасника альянсу було гарантування власної державної безпеки. Воєнно-політичний союз Великої Британії, Росії і Франції свідчив про серйозну зміну у зовнішній політиці Росії – відхід від вікової традиції взаємодії з консервативними монархіями до об’єднання з демократичними державами» (І. Хижняк. «Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918 рр.)»).

«Довге» XIX ст. відродило давню германо-слов’янську суперечку за територію, владу і гроші... Або прозаїчніше, за «сіль, перець чи оселедець» (Л. Феєр).

1. Які нові явища у міжнародних відносинах з’явилися з утворенням Антанти?
2. Які чинники, на думку вченого, сприяли франко-російському зближенню?
3. Що мав на увазі вчений, говорячи про давню німецько-слов’янську суперечку?

Таким чином, в останній третині XIX – на початку XX ст. у Європі складаються два воєнно-політичні альянси – Троїстий союз та Антанта, які заклали основу нового співвідношення європейських сил, що визначатимуть подальшу історію людства, розв’язавши у майбутньому одну з найкровопополитніших війн – Першу світову.

3. Початок боротьби за переділ колоніального світу. Міжнародні кризи та збройні конфлікти на початку XX ст.

Швидкий промисловий розвиток провідних країн світу наприкінці XIX ст. загострює суперництво за джерела сировини, ринки збуту й сфери прибуткових капіталовкладень. Держави стали обмежувати конкуренцію на міжнародних ринках і перейшли до їхнього переділу.

Дата	Сторони конфлікту	Результати
1880–1881 рр.	Перша англо-бурська війна	Підтверджено незалежність Трансваалю і встановлено його західний кордон; бурам сплачено 3 млн фунтів стерлінгів компенсації
1894–1895 рр.	Японо-китайська війна	Японія захопила острів Тайвань і Пескадорські острови
1898 р.	Американо-іспанська війна	США оволоділи островами Пуерто-Рико і Гуам; за Філіппіни надано Іспанії компенсацію 20 млн доларів. Протекторат США над Кубою
1899–1902 рр.	Друга англо-бурська війна	Велика Британія захопила багаті на алмази і золото Трансвааль і Оранжеву республіку (Південна Африка)

1904–1905 рр.	Російсько-японська війна	Японія одержала південну частину російського острова Сахалін, а також території, орендовані Росією в Північно-Східному Китаї, встановила протекторат у Кореї (у 1910 р. Корея стала японською колонією)
1905–1906 рр.	Перша марокканська криза (Німеччина, Велика Британія і Франція)	Марокко потрапляє під контроль Франції і частково Іспанії
1908–1909 рр.	Боснійська криза (Австро-Угорщина, Сербія, Росія)	Австро-Угорщина приєднала окуповані її військами Боснію і Герцеговину
1911 р.	Друга марокканська криза (Німеччина та Франція)	Німеччина не зважилася на зіткнення з Антантою
1911 р.	Італо-турецька (Тріполітанська) війна	Італія захопила турецькі володіння в Північній Африці – Тріполітанію і Кіренаїку та створила італійську колонію Лівію
1912–1913 рр.	Перша балканська війна (Болгарія, Сербія, Греція, Чорногорія і Туреччина)	Туреччина втратила всі свої європейські володіння, крім Стамбула і невеликої частини Східної Фракії
1913 р.	Друга балканська війна (Болгарія і Греція, Сербія, Чорногорія, Румунія, Туреччина)	Поразка Болгарії, до Румунії приєднано Південну Добруджу, до Греції – Південну Македонію і частину Західної Фракії, до Сербії – майже всю Північну Македонію

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❁❁❁❁❁❁

Звіт Я. Жілінського про іспано-американську війну 1898 р. Головна причина іспано-американської війни полягає у давньому прагненні США придбати о. Кубу і Пуерто-Рико, з якими їх зв'язують найважливіші торгові інтереси. Це бажання в останні роки посилилося політичними міркуваннями: прагненням панувати у Карибському морі і над майбутніми каналами Панамським і Нікарагуа, до яких Антільські острови слугують ключем.

1904 р. Угода щодо Марокко. А. Декларація. Уряд Французької республіки та уряд короля Іспанії заявляють, що вони твердо стоять за цілісність Марокканської імперії під суверенітетом султана.

Б. Таємна конвенція. Стаття 2. [Визначення кордонів іспанської сфери впливу в Марокко]. Іспанія оголошує, що вона буде [тут] діяти лише у згоді з Францією, а та буде повідомляти про свої дії щодо султана Марокко.

1. Які чинники виділяє автор у діях США в регіоні?
2. Користуючись атласом та настінною картою, поясніть причини прагнення Франції розширити свій вплив у цьому регіоні.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀❀❀❀

1900 р. Лорд Розбері про значення англо-бурської війни: «У цю хвилину питання полягає, для Великобританської імперії, у житті чи смерті: якщо ви програєте війну в Південній Африці, то і колонії, і сипаї в Індії, й емір афганський зрозуміють, що сили, могутності Велика Британія не має і що не варто пов'язувати свої долі з нею».

Міністр закордонних справ С. Сазонов про поразку Росії у «Боснійській кризі»: «Від закінчення японської війни ... економічний і фінансовий стан Росії не набув належної рівноваги, а у військовому плані сили були у вельми плачевному стані. Столиціну ледве вдалося заспокоїти революційні пристрасі. Всіх цих причин досить, щоб пояснити, чому Росія не прийняла кинутий їй австро-німецьким союзом виклик... реальні інтереси Сербії ... не постраждали. Сербія послухалася дружніх порад Росії і західних держав і розсудливо не запалила європейської пожежі».

1. Про які наслідки англо-бурської війни застерігав британський уряд лорд Розбері?
2. Які загрози для Росії та світу мала Боснійська криза?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❀❀❀❀❀❀❀❀

«Пов'язаність ступеня розвитку промислового потенціалу з рівнем потужності держави, активне залучення до побудови індустріального суспільства в країнах Європи, США і Японії колоніальної складової, формування індустріальної цивілізації обумовило активний експансіонізм, боротьбу за захоплення нових територій» (І. Хижняк. «*Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918 рр.)*»).

- Які взаємозв'язки у розвитку світу вбачає вчений? Доведіть справедливість такої оцінки або спростуйте її.

Отже, прагнення перерозподілити колоніальний світ підштовхувало людство до військової катастрофи. Про це свідчили міжнародні кризи й локальні війни, що почастишали з кінця XIX ст. і поки що відбувалися за межами або на периферії Європи.

4. Гонка озброєнь

Міжнародні кризи початку XX ст. супроводжувалися небаченою гонкою озброєнь. Лише за 1909–1913 рр. Німеччина збільшила свої військові витрати майже на третину, що становило 50% усіх бюджетних асигнувань. Франція провела низку заходів із підвищення військово-промислового потенціалу (загальні військові витрати становили до 40% державного бюджету (1914 р.); прийнято закон про трирічну військову службу (1913 р.), що збільшувало чисельність французької армії в мирний час на 30%). Військові витрати Великої Британії також були значними. Вони зросли втричі. Особливо бурхливо відбувалася гонка озброєнь на морі. У 1906 р. у Великій Британії був закладений перший дредноут – великий лінійний корабель із потужною артилерією. Німеччина ще в 1906 р. розробила

нову програму морських озброєнь із метою досягнути переваги над Британією. Хоча за іншими типами військових кораблів Велика Британія значно випереджала Німеччину, змагання в будівництві дредноутів стривожило першу морську державу. Політики і військові діячі Великої Британії заявили, що на кожний німецький дредноут вона побудує два своїх. Напередодні Першої світової війни в Британії вже було збудовано 20 дредноутів і закладено ще 12, а у Німеччині – 14 і 5 відповідно.

Посилено готувалася до війни і Росія. За допомогою французьких позик вона будувала стратегічні залізниці, збільшувала кадровий склад армії і флоту. Але за темпами переозброєння Росія значно відставала і від Німеччини, і від союзників.

Для створення новітніх систем озброєнь широко використовувалися досягнення науково-технічного прогресу. Наприкінці XIX ст. з'явився перший станковий кулемет, винайдений Х. Максимом, різні скорострільні й далекобійні гармати, розривні шрапнельні снаряди, бездимний порох. Російський конструктор С. Мосін у 1891 р. створив магазинну трилінійну гвинтівку. Виробництво й упровадження нових видів озброєнь значно збільшувало військові витрати. За період із 1901 по 1913 рр. великі держави витратили на військові потреби 90 млрд марок. Лідерство в гонці озброєнь залишалося за Німеччиною.

Підготовка до війни в європейських країнах потребувала не тільки виробництва зброї, а й мілітаристської обробки свідомості людей. У суспільстві провідних європейських держав посилювались шовіністичні настрої, політичні лідери намагалися здобути популярність закликами до «переможної війни» проти сусідніх країн та народів. Як у країнах Антанти, так і Троїстого союзу газети запевняли пересічного громадянина про бажаність воєнного розв'язання суперечностей, що перемога буде немуніче досягнута. Граючи на почуттях патріотизму, людей переконували, що у часи випробувань нація має згуртуватись у підтримці влади, забувши про внутрішні конфлікти, ідеологічні та ідейні суперечки. Мілітаристська пропаганда активізувала діяльність громадських організацій, які підтримували гонку озброєнь, таких як морські ліги у Великій Британії та Німеччині. Пропаганді та насадженню

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

МИКОЛА П
(1842–1918)

Одні звинувачують його в розвалі країни, інші виправдовують. Він отримав традиційну освіту. Його вирізняв як широкий кругозір, знання декількох європейських мов, обізнаність у галузі історії та літератури, так і любов до Росії й розуміння відповідальності за її долю. Делікатний, що здавався безвольним, упертий і замкнутий, він відрізнявся великою чарівністю, але всіляко уникав рішучих відповідей і конфліктів. Це створило йому в політиці репутацію ненадійного партнера, що надмірно піддається впливам своєї дружини, яку щиро кохав. Його правління ознаменувалося стрімким злетом Росії до процвітання, який закінчився жахливою катастрофою.

мілітаризму було підпорядковано й освітню систему. В кожній країні дітям, розповідаючи про видатних полководців, героїчні сторінки військової історії, прищеплювали патріотизм, виховували гордість за героїчне воєнне минуле. У результаті значна частина населення європейських держав була націоналістично і шовіністично налаштованою.

Не маючи достатньо фінансових можливостей за наростаючих темпів гонки озброєнь, Росія ініціює проведення міжнародної конференції про скорочення гонки озброєнь і військових бюджетів. У травні – липні **1899 р.** у Гаазі за зачиненими дверима відбулася така конференція. У ній взяло участь 26 країн. Домовитися про скорочення масштабів озброєнь і військових бюджетів не вдалося. Учасники обмежились загальним побажанням про «обмеження витрат на військову справу, якими в даний час обтяжений світ». Головними її підсумками стали розробка конвенції про закони і правила сухопутної морської війни, прийняття угоди про заборону метання снарядів та вибухових речовин із повітряних куль, невживання снарядів, що містять задушливі або шкідливі гази, заборону розривних куль. Крім того, була заснована Постійна палата третейського суду з перебуванням у Гаазі. Однак рішення про примусові арбітражі не було прийнято.

У червні – жовтні **1907 р.** за ініціативою президента США Теодора Рузвельта, не задоволеного скромними, на його погляд, підсумками Гаазької конференції, там само відбулася друга зустріч з аналогічним порядком денним. Брали участь 44 держави. Найвідомішим її результатом стала перша в історії конвенція про гуманне поводження з військовополоненими. Було підписано ще 12 документів, у тому числі про неприпустимість використання військової сили для стягнення боргів, про заборону нападати під час війни на судна і шлюпки, що рятували екіпажі затонулих кораблів.

Разом із тим, антивоєнні сили не були консолідовані. Активних борців за мир, проти загрози війни громадськість піддавала остракізму, їх переслідували, звинувачували у «зраді», а то й фізично знищували.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

Ступінь мілітаризації країн Європи у 80-х рр. XIX – на початку XX ст.

Країна	Зростання чисельності армії, %	Кількість військовослужбовців на 1000 чоловіків	Утримання армії і флоту в рублях на 1 мешканця
Велика Британія	38,8	25,6	15,2
Франція	48,7	52,5	12,5
Італія	22,9	27,4	6,3
Німеччина	44,3	48,0	9,1
Австро-Угорщина	107,0	34,0	4,9
Росія	19,5	33,7	3,9

Проаналізуйте статистичні дані. Які висновки вони дають змогу зробити?

Отже, гонка озброєнь, участь у локальних війнах, міжнародні кризи, мілітарна пропаганда, нагнітання атмосфери шовіністичної істерії – усе свідчило про мілітаризацію суспільної свідомості людей, які готові були підтримувати військові плани та агресивні устремління своїх політичних лідерів, урядів.

Таким чином, міжнародні відносини останньої третини XIX – початку XX ст. відзначені поступовим загостренням протиріч між великими європейськими державами, зумовлених нерівномірністю їхнього економічного і політичного розвитку в умовах індустріального суспільства й прагненням країн, які швидко розвивалися, утвердити свою першість у світі. Таке їхнє прагнення оформилось утворенням німецько-австро-італійського та британо-франко-російського військово-політичних союзів, протистояння між якими у подальшому визначало хід світової історії.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1. Визначте етапи формування військово-політичних блоків у Європі, охарактеризувавши міждержавні протиріччя та чинники, що обумовили їх появу.
2. Який вплив на розвиток міжнародних відносин мали міжнародні кризи та військові конфлікти наприкінці XIX – на початку XX ст.?
3. Якими були напрямки гонки озброєнь? Чому в гонці озброєнь країни першочергове значення надавали будівництву військово-морського флоту та артилерії?
4. Чому спроби обмежити гонку озброєнь не отримали масової підтримки у світі?

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

Гонка озброєнь – прискорене накопичення запасів зброї та військової техніки, їх удосконалення на базі мілітаризованої економіки і широкого використання у військових цілях наукових і технічних досягнень, якісне й кількісне суперництво у військовій силі між країнами, які протистоять одна одній.

Мілітаризм – державна ідеологія, спрямована на виправдання політики прискореного нарощування військової могутності держави й, одночасно з цим, допустимості використання військової сили при вирішенні конфліктів.

Шовінізм – пропагування переваги одного народу (нації) над іншими народами (націями) й обґрунтування «права» на дискримінацію та пригнічення інших націй.

ОСНОВНІ ДАТИ ✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚✚

1879, 1882 рр.	– угоди, що оформили Троїстий союз.
1892 р.	– воєнна конвенція між Росією та Францією.
1904, 1907 рр.	– угоди, що оформили утворення військово-політичного блоку Антанти («Сердечна угода»).

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ (КІНЕЦЬ XVIII — ПОЧАТОК XX СТ.)

§30

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ НАРОДІВ СВІТУ НАПРИКІНЦІ XVIII — У XIX СТ.

1. Яке значення для економічного розвитку країн мав розвиток науки та техніки у XVI–XVIII ст.?
2. Якими технічними винаходами відзначені XVI–XVIII ст.?
3. Які течії та напрями панували у літературі та мистецтві XVIII ст.?
4. Який стиль панував в архітектурі та мистецтві XVIII ст.? Назвіть його характерні риси.

1. Найважливіші досягнення в науці

Прискорений промисловий розвиток XVIII–XIX ст. сприяв розвитку математичних знань, технічних наук, зростанню ролі науки у розширенні промислового виробництва. **Математичні відкриття** XIX ст. дозволили вирішити багато прикладних і теоретичних питань, які допомогли пояснити теплові та електричні явища, природу магнетизму. Найбільші відкриття у цій галузі належать **французу О. Коші** (основи теорії функції комплексної змінної), **росіянам М. Лобачевському** (система «неевклідової геометрії») та **С. Ковалевській** (диференційовані рівняння), **німцям Б. Ріману** (довів можливість існування інших геометрій) і **Г. Кантору** (теорії множинності) та ін.

Розвиток **фізики** відзначений успіхами **француза С. Карно** (основположник термодинаміки), **німців Р. Майєра** (експериментально довів загальний закон збереження енергії) та **Г. Гельмгольца** (зробив математичний обрахунок закону збереження енергії). Подальшого розвитку набули дослідження електромагнітних явищ: **американця Б. Франкліна** (запропонував вважати електричний струм рідиною та ввів загальновідоме позначення електричних станів «+» та «-»); **француза Ш. Кулона** (розробив математичну

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ**

**СКЛОДОВСЬКА-
КЮРІ
Марія
(1867–1934)**

Народилася у Варшаві в родині вчителя. У Сорбоннському університеті (Франція) отримала диплом фізика та математика. У Франції познайомилась зі своїм чоловіком П'єром Кюрі, який також займався фізикою. Разом вони працюють над невідомою до цього радіоактивною речовиною. Саме відкриття радіо принесло Марії славу. Вона була першою жінкою, яка викладала в Сорбонні. Двічі лауреат Нобелівської премії.

формулу цієї рідини); **данця Х. Ерстеда** (установив факт відхилення магнітної стрілки під дією електрики); **британців М. Фарадея** та **Дж. Максвелла** (вивчали електромагнітне поле), **німця Г. Герца** (відкрив електромагнітну теорію світла). Наприкінці XIX ст. важливими здобутками фізиків стали введення **Дж. Стоні** поняття «електрон» для позначення «електричного атома»; відкриття **В. Рентгеном X-променів**; розробка **Г. Лоренцом теорії речовини**; дослідження потоку заряджених частинок (електронів) в електричному розряді в газах **Дж. Томсоном**, відкриття подружжям **П'єром та Марією Кюрі** нових хімічних елементів **полонію** та **радію** з ефектом радіоактивності — розпад із випромінюванням певної енергії та заряду; **Е. Резерфорд** побудував *планетарну модель атома*, у якій навколо ядра обертаються електрони; **Н. Бор** вніс поправку: в його моделі електрони стрибкоподібно переходять з однієї орбітали на іншу, випромінюючи при цьому *порцію (квант) енергії*.

Науковий поступ відбувся і в астрономії. У 1895 р. **У. Хаггінс** відкрив у спектрах зірок лінії, відповідні земним елементам, що започаткувало вивчення туманностей за межами Галактики.

Успіхів досягли біологія та хімія. Роботи **німецького хіміка Ю. фон Лібіха** і **французького біохіміка Л. Пастера** дозволили дійти висновку щодо існування спеціальних молекулярних структур речовин і закласти основи **біохімії** — науки про єдиний процес взаємоперетворення речовин у природі. Праці **Л. Пастера** поклали початок новій науці — **мікробіології**.

Не менш важливим є відкриття **німецького вченого Т. Шванна**, який у 1838 р. обґрунтував *клітинну будову всіх організмів*.

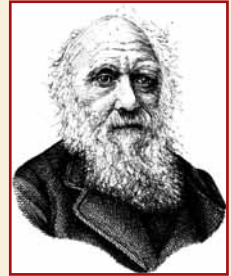
У подальшому дослідженні будови атома важливим стало відкриття **росіянином Д. Менделєєвим** залежності властивостей речовин від їхньої атомної маси та створення ним періодичної системи елементів.

Для науки XIX ст. переворот мала теорія **британця Ч. Дарвіна**, який у праці «Походження видів» (1859) довів, що в природі відбувається відбір, коли в умовах боротьби виживають найбільш пристосовані види флори та фауни. *Вчення про природний відбір* опинилося в центрі уваги природознавців, філософів, політиків, навіть письменників. Подальше відкриття деяких законів спадковості **Г. Менделем** започаткувало розвиток нової науки — **генетики**.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**ДАРВІН
ЧАРЛЬЗ**
(1809–1882)

Майже кожна його нова робота ставала сенсацією у науковому світі, щоправда, не всі були сприйняті, а навпаки, викликали бурхливі дискусії. У міру того як поширювалася його теорія, заслуги цього вченого в науці визнавались дедалі більше. Його нагородили Коплеєвською золотою медаллю. Він був почесним доктором Боннського, Бреславського, Лейденського університетів. Петербурзька, Берлінська і Паризька академії наук обрали його членом-кореспондентом.

білів – **М. Бенцом**, **Г. Даймлером (1885–1886)** у Німеччині, **А. Хаммелем (1886)** – у Данії, **Е. Батлером (1888)** – у Великій Британії, **А. Пежо (1889–1890)** – у Франції, **Г. Фордом (1896)** – у США.

Винаходи британців **А. Реомюра** (отримання високоякісної сталі з чавуну), **С. Томаса** (конверторного способу виплавки сталі з чавуну), **П. Еру** та **Ч. Холла** (електролізного способу отримання алюмінію), **братів Е.** та **П. Мартенів** (винайдення печі для одержання сталі переплавленням чавуну в суміші із залізним або сталевим брухтом і шлаками) забезпечили значні успіхи у розвитку **металургії**.

Особливе значення мало винайдення **М. Доливо-Добровольським** системи трифазного змінного струму, що забезпечило можливість передавати електроенергію по дротах від потужних електростанцій на 170 км.

Наукові й технічні відкриття поліпшили засоби зв'язку та комунікації: у 1835 р. **американець С. Морзе** створив перший апарат, за допомогою якого можна було передавати інформацію на відстані короткими й довгими імпульсами («азбука Морзе»); у 1890 р. **росіянин О. Попов** за допомогою електромагнітних хвиль передав першу радіотелеграму; у 1876 р. **А. Белл** винайшов телефонний зв'язок, **Т. Едісон** – грамофон (1877), брати **Л.** та **Ю. Люм'єр** – кінематограф (1895).

Розвиток науки сприяв удосконаленню військової техніки та зброї: у 1836 р. сконструйовано нарізну рушницю; у 1867 р. **А. Нобель** винайшов **динаміт**; американський інженер **Х. Максим** у 1883 р. сконструював **станковий кулемет**.

Наприкінці XIX ст. набувають розвитку воєнна авіація та будівництво підводних човнів.

ОЧИМА СУЧАСНИКА 📖📚📖📚📖📚...

«Ми мчимо вперед і вперед, оглушені гуркотінням і тріщанням моторів машин, очманілі від цих шалених перегонів, знервовані, з тисячами нових хвороб...» (Із повісті О. Купріна «Молох»).

Якими засобами митець передав дух часу?

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ****СТЕФЕНСОН
ДЖОРДЖ**
(1781–1848)

Усе дитинство винахідника пройшло поруч із дерев'яною колійною дорогою, що використовувалася для вивозу вугілля з шахти вагонетками з кінною тягою. З 14 років працює помічником у батька, заміряє вміст газу в шахті. У 1802 р. він влаштовується на роботу машиністом вугільної шахти, вивчає парові двигуни та починає займатися їх конструюванням. У 1814 р. відбувся пробний рейс паровоза «Блюхер», що міг тягнути потяги вагою до 30 тонн; у 1825 р. побудував паровоз вагою 8 т, що розвивав швидкість до 26 км/год. Першим дійшов думки про необхідність прокладки тунелів і зведення залізничних насипів на ділянках із сильним нахилом, був ініціатором заміни литих чавунних рейок на ковані сталеві.

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ****ПУЛЮЙ
ІВАН**
(1845–1918)

Український фізик, електротехнік, винахідник зі світовим ім'ям. Одним із перших досліджував «холодне світло», яке зараз відоме як неонове; удосконалив технологію виготовлення світловипромінюючого елемента електричних ламп. Його лампи були досконаліші від ламп американського винахідника Т. Едісона і здобули світове визнання. За участю вченого в Австро-Угорщині було запущено кілька електростанцій. За 14 років до німецького вченого Рентгена сконструював електронну трубку для Х-променів, яку потім назвали рентгенівською. Спільно з П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким переклав українською мовою Біблію.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ..

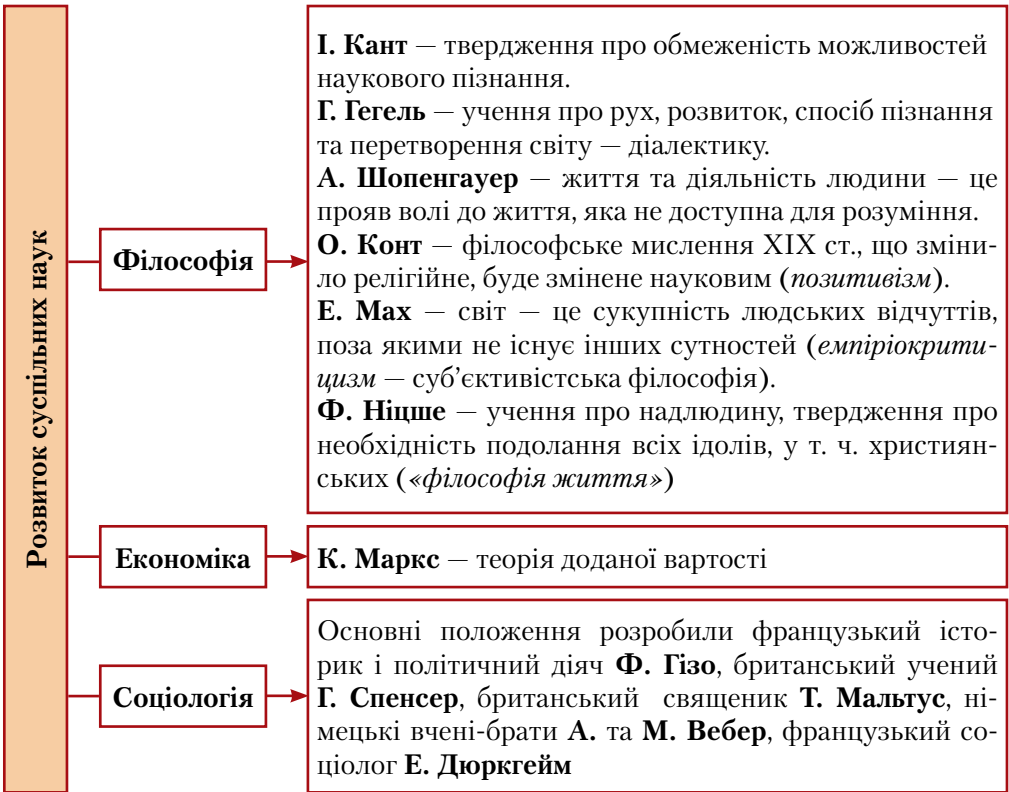
«Європі XIX ст. притаманний динамізм, який набагато перевершує все відоме з попередніх часів. ...Головними символами Європи стали її двигуни, локомотиви, газові заводи, електричні генератори» (*Н. Дейвіс. «Європа. Історія»*).

? Що відрізняло Європу XIX ст. від попередніх епох?

Отже, розвиток науки й техніки в XIX ст. сприяв завершенню промислового перевороту, утвердженню засад індустріального суспільства, заклав основи науково-технічної революції XX ст.

3. Суспільні науки

Технічний прогрес, формування індустріального суспільства, зростання міст, криза традиційної системи світогляду спонукали філософів до переосмислення внутрішніх орієнтирів життя людини.

Таким чином, у XIX ст. відбулася остаточна диференціація суспільних наук на окремі галузі та напрямки, визначаючи шляхи подолання основних проблем тогочасного суспільства.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚✚...

«Філософи різноманітними способами пояснювали світ, але насправді справа полягає у тому, щоб його змінити» (*K. Маркс*).

У чому завдання науки вбачає автор?

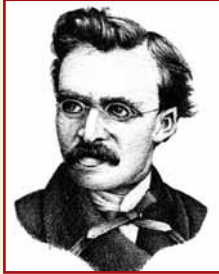
МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ✚✚✚✚✚✚...

1885 р. Уривок із трактату «Так казав Заратустра»

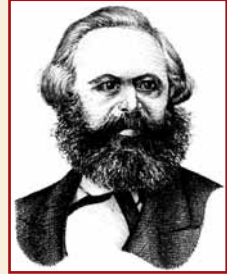
Заратустра дивився на натовп і дивувався. Потім він говорив так: «Людина — це канат, протягнутий між твариною та Надлюдиною, це канат над безоднею. Небезпечне проходження, небезпечна зупинка на шляху, небезпечний погляд, спрямований назад, небезпечний страх. Велич людини в тому, що вона міст, а не ціль; і любові в ній достойне те, що вона — перехід та знищення...»

У чому, на думку Ф. Ніцше, полягає велич людини?

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ****НІЦШЕ
ФРІДРІХ**
(1844–1900)

Народився в невеликому німецькому селі Реккен. У 1858 р. вступив до школи-пансіону Пофорта, де отримав гарну освіту. В 1864 р. вступив до університету в Бонні, а в 1865 р. слідом за своїм університетським учителем Фрідріхом Річлем переїхав до Лейпцига, де продовжив навчання. У 1869 р. Ніцше починає викладацьку кар'єру в Базельському університеті. Замолоду він захоплювався музикою Вагнера та філософією Шопенгауера. Проте невдовзі Ф. Ніцше пориває з поглядами Шопенгауера та захопленістю Вагнером. Під час франко-пруської війни він добровольцем іде на фронт. Повернувшись з фронту тяжко хворим, у 1900 р. Ф. Ніцше помер.

**ТВОРЦІ
СВІТОВОЇ
ІСТОРІЇ****МАРКС
КАРЛ**
(1818–1883)

Отримав прекрасну домашню освіту, яка дозволила згодом закінчити гімназію й університет, захистити дисертацію. Зі студентських років активний учасник політичного життя Пруссії. Критика пруського уряду змусила його емігрувати. У Парижі знайомиться з Ф. Енгельсом, дружба і творча співпраця з яким тривала упродовж усього його життя. К. Маркса вирізняла невтомна працездатність та висока аналітика поточного політичного моменту. Після поразки «весни народів» емігрує до Лондона, де десятирічна праця вченого увінчалася успіхом — був підготовлений та опублікований перший том «Капіталу». Був одним із засновників Першого Інтернаціоналу.

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ❄️❄️❄️❄️❄️

«Основне інтелектуальне досягнення XIX ст. — еволюційне бачення світу — підірвало всі моральні та естетичні стандарти, звело західне суспільство до стану пораненої гієни, яка розгризає свої нутрощі» (В. Мак-Ніл. «Сходження Заходу»).

Яке наукове відкриття автор вважає найважливішим? Чому?

4. Освіта

Упродовж XIX ст. відбувалася боротьба між церквою та державою за контроль над початковою школою. Церква контролювала початкову освіту, яка перш за все мала перейматися релігійним вихованням учнів. Зміст навчання в церковній школі обмежувався заучуванням абетки, читанням, вивченням молитов і церковними співами. Нерідко практикувалися фізичні покарання. Лише наприкінці XIX ст. держава змогла взяти школу під свій контроль.

Наприкінці XVIII — у XIX ст. економічні інтереси, потреба в кваліфікованих робітниках, а також зростання ліберально-демократичних настроїв

змушували державну владу вживати заходи задля поліпшення народної освіти. У результаті всі економічно розвинуті країни прийняли закони про обов'язкову початкову освіту, підвищення її рівня, розширення змісту. У Великій Британії початкова освіта стала обов'язковою з 1870 р., у Франції — з 1882 р.

У XIX ст. відбулося збільшення кількості середніх навчальних закладів. Разом із класичними, де вивчали латину, релігійне виховання, арифметику, письмо, виникли реальні середні школи, які були орієнтовані на практичні потреби, з особливим акцентом на вивчення мов, природничих наук, математики, фізики, географії та історії. Із середини XIX ст. роль латини в освіті починає зменшуватися, а на зміну їй приходять національні мови.

Остання третина XIX ст. відзначена формуванням національних систем шкільної освіти, пошуками шляхів її реформування. У цей період відбулася централізація управління та фінансування шкільної освіти. Особливу увагу починають приділяти освіті дівчат.

Вищі навчальні заклади у XIX ст. були переважно платними, тому доступ до них був обмежений.

5. Основні напрями літератури та мистецтва наприкінці XVIII — у XIX ст.

Погляди та уявлення, за якими жило XVIII ст. — «Вік Розуму», були підірвані, поставлені під сумнів стрімкою лавиною історичних змін, розпочатих Великою французькою революцією кінця XVIII ст.

Духовною відповіддю на такі суспільні зміни став зароджений у Німеччині художній напрям — **романтизм**, який у європейській культурі в перші десятиліття XIX ст. став домінуючим, замінивши класицизм. Його представниками в літературі стали: *брати Я.* та *В. Грімм*, *Т. Гофман*, *Г. Гейне*, *В. Скотт*, *В. Гюго*, *Дж. Байрон*, *Дж. Ф. Купер*, *Е. По*, *О. Пушкін* та ін.

Проте, починаючи з 30-х років XIX ст., з'являється новий напрям — **реалізм**. Його представники відкрили джерело натхнення в прискіпливому, аналітичному зображенні реальності. Реалістична течія представлена *Л. Толстим*, *Ф. Достоевським*, *Марком Твенем*, *О. де Бальзаком*, *Г. Ібсеном*, *Стендалем*, *Г. Флобером*, *Ч. Діккенсом* та ін.

Реалізм став часом розквіту роману: соціально-психологічного, епічного, філософського, сімейно-побутового, історичного.

Із початку другої половини XIX ст. реалізм змінюється **натуралізмом**, представники якого звертають увагу на ниці сторони людського життя, раніше заборонені для мистецтва. Виокремлення натуралізму пов'язане із загальними тенденціями наукового розвитку другої половини XIX ст. Експерименти, документальність, точний опис вводяться в літературу *Е. Золя*, *Г. де Мопассаном*, *С. Крейном* та ін. Представники натуралізму часто зосереджували свій літературний інтерес на досить відвертих та навіть огидних сторонах життя людей.

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

1885 р. Відповідь критикам «Любого друга»

«Я змалював сумнівне журналістське середовище так, як змальовують будь-яке сумнівне товариство. Хіба це заборонено?»

Якщо мені хтось дорікне, що я все змальовую чорними фарбами, що звертаю свою увагу лише на людей огидних і мерзотних, то я можу відповісти: в тих середовищах, які я знаходжу для свого роману, важко віднайти достатню кількість порядних людей» (*Г. де Мопассан*).

На якій особливості натуралізму наголошував Гі де Мопассан у своїй відповіді?

Наприкінці XIX ст. реалізм уже не задовольняє творчі пошуки літераторів і митців. З'являються декілька нових напрямів, об'єднаних єдиною назвою, — **модернізм**. Наприкінці XIX ст. модернізм представлений *символізмом*. І знову відбувається зміщення від «дійсності життя» до сфери суб'єктивного погляду та відчуттів, за якими символісти намагалися розпізнати непізнані світи, сенс, незрозумілий для логіки. Великі **поети-символісти** — *С. Малларме, П. Верлен, А. Рембо* — знайшли художні форми, які матимуть велике майбутнє в літературі.

Нові напрями розвитку літератури стрімко приносять нові віяння на європейську театральну сцену: з'являються **«вільні театри»** (*невеликі студії, вистави яких призначались для вузького кола театралів, постановки в яких здійснювались за кошти від проданих квитків*). Першим таким театром стала аматорська студія, засновником якої був службовець паризького газового товариства **А. Антуан**.

Отже, наприкінці XVIII — на початку XIX ст. у літературі та мистецтві відбулося декілька змін художніх напрямів, які були дзеркальним відображенням духовного клімату свого часу.

Розвиток живопису наприкінці XVIII — на початку XIX ст. відзначений становленням **романтизму**. Початок романтичного періоду в французькому живописі пов'язується з творчістю **Т. Жеріко**, а найзначнішим явищем романтизму став живопис **Е. Делакруа**, який для своєї

П. де Шаванн. Сон. 1883 р.

Е. Делакруа. Барка Данте. 1822 р.

творчості часто використовував сюжети поезії Байрона. Вже у пейзажах **К. Коро** помітний новий, реалістичний, художній світогляд. Становлення *реалізму* в світовому мистецтві пов'язане з творчістю **О. Дом'є**, **У. Блейка** та **У. Тернера**, в Росії — **І. Рєпін**, **В. Серова**.

У другій половині XIX ст. реалізм замінює нова течія — **імпресіонізм** (назва виникла випадково: так було названо полотно **К. Моне** «Враження. Схід сонця»). Предтечею імпресіоністів стали картини **Е. Мане**, які викликали суспільний резонанс. Класиком імпресіонізму став **К. Моне**, який разом з іншими художниками з гуртка «незалежних» (О. Ренуар, Е. Дега, К. Піссарро) в **1874 р.** організував виставку «*Знехтуваних*». Імпресіоністи виступили проти формалізму та академічності, намагаючись показати життя в його динаміці, поетичності, багатогранності. Вони звертали увагу на непомітні нюанси пейзажу чи індивідуальності, використовували перелив барв і гру світла.

У середині 80-х рр. XIX ст. починається оновлення імпресіонізму, що виразилося в **постімпресіонізмі**. Його особливостями є активне ставлення до світу та пошук чіткої форми. Постімпресіоністами вважають голландця **В. Ван Гога**, французів **П. Сезанна**, **П. Гюгена**.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

ВАН ГОГ
Вінсент
(1853–1890)

Будь-яке полотно митця слугує втіленням його кредо: писати тільки так, як бачить художник, як він відчуває, сприймає явища життя. Картина «Соняшники» зображує похливі пелюстки соняшника. Яблуні в цвіту, зображені на картині «Пам'яті Мауве», урочисто підносять до сонця квітучі віття; стрімко розкривається картинна широчінь полів на полотні «Шлях в Овері після дощу». «Життя, побачене крізь темперамент художника», — так охарактеризував мистецький стиль Ван Гога Е. Золя.

О. Роден. Жителі Кале.
1884–1888 рр.

К. Моне. Тераса в Сент-Андресс.
1867 р.

У другій половині XIX ст. під впливом імпресіоністів розвивалась *скульптура*. З'явилися перші праці (1860) французького скульптора **О. Родена**, скульптурам якого характерна стилістична невимушеність, легкість, динамізм.

Поворотним пунктом від класицизму до романтизму в музичній культурі стала творчість **Л. ван Бетховена**. Романтизм привніс у музику емоційну виразність, образність, масштабність символічних повідомлень. Відбулась перебудова жанрів: важливе значення почали відігравати романс, інструментальна танцювальна мініатюра, різноманітні малі форми, наповнені серйозним і глибоким змістом.

Романтичний напрям у європейській музичній культурі представляють: **Ф. Шуберт, Р. Шуман, Г. Берліоз, М. Глінка, Р. Вагнер, Дж. Верді, Ф. Ліст, Ф. Шопен**.

Наприкінці XIX ст. у музиці заявила про себе символічна школа, представлена фортепіанними мініатюрами та романсами **К. Дебюссі**, який виступив проти академізму й романтиків. Символізму притаманні яскравість, асоціативність, свобода від усіх академічних умовностей.

У творчості **Р. Штрауса** помітні риси натуралізму: композиційна аморфність, пряма імітація, реалістична подібність життю, елементи деякої театральності, використання сюжетів класичної літератури і прагнення передати загальне уявлення від славетного літературного шедедру.

У європейській архітектурі також проходила зміна стилів. У будівельну практику впроваджувались нові матеріали: бетон, зварювальне залізо. У XIX ст. архітектори почали широко використовувати кераміку та облицювання, намагались зробити різнобарвними фасади, не боялися порушити пропорції. Найвідомішими з них були: **Ч. Беррі, Дж. Пекстон, О. Вагнер, Й. Ольбріх, Ф. Райт**.

Вагомим чинником у духовному житті стає поява **масової культури**. Стаття в газеті або журналі, книга, спектакль, кінофільм стають значною подією в суспільстві, що впливає на формування громадської свідомості.

Андреа Палладіо. Ла-Ротонда.
1871 р.

А. Гауді. Парк Гуель. Барселона.
1900–1914 рр.

Одним із наймасовіших видів мистецтва стає **кіномистецтво**. 28 грудня **1895 р.** у «Великому кафе» на бульварі Капуцинів у Парижі брати Л. та О. Люм'єр уперше показали кінематограф — апарат, який демонстрував рухоми фотографії. Першим був показаний фільм «Прибуття потяга». За кілька тижнів такі апарати й фільми Л. та О. Люм'єр уже показували в Римі, Відні, Берліні, Лондоні, Петербурзі, Москві тощо; незабаром у США, Індії, Австралії, Єгипті.

Таким чином, поява масової культури робила письменників, художників, артистів, журналістів більш незалежними від смаків і грошей заможних людей, оскільки їхня праця стала добре оплачуватися.

ОЧИМА СУЧАСНИКА ✚✚✚✚✚

«Музика має висікати вогонь із душі людини... Музика — це одкровення більше, ніж мудрість і філософія... Свобода та прогрес — ось ціль мистецтва, так само як і всього життя...» (Р. Роллан. «Життя Бетховена»).

Про яку роль музики говорить автор?

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚

«Література й мистецтво XIX ст. розповідають нам про людину та природу, про війну і мир, про життя суспільства та особистості щось настільки важливе і суттєве, що чим далі ми віддаляємось від XIX ст. у часі, тим воно стає ближчим для нас» (Н. Дмитрієва. «Коротка історія мистецтва»).

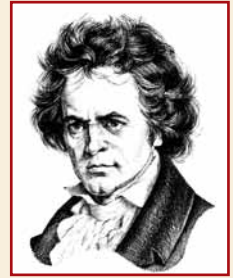
Чому XIX ст. залишається для нас близьким?

Отже, наприкінці XVIII — у XIX ст. розвиток культури народів світу набув особливо швидких темпів. Так, потреби економічного розвитку зумовили появу низки революційних відкриттів та досягнень у науці та технічних винаходів, які забезпечили певним державам можливість здійснити промисловий переворот у найкоротші терміни й посісти провідні місця у світі. Розвиток літератури та мистецтва у цей період теж відзначений різноманітністю жанрів, напрямів, шкіл і творчих об'єднань та прагненням усіх митців вирішити нагальні морально-естетичні й побутово-соціальні проблеми суспільства, що набули особливої актуальності під впливом індустріалізації.

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

БЕТХОВЕН
Людвіг ван
(1770–1827)

Свідченням справжньої сили, мужності та боротьби Л. Бетховена було його життя. Йому довелося пережити найстрашніше потрясіння для музиканта — у сорок років він оглух. «Я живу досить нещасливо у розладі з природою та Творцем... мій слух слабне... такі хвороби є невиліковними... Як трагічно, що я мушу жити, уникаючи всього, що є для мене дорогим», — писав у листі до друга композитор. Але, втрачаючи слух, він продовжував творити свої неповторні шедеври. «Я схоплю долю за горло — зовсім зламати мене вона не зможе! О, яке щастя прожити життя тисячу разів», — писав великий Бетховен.

6. Культура народів Азії та Африки

У період Стародавнього часу та Середньовіччя цивілізації народів Азії та Африки мали власні самотутні культури. Однак у Новий та Новітній час, після утворення колоніальних імперій, вони почали зазнавати впливу європейської культури.

Особливості розвитку культури народів Азії та Африки

Японія	<ul style="list-style-type: none"> запозичує досягнення Західної культури
Китай	<ul style="list-style-type: none"> проникнення та вплив європейської культури; два напрямки у культурі: реформаторський (прозахідний) і традиційний (класичний напрямок розвитку китайської культури)

Ці Байші. Качка. 1892 р.

Нецке. «Риба в руках Ебісу»

Індія	<ul style="list-style-type: none"> • подвійний характер розвитку: 1) запровадження європейської системи освіти, створення колоніальної системи управління; 2) індійський культурний спротив за відродження духовної та культурної самобутності
Африка	<ul style="list-style-type: none"> • залежність від економічного і соціального розвитку певного народу; • європеїзація культурного життя народів, яка ускладнювалася великим територіальним простором континенту та низьким рівнем освіченості населення

Культура народів Азії та Африки кінця XVIII — початку XX ст.

Японія	Китай	Індія	Африканські народи
<i>Література</i>			
<ul style="list-style-type: none"> • упроваджується європейське просвітництво (переклад європейських творів); • з'являються «вірші нової форми» (європейський стиль); • продовжують розвиватися лірична мініатюра, танка (коротка пісня), хокку 	<ul style="list-style-type: none"> • розвивається «тунгуський стиль» (копіювання творів III–XI ст.); • у літературних творах висвітлюються теми: рівності, боротьби проти західних держав; • починає розвиватися видавнича справа; • найпопулярніший твір — «Квіти у дзеркалі» Лі Жу-чженя 	<ul style="list-style-type: none"> • розвивається індійська поезія («Океан любові» Лаллуджі Лала); • з'являються нові (європейські) жанри (повість, роман, драма): Рабіндранат Тагор, Дінобондху Мітра, Модхушудон Дотто 	<ul style="list-style-type: none"> • представлена казками, прислів'ями, приказками; • поява паперу сприяє розвитку книговидавничої справи
<i>Архітектура</i>			
<ul style="list-style-type: none"> • з'являється новий західно-європейський історичний стиль; • для будівництва та оздоблення будинків використовуються залізо і скло 	<ul style="list-style-type: none"> • залишається середньовічний вигляд міст (дві широкі перехресні вулиці, низькі будинки); • розвивається будівництво імператорських палаців, замських парків, храмів; • надається перевага червоним тонам 	<ul style="list-style-type: none"> • починає розвиватися індо-сарацинський стиль (вільне поєднання неоготики з національними індійськими елементами: палац раджі Марварі, палац раджі Майсора) 	<ul style="list-style-type: none"> • переважає геометрична форма будівель

Образотворче мистецтво

• надається перевага мистецтву каліграфії; • класичний живопис представлений пейзажем	• занепадає порцелянове виробництво; • розвивається народна картина; • відроджується класичне мистецтво Китаю з урахуванням досягнень західного живопису (Ці Байші)	• реалістичний стиль у живописі; • акварельний розпис протиставляється європейському живопису; • запозичення європейської мальовничої техніки	• образотворче мистецтво представлене малюнками на гончарних виробках, релігійними фігурками людей, тварин

МОВОЮ ДЖЕРЕЛА ❀❀❀❀❀❀

«За глибоко відчуті, оригінальні і прекрасні вірші, в яких із винятковою майстерністю виразилося його поетичне мислення, що стало, за його власними словами, частиною літератури Заходу» (*Нобелівська премія у галузі літератури 1913 р. Р. Тагору*).

- ❖ Яка сторона оригінальності поетичної творчості Р. Тагора виявила прихильність членів Нобелівського комітету?

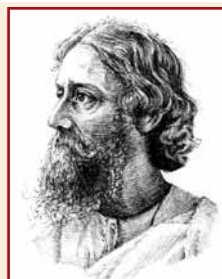
ОЧИМА СУЧАСНИКА ❀❀❀❀❀❀

«Люди в далеких індійських селах співали його пісні (яких поет написав понад 3 тисячі), читали вголос його вірші, цитували його вислови, навіть не знаючи, хто їхній автор. Погоничі волів, промники, сільськогосподарські робітники сприймали його поетичний дар як частину багатовікового культурного надбання» (*Бенгальський поет, літературний критик Амія Чакраварті*).

- ❖ Чому твори Р. Тагора користувались популярністю серед індійського населення?

ТВОРЦІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

**ТАГОР
РАБІНДРАНАТ**
(1861–1941)

Із 8 років пише вірші. У 17 років публікує свою першу поему. Будучи управителем родового маєтку, Р. Тагор ближче знайомиться з культурою, побутом та життям простого народу, який стає героєм його творів. Р. Тагор засуджував тиранію і насильство над людиною, виступав проти расової дискримінації, релігійної нетерпимості, кастової системи й безправ'я жінки. Його твори були пройняті роздумами про правомірність національної та соціальної боротьби. Продавши авторське право на видання своїх творів, а дружина — родові коштовності, разом з однодумцями відкриває школу для дітей простих селян. Він поєднує викладання з літературною працею, пише не тільки вірші, але й романи, оповідання, книги з історії Індії, підручники і статті з питань педагогіки. Лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1913 р.).

ПОГЛЯД УЧЕНОГО ✚✚✚✚✚✚✚

«Найбільше враження на членів Нобелівського комітету справили «Жертвні пісні» ... наповнені загальнолюдським сенсом... Тагор — фігура, що зближує світ Сходу і Заходу» (*Історик, член Шведської академії Гаральд Єрне*).

У чому полягає значення творчості Р. Тагора?

Отже, використовуючи культурні досягнення Західної цивілізації, народи Азії та Африки у кінці XVIII — на початку XX ст. зуміли зберегти та доповнити свої власні духовні та культурні надбання.

ПОМІРКУЙТЕ ✚✚✚✚✚✚✚

1. Як колоніальне становище впливало на розвиток культури народів Азії та Африки?
2. Чому Японія та Китай наприкінці XVIII — у XIX ст. зазнали меншого впливу Західної культури?
3. Які чинники впливали на культурне життя Індії кінця XVIII — початку XX ст.?
4. На прикладах творчості Р. Тагора визначте, які моральні цінності було покладено в основу розвитку культурного життя Індії наприкінці XIX ст. — на початку XX ст.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ✚✚✚✚✚✚✚

Діалектика — вчення про рух, розвиток і спосіб пізнання та перетворення світу.

Імпресіонізм — напрям у літературі та мистецтві, що зображує реальність у її мінливості, передає тонкі відтінки відчуттів і переживань.

Класицизм — напрям у літературі та мистецтві, зразком якого було класичне (давньогрецьке та давньоримське) мистецтво.

Науково-технічний прогрес — єдиний, взаємозумовлений, поступальний розвиток науки й техніки. Перший (XVI–XVIII ст.): мануфактурне виробництво, потреби торгівлі, мореплавства потребували теоретичного й практичного вирішення завдань; другий етап (з кінця XVIII ст.) пов'язаний із розвитком машинного виробництва, наука й техніка взаємно стимулюють розвиток одна одної.

Модерн — стиль мистецтва, в якому використовували умисно примхливі, мінливі форми, вигадливі лінії, принципи асиметрії і вільного планування, нові технічні та конструктивні засоби для створення незвичайних, підкреслено індивідуалізованих будівель.

Позитивізм — філософська течія, яка дотримувалася думки, що істинне знання можна отримати лише внаслідок вивчення окремих спеціальних наук або синтетичного об'єднання. Позитивізм відкидає спекулятивні обґрунтування в науці.

Реалізм — напрям у літературі та мистецтві, основною метою якого є правдиве, об'єктивне зображення дійсності.

Романтизм — напрям у літературі й мистецтві, особливістю якого було протиставлення буденному життю високих ідеалів, яких прагне непересічна особистість, схильна до сильних, яскравих переживань.

Символізм — художній напрям у мистецтві (поетиці), що використовував символ як основний прийом художнього зображення.

§31

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ЗАРОДЖЕННЯ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Шановний учню, готуючись до уроку-практикуму, радимо, використовуючи Інтернет-ресурси, опрацювати матеріал із питань: «Масова культура», «Історія кіно», «Історія фотографії», «Історія преси». Інформація стане у нагоді при виконанні пропонованих завдань і допоможе виявити самостійність суджень та особистих поглядів на події та явища, що сприяли зародженню масової культури.

1. Занотуйте до конспекту таблицю «Масова культура кінця XIX — початку XX ст.»:

Передумови зародження	Основні характеристики	Типи масової культури
1. Індустріалізація та урбанізація суспільства. 2. Становлення всезагальної грамотності населення. 3. Занепад багатьох форм традиційної буденної культури доіндустріального типу. 4. Розвиток технічних засобів тиражування і трансляції інформації	1. Комерційний характер, що має розрахунок на масове споживання. 2. Швидкодоступність. 3. Цікавість. 4. Зрозумілість. 5. Власний набір жанрів. 6. Динамічний сюжет	1. Література. 2. Кіно. 3. Преса. 4. Музика. 5. Фото

2. Прочитайте судження дослідника і виконайте завдання:

«Соціально-економічні перетворення кінця XIX — початку XX ст. призвели до загальної кризи класичного мистецтва. Це, в свою чергу, обумовило становлення двох культурних феноменів: масової культури, як культури для широких верств населення, та модернізму, як напрямку в розвитку мистецтва, який протиставив себе загальнодоступності та демократичності. З початку свого виникнення масова культура розглядалась як негативне явище в суспільстві, яке не має ані художнього, ані естетичного змісту» (А. Данилюк).

Запитання до учня:

1. Які причини появи масової культури?
2. Чому автор протиставляє «масове мистецтво» та «модернізм»?
3. Чому на етапі зародження масова культура розглядалася сучасниками як негативне явище у суспільстві XIX ст.?

3. Опрацюйте і проаналізуйте уривки зі спогадів і виконайте завдання:

А. М. Горький: «...Раптом щось клацає, все зникає, і на екрані з'являється поїзд залізничної дороги. Він стрілою мчить на вас — стережіться! Здається, що ось-ось він порине в п'ятьм, в якій ви сидите, і перетворить вас на дрібний мішок шкіри, наповнений зім'ятим м'ясом і роздробленими

кістками, і зруйнує, перетворить на друзки й порох цей зал і цю будівлю, в якій так багато вина, жінок, музики і розпусти» («*Нижегородский листок*», 1896, 4 (16) липня, № 182, с. 31).

1. Про яку подію згадується у спогадах?

2. Чому автор так детально описав свої емоції від побаченого?

Б. А. Ліхтварк у 1907 р. писав: «У нашу епоху немає твору мистецтва, який би споглядали так уважно, як свою власну світліну, світліни найближчих родичів і друзів, коханої» (В. Беньямін. «Твір мистецтва в епоху його технічної відтворюваності. Вибрані есе»).

Запитання до учня:

Назвіть причини такої популярності фотографії серед населення на початку XX ст.

4. Ознайомтеся зі схемою, поданою нижче, та дайте відповідь на запитання:

1. Чому саме ці жанри літератури були найпопулярнішими наприкінці XIX – на початку XX ст.?

2. На яку соціальну групу суспільства була орієнтована масова література?

5. Робота з джерелом.

«Швидкий розвиток реклами споживчих товарів у кінці XIX століття сприяв появі нового виду її поширення – масового багатотиражного журналу. У 1885 році виходило всього 4 журнали накладом 100000 і вище <...> Найбільшими були два журнали, які видавав Сайрус Кертіс: жіночий журнал «Домашній журнал Леді», який до середини 1890-х років мав майже в два рази більше читачів, ніж будь-який інший журнал для дорослих, і журнал переважно для чоловічої аудиторії «Saturday Evening Post», його тираж зріс за 15 років з 2200 до двох мільйонів у 1910 році, – писав Стівен Фокс, автор «Історії реклами в Америці». – Журнальний світ зовсім змінився: це була революція, яку підштовхнула, оспівала і оплатила реклама».

Запитання до учня:

Яке місце реклами у такому явищі, як масова культура?

Таким чином, поява масової культури забезпечувала письменникам, художникам, артистам, журналістам більшу незалежність від смаків і грошей заможних людей, оскільки їхня праця стала добре оплачуватися.

УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ ПОВТОРЕННЯ

Колоніальний світ

Індія	Китай	Африка
<ul style="list-style-type: none"> • військово-політичне та економічне підкорення у більшості випадків через військове захоплення; аграрно-сировинні придатки; • неспроможність опору європейській експансії через технічну відсталість; • повне підкорення владі однієї метрополії (Індія), перетворення на напівколонію (Китай), територіальний поділ між найбільшими країнами Європи (Африка) 		
Антиколоніальні рухи		
Повстання сипаїв (1857–1859); утворення ІНК (1885), боротьба за «сварадж» і «свадеші»	Кінець XIX ст. – рух та повстання іхетуанів («боксерів»)	Низка безуспішних національних повстань у Єгипті, Алжирі, Судані

Японія, Османська імперія та Іран (друга пол. XIX – поч. XX ст.)

	Японія	Османська імперія	Іран
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> • модернізація і прискорений розвиток; • поява великих концернів 	<ul style="list-style-type: none"> • проникнення європейського капіталу і товарів; • втрата фінансової самостійності країни 	<ul style="list-style-type: none"> • підпорядкування економіки європейським інтересам; • руйнація традиційного господарства
Політика	<ul style="list-style-type: none"> • докорінне реформування («революція Мейдзі»); поява багатопартійності; прийняття конституції (1899); • протистояння з Китаєм та експансія в Корею 	<ul style="list-style-type: none"> • реформи «Танзімату»; рух «молодотурків»; «Зулюм» та Молодотурецька революція (1908–1909); • втрата Тунісу, Єгипту, більшої частини Балкан і Аравії через послаблення країни 	<ul style="list-style-type: none"> • безуспішна Іранська революція (1905–1911) та спроба втілення реформ; • політична залежність країни від Росії та Великої Британії

Основні риси міжнародних відносин

- **50–70-ті pp. XIX ст.:** зростання ролі Німеччини й Італії в європейській політиці; локальні військові конфлікти у Європі; послаблення позицій Франції, Австро-Угорщини та Росії; посилення могутності Великої Британії;
- **70–90-ті pp. XIX ст.:** зростання реваншистських настроїв у країнах; конфлікт Росії та Австро-Угорщини на Балканах; загострення «східного питання», російсько-турецька війна (1877–1878); періодичне скликання міжнародних конгресів; початок експансіоністської політики Німеччини й Італії; завершення розподілу Африки, Південної та Південно-Східної Азії; Троїстий союз 1882 р. (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія);
- **90-ті pp. XIX ст.:** постійні міжнародні кризи; закладення основ військово-політичного блоку для протистояння країнам Троїстого договору; активізація зовнішньополітичної діяльності США в Латинській Америці; військова та економічна експансія США та Японії на Далекому Сході;
- **початок XX ст.:** загострення міжнародних криз (Перша марокканська криза (1905), Боснійська криза (1908), Друга марокканська криза (1911), оформлення військово-політичного блоку Антанта; італо-турецька (1911–1912) та Балканські війни (1912–1913).

Культура народів світу наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Основні тенденції:

- прорив у розвитку природничих і гуманітарних наук, нові відкриття сприяли новим технічним інноваціям, покращили умови і комфорт життя (медицина, транспорт і зв'язок та ін.);
- визначні вчені: М. Лобачевський, В. Рентген, Е. Резерфорд, Д. Менделєєв, Ч. Дарвін, І. Кант, Г. Гегель, М. Вебер, К. Маркс; винахідники: Дж. Стефенсон, Р. Дізель, С. Морзе;
- розмаїття ідейних художніх напрямів у літературі, образотворчому мистецтві, архітектурі, музиці, театрі (**класицизм, романтизм, реалізм, натуралізм, символізм, імпресіонізм, постімпресіонізм**);
- **літератори:** Й. Гете, Й. Шиллер, В. Гюго, В. Скотт, О. Пушкін, М. Лермонтов, О. Бальзак, Дж. Лондон, М. Твен, Е. Золя, Г. де Мопассан; **художники:** Е. Делакруа, І. Рєпін, Е. Мане, К. Моне, О. Ренуар, П. Гоген, В. Ван Гог; **композитори і музиканти:** Л. Бетховен, Ф. Шуберт, Р. Шуман, Р. Вагнер, Ф. Ліст, Ф. Шопен, М. Глінка, Дж. Верді;
- культури азіатських і африканських народів зазнали західних впливів; збереження оригінальності у мистецтві Африки, Індії та Китаю.

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Пробудження Азії. Колонізація Африки. Міжнародні відносини (друга половина XIX — початок XX ст.)

Початковий рівень

1 бал

1. Коли відбулася Друга опіумна війна?
2. Назвіть ім'я султана, який увів у дію першу конституцію Османської імперії.
3. Назвіть держави Африки, що залишились незалежними на кінець XIX ст.
4. Які держави були основними кредиторами Османської імперії наприкінці XIX ст.?
5. Коли розпався «Союз трьох імператорів»?
6. Назвіть рік утворення Троїстого союзу.
7. Коли відбулася Молодотурецька революція?
8. Назвіть хронологічні межі Перської (Іранської) революції.
9. Хто заснував товариство «Вшанування Небесного Владика»?
10. Продовжіть речення: «Висунуте в кінці XIX ст. ідеологічне обґрунтування проникнення монополій США в Латинську Америку в історію увійшло як ...».

2 бали

11. Зробіть вибір: «так» чи «ні» щодо твердження: а) до кінця XIX ст. у Німеччині не було жодної колонії в Африці; б) «політика самопосилення» у Китаї зазнала краху; в) на кінець XIX ст. національно-визвольному руху Індії вдалося досягти майже всіх поставлених цілей; г) помірковані діячі ІНК погоджувалися на самоуправління в рамках Британської імперії.
12. У якому році було створено ІНК:
А 1857; **В 1876;**
Б 1859; **Г 1885.**
13. Основні протиріччя в кінці XIX ст. склалися між:
А Великою Британією і Францією; **Г Францією і Росією;**
Б Німеччиною і Росією; **Д Великою Британією і Росією.**
В Великою Британією і Німеччиною;
14. Повстання «боксерів» відбулося в:
А Великій Британії; **В Індії;**
Б Китаї; **Г Болівії.**
15. Перша американська криза відбулася у:
А 1880–1881; **В 1904–1905;**
Б 1898; **Г 1905–1906.**
16. Перерахуйте найбільші африканські колонії Німеччини та Італії.

3 бали

17. Розкажіть про: а) Абдул Гаміда II; б) сутність гонки озброєнь; в) економічний розвиток Китаю у другій половині XIX ст.
18. Перерахуйте: а) основні реформи «політики самопосилення»; б) основні реформи періоду «Танзимату»; в) основні суперечності між провідними державами світу наприкінці XIX ст.

19. Назвіть: а) основні причини та передумови повстання сипаїв в Індії; б) головні причини колонізації Африки провідними державами світу; в) головні наслідки краху «політики самоізоляції».
20. «Доки О. Бісмарк знаходився при владі, він перш за все прагнув взаємопорозуміння між трьома державами: Австрією, Росією, Німеччиною, за необхідності з Італією. Союз, як він писав про нього у своїх «Думках та спогадах», полишав переможену Францію ізольованою, а Велику Британію робив нейтральною...» (Е. Брігге). *Який союз мав на увазі О. Бісмарк? Що Вам відомо про нього?*

Середній рівень

4 бали

21. Розкрийте зміст понять: колоніалізм, самоізоляція, метрополія, тайпінци, пангерманізм, панамериканізм, «Зулюм», «бої за Африку», «політика самопосилення».
22. Установіть відповідність:
А Китай;	1	Ліквідовано рабство, встановлено рівність перед законом, ліквідовано рештки станової нерівності.
Б Індія;	2	Проведення «політики самопосилення».
В країни Африки;	3	Проголошення теократичної Магдійської держави.
Г Японія.	4	Проведення освітньої реформи Маколея (1835).
	5	Проведення «політики самоізоляції».
23. Установіть відповідність:
А 1878 р.;	1	Підписання «Союзу трьох імператорів».
Б 1889 р.;	2	Утворення Троїстого союзу.
В 1873 р.;	3	Повстання сипаїв.
Г 1882 р.	4	Підписання Сан-Стефанської мирної угоди.
	5	Підписання Лондонської мирної угоди.

5 балів

24. З'ясуйте спільні та відмінні риси тайпінського повстання у Китаї та народного повстання 1857–1859 рр. у Індії.

6 балів

25. Складіть історичний портрет імператора Муцухіто.
26. Розташуйте події у хронологічній послідовності:
- А утворення Індійського національного конгресу;
 - Б Берлінська конференція;
 - В Перша опіумна війна в Китаї;
 - Г тайпінське повстання;
 - Д Друга балканська війна.

Достатній рівень

7 балів

27. Розкрийте: а) зовнішню політику Китаю у період «політики самопосилення»; б) особливості національно-визвольного руху в Індії.
28. Визначте: а) особливості аграрної політики британців у Індії у другій половині XIX ст.; б) етапи колонізації Єгипту Великою Британією; в) особливості національно-визвольного руху в Індії; г) причини розгортання та причини поразки повстання сипаїв; г) причини, хід та наслідки Першої опіумної війни.

8 балів

29. Охарактеризуйте: а) етапи та наслідки боротьби європейських країн за Африку в останній третині XIX ст.; б) тайпінське повстання у Китаї.; в) етапи та наслідки боротьби європейських країн за сфери впливу в Китаї в останній третині XIX ст.; г) тактику та методи боротьби, які застосовував Індійський національний конгрес.

30. Заповніть таблицю «Африка у XIX ст.»:

Регіони	Колоніальні володіння	Антиколоніальна боротьба
Північна Африка		
Північно-Східна Африка		
Тропічна Африка		
Південна Африка		
Крайній Південь		

31. Заповніть таблицю «Основні риси та акценти міжнародних відносин у другій половині XIX ст.»:

Період	Характерні риси міжнародних відносин
50–70-ті рр. XIX ст.	
70–90-ті рр. XIX ст.	
90-ті рр. XIX ст.	

32. Охарактеризуйте: 1) політичну систему в Японії за Конституцією 1889 р.; 2) економічне становище Османської імперії у другій половині XIX ст. та визначте причини банкрутства держави у 1879 р.; 3) причинно-наслідкові зв'язки між запропонованими історичними явищами та подіями: а) утворення «Союзу трьох імператорів» – утворення Троїстого союзу – зближення Великої Британії, Франції та Росії; б) політика кастового розбрату – повстання сипаїв – установлення безпосереднього коронного управління Індією; 4) етапи економічної експансії в Китаї; 5) економічний розвиток Туреччини в останній третині XIX ст.; 6) ситуацію на Балканах у другій половині XIX ст.

9 балів

33. Заповніть порівняльну таблицю «Революції XVII–XIX ст.»:

	Англійська революція XVII ст.	Війна за незалежність у Північній Америці	Велика французька революція	Війна за незалежність у Латинській Америці	Утворення національних держав у Німеччині та Італії
Дата					
Передумови					
Причини					
Рушійні сили					
Спільне					
Відмінне					

34. Порівняйте основні риси внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку Індії, Китаю та Османської імперії у другій половині XIX ст., заповнивши таблицю:

Країна	Внутрішньо-політичний розвиток	Зовнішньо-політичне становище	Спільне	Відмінне
Індія				
Китай				
Османська імперія				

35. Порівняйте: а) причини, хід і наслідки тайпінського та іхетуанського повстань; б) методи та результати колоніальних завоювань в Африці.
36. Проаналізуйте документ та дайте відповідь на запитання: «Феррі заявив, що французи змушені «допомогти» туніському бею встановити порядок у його володіннях. Під виглядом такої «допомоги» французький експедиційний корпус окупував найважливіші центри Тунісу. Тепер дипломатії залишалося оформити наявний акт: бей повинен був сам дати згоду на загарбання своєї країни французами. Французький уряд хотів таким актом зв'язати бейу руки, щоб перешкодити йому підбурювання своїх підданих до опору загарбникам» (Із книги В. М. Хвостова «Історія дипломатії»). *Якими методами здійснювались колоніальні загарбання?*
37. «У цей час Сполучені Штати практично являються сувереном на цьому континенті і їх воля — закон...» (Р. Олні). *Що мав на увазі державний секретар Р. Олні? Охарактеризуйте геополітичне становище США у регіоні в другій половині XIX ст.*

10 балів

38. Чому: а) Єгипет мав особливе значення для провідних європейських країн?; б) народи Африки не сприймали «культурницьку місію» європейців?; в) наприкінці XIX ст. Китай і Туреччина виявили свою повну неспроможність опиратися їх економічному та політичному закабаленню провідними державами світу?; г) на Берлінській конференції завоювання Бельгії були визнані перш за все Великою Британією, а найактивніше проти цього виступала Німеччина?; г) спротив колоніальному володарюванню британців в Індії проходив під прапором релігійного відродження?; д) Китаю було нав'язано не вигідні договори?; е) Тяньцзіньські договори 1858 р. вважаються нерівноправними щодо Китаю?; є) політика проведення реформ у період «Танзімату» не мала успіху?
39. Учений-сходознавець Л. Васильєв стверджує: «Традиційна «азійська» структура Індії, яка викликала міцне народне повстання, будучи вимушеною прилаштовуватись до зміни обставин, виробила все нові й нові форми протистояння з колоніальним капіталізмом із притаманними йому західними ідеями, ідеалами, інститутами й принципами життя». *Чому, на Ваш погляд, відбулася така зміна у формах боротьби й протистояння?*
40. Що, на Ваш погляд, було головною причиною підтримки європейськими країнами Туреччини у протистоянні з Росією на Берлінському конгресі? Чому вони не були зацікавлені у розчленуванні Порту?

11 балів

41. Доведіть справедливість твердження американського вченого В. Мак-Ніла: «В останні роки XIX ст. хід подій прискорив руйнування конфуціанського режиму. Перемога Японії в 1895 р. та поразка «Боксерського повстання» в 1900–1901 рр. ще раз принизили Китай як державу та переконали в необхідності базисних реформ навіть тих, хто вперто чинив їм спротив, дотримувався освячених століттями норм».
42. Англійський журнал «Сатердей рев'ю» в 1897 р. писав: «...у Європі існують дві великі непримиренні, спрямовані одна проти одної, сили, дві великі нації, яким би хотілося перетворити світ на своє володіння... Англія і Німеччина... німецький комівояжер і англійський мандрівний торговець... наперобій змагаються в кожному куточку земної кулі...». *Доведіть справедливість цієї оцінки або спростуйте її. Висловіть свою думку стосовно того, яка ще європейська держава і за яких умов могла б претендувати на роль гегемона у Європі. Свою відповідь аргументуйте.*

12 балів

43. Ви – британський журналіст-консерватор. Складіть репортаж про англо-бурську війну.
44. Ви – учасник повстання сипаїв, опишіть події повстання у листі до рідних.
45. Ви – прихильник М. Ганді, опишіть зустріч та розмову з ним.
46. Ви – селянин, опишіть життя у тайпінській громаді.
47. Лідер російських марксистів В. Ульянов (Ленін) писав: «У Європі панував мир. Але він тримався тому, що панування європейських народів над сотнями мільйонів жителів колоній здійснювалося тільки постійними, безперервними війнами, що ми, європейці, не вважаємо їх війнами, бо вони надто часто схожі були не на війни, а більше на звіряче биття, винищення безбройних народів...». *Обґрунтуйте справедливість такої оцінки.*
48. «Повстання підняли не тільки сипаї, це не було просте повстання військових... Це було поєднання дій ображених релігійних почуттів військових, національної ненависті, релігійного фанатизму проти англійської окупації Індії. У повстанні взяли участь як прості індійські солдати, так і місцеві принци». Дж. Маккарті. Індійська війна за незалежність. – Лондон, 1857. – С. 12). *Обґрунтуйте справедливість або хибність такої оцінки.*
49. Сходознавець Л. Васильєв зазначав: «Феномен тайпінського повстання полягає у тому, що це не була антизахідна, антиколоніальна акція. Ціллю тайпінів було стремління відновити порушену норму, досягнути соціальної справедливості. Засобом для досягнення цілі були знову ж такі звичні для традиційного Китаю моделі, що зводились до створення нової держави. Незвичним було наповнення політичних програм». *Обґрунтуйте справедливість такої оцінки.*
50. «Америка некерована. Той, хто служить революції, зорує море», – писав С. Болівар. *Обґрунтуйте справедливість такого порівняння.*
51. 11 (23) липня 1891 р. до Кронштадта з візитом прибула французька військова ескадра. Імператор Олександр III особисто вітав французьких моряків; вислухав виконання французького революційного гімну «Марсельєзи» у Петергофі під час обіду. Ви – журналіст ліберального видання, складіть репортаж про цю подію.

Розвиток культури (кінець XVIII — початок XX ст.)

Початковий рівень

1 бал

1. Назвіть: а) ім'я вченого, який винайшов динаміт; б) коли відбулися перші Олімпійські ігри?; в) де відбулися перші Олімпійські ігри; г) хто організував перші Олімпійські ігри?; ґ) у якому році збудовано першу підземну залізницю?; д) де з'явилася перша підземна залізниця; е) хто автор двадцятитомної серії романів «Ругон-Маккари»?; є) представники якого напрямку музики та живопису захоплювалися мистецтвом античності, норми якого вважалися незмінними на всі часи.
2. Які чинники спонукали філософів до переосмислення внутрішніх орієнтирів життя людини?

2 бали

3. Зробіть вибір: «так» чи «ні» щодо твердження: а) відкриття передачі електричного струму мало революційне значення; б) наприкінці XIX ст. держава взяла початкову школу під свій контроль; в) автором теорії еволюційного розвитку життя на Землі був учений Ч. Дарвін.
4. Назвіть основоположника мікробіології:

А І. Павлов;	В Г. Мендель;
Б Л. Пастер;	Г Ч. Дарвін.
5. У другій половині XIX — на початку XX ст. в живописі зароджується нова течія, яка отримала назву:

А авангардизм;	В імпресіонізм;
Б реалізм;	Г романтизм.
6. Назвіть автора винаходу:

А парового двигуна;	В нітрогліцерину;
Б паровоза;	Г біплана.
7. Які нові відкриття мали місце у медицині XIX ст.?
8. Назвіть: а) найвідоміших філософів XIX — початку XX ст.; б) найважливіші досягнення у науці впродовж XIX ст.; в) найважливіші технічні винаходи кінця XVIII — XIX ст.; г) нові наукові галузі, які з'явилися у XIX ст.; ґ) основні течії та напрями літератури й мистецтва у XIX ст.
9. Які: а) характерні риси реалізму в літературі; б) події ознаменували початок «ери автомобіля», «ери авіації»?

3 бали

10. Опишіть нові тенденції в освіті XIX — початку XX ст.
11. Розкажіть про: а) А. Ейнштейна; б) особливості розвитку культури народів Азії та Африки; в) нові відкриття у медицині XIX ст.; г) модернізм в архітектурі.
12. Перерахуйте: а) найголовніші ознаки класицизму; б) риси театрального мистецтва й музики XIX ст.; в) найголовніші технічні винаходи першої половини XIX ст.; г) найголовніші естетичні ознаки романтизму.
13. Назвіть жанри масової літератури.

Середній рівень**4 бали**

14. «Його історична заслуга полягає в тому, що він відкрив рушійний фактор еволюції — природний відбір, і тим самим виявив причини біологічної еволюції». *Вкажіть діяча. Що Вам відомо про нього?*
15. Визначте зміст понять: а) модерн; б) класицизм, романтизм, реалізм, символізм; в) масова культура.
16. Установіть відповідність:
А А. Реомюр;	1 Високоякісна сталь.
Б брати Мартени;	2 Сталеварна піч.
В Р. Фултон;	3 Пароплав.
Г Дж. Стефенсон.	4 Паровоз.
	5 Двигун внутрішнього згоряння.
17. Установіть відповідність:
А О. Коші, Б. Ріман, М. Лобачевський, Д. Гільберт;	1 Періодичний закон хімічних елементів.
Б Х. Ерстед, М. Фарадей, Дж. Максвелл, Г. Герц;	2 Молекулярна структура речовин.
В Дж. Стоні, В. Рентген, Г. Лоренц, Дж. Томсон, П. та М. Кюрі, Е. Резерфорд, М. Планк;	3 Досліджували проблеми енергії та будови речовини, явище радіоактивності.
Г Ю. Лібіх, Л. Пастер.	4 Відкриття явища електромагнетизму та електромагнітної теорії світла.
	5 Відкриття низки математичних законів, що вплинули на розвиток інших наук.
18. Установіть відповідність:
А Ф. Гізо, Т. Мальтус, К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, А. Вебер;	1 Розвиток соціології, розробка вчення про суспільний устрій, причину класових протистоянь, дослідження духовних цінностей суспільних верств.
Б Х. Ерстед, М. Фарадей, Дж. Максвелл, Г. Герц;	2 Досліджували проблеми енергії та будови речовини, явище радіоактивності.
В Дж. Стоні, В. Рентген, Г. Лоренц, Дж. Томсон, П. та М. Кюрі, Е. Резерфорд, М. Планк;	3 Відкрив збудників епідемічних хвороб та винайшов ліки проти них.
Г І. Кант, Г. Гегель, А. Шопенгауер, О. Конт, Г. Спенсер, Е. Мах, Ф. Ніцше	4 Явище електромагнетизму та електромагнітної теорії світла.
	5 Розвиток філософії, розглядають основи діалектики та можливість пізнання істини, засновують нові філософські напрямки.
19. Установіть відповідність:
А Класицизм;	1 Е. Мунк, М. Врубель.
Б символізм;	2 Е. Мане, К. Моне, О. Ренуар, Е. Дега, К. Піссарро.
В імпресіонізм;	3 П. Сезанн, П. Гоген, В. Ван Гог.
Г постімпресіонізм.	4 К. Корро, О. Дом'є.
	5 Ж. Давід, О. Енгр, Г. Угрюмов.

5 балів

20. Розкрийте: а) основні тенденції у розвитку культури упродовж XIX – початку XX ст.; б) спільне та відмінне у розвитку культури першої та другої половини XIX ст. – на початку XX ст.
21. Які головні причини змін у суспільній свідомості населення XIX ст.?
22. Як нові відкриття видозмінили колишню фізичну «картину світу»?

6 балів

23. Складіть історичний портрет: Л. Бетховена, К. Моне, Е. Золя.
24. Розташуйте у хронологічній послідовності:
 А X-промені (рентгенівські);
 Б автомобіль;
 В телефонний зв'язок;
 Г нарізна рушниця з ковзним затвором;
 Д періодична таблиця хімічних елементів.
25. Розташуйте у хронологічній послідовності:
 А реалізм; Г кубізм;
 Б неоромантизм; Д класицизм.
 В імпресіонізм;
26. Розташуйте у хронологічній послідовності:
 А А. Франс; Г Б. Шоу;
 Б В. А. Моцарт; Д О. Уайльд.
 В Л. Українка;

Достатній рівень**7 балів**

27. Визначте: а) позитивні та негативні наслідки швидкого розвитку техніки (відповідь підтвердіть конкретними прикладами); б) позитивні та негативні чинники, що впливали на розвиток культури упродовж XIX – початку XX ст.; в) причини різноманітності жанрів, напрямів, шкіл і творчих об'єднань у літературі та мистецтві другої половини XIX ст.

8 балів

28. Охарактеризуйте: а) розвиток природничих наук у XIX ст.; б) нові напрями в образотворчому мистецтві XIX ст.; в) картину Е. Делакруа «Свобода веде народ»; г) основні тенденції розвитку культури народів Азії та Африки.
29. Заповніть таблицю «Культура XIX ст.» за схемою:

Чинники, що впливали на розвиток	Відкриття		Напрями, жанри, представники			
	наука	техніка	філософія	література	мистецтво	музика

9 балів

30. Учені-історики стверджують, що капіталізм та формування індустріального суспільства несли з собою, крім економічних змін, ще й звільнення особистості, більшу морально-етичну свободу. Спробуйте визначити, які нові позитивні та негативні риси у повсякденне життя та ментальність привнесла індустріальна епоха.

31. Зробіть порівняльний аналіз основних рис повсякденного життя представників різних соціальних станів у XIX ст., заповнивши таблицю:

	Повсякденне життя			
	буржуа	робітника	селянина	жінки
Основні риси				
Спільне				
Відмінне				

Високий рівень

10 балів

32. «Одягатися, їсти, призначати зустрічі, спати, прокидатися – усе за годинником», – писав правитель Непала, відвідавши Англію у 1850 р. *Як, на Ваш погляд, процеси індустріалізації вплинули на психологію та світосприйняття людини XIX ст.*
33. Чому: а) впродовж XIX ст. сприйняття часу в урбанізованому та індустріалізованому світі поступово витісняло сприйняття часу аграрного суспільства з його залежністю від природи? б) соціальною основою фемінізму стали представниці буржуазії? в) після Французької революції збільшилася частота змін у моді? г) література та живопис кінця XIX ст., на Вашу думку, вирізняються широкою різноманітністю жанрів, напрямів, шкіл та творчих об'єднань? ґ) на початку XX ст. з'являється таке явище, як масова культура? д) впродовж XIX ст. змінювались стилі, напрями, методи у мистецтві, літературі?
34. Порівняйте естетичні засади романтизму та реалізму. Чому поступово реалістичні принципи стають переважаючими у літературі й мистецтві?

11 балів

35. Французький письменник Стендаль писав: «Романтизм – це мистецтво давати народам такі літературні твори, які при сучасному стані їхніх звичаїв та вірувань можуть надати їм найбільшої насолоди». *Користуючись своїми знаннями із зарубіжної літератури, доведіть справедливості погляду митця або спростуйте його.*
36. «Пам'ятай, що час – це гроші», – писав Бенджамін Франклін. *Доведіть, що таке судження можна вважати наріжним каменем буржуазного суспільства.*

12 балів

37. Історик Е. Хобсбаум стверджував: «Французька революція надихала художників своїм прикладом; промислова революція – своїм жахом, а буржуазне суспільство, породжене ними, змінило спосіб їхнього життя і способи їхньої творчості». *Прокоментуйте це твердження, на основі аргументованих даних обґрунтуйте його справедливості або хибності. Які, на Вашу думку, інші події зробили глобальний вплив на розвиток світового мистецтва? Свою відповідь обґрунтуйте поясненнями.*
38. Ви – журналіст консервативного видання, що відвідав виставку «Непокірних», підготуйте газетний фейлетон про неї.

УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ ПОВТОРЕННЯ «СВІТ НАПРИКІНЦІ XVIII — У XIX СТ.»

Столїття революції	Причини	Історичне значення
Велика французька революція	<ul style="list-style-type: none"> • криза абсолютизму і суперечність капіталістичних відносин із феодальними порядками; • неспроможність держави вирішити соціально-економічні протиріччя 	<ul style="list-style-type: none"> • стала відправним пунктом у розвитку світової історії; • ліквідувала засади феодального суспільства, утвердивши засади буржуазного суспільства
«Весна народів»	<ul style="list-style-type: none"> • неефективна економічна політика; протиріччя між владою та опозицією; відсутність парламентаризму, порушення прав і свобод; • загострення національного питання в межах багатонаціональних імперій 	<ul style="list-style-type: none"> • зміцнення національної самосвідомості; утвердження основ лібералізму, демократії та націоналізму; в деяких державах ліквідовано залишки кріпосництва, прискорення промислового перевороту, обмеження влади монарха парламентом і конституцією
Столїття капіталізму: основні риси	<p>Індивідуальна капіталістична власність; ситуацію на ринку та економіку визначає вільна конкуренція між капіталістичними власниками, на ціну товару впливає співвідношення попиту і пропозиції</p>	
Столїття імперії	<p>Концентрація виробництва, утворення монополістичних об'єднань, зростання ролі фінансового капіталу та фінансової буржуазії; ситуацію на ринку визначають домовленості між монополіями та їхній вплив на політику держав, формується світовий ринок; посилення процесів урбанізації та міграції</p>	
Регіон	Територія колоній	Метрополія
Азія		Велика Британія
Африка	Індокитай	Франція
	Англо-египетський Судан, Північна та Південна Родезія, Південно-Африканський Союз, Свазіленд, Басутоленд, Нігерія, Золотий Берег, Сьєрра-Леоне, Гамбія, о. Занзібар, о. Св. Єлени	Велика Британія

Століття імперій	<p data-bbox="99 1425 354 1607"><i>Африка</i></p> <p data-bbox="354 1425 635 1607"><i>Океанія</i></p>	<p data-bbox="99 433 182 1425">Екваторіальна Африка, Французька Західна Африка, Алжир, Сомалі, о. Мадагаскар</p> <p data-bbox="182 433 264 1425">Східна Африка, Південно-Західна Африка, Камерун, Того</p> <p data-bbox="264 433 311 1425">Мозамбік, Ангола, Гвінея</p> <p data-bbox="311 433 358 1425">Конго</p> <p data-bbox="358 433 405 1425">Еритрея</p> <p data-bbox="405 433 452 1425">Філіппіни</p> <p data-bbox="452 433 498 1425">о. Суматра, о. Калімантан, о. Ява, о. Нова Гвінея</p> <p data-bbox="498 433 581 1425">Соломонові о-ви, о-ви Фіджі, Австралія, Нова Зеландія, о. Нова Каледонія, Саравак</p> <p data-bbox="581 433 635 1425">о-ви Самоа, Маршаллові о-ви, Маріанські о-ви, Каролінські о-ви</p>	<p data-bbox="99 147 182 433">Франція</p> <p data-bbox="182 147 264 433">Німеччина</p> <p data-bbox="264 147 311 433">Португалія</p> <p data-bbox="311 147 358 433">Бельгія</p> <p data-bbox="358 147 405 433">Італія</p> <p data-bbox="405 147 452 433">Іспанія (з 1898 р. — США)</p> <p data-bbox="452 147 498 433">Нідерланди</p> <p data-bbox="498 147 581 433">Велика Британія</p> <p data-bbox="581 147 635 433">Іспанія (з 1899 р. — Німеччина)</p>
Століття націоналізму	<ul data-bbox="635 433 853 1607" style="list-style-type: none"> • Національне об'єднання та виникнення держав Італії (1859–1870), Німецької імперії (1871 р.), національне зволення держав Латинської Америки, Болгарії, Чорногорії, Румунії, Греції; • розвиток та посилення національно-визвольних рухів у межах багатонаціональних імперій (Угорська революція 1848–1849 рр., Слов'янський конгрес та Празьке повстання 1848 р., польські національні повстання (1830–1831; 1863–1864); • антиколоніальні повстання в Індії, африканських країнах, Китаї 		
Буржуазна культура	<ul data-bbox="853 433 1102 1607" style="list-style-type: none"> • нові мистецькі напрями: класицизм, романтизм, реалізм, натуралізм, модернізм (символізм), імпресіонізм, постімпресіонізм; • наукові успіхи та технічні винаходи: промислове обладнання, медицина, транспортний зв'язок; • музика і театр — популярні форми дозвілля. <p data-bbox="999 433 1102 1607">Упродовж XIX ст. сформувались буржуазний та робітничий стилі життя, які включали в себе характерні ментальні риси й принципи, манеру в одязі, харчовий раціон тощо; утвердження духу підприємництва, раціоналізму, прагматизму, індивідуалізму в повсякденні</p>		

ПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

- 1789–1799 рр.** — Велика французька революція.
- 1798–1801, 1803–1807, 1808–1811, 1812 рр.** — наполеонівські війни.
- 1815 р.** — Віденський конгрес.
- 1830 р.** — Липнева революція у Франції.
- 1832 р.** — парламентська реформа у Великій Британії.
- 1836–1854 рр.** — чартистський рух у Великій Британії.
- 1840–1842 рр.** — Перша опіумна війна у Китаї.
- 1848–1849 рр.** — «весна народів»: революції у Німеччині, Австрійській імперії та італійських державах.
- 1853–1856 рр.** — Кримська війна.
- 1856–1860 рр.** — Друга опіумна війна у Китаї.
- 1857–1859 рр.** — національно-визвольне повстання проти британських колонізаторів в Індії.
- 1861–1865 рр.** — Громадянська війна у США.
- 1861–1870 рр.** — утворення Італійського королівства.
- 1863 р.** — ліквідація рабства у США.
- 1867 р.** — утворення Австро-Угорщини.
- 1867 р.** — парламентська реформа у Великій Британії.
- 1867–1912 рр.** — «епоха Мейдзі».
- 1870–1871 рр.** — франко-прусска війна.
- 1870–1871 рр.** — утворення Німецької імперії.
- 1878 р.** — Берлінський конгрес.
- 1882 р.** — утворення Троїстого союзу.
- 1898–1901 рр.** — повстання іхетуань («боксерів») у Китаї.
- 1902 р.** — англо-бурська війна.
- 1905–1907 рр.** — революція в Росії.
- 1905–1911 рр.** — революція в Ірані.
- 1907 р.** — утворення Антанти.
- 1909 р.** — Молодотурецька революція.
- 1911–1913 рр.** — революція у Китаї.
- 1912–1913 рр.** — Балканські війни.

РАДИМО ПЕРЕГЛЯНУТИ У ВІЛЬНИЙ ЧАС

Фільм	Країна-виробник	Режисер	Рік
<i>Велика французька революція</i>			
«Червоний первоцвіт»	Велика Британія	Гарольд Янг	1934
«Марат/Сад»	Велика Британія	Пітер Брук	1967
«Война и мир»	СССР	Сергей Бондарчук	1967
«Леді Оскар»	Франція — Японія	Жак Демі	1979
«Дантон»	Франція — Польща	Анджей Вайда	1982
«Бастилія»	Нідерланди	Рудольф ван ден Берг	1984
«Французька революція»	Франція — Канада — Італія — ФРН — Велика Британія	Робер Енріко	1989
«Багряний первоцвіт»	Велика Британія	П. Лау, С. Ленгтон, Е. Беннет	1998
«Історія з намистом»	США	Чарльз Шайєр	2001
«Марія-Антуанетта»	Японія — Франція — США	Софія Коппола	2006
«Зимова пісня»	Франція — Грузія	Отар Іоселіані	2016
<i>Європа та Америка у добу революцій і національного об'єднання (1815–1870 рр.)</i>			
<i>Громадянська війна й Реконструкція Півдня у США</i>			
«Як був завойований Захід»	США	Д. Форд, Г. Гетевей та ін.	1962
«Майор Данді»	США	Сем Пекінпа	1965
«Червоний знак доблесті»	США	Лі Філіпс	1974
«Овод»	СССР	Николай Мащенко	1980
«Сині та Сірі»	США	Ендрю В. МакЛаглен	1982
«Мертві душі»	СРСР	М. Швейцер	1984
«Північ і Південь»	США	Річард Т. Хеффрон	1985
«Північ і Південь — 2»	США	Кевін Коннор	1986
«Слава»	США	Едвард Цвік	1989
«Геттісберг»	США	Рональд Ф. Максвелл	1993
«Боги і генерали»	США	Рональд Ф. Максвелл	2003

«Останній конфедерат: історія Роберта Адамса»	США	Джуліан Адамс	2005
«Імператриця Сісі»	Німеччина, Австрія, Італія	К. Шварценбергер	2009
«Походження»	Велика Британія	Джон Емієл	2009
«Лінкольн»	США	Стівен Спілберг	2011
«12 років рабства»	США	Стів Маккуїн	2013
«Визволитель»	Венесуела, Іспанія	А.Арвело	2013
«Невидима жінка»	Велика Британія	Рейф Файнс	2013
«Вбивство Лінкольна»	США	Адріан Моат	2013
«Вікторія» (серіал)	Велика Британія	О. Блекберн та ін.	2016
«Вільний штат Джонса»	США	Гері Росс	2016
<i>Пробудження Азії. Міжнародні відносини (друга половина XIX – початок XX ст.)</i>			
«Опіумна війна»	Японія, Китай	Се Цзінь	1997
«Останній самурай»	США, Нова Зеландія, Японія	Едвард Цвік	2003
«Ідальго: Погоня в пустелі»	США	Джо Джонстон	2004
«Турецький гамбіт»	Росія, Болгарія	Джанік Файзієв	2005
<i>Розвиток культури (кінець XVIII – початок XX ст.)</i>			
«Капітан Немо» (серіал)	СРСР	Василій Левін	1975
«Ван Гог»	Франція	Моріс Піала	1991
«Навколо світу за 80 днів»	Німеччина, США, Велика Британія.	Френк Корачі	2004
«Олівер Твіст»	Велика Британія, Чехія, Франція, Італія	Роман Поланські	2005
«Дружина художника»	Данія, Швеція	Біллі Аугуст	2012
«Паганіні: скрипаль диявола»	Німеччина, Італія	Бернард Роуз	2013
<i>Кримська війна 1853–1856 рр.</i>			
https://www.youtube.com/watch?v=f3kMIqWbDDQ			
<i>Німецька імперія. Канцлерство Отто фон Бісмарка</i>			
https://www.youtube.com/watch?v=3WQhQOildY0			
<i>Сайт із документальними фільмами про всесвітню історію</i>			
http://vsemirnaya-istoriya.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=935:bismark&catid=107:dokumentalnie-filmi-po-istorii&Itemid=35			

ПОКАЖЧИК ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ

- Аболіціонізм – 102
 Акціонування – 128
 Анархізм – 138
 Ансейські угоди – 224
 Атеїзм – 135
 Афроамериканці – 103
 «Блискуча ізоляція» – 64
 «Боксери» – 239
 Бонапартизм – 92
 «Босизм» – 160
 «Буланжизм» – 182
 «Варенська криза» – 16
 «Весна народів» – 192
 Вігі – 60
 Гомпуть – 175
 Гонка озброєнь – 266
 Грейнджерський рух – 162
 Грінбекерів рух – 162
 Громадянське суспільство – 131
 Депресія – 175
 Директорія – 35
 Діалектика – 282
 Доба модернізації – 6
 Доктрина Монро – 102
 Домініон – 66
 Дуалістична монархія – 206
 Духовна секуляризація – 134
 Економічна криза – 175
 «Епоха нової ери» – 151
 «Європейська рівновага» – 64
 «Єднання та прогрес» – 245
 Західники – 81
 Змішаний напрям господарювання – 131
 «Золота молодь» – 35
 Імпресіонізм – 282
 Індіанці – 103
 Індустріалізація – 6
 Індустріальне суспільство – 43
 Інтелігенція – 199
 Капіталістична індустріалізація (модернізація) – 129
 Карбонарії – 72
 Картель – 129
 «Квітневі закони» – 90
 Класицизм – 282
 Коаліція – 21
 Колоніальна система – 137
 Колонія – 110
 Конгломерат – 129
 Конки – 47
 Консерватизм – 43
 Консульство – 35
 Концерн – 129
 Концерн – 232
 Концесія – 241
 Корупція – 167
 Креоли – 103
 Кроперства – 158
 Ку-клус-клан – 101
 «Культуркампф» – 150
 Лассаянство – 138
 Ленінізм – 138
 Лібералізм – 43
 «Ліберальна ера» – 149
 «Ліва» – 149
 Марксизм – 137
 «Марсельєза» – 19
 «Меріоналісти» – 149
 Метрополія – 110
 Мілітаризм – 156
 Мілітаризм – 266
 Модерн – 282
 Молодотурки – 252
 Монополія – 128
 Муніципалітет – 13
 Муніципальна революція – 21
 Напівколонія – 241
 Народ – 41
 Народництво – 199
 Науково-технічний прогрес – 282
 Націоналізм – 43
 Нація – 43
 Нова історія, новий час, модерна епоха – 4
 Нотаблі – 8
 Нуворіші – 25
 Облігація – 186
 «Орден лицарів праці» – 161
 «Панамська афера» – 182
 Пангерманізм – 156
 Панісламізм – 252
 Парламентська реформа – 66
 «Партійна машина» – 160
 Партія – 43
 Парцеляція – 52
 Пеонаж – 158
 Північнонімецький союз – 119
 Пін'їнтуани – 233
 Плантаційне господарство – 102
 Плебісцит – 119
 Повстання тайпів – 234
 Позитивізм – 282
 Політика самопосилання» – 236
 Права» – 149
 Промисловий переворот – 6
 Пруський напрям господарювання – 131
 Пруський шлях» – 72
 Рангьє – 58
 Реалізм – 282
 Ревізіонізм – 138
 Революція – 5
 Резервація – 95
 Реконструкція Півдня – 102
 «Релігійний плюралізм» – 134
 Реставрація – 58
 «Ринг» – 160
 Рисорджименто – 72
 Різничинці – 199
 Романтизм – 282
 Роялісти – 21
 Самоізоляція – 241
 Самурай – 232
 Санкюлоти – 21
 Сегрегація – 167
 Секуляризація – 21
 Символізм – 282
 Синдикат – 129
 Синтоїзм («шлях богів») – 232
 Система нерівноправних договорів – 241
 Сінхайська революція – 240
 Слов'янофіли – 81
 Соціалізм – 41
 «Союз трьох імператорів» – 153
 «Справа Дрейфуса» – 182
 Століття революції» – 5
 Султанат – 252
 Суфражизм – 167
 Сфера впливу – 241
 Сьогун – 232
 Торі – 59
 Тред-юніони
 Трест – 129
 Фаші – 149
 Феміністичний рух – 45
 Фермерський напрям господарювання – 131
 Фінансова олігархія» – 129
 Фритрейдерство – 59
 Хунта – 110
 Пензива – 9
 Чартизм – 66
 Шовінізм – 266
 Юнкерство – 72
 Якобінська диктатура – 35
 Якобінський терор – 35

РАДИМО ПРОЧИТАТИ У ПОЗАКЛАСНИЙ ЧАС

1. Гюго Віктор. Дев'яносто третій рік / Віктор Гюго. — К. : Державне видавництво художньої літератури, 1959. — 352 с.
2. Бальзак Оноре де. Собрание сочинений в 15 т. / Оноре де Бальзак. — М. : Гослитиздат, 1951–1955. (Цикл «Человечкая комедия»; тт. 1–11).
3. Стендаль. Червоне і чорне / Анрі Стендаль. — Харків : «Фоліо», 2004. — 478 с.
4. Мопассан Гі де. Твори : в 2 т. / Гі де Мопассан. — К. : «Дніпро», 1990. — 670 с. — Т. 2 : Наше серце. Сильна мов смерть : романи. Вибрані оповідання [Пампушка. Мадемуазель Фіфі. Двоє друзів. Старий Мілон. Божевільна].
5. Золя Еміль. Жерміналь / Еміль Золя. — Харків : «Фоліо», 2008. — 710 с.
6. Роллан Ромен. Кола Брюньон / Ромен Роллан. — К. : «Дніпро», 1971. — 208 с. — (Серія «Вершини світового письменства» ; Т. 10).
7. Конрад Джозеф. Серце п'тьми / Джозеф Конрад. — К. : «Комубук», 2016. — 176 с.
8. Кіплінг Джозеф Редьярд. Ким / Джозеф Редьярд Кіплінг. — М. : «Высшая школа», 1990. — 287 с.
9. Шоу Бернард. Учень диявола; Мелодрама / Бернард Шоу. — К. : «Мистецтво», 1954. — 112 с.
10. Веллс Герберт. Війна світів : фантастичні романи / Герберт Веллс. — К. : «Дніпро», 1977. — 467 с. : іл. — (Серія «Вершини світового письменства» ; Т. 25).
11. Стівенсон Роберт-Луїс. Твори в 5 т. Химерна історія доктора Джекіла і містера Гайда; Вечірні розмови на острові; Викрадений / Роберт-Луїс Стівенсон. — К. : «Українознавство», 1995. — Т. 2. — 352 с.: іл.
12. Дойль Артур Конан. Пригоди Шерлока Холмса : у 4 т. / Артур Конан Дойль. — К. : «Веселка» ; Тернопіль : «Навчальна книга — Богдан». — 2010. — Т. 1. — 412 с.; Т. 2. — 336 с.; Т. 3. — 376 с.; Т. 4. — 320 с.
13. Лондон Джек. Північні оповідання / Джек Лондон. — Кн. 1. — К. : Національний книжковий проект, 2012. — 208 с.
14. Драйзер Теодор. Американська трагедія / Теодор Драйзер. — К. : «Радянський письменник», 1955. — 666 с.
15. Толстой Лев. Війна і мир : 4 тт., у 2 кн. / Лев Толстой. — К. : «Дніпро», 1952. — 602 с.; Кн. 2. — К. : «Дніпро», 1958. — 603 с.
16. Толстой Лев. Севастопольські оповідання / Лев Толстой. — К. : «Дніпро», 1981. — 205 с. : іл.
17. Достоевський Федор. Беси / Федор Достоевський. — Харків : «Фоліо», 2013. — 622 с.
18. Манн Генріх. Вірнопідданий / Генріх Манн. — К. : «Дніпро», 1969. — 396 с. — (Серія «Вершини світового письменства»).
19. Манн Томас. Будденброки / Томас Манн. — К. : «Дніпро», 1973. — 592 с. — (Серія «Вершини світового письменства»).

ЗМІСТ

Шановні учні!	3
§1. Вступ. Новий час (кінець XVIII — початок XX ст.): епоха модернізації.	4
Розділ I. Європа та Америка наприкінці XVIII — на початку XIX ст.	
§2. Велика французька революція кінця XVIII ст.: від конституційної монархії до республіки	8
§3. Велика французька революція кінця XVIII ст.: від якобінської диктатури до імперії Наполеона. віденський конгрес	22
§4. Практичне заняття. Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від «декларації прав людини і громадянина» до цивільного кодексу Наполеона	35
Розділ II. Європа та Америка у добу революцій і національного об'єднання (1815–1870 рр.)	
§5. Європа та Америка: основні тенденції.	38
§6. Практичне заняття. Суспільні наслідки промислового перевороту і зміни у повсякденному житті.	43
§7. Франція (1815–1847 рр.)	52
§8. Велика Британія на шляху до світової першості	58
§9. Німецький союз та Італійські держави (1815–1847 рр.)	67
§10. Австрійська імперія доби К. Меттерніха. Російська імперія у першій половині XIX ст.	73
§11. «Весна народів». Революція 1848–1849 рр. у країнах Західної і Східної Європи	82
§12. США у першій половині XIX ст. Громадянська війна 1861–1865 рр.	93
§13. Національно-визвольна війна народів Латинської Америки	103
§14. Об'єднання Німеччини та Італії	111
<i>Узагальнююче повторення.</i>	119
<i>Тематичне оцінювання.</i>	123
Розділ III. Європа та Америка в останній третині XIX — на початку XX ст.	
§15. Європа та Америка: Основні тенденції	127
§16. Практичне заняття. еволюція європейської соціал-демократії: від марксизму до легальної парламентської діяльності.	137
§17. Італійське королівство (1870-ті — 1914 рр.)	141
§18. Німецька імперія (1870-ті — 1914 рр.)	149
§19. США в останній третині XIX — на початку XX ст.	156
§20. Велика Британія в останній третині XIX — на початку XX ст.	167
§21. Франція (1870-ті — 1914 рр.)	175
§22. Російська імперія: від «доби великих реформ» до Столипінської модернізації	187
§23. Австро-Угорщина — дуалістична монархія	199
§24. Народи Східної та Південно-Східної Європи у боротьбі за незалежність ...	207
<i>Узагальнююче повторення.</i>	214
<i>Тематичне оцінювання.</i>	217

**Розділ IV. Пробудження Азії. Колонізація Африки. Міжнародні відносини
(друга половина XIX — початок XX ст.)**

§25. Японія (друга половина XIX — початок XX ст.)	223
§26. Китай у другій половині XIX — на початку XX ст.	232
§27. Османська імперія та Персія (Іран) у другій половині XIX — на початку XX ст.	242
§28. Практичне заняття. Боротьба Індії за незалежність. Колоніальний поділ Африки	252
§29. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст.	256

Розділ V. Розвиток культури (кінець XVIII — початок XX ст.)

§30. Духовне життя народів світу наприкінці XVIII — у XIX ст.	267
§31. Практичне заняття. Зародження масової культури	283
<i>Узагальнююче повторення.</i>	285
<i>Тематичне оцінювання</i>	287
Узагальнююче повторення «Світ наприкінці XVIII — у XIX ст.»	296
Пам'ятаймо дати	298
Радимо переглянути у вільний час.	299
Показчик понять та термінів.	301
Радимо прочитати у позакласний час	302

Навчальне видання

КОЛЯДА Ігор Анатолійович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Комп'ютерне верстання
Редагування,
технічне редагування
Коректура
Фахове редагування
Художник

Олександр Андросович

Катерина Панькова

Юлія Коляда

Лариса Кульбаба

Марина Козловська

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 24,624.

Тираж 4773 пр. Зам. № 738.

Видавництво «Аксиома», а/с 8, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43. E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.